

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI**

**“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi”
kafedrasi**

“GEOSIYOSAT ASOSLARI”

MODULI PPKASI

Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi
yo’nalishi 3-bosqich talabalari uchun

Namangan – 2023

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi tomonidan fan dasturi 2020-yil 14-avgustda BD-5111600-3.02 raqami bilan ro'yxatga olingan va tasdiqlangan.

Modul papka Oliy va o'rta maxsus, kasb hunar ta'limi vazirligi tomonidan 2020-yil 14-avgustda BD-5111600-3.02 raqami bilan ro'yxatga olingan va tasdiqlangan "Geosiyosat asoslari" fan dasturi va Namangan davlat universiteti Kengashi tomonidan 2023-yil ____ - _____ dagi 1 - sonli kengash qarori bilan tasdiqlangan o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

E. G'apparov Namangan davlat universiteti "Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kafedrasida v.b. dotsenti

Taqrizchilar:

T. Ismoilov Namangan davlat universiteti "Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kafedrasida dotsenti, DSc

B. Tillayev Namangan davlat universiteti "Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kafedrasida katta o'qituvchisi.

NamDU Yuridik fakulteti dekani:

2023 yil " ____ " _____ **t.f.n., dots. B. Talapov**

"Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kafedrasida mudiri:

2023 yil " ____ " _____ **PhD dots. E. G'apparov**

Modul papka Namangan davlat universiteti Kengashining 2023-yil ____ - _____dagi 1- sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

№	MUNDARIJA
1.	Titul varog'i
2.	Mundarija
3.	Ma'ruza matnlari
4.	Amaliy mashg'ulotlar ishlanmasi
5.	Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari
6.	Glossariy
7.	Ilovalar: - Sillabus; - Tarqatma materiallar; - Testlar; - Baholash mezonlari;

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

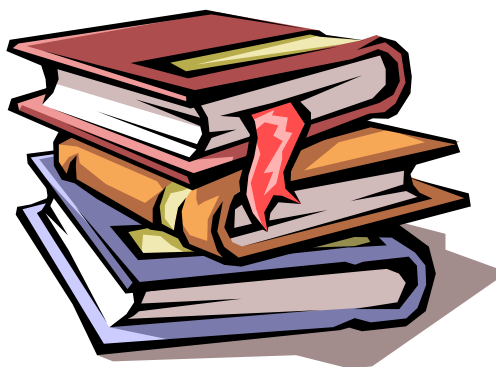
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

«Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi» kafedrası

**Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
3-bosqich talabalari uchun**

**“Geosiyosat asoslari”
fani bo'yicha**

MA'RUZALAR MATNI

NAMANGAN - 2023

**O'zbekiston Respublikasi OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

Namangan Davlat universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-3-bosqich talabalari uchun "Geosiyosat asoslari" fani bo'yicha ma'ruzalar matni

Tuzuvchi: **PhD E.O.G'apparov**

Taqrizchilar: **f.f.d. dots. B. Talapov**
katta o'qituvchi B.Tillayev

Ma'ruzalar matni «Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi» kafedrasida ko'rib chiqilgan va tavsiya etilgan

Bayonnoma № 1 _____ 2023 yil

“Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi”
kafedra mudiri:

PhD E. G'apparov

5111600-Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
3-bosqich talabalari uchun

№	Mavzular	Soati
1	“Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari	2
2	“Geosiyosat asoslari”ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funksiyalari	2
3	Mumtoz geosiyosatning asosiy g’oyalari va tamoyillari	2
4	Geosiyosiy oqimlar va maktablar	2
5	Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari	2
6	Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar	2
7	XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar	2
8	“Katta o’yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich)	2
9	Yangi ming yillikda G’arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar	2
10	Yangi ming yillikda Rossiya	2
11	Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli	2
12	Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati	2
13	Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti	2
14	Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar	1
15	Yangi “Katta o’yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy	1
16	O’zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari	1
17	Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida Sh.Mirziyoyev	1
	Jami	30

I-Mavzu: “Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari

Reja:

1. “Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amaliyot sifatida.
2. “Geosiyosat” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.
3. “Geosiyosat asoslari” fanining predmeti va tadqiqot doirasi.
4. “Geosiyosat” ning asosiy aktorlari.

Mavzuga doir tayanch tushunchalar: Geosiyosat, siyosiy tarix, siyosiy geografiya, geosiyosiy makon, siyosatshunoslik, geosiyosiy manfaat, milliy manfaat, geostrategiya, geosiyosiy aktorlar

“Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amaliyot sifatida. Geosiyosat fan sifatida XIX asr oxirlari - XX asr boshlarida vujudga keldi. Uning vujudga kelishi yirik mustamlakachi davlatlarning vujudga kelishi, dunyoni bo’lib olishga intilish, jahon savdosining yuksalishi, sanoat inqilobining tugallanishi, sanoat va moliya kapitalining rivojlanishi, jahon bozori uchun kurashning avjiga chiqishi, yangi bozorlarga, mustamlakalarga ega bo’lishga intilish va uning ustiga qurilgan siyosatning hosilasi sifatida kechdi. Shunday bo’lsada bugungacha uning shakli - shamoyiliga, tadqiqot doirasiga, ob’jektiga aniq bir ta’rif berilmadi. Bu bir tomondan yangidan shakllangan har bir fan uchun o’ziga xos xususiyat bo’lsa, ikkinchi tomondan geosiyosiy jarayonlarning naqadar murakkabligi bilan izohlanadi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda, ayniqsa - sovuq urush” tugashi arafasida “Geosiyosat” atamasi ommabop atamaga aylandi. Fransuz olimi Iv Lakostning e’tirof etishicha - geosiyosat” atamasi 1980 - yillardan boshlab, ayniqsa “sovuq urush” davri tugaganidan keyin nihoyatda keng qo’llanila boshlandi. Bugungi kunda bu atama barcha davlatlarning OAV larida jurnalistlar nafaqat Yevropa davlatlari o’rtasidagi hududiy raqobatchilikni, ayni damda unga qarshi jamoatchilik fikridagi e’tirozlarni ham ko’tarib chiqishmoqda. Ba’zan esa geopolitika atamasi turli hodisalarga, jumladan hech qanday aloqasi yo’q hodisalarga nisbatan ham ishlatilmoqda. «The Economist» jurnalida e’tirof etilishicha geopolitika tamasi fundamental hodisa hisoblansada, uni shunday bir yorliqqa qiyoslash mumkinki, bu yorliqni istalgan hodisaga ilib qo’yish mumkin¹.

1945 yilda jahon urushi yakuniga yetgach u keltirgan barcha yo’qotishlarga bir tomondan geosiyosat fani ham aybdordek hisoblandi. 2-jahon urushi va uning asoratlarini tugatish davrida geosiyosat doirasidagi izlanishlar bir oz susaysada butunlay to’xtab qolmadi va mumkin ham emas edi. Negaki davlatlar bor ekan, ular o’rtasida munosabatlar bor ekan, ularning manfaatlari mavjud ekan geosiyosat ham mavjud bo’ladi. Mustamlakachilik tizimi, jahon urushlari va undan keyingi “sovuq urush” davri salbiy jihatlariga ba’zan geopolitik jarayonlar sabab qilib ko’rsatildi. XX asr oxiri - XXI asr boshlariga kelib geosiyosat o’tib ketgan “patologiya” dan xalos bo’ldi. O’z navbatida tabiiy savol tug’iladi: tarix

¹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. М.: 2009. С 3

va geografiya o'rtasida siqilib qolgan geosiyosat yashash huquqiga ega bo'ladimi?

O'zida iqtisodiy va siyosiy geografiyani umumlashtirgan geosiyosat harbiy yoki diplomatik tarixga shunchaki qo'shilgan oddiy hodisa emas. Geosiyosiy uslub ularni o'zlashtirgan xolda namoyon bo'ladi.

Alohida tadqiqot, mashg'ulot sohasi sifatida, dunyoga nazar tashlash uslubi sifatida geosiyosatning prespektivlari quyidagi holatlar bilan o'z dolzarbligini namoyon qiladi:

Birinchidan, jamiyatning demokratik siyosiy madaniyatini shakllantirishda, aholii tafakkurini imperiyaga xos tafakkur tarzidan xalos bo'lishlarida, radikal geosiyosiy hatti - harakatlar mohiyatini anglab yetishda geosiyosatning asoslarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi;

Ikkinchidan, geosiyosiy paradigmalar, alohida faoliyat turi sifatidagi geosiyosat shakllanayotgan ko'p qutbli dunyoda, jahon hamjamiyatida munosb o'rin egallashida muhim ahamiyat kasb etadi;

Uchinchidan, endigina shakllanayotgan geosiyosat fani oldida G'arb geosiyosatsi erishgan yutuqlami o'zlashtirish, uning asosiy tendensiyalarini, hozirgi zamon geosiyosiy jarayonlarining rivojlanish xusiyatlarini o'rganish kabi masalalar turibdiki ularning yechimi O'zbekistonning Markaziy Osiyoda, jahon hamjamiyatida tutgan maqomini belgilab olishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Geosiyosat fan sifatida XX asr boshlariga kelib paydo bo'ldi. Uning shakllanish jarayoni jahondagi iqtisodiy, siyosiy jarayonlarning keskin rivojlanishi davriga to'g'ri keldi. Nafaqat ilmiy doirada, balki siyosatshunoslar o'rtasida ham «geosiyosat» tushunchasiga nisbatan yagona bir ta'rif yo'q. Mavjud ta'riflar u yoki bu darajada bir - birini to'ldirsada, ma'lum jihatdan bir - biriga qarama - qarshi hamdir. O'z navbatida geosiyosatning ob'yekti va sub'yekti haqida ham turlicha qarashlar bor. Albatta, bildirilgan fikrlarga salbiy munosabat bildirish kerak emas, balki ularga geosiyosat ob'yektining murakkabligi bilan izohlanadi. Umuman olganda geosiyosat hukmronlik vositalari va u bilan bog'liq bilimlar mohiyati to'g'risida fan sohasi sifatida izohlanadi. Fransuz geosiyosatchisi Mishel Fushe ingliz va nemis geosiyosati xususida fikr yuritib jahonda iqtisodiy va siyosiy hukmronlikni qo'lga kiritish ustida kurash natijasidagi ehtiyoj natijasida yuzaga kelganligini ta'kidlaydi. Uning fikricha geosiyosat faqatgina uslub hisoblanmasdan, ayni damda tasavvur va amaliyot ham hisoblanadi. Negaki dastlabki geosiyosatchilar sifatida turli davrlarda turli hukmdorlar maydonga chiqishgan. Geosiyosatni tasavvur sifatida shu ma'noda e'tirof etiladiki qator geosiyosiy maktablar ilgari surgan nazariy muhokamalar dunyo haqidagi tasavvurlarni inikos ettirgan, u yoki bu davlatning olib borayotgan siyosatini belgilab bergan. Geosiyosat metod sifatida ilmiy, pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar mohiyatini ifoda etgan.

To'g'ri, XX asrning 90 - yillarigacha kommunistik mafkura geosiyosatni imperialistik ekspansiyani asoslash uchun geografik dalil va omillardan (mamlakatning hududi, joylashuvi va b.) foydalanuvchi siyosiy konsepsiya deb, uning asosini irqchilik, maltuschilik, sotsial - darvinizm bilan bog'lab ta'riflash orqali salbiy baholab kelgan. Biroq, keyingi o'n yil ichidagi o'zgarishlar

geosiyosatga nisbatan yangicha yondashuvlarni yuzaga chiqardi va geosiyosat sobiq sovet fani uqtirib kelgan g'oyalarning batamom aksi ekanligini ko'rsatdi.

2. Geosiyosat tushunchasi va uning asosiy aspektlari. "Geosiyosat" ("Geopolitika") so'zi garchi yunon tilidagi "geo" (yer) va "politicos" (davlatni boshqarish san'ati) jumllaridan olingan bo'lsada, o'zbek siyosiy lug'atiga nemis tilidagi "geopolitik" so'zidan kirib kelgan desak to'g'ri bo'lar. Qolaversa, bahs etayotganimiz geosiyosat nazariyasi ham avvalo nemis geosiyosiy maktabida tugal shakllanganligi barchaga ma'lum.

Geosiyosat davlatga turg'un, statik xoldagi hodisa sifatida emas, balki dinamik - o'zgaruvchan ijtimoiy hodisa sifatida qaraydi. «Geosiyosat» so'zini asarlarida ishlatmasada, geosiyosat fanining «otasi» deb nemis olimi Fridrix Ratselni (1844 - 1940) aytish mumkin. Ratsel sotsiologiya, geografiya fanlari bilan keng shug'ullanadi. 1897 yilda chop etilgan asosiy ishini ham «Siyosiy geografiya» («Politische Geographie») deb nomlagan. Garchi F.Ratsel siyosiy geografiya haqida sub'yektiv fikrlarini o'rtaga tashlasada, uning mulohazalari bevosita geosiyosiy ahamiyatga molik edi. Jumladan, olim davlatda geografik omillarning ustuvorligini va ularning o'zgarmasligi borasidagi fikrlarni yoqlamaydi. Uningcha, davlat doimo jo'shqinlikda hayot kechiruvchi «tirik organizmdir». F.Ratsel fikricha, geosiyosat siyosiy geografiyadan farqli tarzda, davlatning joylashishi, uning iqlimi va shakllari bilan birlamchi darajada qiziqmaydi.

Ilmiy doirada birinchi bo'lib "geosiyosat" atamasini shved olimi Rudolf Chellen (1864 - 1922) o'zining «Davlat hayotning bir shakli sifatida» («Der Staat als Lebensform», 1916) nomli asarida qo'llagan. Olim geosiyosatga quyidagicha ta'rif beradi, ya'ni «geosiyosat - bu borliqdagi davlatlarni geografik organizm, yoki makondagi fenomen sifatida o'rganuvchi fandır». Shuningdek, geosiyosat "... makonni fundamental asosda tadqiq qilish bo'lib, tadqiqot Yer va undagi foydali qazilmalar bilan bog'liq. Bu esa o'z navbatida imperiyalarning tashkil topishini, mamlakatlarning yuzaga kelishini va davlatlar hududlarini o'rganish demakdir"².

Geosiyosatga o'ziga xos ta'rif o'z vaqtida «Zeitschrift feur Geopolitik» nomli nemischa jurnalda berilgan: geosiyosat yer va siyosiy jarayonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi fandır. Bu joyda qayd etish lozim bo'lardi, siyosiy jarayonning sub'yektlari noma'lum. Geosiyosat geografik fundamentga ega. Shuningdek, geosiyosat borliqdagi siyosiy organizmlar va ularning tuzilishini o'rganuvchi fan - siyosiy geografiyaga asoslanadi. Geosiyosatning maqsadi siyosiy harakatlarni kerakli vositalar bilan ta'minlash va umuman siyosiy hayotga yo'naltirishni ko'rsatadi. Bu jihatdan geosiyosatni amaliy siyosatni boshqarish haqidagi fan deyish mumkin. Geosiyosat - davlatning geografik aqlidir³. Rus geosiyosatchisi N.Nartov fikricha geosiyosat oraliq fan bo'lib maxsus o'ziga xos tadqiqot maydoniga emas. Siyosatga, siyosiy hodisalarga ko'proq e'tiborini qaratsada, ularni geografik omillar, aspektlar asosida umumlashtiradi. O'z

² Геополитические тетради // Элементы - 1993. №3. с.17

³ Нартов Н.А. Геополитика (учебник). ЮНИТИ. М., с.9

navbatida geopolitika davlatning ichki, tashqi siyosatini tushuntirishda, asoslab berishda bir qator geografik omillardan keng foydalanadi: chegara tafsili, tabiiy va qazilmalar resurslarga boyligi, u joylashgan orol yoki quruqlikning qulayligi, iqlimi, reliefi va boshqalar. Uzoq yillar davomida geosiyosatda hal etuvchi omil metropoliyaning geografik makonda kengayib borishi asosiy ahamiyat kasb etib kelgan edi. Vaqt o'tishi bilan bu omil o'z ahamiyatini davlatlar o'rtasidagi hamkorlikka, tenglikka asoslangan o'zaro hamkorlikka asoslangan munosabatlarga bo'shatib bera boshladi.

Ko'plab tadqiqotchilar geosiyosatga davlatning geostrategik qudratiga ta'sir o'tkazuvchi geografik, tarixiy, siyosiy, madaniy va boshqa omillarni o'rganuvchi fan sifatida qarashadi. Rus geosiyosatchisi V. Dergachev geosiyosat va siyosiy geografiyani o'zaro taqqoslar ekan siyosiy geografiya atrof - muhit, makondagi imkoniyatlar, xususiyatlarni siyosiy jarayonlar rivojiga ta'sirini o'rganuvchi fan sifatida olib qaraydi. K. Gadjiyev fikricha geosiyosat jahon hamjamiyatining hozirgi holati, evolyutsiyasi, faoliyati, kundalik turmush tarzi tamoyillari va qonuniyatlari, global va strategik yo'nalishlari, ob'yekti va tarkibini o'rganuvchi fan hisoblanadi. E.Pozdnyakov fikricha geosiyosatning asosiy e'tiborini davlat o'zining siyosiy, harbiy, iqtisodiy manfaatlarini hal etishda, shunga qaratilgan siyosatida geografik omillarga tayanib ish yuritishiga qaratishi lozim. Y.Tixonravov fikricha geosiyosatni siyosatni geografik muhit tomonidan yaratilgan - joylashgan atrof - makon, iqlim, landshaft, foydali qazilmalar, ekologiya, demografiya, va sh.k siyosiy bo'lmagan tizim o'zaro ta'siri qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sohasi sifatida olib qaraydi. Ba'zilar esa geosiyosatning jamiyatdagi, ma'lum bir mintaqa yoki davlatlardagi harbiy - siyosiy, madaniy va iqtisodiy omillarni tadqiq etuvchi fan ekanligini isbotlashga urinishadi. N. Starikov mazkur fan nimani o'rganishini ushbu formula asosida tushuntirishga harakat qiladi:

geosiyosat= siyosat+tarix+geografiya⁴.

Yuqorida qayd etib o'tilganidek SSSR da 1980 - yillarning oxirlarigacha geoyosatga reaksiya, g'ayriilmiy, imperalistik davlatlarning mustamlakchilik siyosatini oqlaydigan, ularning turli geografik makonlar ustidan hukmronligini ta'min etishga xizmat qiladigan uslub va vositalarni tahlil qiladigan fan sifatida qaralgan. Sovet hukumatining ushbu fanga bunday munosabatda bo'lish sabablari nimada: birinchidan, geoyosatning asosiy g'oyalari, nazariyalari, qoidalari amaldagi hukmron marksizm - leninizm g'oyalariga, jamiyat rivojiga sinfiylik nuqtai - nazaridan qarash kabi nazariyalarga mutlaqo zid edi; ikkinchidan, fashistlar agreyessiyasi natijasida jahonda million - million insonlar qirilib ketdi. «Buyuk Germaniya», — oliy irq», «fashistlar uchun hududiy kenglik» kabi g'oyalarni da'vo qilgan fashizm mafkurasini oqlagan nemis geosiyosati badnom etilgan edi; uchinchidan, Sovet davlatining ichki va tashqi zo'ravonlik siyosati

⁴ Стариков Н. Геополитика: как это делается. СПб. 2014. с. 8

mohiyati fosh bo'lib qolish ehtimolining yuqoriligi; to'rtinchidan, Sovet davlati tashqi siyosat olib borishda har bir mintaqadagi tub iqtisodiy, geografik, demografik omillardan, manfaatlardan kelib chiqib emas, balki mafkuraviy omillardan kelib chiqib yondashgan edi. Ushbu xolatlar ayniqsa «sovuq urush» davrida geoyosatga, uning ob'yektiga xolisona murojat etish imkonini bermadi. Lekin bu degani sobiq ittifoq mutaxassislari bu fanga, uning qator imkoniyatlariga, amaliy ahamiyatiga umuman e'tibor berishmadi degani emas. Sovet davlatining amaliyotida, maxsus ilmiy tekshirish institutlarda geosiyosat bilan bog'liq jarayonlar bilan bog'liq keng ko'lamlı kuzatishlar, tadqiqotlar olib borildi. Sovet davlati hukm surgan butun davrda geoyosiy jarayonlar tahlili uning ajralmas atributi bo'lib keldi. I.Stalin tarixga XX asrning eng yirik geosiyosatchilaridan biri bo'lib kirdi. Sovet davlatining turli davrlardagi tashqi siyosatida quyidagi hatti - harakatlar geosiyosiy nuqtai nazardan turib amalga oshirilgan: Birinchidan, birinchi jahon urushidan bir qator sabablar bois sovet davlati tashqi iqtisodiy qamal holatiga tushgan edi. 1921- yilda sovet davlati o'zining janubiy qo'shnilari Afg'oniston, Mongoliya, Eron va Turkiya bilan munosabatlarni yo'lga qo'ydi. Buyuk Britaniyaning Bosforda mustahkamlanishiga imkon bermadi. Estoniya, Litva, Latviya, Finlyandiya bilan savdo bitimlari imzolandi. 1922-yilda Germaniya bilan tuzilgan Rapallo bitimi deyarli iqtisodiy qamalni bekor qildi. Ikkinchidan, Komintern manfaatları yo'lida Mongoliyaga, Xitoyga va respublikachilar Ispaniyasiga katta miqdorda iqtisodiy, harbiy - texnik yordam ko'rsatildi. Uchinchidan, 2 - jahon urushidan keyin SSSR chegaralarida qizil armiya tomondan ozod etilgan hududlarda ittifoqdosh, mute davlatlar vujudga keltirildi. Ular xalqaro maydonda sovet manfaatlarini himoya etishga mahkum etilgan. To'rtinchidan, tashqi siyosatda sovet siyosatini kuch ishlatish yo'li orqali amalga oshirishni tamin etuvchi doktrina vujudga keltirildi. 1956 - yilda Budapesht voqealari, 1961- yilda Karib inqirozi, - Berlin devori" vujudga keltirilishi, 1968 - yilgi - Praga bahori" voqealari buning isboti bo'la oladi. Albatta sobiq ittifoqning bunday xatti - harakatlari xalqaro hamjamiyat tomonidan javobsiz, jazosiz qoldirilmadi. Sovet davlati kuchli mafkuraviy tashqi bosim ostiga olindi. Iqtisod, fan, ilmiy - texnologik sohalarda hamkorlik to'xtatib qo'yildi. Tabiiy xom - ashyoning narxlari keskin tushib ketdi. Milliy va diniy sohada olib borilgan siyosatning noinsoniyligi ichki va tashqi norozilikning kuchayib borishiga sabab bo'ldi. Sovet qo'shinlarining qo'shni afg'on hududiga kiritilishi katta miqdorda sarf - harajatlarni talab etardi. Bu holatlar sobiq tizimning inqirozini yanada tezlashtirdi.

Umuman olganda geosiyosat bilan bog'liq tadqiqotlarni, unga nisbatan berilgan ta'riflarni shartli ravishda quyidagicha tahlil etish mumkin. Bular:

- yo'nalish: siyosiy geografiya va siyosat o'rtasidagi munosabatlarga katta e'tibor beriladi. Bu yo'nalishdagilar geografiyaga birlamchi omil sifatida qarab, uning siyosatga ko'proq ta'sir etishini uqtirishadi;

- yo'nalish: muayyan mintaqa yoki jahonda hokimiyat uchun siyosiy kuch markazlarining o'zaro kurashlariga kengroq e'tibor beriladi. Bu yo'nalishdagilar asosan davlatlararo raqobatga urg'u berib, fanning umumbashariy xususiyatlaridan bahs etadi;

- yo'nalish: geosiyosatga kompleks yondashuv, ya'ni geografik omillardan tashqari iqtisodiy, demografik, diniy va boshqa shu kabi omillarga ham keng asosda yondashgan, tadqiq qilgan va qilayotgan geosiyosatshunos tadqiqotchilar fikrlari.

Qayd qilingan umumiy qarashlardan ko'rinib turibdiki, geosiyosat uslubi va o'z ob'yekti jihatidan siyosiy geografiyadan keskin farq qiladi. Uning amaliyoti jamiyatdagi geografik omillar bilangina chegaralanmaydi. Shuningdek geosiyosat o'z amaliyotida turli ko'rinishdagi siyosiy, iqtisodiy, diniy, harbiy, geografik omillarni doimiy va o'zgaruvchan jarayon sifatida olib qaraydi.

Geosiyosiy omillarni mazmun - mohiyatiga ko'ra doimiy va o'zgaruvchan omillarga bo'linadi. Doimiy geografik omillarga davlat yoki mintaqaning hududiy joylashuvi, chegarasining shakli va ko'lami (nisbatan), iqlimi, reliefi, flora va faunasi va shu kabilar kiradi. O'zgaruvchan geografik omillar esa mintaqa yoki davlatning aholisi, foydali qazilmalari, siyosiy madaniyati va ijtimoiy tuzilishlarini nazarda tutadi. Umuman borliqdagi asosiy geosiyosiy omillar quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- hududiy omil;
- siyosiy omil - davlatning siyosiy tuzilishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, davlatdagi ijtimoiy qatlamlar, davlatning chegaralari va shu kabilar;
- geografik omil - borliqda joylashuv holati, tabiiy resurslari, fauna, flora dunyosi va shu kabilar;
- iqtisodiy omil - aholining turmush darajasi, ishlab chiqaruvchi kuchlar qudrati, mavdo-sotiq, bozorning rivojlanganlik darajasi, va shu kabilar;
- transport - kommunikativ imkoniyat - strategik o'rni, temir yo'l, avtomobil yo'llari, daryo - suv transporti va shu kabilar;
- tabiiy iqlim sharoiti;
- madaniy omil - milliy an'analar, madaniy qadriyatlar, fan va ta'lim taraqqiyoti darajasi va shu kabilar;
- demografik omil - aholi tarkibi, joylashuvi, aholi o'sish darajasi va shu kabilar;
- harbiy omil - qurolli kuchlarining qudrati va harbiy tayyorgarligi, harbiy mutaxassislarni tayyorlash darajasi va shu kabilar;
- ekologik omil aholining davlatlar va mintaqalar tabiiy resurslarining chegaralanganligiga munosabati, xom - ashyo zahiralarning kamayishi va shu kabilar;

Ko'rinib turibdiki geosiyosat o'rganish mavzusiga ko'ra, o'z qamrovi jihatidan ko'p qirrali va juda kengdir. Zamonaviy geosiyosat mundariyasi jahon siyosati, hokimiyat muammosi va jamiyatdagi ustuvor mafkuralar omillari bilan bilvosita va bevosita bog'liq. Bu jihatdan geosiyosatga - geosiyosat jamiyatdagi boshqaruv muammolarini tadqiq etadigan fan deb ta'rif berish mumkin. Bundan tashqari, geosiyosat fan sifatida yuqorida qayd etib o'tilgan omillarni tadqiq etuvchi bir qator mustaqil fan va fan sohalarining xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Bular - geografiya, siyosatshunoslik, tarix, etnografiya, dinshunoslik, ekologiya, mafkuralar tarixi, sotsiologiya, harbiy bilimlar nazariyasi va amaliyoti, demografiya va h. Ko'rinib turibdiki, geosiyosat

shunchaki bir fan emas, balki ko'plab fanlarga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan, o'z maqsad - vazifalarini amalga oshuvini ta'min etuvchi uslub - vositalarni tahlil etadigan tarmoqlararo fan tizimidir. Qayd qilingan mulohazalar asosida geosiyosatga quyidagi ta'rifni berish mumkin: geosiyosat - davlatning strategik qudratiga ta'sir etuvchi, uning ichki va tashqi siyosatdagi ustuvor manfaatlarini ta'min etadigan geografik, tarixiy, siyosiy va boshqa o'zaro bog'liq bo'lgan omillarni birgalikda ko'ruvchi va tadqiq etuvchi fandır.

3. "Geosiyosat asoslari" fanining predmeti va tadqiqot doirasi. Bugungi xalqaro munosabatlarda kechayotgan jarayonlarni, uni vujudga keltirayotgan kuchlarni, ularning manfaatlarini, bu manfaatlarni amalga oshuvini ta'min etuvchi usul - vositalarni o'rganish va tahlil etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'z - o'zidan ko'rinib turibdiki bu jarayonlarning bugungi tahlil oldingi davrlardan tubdan farqlanadi. Chunki, ijtimoiy - siyosiy, geosiyosiy jarayonlarni tahlil etishga qaratilgan ilmiy muhit jahon taraqqiyotining murakkab muammolarini o'zida jo qilgan "o'tish davri", —yangicha dunyo" barpo etish bilan ro'baro' kelib turibdi. Uning ustiga "sovuq urush"dan keyin jahon siyosatiga ta'sirini ko'rsatayotgan geosiyosiy o'zgarishlar to'liqini yangi bir bosqichga ko'tarildi, ko'p qutbli dunyoning shakllanishi qiyin kechmoqda. Bipolyar tizim quladi; bir qator davlatlarda siyosiy tuzumlar tubdan o'zgardi; davlatlarning va ittifoqdosh davlatlarning geografik chegaralari yangidan shakllanib bu jarayon ma'lum ma'noda yana davom etmoqda; integratsiya jarayonlarini dezintegratsiya aloqalari qamrab olmoqda yoki aksincha. Umuman, xalqaro munosabatlar tizimi notinch, tez - tez o'zgarib turibdi.

Xalqaro munosabatlarda kechayotgan, o'ziga xos yangicha tarzida shakllanayotgan bunday jarayonlarni tahlil etishda zamonaviy xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar nazariyasidagi ilgaridan mavjud nazariy - tahliliy yondashuvlar zamon talabiga javob bermay qoldi. Bu jihatdan mavjud muammolarni o'rganish va ularni ilmiy - nazariy tahlil etish, ijtimoiy - siyosiy jarayonlar rivojiga xolisona baho berish, mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llarini topish uchun tabiiy ravishda geosiyosatga zarurat tug'ilmoqda. Chunki yuqorida qayd qilingan siyosiy jarayonlar, ularni vujudga keltiruvchi kuchlar, manfaatlar, ularni ta'min etishga qaratilgan mafkuraviy siyosat, ular o'rtasidagi ziddiyatlar va shu singari boshqa muammolar bevosita geosiyosat fanining ob'yekti va predmeti hisoblanadi.

Umuman olganda geosiyosat ob'yekti bo'lib - jahon siyosati, yagona tizim sifatidagi dunyoning geosiyosiy tuzilishi va xalqaro dunyoviy tartibot olib qaraladi. Geosiyosat ob'yekti sifatida jahonning geosiyosiy xaritasi turishi birinchi navbatda, dunyoning ko'p qutbli dunyoga aylanishi bilan va xalqaro munosabatlarning yangi bir transformatsiya - davlatlarning o'z ta'sir doiralari uchun kurash bosqichiga ko'tarilishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, xalqaro maydonda ko'pqirrali global dunyoviy siyosat tushunchasining shakllanishi bilan ham bog'liqdir. Mazkur masalalar geosiyosat ob'yektida yaxlit holatda turishi mumkin, biroq geosiyosat ularni tahliliy jihatdan o'rganishni bir qator bosqichlarda ko'radi. Masalan, zamonaviy geosiyosat dunyoning siyosiy xaritasida kechayotgan jarayonlarni umumbashariy, mintaqaviy va ma'lum bir

davlatning o'zigagina daxldorligidan, manfaatidan kelib chiqib tahlil etadi va tegishli xulosalarni chiqaradi.

Dunyoviy siyosat - xalqaro huquqning asosiy sub'yektlari o'rtasidagi siyosiy faoliyatlar majmuasi; Xalqaro siyosat tuzilish jihatidan suveren, mustaqil milliy davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatini; mintaqaviy davlatlararo va jamoatchilik tuzilmalari, guruhlari va ittifoqdoshlar o'rtasidagi aloqalarni hamda umumbashariy miqyosda BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar va muassasalar faoliyatlarini qamrab oladi.

Geosiyosatning tarixiy - tadrijiy taraqqiyotiga e'tibor bersak, uning predmeti ham zamonga mos tarzda takomillashib, o'zgarib borganligiga amin bo'lamiz. Chunki jamiyatdagi geosiyosiy jarayonlar mavjud davlatlar manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan real voqelikni o'zida aks ettiradi. Shu boisdan har bir davrda geosiyosat predmeti sifatida jamiyatdagi ustuvor sohalar va xalqaro siyosatga daxldor bo'lgan strategik masalalar namoyon bo'lgan.

Geosiyosat predmeti. Xalqaro va mintaqaviy muammolarni hal etishda geosiyosiy sub'yektlar va tabiyat o'rtasida, shuningdek geosiyosiy sub'yektlarning o'zaro munosabatlari, jamiyatda kechayotgan har xil darajadagi ijtimoiy - siyosiy jarayonlar, ularning yuzaga kelishi, harakatlanishi va o'zgarib borishini o'zida aks ettiruvchi voqealar rivoji geosiyosat predmeti sifatida olindi.

Albatta har qanday manfaat iqtisodiy asosga tayanadi. Uzoq yillar davomida turli kelishmovchiliklarning asosi bo'lib iqtisodiy manfaat xizmat qilib keldi. Lekin uning amalga oshirishning turlari, usullari takomillashib keldi. Xalqaro iqtisodiy jarayonlar nafaqat texnologik, balki tashkiliy jihatdan ham takomillasha boshladi. Iqtisodiy jarayonlarning umumbashariylashuvi xalqaro savdo, davlatlararo munosabatlarda investitsiya, kapital va boshqa omillarning ahamiyatini ko'rsata boshladi. Tabiiyki, bu va bularga mansub bo'lgan boshqa iqtisodiy tarmoqlar nafaqat xalqaro hayotda muhim o'ringa ega, balki ularning dunyoviy siyosatga ta'sir etayotganligi ham real haqiqatdir.

Bundan tashqari, zamonaviy geosiyosatning asosiy muammolari bo'lib kelayotgan quyidagi masalalarni geosiyosiy tadqiqotlarning predmeti sifatida ko'rish mumkin:

- ilmiy - texnika inqilobi rivojining samarasi bo'lgan harbiy - texnikaviy vositalar va ular turlarining ko'payib va takomillashib borayotganligi; o'z navbatida davlatlarning harbiy

- texnika vositalaridan foydalanish, ularni ishlab chiqarish yoki chiqarmaslikka nisbatan munosabatlari;

- shuningdek, insoniyatning ommaviy qirg'in qurollarini ishlab chiqarishga kirishishi bilan bog'liq jarayonlar. To'g'ri bu jarayonni tartibga solishga intilish kuchaymoqda. Lekin uning samarasi ko'ngildagidek emas. Buni Hindiston, Pokiston, Eron misolida ko'rish mumkin.

- davlatlar va xalqlar hayotida muhim ahamiyatga ega bo'layotgan elektron aloqa vositalarining birgina kommunikatsiya vositasi emas, ularning harbiy va iqtisodiy sohalarga ham bog'lanib ketayotganligi masalasi;

- jamiyatdagi mavjud madaniyat va sivilizatsiyalar, ular o'rtasidagi muloqot;

- dunyoviy va milliy - hududiy dinlar, ularning dunyo xalqlari turmush tarzidagi o'rnini, birining boshqasiga yoki mavjud dunyoviy tartibotga nisbatan munosabati;

- xalqaro tashkilotlar faoliyatining kengayib borishi, ikkinchi tomondan ular ta'sir doirasining kuchayib borishi natsjasi bo'lmish turli ziddiyatlarning vujudga kelishi: YEI - Gretsiya, YEI - Turkiya, YEI - Ukraina.

- davlatlardagi mavjud siyosiy tuzumlar, ularning nafaqat davlat, boshqa davlatlarga ham ta'sir etish masalasi;

- geosiyosiy kuchlar muvozanatiga u yoki bu darajada ta'sir etayotgan demografik jarayonlar va h.

Geosiyosat predmetini aniqlash birgina mavjud muammolarning geografik ko'lamigagina bog'liq emas. Bunda muammoga daxldor bo'lgan tashqi va ichki omillardan tashqari, yetakchi davlatlarning ishtiroki yoki ularning muammoga nisbatan munosabati masalasi ham muhimdir. Aynan ushbu omillar geosiyosat predmetida turgan va tadqiq etilayotgan jumboqlarning tarqalish darajasini (umumbashariy, mintaqaviy yoki davlatga mansubligini) belgilab beradi.

4. "Geosiyosat" ning asosiy aktorlari. Geosiyosatning asosiy aktorlari haqida gap ketar ekan avvalombor aktor so'zining etimologik ma'nosiga e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Negaki tahlillar, o'rganish jarayonlarida anglashmovchilik bo'lmasligi uchun. Mazkur so'z yunon, lotin, ingliz tillarida uchraydi. Rus, o'zbek tillarida uchramaydi. Aktor so'zi qadimgi yunon mifologiyalarida, EHM dasturlarida, siyosiy sotsiologiyada, shuningdek politologiya fanlarida uchraydi. Qadimgi yunon afsonalarida mashhur qahramonlarning ismlari sifatida keladi. Mazkur mavzuga aloqasi uzoqligi bois ortiqcha to'xtalishning hojati yo'q. EHM dasturlarida asoslab berilishi zarur bo'lgan maqsad, bir necha funksiyalarni, rollarni bajarishga moslashgan komponent nazarda tutiladi. Sotsiologik tahlillarda aktor atamasi ijtimoiy voqelikka qaratilgan muayyan faoliyatni amalga oshiruvchi jamoaviy yoki individual faoliyat ko'rsatuvchi sub'yekt, individ, shaxs, kishilar jaomasi, uyushma, tashkilotlarni anglatadi. Politologiyada esa xalqaro siyosiy jarayonlarning ishtirokchisi, unda yuz berayotgan turli voqealarning, hatti - harakatlarning vujudga kelishiga muhim ta'sir etuvchi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, diniy va shu kabi ko'rinishlardagi muhim omillar nazarda tutiladi. Masalan davlat ichki va tashqi maydonda faoliyat yurituvchi, ma'lum bir manfaatlarni himoya qiluvchi, xalqaro jarayonlarning rivojiga yuksak darajada ta'sir etuvchi siyosiy aktor hisoblanadi. Shunday ekan bugungi ingliz tilida keng qo'llaniladigan aktor atamasini o'zbek tiliga tarjima qilib bo'lmaydi. Yaqinroq ravishda san'at sohasida aktyor atamasi ishlatiladi. Lekin falsafiy, ijtimoiy - siyosiy fanlarda bunday atama uchramaydi. Shunday ekan atamani o'z holda ishlatish maqsadga muvofiq.

Jamiyat hayotining turli sohalarida, turli mintaqalarida bir qator turli ko'rinishlardagi geosiyosiy aktorlar muhim faoliyat yuritadi va ayni damda ular o'zaro hamkorlikda faoliyatda bo'ladi. Aktorlarning o'zaro faoliyati ba'zan ijtimoiy hamkorlikka asoslangan bo'lsa, ba'zan konfrontatsiyada ruhida ham kechishi mumkin. Jamiyat hayoti vaqt o'tishi bilan rivojlanib, yuksalib borishi natijasida uning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ilmiy, texnik - texnologik,

diniy va shu kabi turli sohalaridagi tub o'zgarishlar bois geosiyosiy aktorlar ham son jihatidan, ham sifat jihatidan o'zgarib, takomillashib boradi.

Geosiyosatning asosiy aktorlari ularning mazmun - mohiyatidan, namoyon bo'lish shakllariga qarab quyidagicha klassifikatsiyalash mumkin:

1. Hududiy aktorlar. Har qanday siyosiy faoliyatning harakatga kelishida muayyan hudud muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda hududning quyidagi bir qator imkoniyatlariga, xususiyatlariga keng e'tibor beriladi: joylashgan o'rni, iqlimi, tabiiy boyliklari, o'simlik va hayvonot dunyosi, transport - kommunikativ imkoniyatlari va boshqalar. Jahon savdosi vujudga kelib yuksalib borishi bilan unda asosiy o'rinni dengiz transporti egallay boshladi. Buyuk Britaniya dengizda o'z hukmronligini o'rnatadi. Kuchli zamonaviy armiya va flotga ega bo'lgach Gibraltar, Adan, Keyptaun, Singapur singari muhim bo'g'ozlar ustidan o'z nazoratini joriy qiladi. Albatta ushbu muhim yo'llar Buyuk Britaniyaga jahon savdosini o'z nazoratida ushlashga, boshqa yirik davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatiga ta'sir etish, ularni nazoratda ushlashga imkon berdi. Yoki e'tiborni Yaqin Sharqqa qarataylik. Quddusda joylashgan Iso Masih qabrini musulmonlardan ozod qilish bahonasi ostida deyarlik uch asr davom etgan salib yurishlari bo'lib o'tdi. 1930- chi yillarda Boliviya va Paragvay o'rtasida yangi neft konlari topilgan Chakao - Boreal viloyati ustida urush kelib chiqadi. Ko'rinib turibdiki hududning turli mazmundagi geosiyosiy hatti - harakatlarga undovchi imkoniyatlari beqiyos.

2. Klassik siyosiy aktorlar - davlat, armiya, diniy tashkilotlar. O'rta asrlarda xalqaro siyosiy munosabatlarning eng faol ishtirokchilari sifatida aynan shularga e'tibor ko'p qaratiladi. Qayd etib o'tilganidek geosiyosatning eng muhim markaziy kategoriyasi davlat hisoblanadi. Markaziy kategoriya sifatida davlat muayyan himoyalangan hududga egalik qiladi. Bu hudud ustidan o'z boshqaruvi o'rnatadi. Qator siyosiy institutlar orqali o'z hokimiyatini amalga oshiradi. Siyosiy jarayonlarda davlat faoliyatining faolligini ta'minlashda uning mustaqilligi, ya'ni suvereniteti beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bugungi siyosiy, iqtisodiy jarayonlarning globallasuvi davlatning tom ma'nodagi suverenitetiga ta'sir etmasdan qolmadi. Davlatdan yuqori turuvchi xalqaro tashkilotlarning vujudga kelishi, BMT, Xalqaro savdo tashkiloti, transmilliy korporatsiyalar va shu kabilar. Albatta bunday tashkilotlar ma'lum bir imtiyozlar evaziga davlatning ichki va tashqi faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Armiya geosiyosatning mustaqil geosiyosiy aktori hisoblanmaydi. Ma'lumki mavjud tartib - qoidalarga asosan armiya amaldagi siyosiy hokimiyatga, hukumatga bo'ysunadi. Aholining tafakkuriga, kayfiyatiga albatta diniy tashkilotlarning ta'siri har doim katta bo'lib kelgan.

3. Yangi geosiyosiy aktorlar - siyosiy partiyalar, elektoral geografiya, nodavlat tashkilotlar, iqtisodiy aktorlar, xalqaro moliyaviy institutlar, xalqaro mafiya, OAV, qurolli guruhlar. Davlat va jamiyat hayotini demokratlarshatirishda, erkinlashtirishda, aholining siyosiy tafakkurini yuksaltirishda, mamlakatning ichki va tashqi siyosatini belgilashda siyosiy partiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bir qator xususiyatlari bilan siyosiy hayotdagi turli tashkilotlardan farqlanib turadi. Ijtimoiy - siyosiy tahlillarda ular

mazmun - mohiyatiga ko'ra turlicha klassifikatsiyalanadi: inqilobiy, islohotchi, konservativ, reaksiyon, muxolifatchi, legal, etnik, milliy, separatist va shu kabilar. Siyosiy rejimlarning demokratlashuvi bois yangi fan sohasi elektoral geografiya vujudga keldi. Saylovlarda aholining ishtiroki, munosabati, qanday ishtiroki, ovoz berishi, aynan kimga ovoz berishi, sotsiologik taxminiy ko'rsatkichlar bu fan oldidagi muhim vazifalar hisoblanadi. Va albatta davlat organlari, siyosiy partiyalar, tashkilotlar bu natijalar bilan hisoblashishlari talab etiladi.

3. Inson. Har qanday geosiyosiy g'oyalarni amalga oshuvi unda kishilarning ishtirokisiz kechishi, amalga oshuvi mumkin emas. Kishilik jamiyati, unda ishtirok etayotgan kishilik birlashmalari, uyushmalari rang - barang, murakkab bo'lib, ularning ichida geosiyosiy ahamiyatligi bilan etnos, irq, millat muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning o'ziga manfaatlari, intilishlari turli mazmundagi geosiyosiy harakatlarga sabab bo'ladi.

Shunday ekan ushbu ko'rib chiqilgan geosiyosiy aktorlari xalqaro maydonda turli manfaatlarni amalga oshuviga olib keladigan faoliyatni yuzaga keltiradi. Geosiyosiy jarayonlarni tahlil etishda geosiyosat fanining asosiy kategoriyalari, funksiyalari, metodlari, qonuniyatlari bilan bir qatorda ushbu aktorlar ham o'ziga xos e'tibor, ahamiyat kasb etadi.

Nazorat savollari:

1. "Geosiyosat asoslari" fan va siyosiy amliyot sifatida qanday xususiyatlarga ega?
2. "Geosiyosat asoslari" ning fan sifatida shakllanishi qaysi davrga to'g'ri keladi?
3. "Geosiyosat asoslari" tushunchasi va uning asosiy aspektlari?
4. "Geosiyosat asoslari" ning asosiy manbalari?
5. Geosiyosatning aktorlari nima?

2-Mavzu: "Geosiyosat asoslari"ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funksiyalari

Reja:

1. Geosiyosatning asosiy qonunlari
2. Geosiyosatning asosiy kategoriyalari
3. Geosiyosatning asosiy metodlari
4. Geosiyosatning asosiy funksiyalari

Mavzuga doir tayanch tushunchalar: siyosiy tarix, siyosiy geografiya, geosiyosiy makon, siyosatshunoslik, geosiyosiy manfaat, milliy manfaat, geostrategiya, Geosiyosat tushunchalari, geografik makon, endemik maydon, chegaraoldi maydon, chorraha maydon, total maydon, metapole, geosiyosiy munosabatlar va kuchlar balansi

I. Geosiyosatning asosiy qonunlari. Barcha fanlar singari geosiyosat fanining ham o'ziga xos kategoriyalari, metodlari va qonuniyatlari mavjud. Geosiyosat ijtimoiy, siyosiy, geografik, demografik, harbiy va boshqa tizimlarning shakllanish, amal qilish, rivojlanish xususiyatlarini, qonuniyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotchilar geosiyosatning asosiy qonuniyatlari haqida gap borganida asosiy e'tiborni geografik dualizm qonuniga qaratishadi. Odatda ushbu qonun tabiatning

geografik tuzilishi va sivilizatsiyaning tarixiy shakllarida namoyon bo'ladi. Ko'pgina geosiyosatchilar quruqlikdagi kuch - qudratni (tellurokratiya) dengizdagi kuch - qudratga (talassokratiya) qarama - qarshi qo'yishadi. Bu holatlar Qadimgi Sparta, Qadimgi Rim, Qadimgi Afina va Karfagen misolida namoyon bo'ladi. Osiyo davlatlarini bir - biri bilan bog'laydigan muhim bo'g'ozlar kamligi, borlar ham kashf etilmaganligi sabab dengizdagi kuch - qudratga kam e'tibor qaratildi. Oddiygina misol ilk saltanatga asos solgan ahamoniylar vakili Doro I (mil.av. 522 - 486) Afinaga dengizda bas kela olmadi. Kushon, Turk hoqonligi, Somoniylar, Temuriylar haqida gap ketganida talassokratiya xususida bir nima deb bo'lmaydi. Geosiyosat asoschilari jumladan A.Mexen, X.Makkinder fikricha dualizm dastlab tarixiy - madaniy sivilizatsiyalar o'rtasida dushmanlik adovatlarini, turli - xil ziddiyatlarni, o'ziga xosliklarni keltirib chiqardi. Tellurokratiyaga xos bo'lgan xususiyatlar quyidagilarda namoyon bo'ladi: aniq belgilangan chegara, ma'lum makon, aholi turmush tarzi, rivojlanishning o'ziga xos yo'nalishlari, barcha amal qilishi shart bo'lgan ahloqiy va huquqiy normalar, aholi toifalari, etnoslar, irqlar, davlat va saltanatlar. Bu qat'iylik ushbu makonda ahloqiy va qonununiy normalarni belgilab beradi. Talassokratiya esa dengiz savdosi ham bo'lib texnik progressga tayanadi. Individualizm kayfiyatiga, boylik orttirishga, tadbirkorlikka keng e'tibor qaratiladi. Ahloqiy, huquqiy normalar nisbiylik kasb etib ekstrimal shart - sharoitlarda yashash ko'nikmalariga keng e'tibor beriladi. Natijada ahloqiy, madaniy qadriyatlar tez o'zgaradi, yoki oldinga intilish, boylik orttirish yo'lida harakat qilish, kashfiyotlarga e'tibor kabi harakatlar soyada qolib ketadi.

Uzoq yillar davomida tarixiy taraqqiyot davomida Qadimgi Rim, Afina, Sparta savdo, hunarmandchilikning rivoji natijasida dengizda ham hukmron mavqega ega bo'la boshlashdi. Mehnat taqsimoti, dengiz savdosining o'sishi bois dengizda hukmronlikni qo'lga kiritish uchun kurash boshlandi. Ushbu holat natijasida geosiyosatning ikkinchi qonuni- makon omilining kuchayish qonuni kelib chiqadi. Bu omil buyuk geografik kashfiyotlardan keyin ayniqsa ko'proq ahamiyat kasb eta boshladi. XX asrga kelib o'zining yuksak darajasiga erishdi.

Shuningdek geosiyosiy jarayonlarning, uning tahlili bilan bog'liq bilimlarning muhim ahamiyat kasb etib rivojlanib borishida manfaatlarning doimiyligi va dinamik xarakteri o'ziga xos o'rin tutadi. Isnoniyat paydo bo'libdiki o'zining tub manfaatlarini amalga oshirishga, turmushini farovonlashtirishga intiladi. Isnoniyat o'zining qaysidir ehtiyojini turli ixtirolar hisobiga qondirmasin, uning ehtiyojlari turli kashfiyotlar yuz bergani sari yanada murakkablashib, ko'payib bormoqda: stanoklar, divigatellar, avtomobil, poyezd, aviatsiya, kopyuter, internet va shu kabilar. Lekin bu kashfiyotlarning keyingi rivoji qator tabiiy zahiralarni talab etadi. Ona zaminning tabiiy imkoniyatlari insoniyatning ehtiyojlaridan farqli ravishda chegaralangan. Maxatma Gandi afsus bilan aytadiki agar Britaniyaga o'z farovon turmush tarzini barpo etish uchun sayyoramizdagi zahiralarning yarmi ketgan ekan, unda Hindistonning farovonligini Britaniya darajasida ta'minlashga qancha sayyora zarur bo'ladi⁵.

⁵ <http://www.inpearls.ru/>

2. Fanning asosiy kategoriyalari. Ijtimoiy - siyosiy fanlarning barchasida bo'lgani singari geosiyosat ham mustaqil fan sifatida o'zining nazariy kategoriyalariga ega. Va fan o'zining ushbu kategoriyalari orqali o'z tadqiqot ob'yektini tahlil etadi, xulosalar beradi. Geosiyosatning asosiy kategoriyalari sifatida quyidagilarni ko'rib chiqamiz: geosiyosiy makon, geosiyosiy maydon, geostrategik mintaqa, geosiyosiy mintaqa, geosiyosiy liniya, geosiyosiy raqibchilik, geostrategiya chngara, davlatning milliy xavfsizligi, milliy manfaat, hudud, ekaspansiya va sh.k.

Geosiyosiy makon. Siyosat har doim qator geografik makondagi omillarga tayangan xolda ish yuritishiga hech qanday shubha yo'q. F.Ratsel tabiiy - fizik, geografik makondagi faoliyat yo'nalishlarini geosfera, gidrosfera, atmossfera ketma - ketligida tahlil ostiga olgan edi. Albatta, geosfera, gidrosfera, atmosferalar, insoniyat hayotida o'rni, imkoniyatlari turli darajada siyosatning asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi. Geosfera xos omillar: yerning o'lchamlari; iqlimi, dengizga yaqinligi, hosildorligi, tabiiy boyliklari va sh.k. Gidrosfera xos xususiyatlar: quruqlik ahamiyatiga moliklik, suvosti dunyosi boyliklari, hayvonot dunyosi, savdo - sotiq, turizm va sh.k. Atmosferaga xos omillar: yer sirtida turli to'siqlarning mavjud masligi, dengiz kengliklaridan o'tishning qulayligi, yuqori tezlik, geosferani tadqiq qilishdagi qulayliklar, harbiy ahamiyatga moliklik, kosmos imkoniyatlari. Albatta bugungi kunda kosmos sferasini alohida qayd etib o'tish lozim. Bugungi kunda kosmos yerning sun'iy yo'ldoshlari orqali, Xalqaro kosmik stansiya imkoniyatlari bois quyidagilarga ega bo'lmoqda: yer sayyorasining barcha nuqtalari ustidan sifatli nazorat o'rnatish; yerning ustki va yerosti qatlamlarini samarali o'rganish va o'zlashtirish; axborot - kommunikatsiyalari xizmatining yangi bosqichga ko'tarilishi; galaktika kengliklarini o'rganish; sohaga doir fan va texnik kashfiyotlarning amalga oshirilishi va shu kabilar.

Geosiyosiy maydon - ushbu atama odatda ma'lum bir davlat tomonidan yoki ittifoqchilar tomonidan nazorat qilinayotgan makonni anglatish uchun qo'llaniladi.

Xalqaro munosabatlar tarixidan ma'lumki, geosiyosiy borliq ustidan nazoratni o'rnatishning turli shakllari mavjud. Bular harbiy, siyosiy, iqtisodiy, diniy, kommunikatsion va boshqa turlari bo'lishi mumkin. Yangi ming yillik boshlariga kelib xalqaro munosabatlarda geosiyosiy borliqni nazorat qilishda yangicha yondashuvlar - rangli inqiloblarni amalga oshirish, informatsion - mafkuraviy, texnologik va madaniy - sivilizatsiyaviy nazoratlar yuzaga kelib, ularning amaliyotdagi o'rni sezilarli bo'lmoqda. Rangli inqiloblarni muayyan bir davlatdagi ichki ziddiyatlardan, kelishmovchiliklardan foydalanilgan holda amalga oshirilmoqda: Qirg'iziston, Gruziya, Ukranina, Liviya, Iroq, Misr. Geosiyosatda odatda rangli inqilobga o'z hokimiyatini qon to'kish evaziga "o'zga hukmronlar" ga berish tariqasida tushuniladi.

Geosiyosat siyosiy institutlar tomonidan, birinchi navbatda davlatlar va davlatlar ittifoqi tomonidan borliqni nazoratga olishining asoslari, imkoniyatlari darajasi, amaliy mexanizm va shakllarini o'rganadi. Davlat nazoratida turgan yoki nazoratga olishga intilayotgan borliq umumiy maydon markazida bo'lishi,

rivojlanish darajasi, u yerning tashqi dunyo bilan aloqalari ko'lamini, tabiiy imkoniyatlari bilan ahamiyatli bo'lishi mumkin. Geosiyosatda davlat yoki davlatlar ittifoqi nazoratida bo'lgan borliq geosiyosiy maydon tushunchasi bilan izohlanadi.

Geosiyosiy maydon tushunchasiga nisbatan ko'plab ta'riflarni uchratish mumkin. Rus geosiyosatchisi K.V.Pleshakov geosiyosiy maydon tushunchasi keng ma'noga ega bo'lganligi bois uni tadqiq etish ko'lamiga qarab quyidagicha klassifikatsiyalashni taklif qiladi:

- endemik maydon - uzoq vaqtlardan beri ma'lum bir davlat tomonidan, ma'lum bir milliy guruh tomonidan nazorat qilib kelinayotgan borliq bo'lib, o'sha borliqning aynan shu jamoaga tegishli ekanligini boshqa qo'shnilar tomonidan tan olinishini nazarda tutadi.

- chegaraviy maydon - bunday maydonda ma'lum bir milliy jamoa istiqomat qilsada, davlatning u yerda nazorat qilish funksiyasi rasmiy xarakterda bo'lib, yashayotgan odamlar turmush tarzi chegaradosh davlatga yaqinroq bo'ladi. Masalan, Shimoliy Qozog'istondagi rus millati vakillarining Rossiya davlati turmush tarzi bilan, Shimoliy Tojikistondagi, Qirg'izistonning O'sh viloyatidagi yoki Janubiy Qozog'istondagi o'zbeklarning O'zbekistondagi xalqlar turmushi bilan nafaqat tarixan, balki ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlar asosida bir - biri bilan uyg'unlashgan. Ular yashayotgan makonni chegaraviy maydonga aylantirgan omil - ularning turli davlatchilikka oidligi bilan izohlanadi;

- chorrahaviy maydon - turli milliy jamoalarning yashashidan qat'iy nazar, ikki yoki undan ko'proq davlatlar da'vogar bo'lgan geosiyosiy borliq. Biroq u chegaraviy maydondan milliy jamoaning atrofida emas, endemik maydon ichkarisida joylashgan bo'lishi bilan (Tog'li Qorabog'), mintaqadagi jamoaning etnik va diniy tarkibi tarixan o'sha jamoaga mansub bo'lsada, borliqning bugungi davlatlar chegarasida chorrahaviy xarakter kasb etayotganligi bilan farqlanadi. Masalan, Turkiya, Eron, Iroq va Suriya davlatlarining geografik jihatdan tutashgan muayyan kengliklarida - chorrahaviy maydonda 40 mln.ga yaqin kurd xalqining yashab kelayotganligi va bunday geosiyosiy bo'shliqdan chiqish uchun milliy mustaqillik yo'lida olib borayotgan harakatlarini eslashimiz mumkin;

Geosiyosiy mintaq - geostrategik mintaqaning bir qismi. U siyosiy, iqtisodiy, madaniy, savdo va boshqa aloqalar uchun qulay imkoniyatlarga va istiqbollarga ega bo'lganligi bilan ajralib turadi. Masalan, Janubiy - Sharqiy Osiyo, Yevropa, Xitoy va b.

Geostrategik mintaq - o'zining geografik joylashuvi, turmush tarzi, xarakteri, savdo va madaniy - mafkuraviy aloqalarining yo'nalishi bilan qo'shni yirik xorijiy davlatlar tashqi siyosatida munosabatlar o'rnatish uchun ustuvor yo'nalishda ko'rilyotgan makon. Shuningdek, geostrategik mintaq - bu davlat yoki chegaradosh davlatlar (mintaqa) hududlari ham bo'lishi mumkin. Uning geostrategik ahamiyati muhim transkommunikatsion yo'llarga tutashganligida bo'ladi. Dengizga chiqishga qulay hududda joylashganlikda va boshqa shu kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Siyosiy borliq - bu geosiyosatning asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Davlat geosiyosatning markaziy tushunchalaridan biri hisoblansa, siyosiy borliq davlatning siyosiy holati va hayotiy mazmunini ko'rsatib beruvchi muhim omildir.

Siyosiy borliq davlat turmush tarzini ko'rsatib turuvchi dastlabki nishona ham hisoblanadi. Shuning uchun geosiyosatda davlatlar o'rtasidagi borlig'iy (makoniy) munosabatlarga katta e'tibor beriladi. Chunki borliq tushunchasi geosiyosat nazariyasining asosini tashkil etadi.

Har qanday davlatning siyosiy borlig'i chegaralangan, ya'ni u muayyan chegaralar doirasida bo'ladi. Chegara esa davlat xavfsizligini ta'minlovchi, siyosiy borliqni ko'rsatib turuvchi geosiyosiy funksiyani bajaradi. Siyosiy borliqda chegaraning bajaradigan funksiyalari: a) siyosiy; b) suverenitetni himoya qilish; v) harbiy - strategik bo'lishi mumkin; d) fuqarolik, soliqlar, boj va shu kabilar. Geosiyosatda chegara muammosiga ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Chunki qachon borliq uzra nazorat boshlansa siyosiy borliqlar chegarasi buziladi. Yoki biror kuchning borliq uzra nazoratni o'rnatishi, siyosiy borliqlar chegaralarini inkor etish, buzish evaziga bo'lishi mumkin.

Milliy manfaat. Manfaatga muayyan guruhlarga moddiy va ma'naviy tomondan foyda keltiruvchi omil sifatida qarash mumkin. Biroq geosiyosatda milliy manfaat tushunchasi kengroq ma'noda - xalqlar, davlatlar manfaatlaridan kelib chiqib talqin etiladi. Bizningcha, milliy manfaatning geosiyosiy tus olishi avvalo o'sha davlatda olib borilayotgan ichki siyosatning tarkibiy qismini tashkil etuvchi asosiy vazifalar va maqsadlardan boshlanadi. Negaki, har bir davlat aniq bir tarixiy sharoit, taraqqiyot va barqarorlik manfaatlari, milliy - tarixiy xususiyati va qadriyatlaridan kelib chiqib, uzoq va yaqin kelajakda amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy vazifalari va maqsadlarini belgilaydi. Masalan, bugungi kunda O'zbekistonning oldida turgan asosiy ustuvor masalalar - jamiyatni siyosiy va iqtisodiy jihatdan erkinlashtirish; jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish; xalq turmush darajasini oshirish; iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarga erishish; barqarorlik, tinchlik, totuvlik va davlatimiz hududining daxlsizligini ta'minlash va b. hisoblanadi. Ushbu vazifa va maqsadlar davlatimiz milliy manfaatlari tizimida o'z aksini topgan.

Har bir davlatning milliy manfaatlari evolyutsiyasi oxir oqibat jahon siyosati bilan bog'lanadi. Shuning uchun ham jahon siyosati asosida nafaqat manfaat tushunchasi turadi, balki har bir milliy manfaatlar amaliyoti jahon siyosatini harakatga keltiradi. Shu tariqa davlatlarning o'z manfaatlariga erishish yo'lidagi harakatlari, unga intilishi jahonda muayyan kuchlar muvozanatini yuzaga keltiradi. Ana shu bosqichda geosiyosatning manfaat kategoriyasi kuchlar muvozanati kategoriyasi bilan amaliy jihatdan o'zaro tutashadi.

Aytish joizki, geosiyosatning mohiyatiga va fanning tuzilishiga ko'ra mavjud bo'lgan kategoriyalari, ularni ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganish muhim ahamiyatga egadir.

3. Geosiyosatning funksiyalari. Geosiyosat fan sifatida jamiyat hayotini, unda kechayotgan turli mazmundagi geosiyosiy jarayonlarni tahlil etadi, tegishli taklif - xulosalar beradi, bir so'z bilan aytganda ushbu jarayonlar bilan bevosita bog'langandir. U real hayotdagi voqea - hodisalar va jarayonlarning o'zaro aloqadorligini va ularning bir - biriga bog'liqligini ifodalovchi qonuniyatlarni o'ziga qamrab olgan. Shuningdek, geosiyosat borliqdagi jarayonlarni o'zida aks ettiribgina qolmay, ularga bog'liq tarzda jamiyatda muayyan funksiyalarni ham

bajaradi. Odatda geosiyosatning asosiy funksiyalari qator adabiyotlarda quyidagicha tahlil etiladi:

- gnoseologik funksiya;
- prognoz qilish funksiyasi;
- boshqaruv funksiyasi;
- mafkuraviy funksiya;
- skeptitsizm funksiyasi.

To'g'ri, qayd qilingan funksiyalar boshqa ijtimoiy - siyosiy fanlarga ham xos bo'lishi mumkin. Biroq mazkur funksiyalar geosiyosat fanida o'ziga xos izchillikka, mantiqiylikka, afzalliklarga ega.

Gnoseologik funksiya. Gnoseologiya - bilish nazariyasi, bilish haqidagi fan demakdir. Bilish nazariyasi borliqni, uning aniq bir holatlari, manbalari va shakllarini o'rganishga qaratilgandir. Aniqroq aytadigan bo'lsak, gnoseologik funksiya davlatlar va xalqlarning geosiyosiy joylashuvi, turmush tarzi hamda ular hayotining rivojlanish tendensiyalarini o'rganish bilan bog'liq. Dunyoning mafkuraviy manzarasini, xalqaro munosabatlarning rivojlanish tendensiyalarini, bu jarayonning asosiy ishtirokchilarini, ularning tub manfaatlarini, shuningdek bu manfaatlarini amalga oshirishga asoslangan hatti- harakatlarni, insoniyat rivojining bugungi darajasi va istiqbollarni tahlil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Va olingan natijalar, xulosalar har bir davlatning istiqboldagi rejalarida o'z aksini topadi. Albatta, gnoseologik funksiya amaliyotida geosiyosatning davlatlar va xalqlar turmushini o'rganishda qo'llaydigan bir qator uslublari - taqqoslash, ekstrapolyatsiya (narsa va hodisaning bir qismini kuzatish asosida olingan xulosalarni uning boshqa qismiga yoyish yoki tatbiq etish), empirik (tajriba qilish) va shular singari uslublarining o'zni kattadir.

Prognoz qilish funksiyasi. Geosiyosatning prognoz qilish funksiyasi bevosita gnoseologik funksiya asosida olingan natijalari asosida shakllanadi. Chunki insoniyatning ertangi kuniga dahldor har bir muammo xususida bashorat qilish uchun o'sha muammoni yuz berishi bilan bog'liq jihatlar obdon o'rganilmog'i lozim. Ob'yektda turgan masalaning qanchalik chuqur o'rganilganlik darajasi tadqiqotchi uchun tegishli xulosalarni chiqarish hamda uning kelajakdagi kechmishi haqida ham muayyan prognozlarni aytish imkonini beradi. Prognoz qilish funksiyasining ahamiyati qachonki olib borilayotgan geosiyosiy tadqiqotlar quyidagi jihatlarni o'zida namoyon etsagina bo'ladi, ya'ni:

- muammoga nisbatan bildirilgan fikr - mulohazalarning qanchalik darajada ilmiy tomondan isbotlanganligi bilan;
- bildirilgan sharhlarning xalqlar, davlat va mintaqalarning geosiyosiy turmushiga qanchalik darajada o'zgarishlarni olib kelishi bilan;
- bashoratlarning yaqin yoki uzoq muddatga mo'ljallanganligi bilan;
- bashoratning ob'yektivligi va h.

Prognoz qilish - siyosiy jarayonlarning rivoji va ko'rinishlari, ular amalga oshirishining muqobil yo'llari va muddatlari haqida ilmiy asoslangan mulohazalarni ishlab chiqish jarayonlari, shuningdek, ularning o'sha voqeliklar sharoitida amalga oshishi uchun aniq tavsiyalarni berish demakdir.

Prognoz qilish funksiyasi bir qator tamoyillarga asoslanadi, ya'ni batartiblik,

muvofiglik, uzluksizlik, muqobillik va rentabellik. Tabiiyki, ushbu prinsiplar jamiyatning iqtisodiy - siyosiy, ijtimoiy - siyosiy, siyosiy - mafkuraviy va harbiy - siyosiy doiralarini o'rganishda qo'l kelishi mumkin.

Bundan tashqari, amaliy jihatdan geosiyosatning prognoz qilish funksiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

- mavjud ijtimoiy - siyosiy vaziyatni tahlil qilish;
- olingan ma'lumotlarni o'rganish, tahlil etish;
- tayanch andazalarni ishlab chiqish;
- qidiruv modellarini tanlash;
- qiyosiy taqqoslash;
- tahlilning aniqligi va ishonchliligini baholash;

Borliqdagi geosiyosiy jarayonlar kelajagi va ularning qay ko'rinishda rivojlanishini oldindan prognoz qilish qanchalik murakkab bo'lmasin, prognoz qilish funksiyasi tadqiqotchilar nigohidan chetda qolayotgani yo'q. Balki unga qiziqishning ortishi orqasida geosiyosiy tadqiqotlarni o'rganish va tahlil qilish mazmun va ma'no jihatidan takomillashib bormoqda.

Boshqaruv funksiyasi. Jamiyatdagi har qanday jarayonlarda boshqaruv elementlarini ko'rish mumkin yoki ijtimoiy jihatdan ham boshqaruv elementlarisiz kundalik hayotimizni tasavvur eta olmaymiz. Boshqaruv yangi - yangi axborotlar tizimiga asoslanadi. Chunki boshqaruvchi (o'z sohasi yoki doirasida) barqaror faoliyat olib borishi uchun ham (o'ziga tegishli) informatsiyalarga ehtiyoj sezib boradi. Jumladan geosiyosatning boshqaruv funksiyasi ham shunga asoslangan. Boshqa sohalardan farqli tarzda, geosiyosat boshqaruvga tegishli qarorlar va tavsiyalarni berish uchun doimiy ravishda mavjud informatsiyalarni (xalqlar, davlatlar va mintaqalar va b.) yig'ib boradi va tahlil etadi. Faqat shu asosdagina masalaga nisbatan tegishli bo'lgan asosiy xulosalarni chiqaradi. Masalan, har qanday jarayonlarda boshqarishga oid qarorlarni chiqarish uchun muammoli holatni atroflicha tahlil qilmoq kerak. Bu birinchidan. Ikkinchidan, muammoga ob'yektiv baho berish uchun turli kuchlar (sub'yektlar) va omillarni hisobga olmoq lozim (siyosiy, iqtisodiy, geografik va b.). Uchinchidan, sub'yektlarning voqeaga ta'sir etish darajalarini o'rganish kerak va b.

Tabiatan geosiyosat boshqaruv haqidagi, xalqlar va davlatlar turmushida boshqarish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni, ularning boshqalarga qay yo'sinda ta'sir etishi va ularni bartaraf etishning yo'l - yo'riqlarini, o'rganadigan fandır.

Shunday ekan uning jamiyatdagi boshqaruv funksiyasiga ham quyidan yuqoriga qarab yo'naltirilgan hodisa sifatida qaramoq kerak.

Mafkuraviy funksiyasi. Mafkuraviy funksiya geosiyosatning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi. Xo'sh, mafkuraning o'zi nima?

Mafkuralar asosini ma'lum bir maqsadlarni, manfaatlarni o'zida mujassam etgan g'oyalar tashkil etadi. Mafkura o'zida aks ettirayotgan muayyan jamiyatning tuzilishi, u haqdagi falsafiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, diniy nazariyalar, qarashlar, shuningdek ularni amalga oshiruvchi vositalar, eng asosiysi, jamiyatning umumiy rivojlanish yo'llari haqidagi muayyan bilimlar majmuasidir. Bunday qarashlar, nazariyalar, uslub va vositalar real ijtimoiy - siyosiy vaziyat qarab shakllangan, aholining psixologiyasiga faol ta'sir etadigan motivlarga ega bo'lishi

lozim. Geosiyosatni bilimlar, g'oyaviy ta'sir kuchlari kimlar yoki qaysi kuchlarning manfaatini himoya qilishi masalasi qiziqtiradi.

Mafkuralar qanday ko'rinish va shakllarda bo'lmasin, ular asosida umuminsoniy qadriyatlar va demokratik tamoyillarning turishi xalqlar va davlatlar turmushi bilan bog'liq bo'lgan geosiyosiy jarayonlarda qarama - qarshiliklar, konfliktlar o'rniga konsensusning shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarni yaratadi. Siyosiy kuchlar jamiyat o'z oldiga qo'ygan ichki va tashqi siyosatdagi o'z geosiyosiy manfaatlarini amalga oshirishda, bu boradagi vazifalar oldida aholi turli qatlamlarini birlashtirishda, uyushtirishda, safarbar etishda, o'zi olib borayotgan, faol targ'ib qilayotgan hatti - harakatlarini omma tomonidan qo'llab - quvvatlanishiga erishadi.

Skeptitsizm funksiyasi. Unutmaslik kerakki, geosiyosat fanining asosiy tadqiqot ob'yektini, kategoriyalarini, funksiyalarini, qonuniyatlarini, siyosiy jarayonlarga ta'sir qilish mexanizmlarini ilk ko'tarib chiqqan tadqiqotchilar G'arbning yirik yetakchi mutamlakachi davlatlarining nazariyotchi mutaxassislari edi. Albatta ular xalqaro maydonda o'z davlatlarining manfaatlarini himoya qilishga, yanada ta'sir doiralarini mustahkamlashga harakat qilishgan. Boshqacha ya'ni yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak ular o'z tadqiqotlarida ustuvor yo'nalish sifatida o'z diqqat - e'tiborlarini nimalarga qaratishgan: xalqaro maydonda o'z hukmronligini o'rnatish; rivojlanayotgan o'lkalarni asoratga solish; ularni asoratda ushlab turish; o'z manfaatlariga xizmat qiladigan turli ziddiyatlarni keltirib chiqarish usullarini, mexanizmlarini tahlil etishgan. Agar biz geosiyosatchilarni barrikadaning o'ng tomonida turgan deb faraz qilsak, barrikadaning chap tomonida turib manzarani tahlil qilgan geosiyosatchilar yo'q. To'g'ri mustamlakachilik tizimi tugadi. Lekin xalqaro maydonda o'z hukmronligini yangicha ko'rinishda o'rnatish, uni o'z manfaatlariga mos ravishda tashkil etish, o'z manfaatlarini ko'proq amalga oshirish hissi yirik davlatlarning hukmron toifalari fikri xayolini tark etgani yo'q. Qolaversa mustamlakachilikka intilish yangicha ko'rinishlarda davom etmoqda: xalqaro tashkilotlar; xalqaro huquqiy normalar; JST; siyosiy - ijtimoiy bitimlar, iqtisodiy - savdo bitimlari, umumiy mudofaa va boshqacha ko'rinishlarda. Turli mazmundagi siyosiy, iqtisodiy, harbiy, madaniy birlashmalarga ko'r - ko'rona ergashmaslik, kerak bo'lsa turli mazmundagi iqtisodiy, texnologik ko'mak, ilmiy - texnik hamkorlikka asoslangan dasturlarda ongli ishtirok etishni zamon talab qilmoqda. Ushbu jarayonlarni chuqur ilmiy tahlil qilish, unga qanday munosabatda bo'lish zarur, zaruriyab bo'lsa bu jarayonlarga shubha bilan qarash, ehtiyotkorlik singari ko'nikmalarni skeptitsizm funksiyasi o'zida ifoda. Ushbu sabab qator yirik davlatlarning yirik geosiyosatchilari o'z tadqiqotlarida geosiyosat fanida bunday funksiyaga ehtiyoj sezishmagan.

4. Geosiyosat fanining uslublari. Geosiyosat o'zining tadqiqot ob'yekti, tahlil etadigan sohalarining ham kengligi, ham murakkabligi bois sohaga tegishli hodisalar va jarayonlarni o'rganishda ko'plab uslublarni qo'llaydi. Geosiyosatda uslublarning ko'pligi uning predmetini chuqurroq va har tomonlama anglab yetishga imkon beradi. Har bir uslub geosiyosiy jarayonlarni o'rganishning o'ziga xos usul va yo'llariga ega. Geosiyosat fanida keng qo'llaniladigan uslublarga

to'xtalsak.

Tizimli yondashuv uslubi. Tizimli yondashuv uslubi geosiyosiy muammolarni tahlil etishda ularga yaxlit holatda qaraydi. Shu bilan birgalikda muammolarga ta'sir etgan, etayotgan va ta'sir etish ehtimoli bilan bog'liq bo'lgan ichki va tashqi omillarni atroflicha o'rganadi. Muammoning boshlanish holati va yakunini ko'rsatuvchi holatlarni taqqoslaydi. Va nihoyat muammolarni bartaraf etish uchun tegishli siyosiy qarorlarni qabul qiladi.

Tizimli yondashuv uslubi ilmiy doirada birinchi bor XX asrning 50 - 60 yillarida amerikalik olimlar T.Parsons (1902-1979) va D.Iston tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur uslubga geosiyosatdan tashqari deyarli barcha ijtimoiy - siyosiy fanlarda murojaat qilinadi.

Jamiyatda milliy davlatchilik strategiyasini va umuman geosiyosiy jarayonlarni tizimli yondashuv asosida o'rganishni modernizm oqimi vakillari (K.Rayt, M.Kaplan, K.Doych va b.) mazmun jihatdan yanada boyitdi. Ya'ni ular mavjud ma'lumotlarni matematik hisoblar va modellashtirish orqali tizimli tadqiqotlarni olib borishni joriy qilishgan.

Qiyosiy uslub. Qiyosiy uslubning ilmiy doirada qo'llanilib kelinishi antik davrlarga borib taqaladi. Masalan, Aristotel yoki undan keyinroq yashab o'tgan Farobiy ijodlariga e'tibor bersangiz, ular asarlarida muammolarni o'rganish asnosida qiyosiy uslubdan keng foydalanganligiga amin bo'lasiz. Zamonaviy geosiyosatda qiyosiy uslubning ahamiyati shundaki, u orqali tadqiqotchi jamiyatdagi xalqlar va davlatlar turmushini o'rganadi, ularni bir - biriga taqqoslaydi. Yoki ma'lum bir geosiyosiy maydonlarning boshqasidan farqli jihatlari qiyosiy asosda o'rganiladi. Muammolarni shu yo'llar orqali o'rganish asosida tegishli xulosalarni chiqaradi.

Tarixiy uslub. Tarixiy uslubning geosiyosiy jarayonlar va hodisalarni o'rganishdagi o'rni katta. Ushbu uslub tadqiqot ob'yektida turgan masalalarga nisbatan xronologik jihatdan yondashishini taqozo etadi. Tarixiy faktlar to'planadi. Jamlangan ma'lumotlar asosida o'rganilayotgan jarayon yoki muammoning o'tgan davr, hozirgi muhit va kelajakdagi holatlari haqida muayyan fikrlar bildiriladi.

Faoliyatli (harakatiy) uslub. Mazkur uslubdan foydalanish geosiyosat ob'yekt va predmetida turgan muammoli vaziyatning umumiy tavsifi hamda uning harakatlanishi bilan bog'liq tomonlarni o'rganishda qo'l keladi. Geosiyosiy jihatdan u kechayotgan jarayonlarni harakatdagi kuch sifatida biladi. Shuning uchun ham muammo dinamikasini bosqichlarga bo'lib o'rganishni afzal ko'radi. Jumladan, muammolar dinamikasini tahlil etishda harakatdagi kuchlarning maqsadlarini aniqlash va qarorlar qabul qilishga; qabul qilingan rejalarni amaliyotga tadbiiq etishga; faoliyatni boshqarib turishga; amaliyotda qo'yilgan maqsadlarni doimo hisobga olib turishga; olingan natijalarni tahlil qilishga va o'z navbatida yangi maqsad va vazifalarni ishlab chiqishga katta e'tibor beradi.

Geosiyosatda harakatiy uslub siyosiy qarorlar qabul qilishning muhim uslubigina emas, balki nazariy asosi bo'lib ham xizmat qiladi. Bundan tashqari, geosiyosiy kuchlarning meyoriy faoliyati ularning qanchalik o'z harakatlarini real voqelik bilan uyg'unlashtira olganliklari bilan bog'liq.

Funksional uslub. Ijtimoiy - siyosiy fanlarda funksional uslub jamiyat

barcha doiralarning o'zaro aloqadorligini tadqiq etadi. Geosiyosatda esa ko'proq davlatlarning iqtisodiy - siyosiy, harbiy, madaniy munosabatlarini, urbanizatsiya darajasi va aholining zichligini, ijtimoiy guruhlar va institutlarning siyosiy faolligi va boshqa shu kabi masalalarni nazarda tutadi. Funktsional uslub siyosiy hodisalar yoki geosiyosiy jarayonlarni o'rganishda diniy dogmatik yoki axloqiy qadriyatlarga asoslanib qolishni yoqlamaydi. Balki muammolarda ularning tashqi muhit bilan bog'lanishi, izchilligi va nechog'li real hayot bilan uyg'unlashganligini tahlil etishning zarurligiga katta e'tibor beradi.

Funksional uslub jamiyat, davlat, davlatlar ittifoqlariga murakkab tuzilmalar sifatida qaraydi va ularning har biri mavjud tuzumda o'ziga xos funksiyalarni bajaradi. Shuningdek, funksional uslub jamiyat va davlatdagi siyosiy institutlar - xalqaro tashkilotlar, davlatlar uyushmasi, davlatlar, partiyalar, siyosiy harakatlar va boshqa ijtimoiy guruhlarining faoliyatini ham o'rganadi.

Ijtimoiy - siyosiy fanlarga funksional uslubni italyan mutafakkiri, tarixchi va davlat arbobi Nikollo Makiavelli (1469 - 1527) olib kirgan va u o'z asarlarida mazkur uslubni keng qo'llagan.

Ba'zi tadqiqotchilar geosiyosat fanining uslublari qatoriga institutsional, antropologik, mantiqiy va empirik uslublarini ham qo'shishadi. Bizningcha, geosiyosatda mazkur uslublar tuzilishi va muammolarni tadqiq etish ko'lami jihatidan funksional uslub doirasiga kiradi.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan savollar:

1. Geosiyosat asoslarining asosiy tushunchalari nimalar kiradi?
2. Geografik makon, endemik maydon, chegaraoldi maydon, chorraha maydon, total maydon, metapole atamalarini izohlang?
3. Geosiyosiy munosabatlar va kuchlar balansi atamalarini nimani anglatadi?
4. Geosiyosat asoslarining asosiy qonunlarini izohlang.
5. Geosiyosat asoslarining asosiy metodlari: sistemalik, taqqoslash, tarixiylik, aksiologik - normativ.
6. Geosiyosat asoslarining asosiy metodlari: funktsional, institutsional, antropologik, va boshqalar.
7. Geosiyosatning asosiy funksiyalariga qaysilar kiradi?

3-mavzu: Mumtoz geosiyosatning asosiy g'oyalari va tamoyillari

Reja:

1. Geosiyosiy jarayonlar rivojini davrlashtirish.
2. F.Ratselning «Siyosiy geografiya» asarida davlat va borliq masalalari.
3. R.Chellenning geosiyosiy konsepsiyalari.
4. Alfred Mexen ta'limotida dengiz kuchlarining qudrati masalalari.
5. X.Makinder geosiyosiy qarashlari.
6. K.Xausxofer va N.Spikmen ta'limotlari.

Mavzuga doir tayanch tushunchalar: Geosiy munosabatlar va kuchlar balansi, rimlend, xartlend, "tellurokratiya", "talassokratiya", toposiyosat,

morfosiyosat, fiziosiyosat, ekosiyosat, demosiyosat, kichik yarim oy, katta yarim oy, demografik omillar.

I. Geosiyosiy jarayonlar rivojini davrlashtirish. G'arbdagi ijtimoiy - siyosiy, geosiyosiy jarayonlarning rivoji xususida gap ketganida bu jarayonlarning amal qilish davri, xususiyatlari, maydoni, ta'sir qilish mexanizmlari, chegaralari nuqtai nazaridan kelib chiqib bu jarayonlarni davrlashtirishga keng e'tibor berilgan. Geosiyosatchilar geosiyosiy jarayonlarni tahlil ostiga olishganida har bir davrdagi geosiyosiy kuchlarni makonda va zamonda o'rin almashishlariga, ularning qayd etib o'tilgan xususiyatlariga qarab geosiyosiy davrlarni klassifikatsiyalashgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki geosiyosiy davrlarni quyidagicha davrlashtirish mumkin:

Birinchi geosiyosiy davr. Rim imperiyasining ikkiga bo'linishi. Milodiy 395 yilda Rim imperatori Feodosiy vafoti oldidan imperiyani ikki o'g'liga bo'lib beradi: G'arbiy Rim imperiyasi va Sharqiy Rim imperiyasi. G'arbiy Rimga x'os xususiyatlar: qulchilik, qoloqlik, past turmush tarzi, xristianlikning katolik mazhabi va shu kabilar. Sharqiy Rim imperiyasiga xos xususiyatlar: ozod dehqonlar, ishlab chiqaruvchilar, ilm - fan rivoji, savdo - sotiq, pravaslav mazhabi va shu kabilar. Lekin bu davrni G'arblik geosiyosatchilar alohida geosiyosiy davr sifatida e'tirof etishmaydi.

Ikkinchi geosiyosiy davr. Tordesilyas geosiyosiy davri. 1494 yilda Tordesilyas shartnomasiga asosan ikkita yirik mustamlakachi davlat Ispaniya va Portugaliya jahonni o'z ta'sir doiralarida bo'lib olishadi.

Uchinchi geosiyosiy davr. Vestfaliya geosiyosiy davri. 1618 - 1648 yillarda bo'lib o'tgan O'ttiz yillik urushga Vestfaliya tinchlik shartnomasi yakun yasadi. Buning natijasida Yevropada markazlashgan milliy davlatlar vujudga keldi. Sanoat, savdo - sotiq yuksala boshladi.

To'rinchi geosiyosiy davr. Vena geosiyosiy davri. Yevropa davlatlari Napoleon zulmidan ozod etilgach Vena kongressi (1814) bo'lib o'tadi. Yevropaning siyosiy xaritasi qayta tuziladi. Buyuk Britaniya o'z qudratini dengizda, Rossiya esa materikda yanada mustahkamlab oladi.

Beshinchi geosiyosiy davr. Versal tinchlik shartnomasi. Bu shartnoma Birinchi jahon urushiga yakun yasadi. 27 davlatning delegatsiyasi unda ishtirok etadi. Buyuk Britaniya, Fransiya, AQSH o'z mavqelarini yanada mustahkamlab olishdi. Rossiya, Germaniya, Italiya o'z mavqelarini ancha boy berishdi.

Oltinchi geosiyosiy davr. Yalta geosiyosiy davri. Ikkinchi jahon urushiga yakun yasaldi. Jahon ikkita yirik davlat SSSR va AQSH ta'sir doiralari misolida bo'lib olindi. Bipolyar tizim davri boshlandi. NATO va unga qarshi turuvchi VSHT vujudga keldi.

Yettinchi geosiyosiy davr. Belovej shartnomasi. Ikki qutbli dunyoga chek qo'yildi. G'arb va Sharq o'rtasidagi keskin qarama - qarshilik o'z yakuniga yetdi. Lekin xalqaro maydondagi qarama - qarshiliklar yangicha ko'rinishlarda davom etdi.

Ma'lumki, ulkan geografik makondagi aholi uyushmalari, ular tuzgan davlatlar, tanlagan makonlari asosan qulay iqlim, unumdor yer, suv manbalari bilan belgilangan edi. Tashqi savdoning kuchayishi, dengiz kashfiyotlari,

sanoatning yuksalib borishi, transport - kommunikativ harakatlarning kuchayishi vaziyatni o'zgartirib yubordi. Yangi davrda kontinental, orol yoki qirg'oq bo'yi davlatlari, ularning joylashishi, hududi, qirg'oqbo'yi chegaralarining uzunligi, davlatda kommunikatsiya imkoniyatlari, landshaft, iqlimi va qator demografik omillarning xalqlar ijtimoiy - siyosiy hayotiga nechog'li ta'sir ko'rsatishining daliliy misollarini ko'rsatdi⁶. Shunday tadqiqotlar samarasi o'laroq, XIX asr oxiri - XX asr boshlariga kelib keng qamrovli ijtimoiy - siyosiy fanlar qa'ridan geosiyosat alohida fan sifatida ajralib chiqdi. Aytish joizki, klassik geosiyosat deganimizda ana shu davrdan boshlab ijod qilgan va geosiyosatning tadrijiy rivojiga u yoki bu darajada ta'sir etgan tadqiqotchilar qarashlari nazarda tutiladi. Jumladan, nemis olimi F.Ratsel (1844-1904), shved davlatshunosi R.Chellen (1864-1922), amerikalik admiral A.Mexen (1840-1914), ingliz geograf nazariyotchisi X.Makkinder (1861-1947), nemis olimi K.Xausxofer (1869-1946), amerikalik (asli gollandiyalik) N.Spikmen (1893-1943) va rus iqtisodchi olimi P.N.Savitskiy (1895-1968)lar eng mashhur klassik geosiyosatshunoslar hisoblanishadi.

Ular bugungi geosiyosatda ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'ziga xos munozaralarga sabab bo'layotgan qator konsepsiyalar va nazariy kategoriyalarni o'z vaqtida o'rtaga tashlaganlar:

- quruqlik va dengiz «hukmdor»lari o'rtasida doimiy qarama - qarshilik bo'lishi g'oyasi;
- «Buyuk quruqlik» nazariyasi;
- insoniyat tarixiga daxldor makonlarga ega bo'lgan markaz - heartland muammosi;
- jahon siyosatida strategik ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalish - rimland masalasi;
- yetakchi xorijiy davlatlarning geosiyosiy ittifoqchiligini nazariy asoslash;
- davlatlarning strategik xom - ashyo resurslariga egaligi, uning davlat, mintaqa va global geosiyosiy munosabatlardagi o'rni va b.

2. F.Ratselning «Siyosiy geografiya» asarida davlat va borliq masalalari. F.Ratsel 1844-yil Karlsrueda tug'ilgan. Yoshligidanoq unda tabiiy fanlarga qiziqish katta bo'lgan. Shuning uchun u o'qish uchun Karlsruedagi politexnika universitetini tanlagan. Mazkur universitetda bo'lajak olim geologiya, paleontologiya va zoologiya fanlarini o'rganishga alohida e'tibor bergan. F.Ratsel Haydelberg shahrida ta'lim olib yurgan kezlari professor Ernest Gekkel («ekologiya» atamasini birinchi bor ilmiy doirada qo'llagan olim)ga shogird bo'ladi. Olimning dunyoqarashi evolyutsionizm (evolyutsion rivojlanish haqidagi ta'limot) va darvinizmga asoslangan bo'lib, uning biologiyaga bo'lgan qiziqishlari bilan ham sug'orilgan edi. Uning dunyoqarashining shakllanishida fransuz sotsiologi Ogyust Kontning xalqlar, davlatlar rivojida geografik omillarning ahamiyati bilan bog'liq qarashlari muhim o'rin tutadi⁷.

F.Ratsel o'zining shoh asari bo'lmish - "Antropogoyegografiya" (1893), «Siyosiy geografiya» («Politische Geographie») (1897), «Davlatlarning makoniy

⁶ Политология: энциклопедический словарь, М., изд-во МКУ, 1993, С. 59.

⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/Ратцель,_Фридрих

o'sish qonunlari» (1897), «Dengiz xalqlar qudratining omili sifatida» (1900) asarlarida o'z geosiyosiy qarashlarini bayon etadi. Fridrix Ratselni garchi "geosiyosat" atamasini asarlarida ishlatmasa ham, birinchilardan bo'lib geosiyosiy uslubda fikr yuritganligi uchun geosiyosat fanining otasi desa bo'ladi. Nemis geosiyosatchisi Otto Maullyuning fikricha, geosiyosatni Ratselsiz tasavvur etib bo'lmaydi⁸. U o'z asarlarida siyosiy geografiyadan bahs etadi va bu boradagi asosiy ilmiy ishi ham "Politische Geographie" deb nomlanadi. Uning ta'kidlashicha, har qanday xalqning manfaatlari zamin ustida kechadi. Shu bois zaminda joylashgan ma'lum bir hududlar tarix harakatini ko'rsatuvchi bosh vosita sanaladi. Davlatlar muayyan hududlar ko'rinishida zaminda aks etadi. Zamin abadiy bo'lishi mumkin, hududlar (davlatlarning) o'zgarib turadi. "Davlatlar misoli tirik organizm" bo'lib ularning o'zagi "zaminiiy asos"da bir - biri bilan tutashadi⁹.

Davlatlarning zaminda paydo bo'lishi uchta asosiy omil bilan bog'liq. Bular - hududiy relyef, hududiy masshtab va muayyan turmush tarzga ega xalqlar. Shu asosda, ya'ni ob'yektiv geografik makon va sub'yektiv umuminsoniy qadriyatlarni o'zida aks ettirgan davlat siyosati shakllanadi. "Me'yoriy asosdagi" davlat bo'lish uchun, - deydi F.Ratsel, - avvalo davlatda geografik, demografik va etnomadaniy parametrlar o'zaro uyg'unlashmog'i kerak"¹⁰.

Istalgan davlatni qaysi jihatdan tadqiq etmaylik, baribir yondashuv yo'nalishi ob'yektimizning asosi - zaminga borib taqaladi. Ko'rinib turibdiki davlatni o'rganishdagi muhim parametr - geografik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'z vaqtida Napoleon Bonapart aytganidek davlatning geografiyasini mukammal bilish uning tashqi siyosatini tushunishdir. Davlatlarni o'rganishda, ularni bir - biri bilan qiyosiy taqqoslashda, ular o'rtasidagi munosabatlarni tahlil etishda va shu kabi muammolarda tabiiy va iqtisodiy geografiyaga ehtiyoj seziladi.

"Antropogeografiya", "Insoniyat yerdagi hayotiy hodisa sifatida" asarlarida geografik va siyosiy omillar aloqasini ilmiy asosda tahlil ostiga oladi. Uning asosiy postulati shu ediki insoniyat ona zaminning ajralmas qismidir. Antropogeografik asosda olamni mineral - organik borliq sifatida kompleks tahlil etar ekan asosiy e'tibor quyidagi tarkibiy qismlarga qaratadi: birinchidan, sayyoralardan Yerni geologik (minerallar dunyosi) va geografik (o'zaro aloqadorlikdagi uchta soha: yer, suv, havo); ikkinchidan yerning o'simlik va hayvonot dunyosi; kishilik jamiyati¹¹. Antropogeografiyaning asosiy xulosalarini qisqacha qilib bayon etadigan bo'lsak, ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: jahonning barcha mamlakatlari o'zaro hamkorlikda, bog'liqlikda mavjud bo'la oladi; inson va insoniyat olami hayoti umumsayyora hayotining tarkibiy qismi ekanligi; kishilik tarixidagi har davlat, xalq yagona organizm sifatidagina mavjud bo'lishi; davlatlarning o'sishi tabiiy chegaralanganligi; davlatning rivojigi tabiiy klimat,

⁸ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 83.

⁹ Ratzel F. Politische Geographie. 1887. "Einleitung".

¹⁰ Ratzel F. Politische Geographie. 1887. "Einleitung".

¹¹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 85.

atrof - muhitning ta'siri va shu kabilar¹². Shunday ekan Ratsel fikricha taqdir taqozosi ila inson yerda yashab, yerda o'lishi lozim¹³. Har bir xalqning, millatning muayyan sharoitda, zaminda shakllanishi, turmush tarzi, muayyan zaminga ixlos qo'yishi, vatanparvarligi qator geografik omillarga borib taqaladi. To'g'ri bunday yondashuv F.Ratseldan oldin Beruniy tomonidan ham ilgari surilgan edi.

Nemis faylasufi Gegel aytganidek har bir inson o'z davrining, o'z zamonasining farzandidir. To'g'ri, faqat hozir gap qanday farzand bo'lish lozimligida. Ratselning hayoti Bismark tomonidan Buyuk German imperiyasiga asos solinayotgan zamonaga to'g'ri keldi. Napolen III ga qarshi olib borilgan 1870-1871 yillardagi fransuz - prus urushida ko'ngillilar safida faol ishtirok etadi. 1871 - yilda yagona Germaniyaga asos solindi. Lekin German imperiyasiga asos solinishi kech sodir bo'lgan. Buyuk Britaniya, Fransiya xalqaro maydonda o'z ustunligini ta'minlashgan, qator mustamlakalarga ega, Rossiya va AQSH esa cheksiz hudud va tabiiy zahiralarga ega. Ratselning fikricha Germaniyada bunday imkoniyat yo'q. Germaniya yer, tabiiy zahiralari yetishmovchiligidan o'z hududini siqilib qolmoqda. Bu omillar Ratselning qator asarlarida o'z isbotini topdi.

F.Ratsel davlatlarning makoniy jihatdan o'sishining yettita tamoyilini ishlab chiqqan:

- har qanday makon o'sha joyda istiqomat qilayotgan millatlar madaniyatining o'sishi bilan birgalikda kengayib boradi;

- davlatdagi g'oyaviy birlik, savdo tarmoqlari va faol harakatlar hamda nechog'li «tortish kuchi»ga egaligi davlat qudratining o'sishiga ulushini qo'shadi;

- davlatning o'sishi boshqa davlatlarni o'ziga qo'shib olish va bo'ysindirish evaziga bo'lishi mumkin;

- chegara - davlat o'sish darajasining nechog'li kuchga qodir yoki qodir emasligini ko'rsatuvchi chekka sarhad hisoblanadi. Shunday ekan har bir davlatda markaz bilan chegara sarhadlari o'rtasida muntazam aloqa bog'lanib turishi lozim. Ular o'rtasida muvozanat davlat maydonining mustahkamlik darajasini ko'rsatadi;

- davlat o'sish asnosida muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillar: fizik - geografik muhitga, qirg'og'iy chiziqlarga, daryolar o'zaniga, tabiiy resurslarga boy rayonlarga katta e'tibor beradi;

- nisbatan ibtidoiy turmush tarzga ega bo'lgan davlatlarga o'sish tashqaridan, sivilizatsiya darajasi yuqori davlatlardan keladi;

- ijtimoiy jihatdan hududlarning doimiy o'sib borishi davlatlardan davlatlarga o'tadi va bu qonuniyat.

Agar xalqaro munosabatlar tarixiga nazar tashlasak, F.Ratsel «qonun»larining amaliyotda nechog'li aks etganligiga amin bo'lamiz. Bunga XIX asr oxirlarida jahon siyosiy xaritasida hokimiyat va boyliklarni qo'lga kiritish uchun yetakchi davlatlarning harbiy - siyosiy harakatlarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

¹² Исаев Б.А. Геополитика: Учебное пособие. СПб., 2006. С 144-145.

¹³ Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М., 1996. С 14.

3. R.Chellening geosiyosiy konsepsiyalari. Rudolf Chellen 1864-yil tug'ilgan. Shved sotsiologi, politologi, tadqiqotchisi. Lekin uning qalbi germanfil milliy ruhi bilan sug'orilgan. Fon Gumbolt, Ratsel bilan bir qatorda nemis klassik geosiyosatining otasi hisoblanadi¹⁴. Dastlab Gyoteborg, keyin esa Upsalsk universitetlari professori bo'lgan. R.Chellen geosiyosatga siyosatshunoslikning muhim bir qismi sifatida qaragan. «Buyuk kuchlar: zamonaviy katta siyosatdan ocherklar» (1914), «Davlat hayotning muhim shakli sifatida» (1916), «Siyosiy tartiblar asoslari» (1920) nomli asarlari olim ijodining asosini tashkil etadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, "geosiyosat" atamasi ilmiy doirada birinchi bo'ulib shved olimi Rudolf Chellen tomonidan ishlatilgan. R.Chellen professional geograf bo'lmagan va geosiyosatga siyosatshunoslikning muhim bir yo'nalishi sifatida qaragan. U geosiyosatga "borliqda geografik organizm sifatida mujassamlashgan davlatlar haqidagi fan" tarzida ta'rif bergan¹⁵.

R.Chellen davlatning qudratini unda mavjud bo'lgan beshta jihat bilan bog'laydi, bular:

- davlat geografik makon sifatida;
- davlat muayyan xalq sifatida;
- davlat o'ziga xos ho'jalik sifatida;
- davlat jamiyat sifatida;
- davlat boshqaruv sifatida¹⁶.

Chellen davlatning kuch - qudratini ushbu omillardan kelib chiqib belgilaydi. Shundan kelib chiqib davlat haqidagi fanlar ham beshta bo'lishi kerak. Uningcha, bu atamalar bir vaqtning o'zida siyosatshunoslikning ham muhim bo'limlaridan sanaladi, ya'ni:

- geosiyosat - "davlatni kuch va borliqdagi geografik organizm sifatida o'rganish";
- ekosiyosat - "davlatlarni iqtisodiy kuch markazi sifatida o'rganish";
- demosiyyosat - "davlatlarda istiqomat qiluvchi xalqlarni, ularning turmush tarzini tadqiq qilish;
- sotsiosiyosat - "davlatning ijtimoiy jihatlarini o'rganish";
- kratosiyosat - "davlatlarning hokimiyat va boshqaruv shakllarini va ularning davlatdagi huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan munosabati muammolarini o'rganish"¹⁷.

Ushbu tahlillar asosida Chellen "davlat kuch - qudrati" tushunchasi va uning formulasini yaratishga harakat qiladi:

Davlatning qudrati =

Tabiiy - geografik omillar + ho'jalik + xalq + boshqaruv shakli

Davlat xo'jaligi deganda R.Chellen davlatning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib o'zini istalgan sharoitda zaruriy mahsulotlar bilan ta'minlashga asos bo'ladigan omillar - tabiiy resurslarga, bozor tuzilmalariga va shu kabi boshqa

¹⁴ <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-geopolitika/chellen.html>

¹⁵ Rudolf Kjellen. Die Staat als Lebenaform, 1916.

¹⁶ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 97.

¹⁷ <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-geopolitika/chellen.html>

omillarga egaligini, ularning dunyo xo'jalik tarmoqlari bilan qanday darajada bog'langanligini nazarda tutadi. Iqtisodiy munosabatlarda R.Chellen avtarkiyani - davlatning zarur narsalarni chetdan olmasdan mamlakat aholisiga o'zi yetkazib berishga asoslangan milliy xo'jalik tizimiga erishishni yoqlaydi.

Tabiiy - geografik xususiyatlar - davlatning qanday geografik makonda joylashganligi, xalqaro savdo tarmoqlariga chiqish imkoniyatlari, havfzlik jihatdan qulayligi, iqlimi va b.

Xalq - bu mamlakatda istiqomat qiluvchi milliy - etnik guruhlar. Biroq R.Chellen davlatda yashayotgan xalqni madaniy, etnik va demografik munosabatlardan kelib baholaydi.

Davlat boshqaruv shaklini davlatning konstitusion va ma'muriy tuzilishidan kelib chiqib baholaydi. U bir tomondan, davlatdagi vijdon erkinligi, hurfikrlilik, yig'ilishlar o'tkazish erkinligi va shu kabilarni, ikkinchi tomondan, davlatga soliq to'lashning majburiylik, harbiy xizmat majburiyatlari, maktabda o'qish va boshqa shu kabi masalalarni nazarda tutadi. Chunki ushbu omillarning amaliyotda o'z aksini topishi o'sha davlat boshqaruv shaklining nechog'li kuch - qudratga egaligini namoyon etadi.

Shuningdek, R.Chellen geosiyosat fanining quyidagi bo'limlardan iboratligini aytadi:

- toposiyosat - davlatning siyosiy jihatdan qanday muhit bilan qurshalganligini o'rganadi. Topopolitikada davlat uchun tashqi dunyodan bo'ladigan kuchlarning ta'sir etish yoki etmaslik masalasi muhimdir. Bunday omillar davlatga atrofdan ittifoqdoshlar qidirish va davlatlararo kelishuvlarning boshqa variantlarini yuzaga keltirish uchun muqobil siyosatlarni ishlab chiqish masalasini yuzaga chiqaradi. Bu jihatdan R.Chellen davlatning geografik joylashuvini «davlat siyosatining kalitidir», - deydi.

- morfosiyosat - davlatning hududiy shakllarini o'rganuvchi bilimlar majmuasi. Morfopolitika uchun davlat hududlari qanday boyliklarga egaligi muhim emas. Bunda davlat hududan qanday ko'rinishga ega, yoysimon, dumaloq yoki uzunchoq holatda joylashganligi, davlatda markaz bilan joylar o'rtasidagi aloqalarning geografik tizimi va davlatning tashqi dunyoga geografik jihatdan chiqish imkoniyatlari masalasiga e'tibor beriladi. Masalan, Norvegiya, Italiya davlatlarining geografik joylashuvi. R.Chellen fikricha, davlatning katta - kichikligi uning qudratiga poydevor bo'lishi mumkin.

- fiziosiyosat - davlat hududlarining markazga qanday pozitsiyada ekanligini, ular munosabatlari ko'lamini tadqiq etuvchi bilimlar. R.Chellen fiziopolitikani davlatning, davlatga qarashli boshqa hududlarning qay darajada jismoniy kuchga egaligi yoki ega emasligi bilan bog'laydi. Joylarning (davlat hududlarining) davlat siyosatiga ta'sir etuvchi jismoniy - geografik xususiyatlarini o'rganish va tahlil etish fiziopolitikaning tarkibiy qismini tashkil etadi.

Birinchi jahon urushi yakunlangach Versal tinchlik shartnomasi imzolanadi. Albatta Germaniya foydasiga emas. Azaliy raqib Buyuk Britaniya yanada keng imkoniyatlarga ega bo'ladi. Aynan shu davrda Chillen tomonidan global siyosatdagi uchta muhim omil haqida tezisini bayon etadi: hududni kengaytirib borish; hududning monolitligi; erkin harakat.

4. Alfred Mexen ta'limotida dengiz kuchlarining qudrati masalalari.

A.Mexen (1840 - 1914) AQSH harbiy - dengiz floti admirali, harbiy - dengiz nazariyotchisi, tarixchi. A.Mexen Amerika oddiy zobitdan admiral darajasigacha ko'tarilgan. 1885 - yildan boshlab Nyu - Portdagi (Roud - Aylend, AQSH) «Naval War College»da harbiy flot tarixidan dars bera boshlagan. 1890 - yil u o'zining «Tarixda dengiz kuchlari (1660 - 1783)» nomli birinchi kitobini nashrdan chiqardi. A.Mexenning mazkur asari keyinchalik harbiy strategiya borasida bitilgan klassik manba sifatida jamoatchilik o'rtasida tan olindi.

A.Mexen umrining oxirigacha yuqoridagi Harbiy - dengiz kollejida o'qituvchi bo'lib ishlagan. A.Mexen 1914 - yil 74 yoshida vafot etgan. Mashhur asarlari: «Tarixda dengiz kuchlari (1660 - 1783)» (1890), «Dengiz kuchlarining Fransuz revolyutsiyasi va imperiyasiga ta'siri (1793 - 1812)» (1892), «Dengiz kuchlari markazida Amerika manfaatlari: bugun va kelajak» (1897), «Osiyo muammolari va uning xalqaro siyosatga ta'sir etishi» (1900), «Dengiz kuchlari va uning urushga munosabati» (1905)¹⁸.

Alfred Mexen geosiyosat olamiga hech qanday geosiyosatshunos olimlarning ta'sirisiz o'zining kasbiy faoliyati sabab mustaqil ravishda kirib kelgan. U F.Ratsel, R.Chellen, F.Nauman, X.Makkinder singari olim emas edi. Asarlarida "geosiyosat" atamasini qo'llamagan, biroq uning o'rtaga tashlagan mulohazalari nafaqat uslubiy jihatdan, balki tahliliy yondashuvi va yakuniy xulosalari geosiyosiy muhitga to'la mos keladi.

A.Mexen "Dengiz kuchlarining tarixga ta'siri (1660 - 1783)" nomli asarida sivilizatsiya tarixida dengiz omilining katta ekanligiga urg'u beradi. Shuni unutmazlik kerakki, yer sayyorasining umumiy maydoni 500 mln. kv.km ni tashkil etsa, uning 361 mln kv.km ni dunyo okeani tashkil etadi. Demak by arealda hukmronlik qilishning imkoniyatlari cheksiz: hayvonot olami, dengiz tubi boyliklari, tabiiy zaharalari, transport va sh.k. U yoki bu xalqlarning o'z hayotida dengizdan foydalanish darajasi o'sha xalqlarning nechog'li farovonligi va boshqalarga ta'sir etish kuchiga qodir yoki qodir emasligini ko'rsatib beradi. Bunday davlatlar qatoriga u qat'iy ravishda Buyuk Britaniyani XX asr boshlarigacha dunyoda asosiy dengizlar hokimi bo'lganligini misol qilib ko'rsatgan. U o'zining nazariy bashoratlarini amaliyotga qo'llash uchun AQSH ni Buyuk Britaniyaga qarama - qarshi qo'yadi va AQShning dengiz kuch markaziga aylanishi uchun avvalo Tinch okeanida Fillipin orollarini o'ziga bo'syindirishini ta'kidlagan. Negaki, A.Mexen Fillipin orollarini AQSh ning dengiz kuch markaziga aylanishidagi va u egallashi lozim bo'lgan strategik mintaqqa deb biladi¹⁹.

A.Mexen uchun tashqi siyosatning asosiy quroli savdo hisoblanadi. Shuning uchun harbiy yurishlar natijasi kurrai zaminda savdo sivilizatsiyasining rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarni yaratib berishi lozim. Savdo bu iqtisod. Iqtisod uchun esa quyidagi uch omilni muhim deb biladi:

¹⁸ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 154-155.

¹⁹ Alfred Mahan. "The influence of Sea Power in history (1660 - 1783)". N-Y. 1890.

- ishlab chiqarish - dengiz yo'llari orqali tovar va xizmat ko'rsatish almashinuvi;

- navigatsiya;

- mustamlakalar (jahon miqyosida tovar almashish harakatini yo'lga qo'ygan ishlab chiqaruvchilar)²⁰.

Har bir davlat o'zining geosiyosiy maqomiga ega. Davlat geosiyosiy imkoniyatlarini aniqlash quyidagi oltita jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Davlatning geografik joylashuvi, hududlarini dengizga tutashganligi, dengiz kommunikatsiya tizimiga chiqish imkoniyatlari. Quruqlikdagi chegaralari, strategik sarhadlarini nazorat qilishga va raqibga o'z dengiz kuchlari bilan qarshi chiqishga qodirligi;

2. Davlatning «jismoniy konfiguratsiya»si, ya'ni davlatning qirg'oqbo'yi hududlari, portlar soni va ularning joylashuvi. Tashqi savdoning yuksalishi, davlatning strategik jihatdan himoyalaniishi aynan ushbu omillarga bog'liq;

3. Hududlarining uzunligi, shu jumladan, dengiz qirg'oqbo'yi chiziqlarining uzunligi;

4. Aholining statistik miqdori;

5. Milliy xarakter. Aholining savdo bilan mashg'ul bo'lishga qodirligi;

6. Boshqaruvning siyosiy xarakteri. Har qanday davlatning dengiz kuchi sifatida shakllanishi, avvalo o'sha davlatdagi tabiiy va insoniy resurslarning to'g'ri yo'nalishga qo'yilganligiga bog'liq.

Ko'rinib turibdiki, A.Mexenning geosiyosiy konsepsiyasi avvalo "dengiz kuch markazi" va uni ta'min etuvchi masalalarni nazarda tutadi. Tadqiqotchi nazdida «Dengiz kuch»larining tarixiy namunasi - bu Karfagen, zamonaviysi (bizga davr jihatidan yaqinrog'i) esa Buyuk Britaniyaning XVII - XIX asrlarda jahon siyosatida tutgan o'rnidir. Shuningdek, A.Mexen yuqorida keltirilgan jihatlar asosida Buyuk Britaniyaning Napoleon Fransiyasi ustidan g'alabasini uning geografik jihatdan orol holatida joylashganligidan va davlatning Yevropa, Osiyo, Afrika mintaqalarini tutashtirib turgan dengiz yo'llarini o'z nazoratiga kirita olganligi bilan izohlaydi.

Davlatning dengiz kuchiga aylanishi bir qator parametrlar bilan belgilanadi. A.Mexen dengiz kuchida mujassam bo'lishi kerak bo'lgan quyidagi parametrlarni ko'rsatadi:

$$SP = N + MM + NB$$

ya'ni SP (Sea Power) - dengiz qudrati, N - harbiy flot, MM - savdo floti, NB - harbiy - dengiz bazalari (dunyodagi muhim nuqtalarda nazoratni o'rnatish)²¹.

Ko'rinib turibdiki Mexenning dengiz qudrati bilan bog'liq harbiy strategik konsepsiyasi geosiyosiy xarakter kasb etmoqda, harbiy strategik konsepsiyadan dengizda hukmronlik qilish konsepsiyasiga aylanmoqda. Shuningdek dengiz qudrati faqatgina harbiy paytda emas, balki barcha jarayonlarda zarurligiga e'tibor qaratadi. Bunga erishish uchun kuchli flot tuzib urush taqdirini yirik dengiz jangida hal etish zarur. Mexenning bu ta'limotiga e'tiroz bildiruvchilar ko'p. Masalan,

²⁰ Мэхен А. "Влияние морской силы на истории (1960-1783)". М.-Л. 1941.

²¹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 157.

V.V.Jeltovning fikricha bu strategiya birinchi jahon urushida ham, ikkinchi jahon urushida ham biron davlatga, yoki koalitsiyaga muvaffaqiyat keltirmadi. Harbiy harakatlarda har doim ham flot hal qiluvchi rol o'ynayvermaydi. Ayniqsa bunday harbiy harakatlar xalqaro masshtabni egallagan bo'lsa. Shu jihatdan olib qaraydigan bo'lsak Mexenning harbiy dengiz strategiyasi zaif bo'lib chiqadi²². Lekin unutmazlik lozimki, yirik natija u iqtisodiy sohadami, siyosiy sohadami, texnika sohasidami, harbiy sohadami aynan bitta omil sabab amalga oshmaydi. B.Isayevning fikricha, dengiz qudrati mustamlakalar bosib olishda, savdo va yuk tashishda, flot madadi bilan gegemonlikni qo'lga kiritishda o'zini oqladi²³. Shu bilan birga yana shuni ta'kidlash lozimki AQSH ning keyingi harbiy operatsiyalari asosan harbiy dengiz floti ko'magida amalga oshirilmoqda.

Mexen konsepsiyasida shuningdek birmchi bo'lib geosiyosiy tuzilishning umumsayyoraviy xaritasi berilgan. U jahon siyosatida muhim bo'lgan makon - «shimoliy yarim doira»ni quyidagi ko'rinishda chizadi, ya'ni «shimoliy yarim doira»ning janubiy chiziqlari Suvaysh va Panama kanallarini bir - biriga tutashtiradi. Suvaysh va Panama kanallari jahon savdosi va siyosiy munosabatlar davomiyligi va tadrijiyligini ta'minlab beruvchi o'ta muhim geosiyosiy nuqtadir. A.Mexen fikricha, bu ikki nuqta o'rtasidan Yevrosiyoga tutash yerlarda o'ta muhim bo'lgan borliq - dominant, kontinental kuch Rossiya joylashgan. Biroq Rossiyaning geosiyosiy joylashuvi bir tomondan qulayliklarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan bir qator geosiyosiy noqulayliklarga ham ega, deydi A.Mexen. U dengiz kuchlari masalasida AQSH ga Buyuk Britaniyaning vorisi sifatida qaraydi.

A.Mexen g'oyalari ko'pchilikning diqqatini o'ziga tortdi va bir qator Yevropalik strateglar dasturlariga o'z ta'sirini o'tkazdi. Hattoki, quruqlik va mintaqaviy kuch markazi bo'lgan Germaniya ham A.Mexen tezislari e'tiborga olgan. Shaxsan nemis admirali Tirpitsa davlat harbiy dengiz qudratini kuchaytirishda Mexen tezislari keng foydalandi. Bundan tashqari, A.Mexenning asarlari XX asr mobaynida dunyoning ko'plab davlatlarida nashr qilingan. Shu jumladan, 1940 va 1941- yillari sobiq SSSR da ham uning ikkita kitobi chop etilgan.

AQSH harbiy dengiz floti zobitining geosiyosiy qarashlari birinchi navbatda Amerika va amerikaliklarning manfaatlarini nazarda tutadi. Shuning uchun ham A.Mexen siyosatda prezident J.Monro (1758 - 1831) ilgari surgan doktrinani yoqlaydi. Biroq «Monro doktrinasi» avvaliga mintaqadagi davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va betaraflik siyosatini nazarda tutgan edi. Vaqt o'tishi bilan uning mohiyati o'zgarib avvalo mintaqaga keyin esa jahonga "hokimlik qilish" g'oyasi bilan yo'g'riladi ("Olni doktrinasi").

"Monro doktrina"si. 1823 - yil 2 dekabrda AQSH prezidenti J.Monro tomonidan ishlab chiqilib, kongressga taqdim etilgan tashqi siyosiy konsepsiyadir. Mazkur konsepsiya G'arb yarim shari hududlarining «Yevropa kuchlari tomonidan kelajakda mustamlakaga aylantirilmasligi» lozimligini nazarda tutgan. Shuningdek bu hudud bilan bog'liq masalalar ilgari surilganda AQSH roziligi bilan amalga

²² Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 157.

²³ Исаев Б.А. Геополитика. С 194-195.

o'shirilishi lozim edi. Bir so'z bilan aytganda AQSH G'arbiy yarim sharning — politsiyasi" ga aylandi.

Doktrina avvaliga o'zida boshqa davlatlar ishlariga aralashmaslik shukuhi borligini namoyon etishga harakat qilgan. Biroq bunday nazariy mulohazalar amaliyotda boshqacha aks eta boshlagan. E'tibor bersangiz, "Monro doktrina"si XIX asr oxiri va XX asr boshlarida panamerikanizm orqasida Amerika qit'asining birlashuvi uchun ekspansion xarakterni o'zida aks ettirgan. Aynan ushbu doktrina bayrog'i ostida AQShning Lotin Amerikasi mintaqasi davlatlariga nisbatan harbiy yurishlari shu vaqtga to'g'ri keladi²⁴.

"Olni doktrinasi" XIX asr oxiri - XX asr boshlarida G'arb yarim sharidagi jarayonlarga nisbatan AQSH davlat kotibi R.Olni tomonidan ishlab chiqilgan tashqi siyosiy dastur. Mazkur doktrina birinchi navbatda Amerika qit'asidan Yevropa kuchlarining chiqib ketishini, ularning mintaqa davlatlari siyosiy hayotiga aralashmasliklarini yoqlaydi.

1895-96 yillar Janubiy Amerikada Venesuela va Buyuk Britaniyaga qaram bo'lgan Gviana o'rtasida chegara masalasida kelishmovchiliklar bo'ladi. AQSH tomoni 1895 - yilning 20 iyulidayoq Buyuk Britaniyaga diplomatik nota yuborib, Buyuk Britaniya va boshqa Yevropa davlatlarining mintaqadan chiqib ketishlarini talab qiladi. O'sha notada har qanday Yevropa davlatlarining Amerika mintaqasiga mansub yerlarda o'z nazoratini o'rnatishi «muqarrar ravishda be'manilik va tutuqsizlikdir», deb qayd qilinadi²⁵.

Ana shu g'oyalar A.Mexen qarashlari bilan uzviy bog'liqdir. Uningcha, Amerika uchun "dengizdagi taqdir" o'yini ikki bosqichdan iborat. Birinchi bosqichda Amerika mintaqadagi integratsion jarayonlarni o'z izmiga (strategik) mos tarzda amalga oshirishi va undan keyin jahonga "hokimlik qilish" uchun ikkinchi bosqichga ko'tarilmog'i lozim.

Garchi A.Mexen yashagan davrda AQSH jahonda yetakchi siyosiy kuch markazlaridan va "dengizdagi sivilizatsion imkoniyat"ga ega davlatlar qatoriga kirmasada, admiral kelajakda aynan AQSH yetakchi dengiz kuch markazlaridan biriga aylanib, dunyo taqdiriga albatta ta'sir o'tkazadi, degan xulosaga keladi. "Alaxusus, - deydi admiral 1897 - yilda nashr qilingan "Dengiz qudratida Amerika manfaatlari" (The Interest of America in Sea Power) asarida, - Amerika jahonda yetakchi kuch markazi bo'lishi uchun quyidagi amallarni bajarishi zarur, ya'ni ingliz dengiz kuch markazi bilan muntazam hamkorlik; nemislarning dengizdagi harakatlariga to'sqinlik ko'rsatish; Yaponiyaning Tinch okeanidagi bosqinchilik siyosatini xushyorlik bilan kuzatish va unga qarshi harakatlarni boshlash; Osiyo xalqlariga qarshi kurashda Yevropaliklar bilan hamkorlikni muvofiqlashtirish"²⁶.

AQSH ning kelajagini jahonning yirik davlatlari bilan jamiyat hayotining turli sohalari - iqtisodiy, siyosiy, harbiy, mafkuraviy sohalarda faol munosabatlar olib borishida tasavvur qiladi.

²⁴ «Монро доктрина», Дипломатический словарь. Т.2. М. изд-во "Наука". 1984. С 240.

²⁵ "Олни доктринаси". Дипломатический словарь. Т.2. М. изд-во "Наука". 1984. С 301.

²⁶ Тихонравов Ю.В. Геополитика. М.2000., С 73.

Mexen - Anakonda” tamoyilini planetar darajaga olib chiqadi. - Anakonda” tamoyili amerika generali Mak-Klellan tomonidan 1861 - 1865 yillarda fuqarolar urushi davrida qo’llanilgan edi. Unga asosan raqib turgan hudud ham quruqlikdan, ham dengizdan o’rab olinishi, hamda iqtisodiy richaglar vositasida raqib xoldan toydirilishi lozim edi. Yevrosiyo kuch markazlariga (Rossiya, Xitoy, Germaniya) qarshi kurashish uchun u "anakonda" prinsipini²⁷ keng miqyosda ularga qarshi tadbiq etish kerak deydi. Amaliyotda bu prinsip I-jahon urushida Antanta davlatlari ko’magida Yevrosiyaning harbiy qirg’oqbo’ylaridan boshlangan bo’lsa, II - jahon urushida bu harakat Markaziy Yevropa tomon suqilib kirdi. Ilgari surilgan konsepsiyaning amaliy ko’lami "sovuq urush" mobaynida AQSH va SSSR qarama - qarshiligi orqasida o’zining muayyan yuqori bosqichiga ko’tarildi. AQSH bu davrda Yevrosiyaning nafaqat g’arbiy - janubiy tomonidan, balki sharqiy qirg’oq bo’yi hududlaridan o’zining "ittifoqdosh"larini topishga ulgurdi.

1949 - yilda NATO ning tuzilishi va boshqa harbiy - iqtisodiy bloklar - ACEAN, ANZUS, CENTO singari tashkilotlarining tuzilishi va ular faoliyatida AQSHning yetakchilik qilishi A.Mexen fikrlarining to’g’ridan - to’g’ri amaliy isbotini topganligini ko’rsatdi. Voqealar rivojining "atlantizm" nazariyasi²⁸ bilan bog’lanishi A.Mexenni zamonaviy "atlantizm" oqimining "nazariy otasi" degan fikrni o’rtaga tashlashga imkon beradi²⁹.

A.Mexen geosiyosiy qarashlariga bugungi sharoitdan kelib chiqib yondashsak, albatta u ahamiyatini ham amaliyotda, ham nazariyada yo’qotmagan. A.Mexenning barcha asarlari umumiy jihatdan bir mavzuga - "dengiz kuch markazlari" muammosini tadqiq etishga qaratilgan. Mexen konsepsiyasi geosiyosatda birinchi bo’lib fanning nazariy - uslubiy jihatlarini amaliyot bilan bog’lagan holda ma’lum bir tartibotga keltirishga zamin yaratdi.

5. X.Makinder geosiyosiy qarashlari. Xelford Makkinder (1861-1947) ingliz geografi, geosiyosatchisi, Maxfiy kengash a’zosi, geosiyosiy bilimlar rivojida muhim ahamiyat kasb etgan nazariyalar asoschisi. Oksford universitetida ta’lim olgan. 1887 yilda mazkur universitetda o’qituvchilik faoliyatini boshlagan. Olim 1899 yil Oksford geografiya maktabiga asos solgan. 1903- yildan 1908 - yilgacha London iqtisodiyot maktabida direktorlik qilgan. 1910 - 1922 yillar Shotlandiya parlamenti a’zosi bo’lib, konservatorlar manfaatini himoya qilgan. 1919 - 1920 yillar Rossiyaning Janubida britan komissarligi vazifasini ham bajargan. 1922 - 1947 yillar esa Buyuk Britaniya imperiyasi davlat tuzilmalarida bir qancha komitetlarni boshqargan³⁰.

Geosiyosiy bilimlar rivojida muhim ahamiyat kasb etgan qator ilmiy atamalarning kirib kelishi bevosita uning nomi bilan bog’liq:

- Hearland - “Xartlend”
- Pivot Area - asosiy o’lka

²⁷ Bu amerikalik general Mak-Klellan tomonidan 1861-1865 yillar AQSHdagi fuqarolar urushida tadbiq etilgan bo’lib, raqibning dengizga tutash hududlarini va qirg’oqlarini o’rab olish yoki nazorat ostiga olish uchun markazning strategik nuqtalarida qo’poruvchilik faoliyatini jadallashtirishni nazarda tutadi - muallif izohi.

²⁸ Дипломатический словарь. Т.1. М. изд-во "Наука". 1984. С 100-102.

²⁹ Гушер А. Стратегия нацбезопасности России на Юге. "Азия и Африка сегодня". №1. 1997. С 29.

³⁰ https://ru.wikipedia.org/wiki/МакКундер,_Хэлфорд_Джон

- Outer Crescent - tashqi yarim oy davlatlari
- Midland Ocean Area - ichki okean zonasi³¹.

Makinder yashab ijod qilgan davrda Buyuk Britaniya tarixi bilan bog'liq qator tarixiy davrlarning guvohi bo'ldi. Unda Napoleon III boshqarayotgan qudratli Ikkinchi imperiyaning halokati, Bismarkning qator yorqin g'alabalari (Sedan jangi) chuqur taassurot qoldirdi. Makinder davrida Buyuk Britaniya imperiyasi o'z qudratining cho'qqisiga erishdi. Go'yoki Rim salatanati misoli uning hududlari Kanadadan Hindgacha cho'zilar edi. Versal tinchlik shartnomasidan keyin xalqaro maydonda AQSH ning kuchayishi, SSSR, fashistlar Germaniyasining kuchayishi bois Buyuk Britaniya o'z mavqeini boy berdi. Ilgarigi buyuklikdan faqatgina shirin xotira qoldi.

X.Makkinder "Tarixning geografik o'zagi" (1904) asarida A.Mexenning dengiz kommunikatsiyasining ahamiyati borasidagi qarashlarini yanada g'oyaviy jihatdan to'ldirdi. Uningcha, tarixning har bir davri "dengiz" va "quruqlik"ni qo'lga kiritgan xalqlar o'rtasidagi doimiy konfliktidan iborat. Konfliktlarning o'chog'i jahon tarixiy voqealarining markazi bo'lgan Yevrosiyodir.

Xalqlarning tarixida, ularning iqtisodiy, siyosiy, madaniy taraqqiyotida geografik makon, joylashgan o'rin muhim ahamiyat kasb etadi. X.Makkinder dunyoning butun geosiyosiy tarixini uchta asosiy davrga ajratgan:

1. Kolumbgacha bo'lgan davr. Yirik davlatlar shakllangandan to XV asr o'rtalarigacha bo'lgan davr. Bu davrda Jahon oroli chegara hududlarida istiqomat qiluvchi xalqlar markaziy hududlarda yashovchi xalqlarning doimo bosib olishlari tahdidi ostida yashaganlar. Masalan, rimliklar. Ular uchun tahdid manbasi hamisha nemislar, xunlar, alanlar, parfiyaliklar va boshqalar bo'lib kelishgan.

2. Kolumb davri. XV asr oxiridan XX asr boshigacha bo'lgan davr. Bu davrda «ichki yarim oy»ga mansub davlatlar (qirg'oqbo'yi hududlari) hech qanday to'siqlarga uchramasdan Yer sharining boshqa hududlaridagi davlatlarni o'zlariga qaram qilishga urinishgan. Mustamlakachilik siyosatlari orqasida metropoliya va koloniyalar shakllangan.

3. Kolumbdan keyingi davr. Bu davrda bosib olinmagan yoki egallanmagan hududlar qolmagan. Mavjud sivilizatsiyalar turmush tarzi takomillashib borishi va ular o'rtasida to'qnashuvlar. Ya'ni to'qnashuvlar asosida yer munosabatlari, undan foydalanish va shu kabilar muhim vosita hisoblanadi³².

Uning nazarida, Yevrosiyoning qirg'oq bo'yidagi xalqlar hayoti XIX asr oxirlariga kelib susayadi. Xalqlar hayotidagi susayish o'rnini esa mintaqada istiqomat qilayotgan xalqlar turmush tarzining yuksalganligi bilan izohlaydi.

X.Makkinder I - jahon urushidan keyin 1919 - yil e'lon qilgan «Demokratik ideallar va reallik» asarida geosiyosiy qarashlarini yanada takomillashtiradi. Ikkinchi esseda Yevropa, Osiyo va Afrika mintaqalarini "jahon oroli", Yevrosiyoning XVI asrdan beri Yevropaliklar nazoratida bo'lgan qirg'oqbo'yi hududlariga nisbatan "jahon orolining burunlari" degan geografik atamalarni

³¹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 157.

³² http://knowledge.allbest.ru/political/d36_0.html

qo'llagan. Shu bilan birgalikda Yevrosiyoning "markazi" atamasi o'rniga u "Heartland"- "Asosiy o'lka" tushunchasini ilgari surgan³³.

Shu o'rinda aytish joizki, "Heartland" nazariyasi 1904 - yil X.Makkinder tomonidan «Tarixning geografik o'zagi» asarida ishlab chiqilgan. Biroq olim bu asarida «xartlend» atamasini qo'llamagan. «Xartlend» atamasi 1915 - yil ingliz geografi J.Feygriv tomonidan ilmiy doiraga kiritilgan. X.Makkinder asarlarini o'rganish asnosida D.Feygrivda aynan shunday g'oya tug'ilgan.

"Asosiy o'lka" geografik jihatdan juda katta kenglik bo'lib, Shimoliy Muz okeanidan to Osiyoga yo'nalgan hududlarni, Germaniya va butun G'arbiy va Shimoliy Yevropadan sharqqa Tinch okeanigacha bo'lgan makonni qamrab oladi. Bundan tashqari, olim yana bir yangi yondashuv - Adriatikadan (Venetsiyadan sharqda) to Shimoliy dengiz (sharqiy Niderlandiya)ga vertikal chizma tortib Yevropani ikkiga - Xartlend va Kauslend (qirg'oq bo'yi yerlari)ga bo'ladi. Sharqiy Yevropa esa bu ikki kenglik o'rtasida nobarqaror hudud sifatida namoyon bo'ladi³⁴.

X.Makkinder shular asosida Sharqiy Yevropaning jahon siyosatini nazorat qilish uchun kurashlardagi o'rniga e'tibor berib quyidagi asosiy xulosaga keladi, ya'ni: "Kim Sharqiy Yevropani nazorat qilsa, butun "Heartland"ga hokimlik qiladi. Agar kim "Heartland"ni boshqarsa, butun Jahon oroliga hokimlik qiladi. Bundan kelib chiqadiki, kim jahon orolini boshqarsa, butun dunyoga hokimlik qiladi"³⁵.

X.Makkinder ilgari surgan g'oya shundan iborat ediki, vaqti kelib jahon siyosati va tarixida Yevrosiyoning ichki kengliklari asosiy o'rinni egallaydi hamda dunyoga hokimlik qilishga da'vogar davlat albatta o'sha kengliklarni ham o'z izmiga olishi lozim. Shundagina uning strategik maqsadlari amaliyotda vojib bo'ladi.

X.Makkinder uchun "Heartland" - bu Rossiya va Germaniya, ularning ashaddiy dushmani esa Buyuk Britaniya. E.A.Pozdnyakov ta'kidlaganidek, konsepsiya "Heartlend"da kuchlarning birlashishiga imkon bermasdan, kuchsiziga yordam berish hisobiga uni kuchliga ro'baro' qilishni yoqlaydi³⁶. Shunday ekan, ingliz professorining fikricha, dunyo hamisha ikki tomonga yo'naltirilgan yoki o'sha tomonlarni ma'qullovchi qutblarga bo'lingan. Jahonda an'anaviy qonuniyatga tayanib asosiy kuch markazlari o'zgarib turishi mumkin, ammo jahon davlatchiligi amaliyotida konflikt va konfrantatsiyalar doimiy bo'lib qolaveradi.

X.Makkinder ilgari surgan g'oyalar o'tgan yuz yil maboynida vaziyatdan kelib chiqib, ba'zi bir davlatlar tashqi siyosatining olib borilishida ma'lum darajada qo'l kelgan bo'lsa, ba'zilar tomonidan faqat nazariy fikrlar sifatida qaraldi.

Shunday qilib Makinder o'z asarlaridagi tadqiqotlar natijasida quyidagi konseptual g'oyalarni ilgari suradi:

³³ Дугин А. Основы геополитики. изд-во "Арктагея". М. 1997. С 44.

³⁴ Lacoste Y. Questions de la Geopolitique. - Paris. 1988 // Цыганков П.А. Международные отношения. изд-во "Новая школа". М. 1996. С 158.

³⁵ Поздняков Э.А. Философия политики. Ч.2. М. 1994. С 246.

³⁶ Поздняков Э.А. Концепция геополитики // Геополитика: теория и практика. М. 1993. С 30.

1. Geografik omillar bevosita tarixiy jarayonlarning rivojiga, yo'nalishiga o'z ta'siri doimo o'tkazib boradi;

2. Har bir davlatning zaif yoki kuchli bo'lishi u joylashgan geografik makonning xususiyatlaridan kelib chiqadi;

3. Texnik progress davlatning geografik joylashviga o'z ta'sirini o'tkazib uning qudratiga ijobiy yoki salbiy ta'sir etishi mumkin;

4. Yevrosiyo - global siyosiy jarayonlar markizidir.

Dunyoning geosiyosiy xaritasi Makinder fikricha uchta asosiy qismlardan iborat bo'ladi:

- Pivot Area - asosiy o'lka. Kaspiy va Orol dengizi havzalaridan Shimoliy muz okeani qirg'oqlarigacha bo'lgan hududlar;

- Outer Crescent - tashqi yarim oy davlatlari. Unga AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya hududlari kiradi;

- Inner Crescent - ichki yarim oy. U o'z ichiga Xitoy, Janubiy - sharqiy Osiyo va Hindistonni oladi³⁷.

Oradan qancha vaqt o'tmasin Makinderning o'ziga xos ta'limoti o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Uning qarashlari qator geosiyosatchilarni, amaliyotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

6. K.Xausxofer va N.Spikmen ta'limotlari. K.Xausxofer (1869 - 1946) Myunxenda, bavariyalik konservativ aristokrat oilasida tug'ilgan. Uning otasi Myunxen Texnika universiteti professori edi.

K.Xausxofer yoshligidan professional harbiy bo'lishni orzusi qilgan. 1895-1897 - yillar Bavariya harbiy akademiyasida tahsil oladi. 1899 - yil esa to'liq harbiy sohaga o'tadi. K.Xausxofer nemis armiyasida ofitser bo'lib 20 yildan ko'proq xizmat qilgan. Ofitserlikning barcha darajalarida faoliyat ko'rsatdi. K.Xausxoferning geograf va geosiyosatchi bo'lib tanilishi uning German elchixonasining Janubiy - Sharqiy Osiyo davlatlaridagi diplomatik faoliyati va Yaponiyadagi attashesi (1908 - 1910) bo'lib ishlagan davrlarga to'g'ri keladi. Bu yerda yapon aristokratiyasi vakillari, jumladan imperatorning oilasi bilan yaqindan tanishadi. Yapon harbiy qudratini, uning kelajagini tasavvur qila bildi. 1911- yil u betoblighi tufayli Germaniyaga qaytishga majbur bo'ladi va Myunxen universitetida ilmiy ishlar bilan shug'illana boshlaydi. 1913- yil o'zining birinchi kitobi «Buyuk Yaponiya»ni yozadi. Mazkur kitob tadqiqotchining Yaponiya taassurotlariga bag'ishlangan va muallif Yaponiyaning geosiyosiy imkoniyatlariga ham keng to'xtalgan. Ushbu asarida o'z geosiyosiy konsepsiyasini ilgari suradi: anglosakson ambitsiyasiga qarshi Germaniya, Rossiya, Yaponiya harbiy ittifoqini tuzish.

K.Xausxofer fikrlarining haqiqatligini isbotlash uchun amerikaliklarning "anglosakson siyosati yo'q bo'lishi mumkin, qachonki nemislar ruslar va yaponlar bilan birlashsa" qabilida aytgan so'zlarini bayon etsada, nemis elitasi bunday fikrlarga e'tibor ham bermagan³⁸. To'g'ri o'z vaqtida bu masalaga Bismark alohida e'tibor qaratgan. Uning Uchlar Ittifoqiga Rossiyani kiritishga urinishi qator

³⁷ Нартов Н.А. Геополитика. М., 1999. С 57.

³⁸ Haushofer K. "Kontinentalblocke: Mitteleuropa - Eurasia - Japan" in "Ausgewaehlte Texte zur Geopolitik". Borpard am Rhein. 1979 // русчаси - "Элементы" №7. op.cit. С 32-36.

sabablar bois amalga oshmagan. Shunday bo'lsada, u o'zining maqola va asarlarida Yevrosiyo xalqlari nafasini rostdab olishi mumkin, agarki uning ikki mustahkam xalqlari - nemislar va ruslar o'rtasidagi aloqalar konflikt tusini olmasa va bunga chetdan boshqa kuchlar zamin hozirlamasam bas - deya Germaniyani xalqaro siyosatda hamkorlarni Sharqdan topishga chaqirgan. Shu bois nemis olimi ilgari surgan konsepsiya geosiyosat nazariyasida ba'zan "Sharqqa yuzlanish" - "Ostorientierung" deb ham ataladi. Faqat fashistlar "Sharqqa yuzlanish" ga boshqacha tus berishdi.

K.Xausxofer nemis xalqi va ular madaniyatining tarixiy ildizlarini Osiyoga - Yevrosiyoga bog'laydi va nemis madaniyatini butun Yevrosiyo madaniyatining g'arbona ko'rinishi sifatida talqin etadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, inglizlar II-jahon urishi davomida nemislarni "xunlar" deb ham atashgan. Bunday nomlanish xausxoferchi geosiyosat maktabi vakillari uchun juda ma'qul kelgan³⁹.

"Ostorientierung" konsepsiyasi Germaniyadan sharqda istiqomat qilayotgan xalqlarni bosib olishga qaratilmagan. Balki keng geografik makonda ikki kuch - Germaniya va Rossiya yetakchiligida boshqa xalqlarga ham sivilizatsion munosabatda bo'lishini nazarda tutgan - "Yangi Yevrosiyo tartiboti"dan bahs etgan. K.Xausxofer nazarida "Yangi Yevrosiyo tartiboti" amaliyotda o'z aksini topsa, hech qanday "dengiz kuchlari" tahdidiga o'rin qolmas edi⁴⁰.

Afsuski, nemis geosiyosatchisi ilgari surgan nazariy g'oyalar amaliyotda, aksincha, antiyevrosiyo ko'rinishida namoyon bo'ldi. Chunki nemis hukmron elitasi o'zini "quruqlikka oid" deb emas, balki avvalo "dengizlar hokimi" sifatida, keyin "quruqlik hokimi" va nihoyat kelajakda jahon "hokimi" bo'lishini muqarrar deb bildi. Biroq 1939-1945 yillardagi harbiy - siyosiy jarayonlar ular tuzgan rejalarining xom - xayoligini ko'rsatdi.

Xausxofer maktabi vakillari an'anaviychilikda ulardan oldin geosiyosatchilarning tomonidan o'rtaga tashlangan Lebensraum - hayotiy borliq tushunchasini yoqlashgan. Ya'ni ular davlatning rivojlanishi uning naqadar hayotiy kengliklarga egaligiga ham bog'liqligini aytib, kuchli davlatchilikning ilk nishonasi iqtisodiy avtarkiyani (avtoritarizm) barpo etish va iqtisodiy jihatdan qo'shnilariga mute bo'lmaslik, deydi. Ko'rinib turibdiki, "tarixning asosiy o'zagi" - dengiz va quruqlik xalqlari o'rtasidagi konfliktlarning muqarrarligi borasida K.Xausxofer qarashlari X.Makkinder fikrlari bilan uyg'unlashgan.

Nemis olimi natsizm g'oyalari ustuvor bo'lgan jamiyatda yashasada, millatning geosiyosiy "tanlanishi" uning ma'lum bir irqqa mansubligiga emas, balki millatning qanday hayotiy borliqda joylashganligi bilan bog'lik ekanligini aytgan. Lekin uning "qulay hayotiy borliqda yashayotgan millatning tabiiy ravishda o'zining oliy darajadagi xislatlarini namoyon qilish uchun kurashishi kerak"ligi borasida aytgan fikrlari munozaralidir.

Birinchi jahon urushi davrida general unvonida qator qo'mondonlik lavozimlarida bo'ldi. Rudolf Gess (keyinchalik fashistlar rahbarlaridan biri) uning adyutanti edi. Keyinchalik Gess orqali Ribbentrop, Gibbels, Gimler bilan bog'lanib

³⁹ Дугин А. Основы геополитики. изд-во "Арктагея". М. 1997. С 72.

⁴⁰ Shu manba.

turgan. Mag'lubiyatdan keyin harbiy sohani butunlay tark etishga qaror qiladi. Versal shartnomasi bandlari nafaqat Germaniya uchun shaxsan o'zi uchun ham haqoratli deb biladi, va o'z faoliyati nemis davlatchiligi manfaatlarini himoya qilishga oid tadqiqotlarni boshlab yuboradi. Germaniyani qayta tiklash uchun Xausxofer fikricha aholi ko'chada geosiyosiy fikrlashni, uning daholari esa geosiyosiy faoliyat yuritishni bilishlari lozim⁴¹.

Geosiyosat siyosiy faoliyatdagi eng yaqin va ishonchli yordamchidir. U yagona sterjnga ega emas, uning o'rganilmagan, ochilmagan qirralari, uslublari nihoyatda ko'pdir. U o'zida siyosiy faoliyat va geografik makon munosabatlarini ifoda etadi. Bir so'z bilan aytganda geosiyosat davlatning geografik aqlidir⁴². 1928 - yilda geosiyosatning ilmiy dasturi shakllantirishshga harakat qiladi. "Geosiyosat elementlari" to'plamida o'zining quyidagi qator xulosalarini ilgari suradi:

1. Geosiyosat siyosiy hodisalarni geografik makonga bog'liqligini aks ettiruvchi ta'limot.

2. Geosiyosat siyosiy makondagi organizmlarni, ularning tarkibini tahlil etishda fundamental geografiyaga, ayniqsa siyosiy geografiyaga tayanib ish yuritadi.

3. Siyosiy jarayonlarning borishi, erishiladigan natijalarni qator geografik omillar belgilab beradi. Albatta ularni inobatga olmaslik mumkin emas.

4. Geosiyosat davlatning geografik vijdoni bo'lib qolishi lozim.

Umuman olganda, agar XX asr 20-30 yillarida myunxenlik geosiyosatchilar maktabi jahonda yetakchi o'rinlarda turgan bo'lishiga qaramasdan, keyingi yillarda yuqoridagi panideen singari g'oyalardan so'ng K.Xausxofer va uning o'quvchilari o'rtasida ham fikriy bo'linishlar yuzaga kelgan. Shunga qaramasdan geosiyosiy maktablar ichida Myunxen maktabi alohida o'ringa ega.

Nikolas Spikmenning geosiyosiy qarashlari. N.Spikmen (1893 - 1943) Amerikada yashab ijod qilgan, asli kelib chiqishi esa gollondiyalik bo'lgan. Amsterdamda tug'ilgan. Kaliforniya universitetini tugatgan. Uning geosiyosiy ta'limotiga A.Mexen qarashlarining davomchisi sifatida qarash mumkin. N.Spikmen xalqaro munosabatlar nazariyasi va amaliyoti bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Olim Yel universiteti qoshidagi xalqaro munosabatlar instituti professori, keyinroq esa mazkur institutni boshqargan.

N.Spikmen ijodida geografiyaning o'ziga chuqur kirib ketmagan. U geografiyani bir qator siyosiy omillar bilan bog'lab tadqiq etadi. Uning tadqiqotlari markazida xalqlar, ularning o'zaro munosabatlari, relefning milliy xarakterga ta'siri va boshqa shu kabu muammolar turadi.

Mashhur asarlari: «Jahon siyosatida Amerika strategiyasi» (1942), «Jahon geografiyasi» (1944) va b.

AQSh da geosiyosatga haqiqiy qiziqish Myunxen maktabi vakillarining asarlarini mutoala qilishdan keyingina boshlangan (amerikaliklar nazarida, A.Mexen konsepsiyasi ko'proq bir tomonlama bo'lib, u zamonaviy qarashlarni o'zida aks ettirmagan). Nemis Geopolitik maktabi vakillari tomonidan ilgari

⁴¹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: историуа и теориуа. С 105.

⁴² Элементы. 1997. №7. С 32.

surilgan g'oyalarni birinchilardan bo'lib amerikalik Robert Straus - Xyupe, Dervent Uittsi va Endryu Jorjlar tahlil qilishgan.

Keyinchalik Vilyalmur Stefanson nafaqat nemis geosiyosat maktabi vakillari qarashlarini, balki geosiyosatdagi mavjud jamiki bahsu - munozaralar tizimini ko'rib chiqish - "reviziya" qilish kerak, degan fikrni o'rtaga tashlaydi⁴³. Ayni paytda geosiyosatdagi an'anaviy Yevropatsentristik qarashlarni tanqid qiladi. U Arktikani "Shimoliy O'rta yer dengizi" deb atab, uning geosiyosiy ahamiyatiga e'tibor berish kerakligini ilgari surgan. Bunda revizionist olim o'sha davrda Arktikada yetakchi davlatlarning raketa va atom suv osti kemalari qatnovidan unumli foydalanayotganligiga, mintaqa iqtisodiy salohiyatining istiqbollaridan bahs etadi⁴⁴.

Agar I - jahon urushi maydoniga Amerikaning Sharqiy Osiyo kengliklari orqali kirib kelganligini va undan oldinroq ham - XIX asr o'rtalarida ularning Yevrosiyo ishiga "shiddatli" aralashuvlarini yodga olsak va o'sha qarashlarni revizionizm vakillari qarashlari bilan muqoyasa qilsak, revizionistlar to'la ma'noda an'anaviy amerikacha qarashlarni inkor etmaganligiga amin bo'lamiz.

Masalan, amerikalik geosiyosat maktabi vakillaridan biri - Nikolas Spikmen geosiyosiy qarashlarida Yevropaga qanday ahamiyat qaratilgan bo'lsa, Osiyoning jahon siyosatidagi geostrategik mintaqaligiga ham katta e'tibor berilgan. Biroq, u X.Makkinder konsepsiyasini inkor qilib, jahonda uchta geostrategik markazlarning mavjudligini aytgan, ya'ni: Shimoliy Amerikaning Atlantika okeani qirg'oqbo'ylari, Yevropa mintaqasi va Yevrosiyoning Sharqiy Osiyodagi qirg'oq bo'ylari uning nazarida, yana Hindiston to'rtinchi kuch markazi sifatida namoyon bo'lishi mumkin⁴⁵.

Ko'rinib turibdiki, Amerika uchun Yevropa birinchi navbatda doimiy manfaatlar makoni sifatida qaralgan. Hattoki, amerikaliklar II - jahon urushida yapon militaristlari va nemis fashistlarining g'alabasidan juda cho'chishgan. Chunki urushda ularning g'alaba qilishi butun Yevrosiyoning natsizm mafkurasi izmiga tushish deb faraz qilingan. Shuning uchun mazkur urushda AQShning antinatsizm kuchlari qatoriga qo'shilishdan bo'lak yo'li qolmagan edi (garchi SSSR mafkuraviy jihatdan AQSH manfaatlaridagi eng maqbul hamkor sifatida bo'lmasada).

N.Spikmen 1944 - yil yozgan asarida an'anaviy geosiyosiy qarashlardan kelib chiqib, Germaniya va Yaponiyaning urushda yengilish sabablarini ularga kontinental (SSSR va Xitoy) va dengiz (Buyuk Britaniya va AQSH) kuchlari koalitsiyasining qarshi kurashganliklari bilan bog'laydi⁴⁶. Ammo bu vaqtda urush oxirlab, xalqaro kundalikda urushdan keyingi dunyoning yangicha tartiboti masalasi turardi.

⁴³ XX asr 40-yillaridan boshlab geosiyosatda revizionistlar oqmi yuzaga kelgan. Bunda amerikalik tadqiqotchilarning sezilarli qismini bor. Oqim namoyandalari shu vaqtgacha o'rtaga tashlangan geosiyosiy qarashlarni yangi zamon shukuchidan kelib chiqib o'rganish va uni tashlil qilishni nazarda tutadi.

⁴⁴ Поздняков Э.А. Философия политики. Ч.2. М. 1994. С 250.

⁴⁶ Spykman Nicholas J. The Geography of the Peace. N-Y. 1944.

AQSH siyosiy elitasi urushdan keyin Yevrosiyoda demokratiyani rivojlantirish va kolonial imperiyalarga barham berishni aynan Amerika missiyasi zimmasidagi masala sifatida qarardi. N.Spikmen AQSH Yevrosiyodagi manfaatlarining real voqelikda yuzaga chiqishi uchun avvalo kuchlar muvozanati nazariyasiga asoslanib, Yevropada Germaniyaga qarshi Fransiyani ma'qullashi va Uzoq Sharqda Yaponiyaga qarshi Xitoyni qo'llashi kerakligini aytadi. Uning nazarida bunga erishish urushdan keyin nafaqat "katta uchlik" (SSSR, AQSH, Buyuk Britaniya) tizimida, balki geosiyosiy ahamiyati oshib borayotgan Arktika masalasida ham AQSH mavqeini yanada mustahkamlaydi⁴⁷.

Aytish joizki, II - jahon urushidagi tub burilishdan keyin (1943- yil) X.Makkinder (bu vaqt u 82 yoshda bo'lgan) o'zining uchinchi essesini nashr etadi. Bu vaqt Germaniya ustidan SSSR g'alaba qozonib, jahonda haqiqiy markaz sohibi bo'lganligiga geosiyosatchilar o'rtasida shubha qolmagandi. Shuning uchun olim uchinchi essesida o'zining klassik qarashlariga qarshi chiqib, urushdan keyin kontinental (SSSR) va dengiz (AQSH, Buyuk Britaniya) kuchlari o'rtasida hamkorlikning yuzaga kelishidan, yetakchi davlatlar o'rtasidagi geoiqtisodiy munosabatlarda tabiiy resurslar omilining o'sishidan bahs etadi. Keng jamoatchilik o'rtasida esa X.Makkinderning yangicha geosiyosiy qarashlari "avtorevizionizm" deb baholanib, geosiyosatda hech bir yangiliklarni yaratishga qodir emasligini ko'rsatdi.

N.Spikmenga bunday vaziyat juda qo'l kelgan. U Yevrosiyo markazi borasidagi X.Makkinder fikrlarini inkor qilib, kontinental (Yevrosiyo - SSSR) kuchning jahon hokimligiga erishuvi masalasiga gumon bilan qaraydi va yangicha geosiyosiy qarashlarini bayon etadi. U xalqaro siyosatda yuqori mavqega erishish yoki davlat manfaatlarining ustuvorligini ta'minlash uchun "Sharqiy Yevropadan to butun Yevrosiyogacha" bo'lgan makonni zabt etishga intilishni utopik g'oya ma'nosida qarab, bir vaqtlar X.Makkinder Yevrosiyoning "ichki yarim oyi" deb ta'riflagan mintaqaning geostrategik imkoniyatlarining katta ekanligini ta'kidlaydi. Faqat N.Spikmen "ichki yarim oy"ga Yevropaning g'arbida Boltiq dengizini hamda Qora dengiz qirg'oqbo'ylarini ham qo'shgan va uni ingliz olimi atagan nom bilan emas, balki Rimland deb ataydi. Makinder formulasidan fvrqli ravishda N.Spikmenning konsepsiyasining mohiyati quyidagicha, ya'ni: "Kim «Rimland»ni nazorat qilsa, butun Yevrosiyoga hokimlik qiladi. Agar kim Yevrosiyoga hokimlik qilsa butun jahon kelajagini nazorat qiladi".

Agar X.Makkinder dunyoning markaziy makoni sifatida «xartlend» - Yevrosiyoni aytgan bo'lsa, N.Spikmen unga qarshi dunyoning markaziy makoni sifatida Yevrosiyoning g'arbdan janub bo'ylab sharqqa o'zangan qirg'oqbo'yi hududlarini ko'rsatadi. Va buni yuqorida aytganimizdek, «rimlend» deb nomlaydi («rim» - yoy, xalqa). N.Spikmen ta'riflagan «rimlend» X.Makkinder nazarisidagi «ichki yarim oy»dir. Shuning uchun N.Spikmenning geosiyosiy modeli «xartlend - rimlend» deb ham nomlangan. Ular o'rtasidagi farq shuki, X.Makkinder

⁴⁷ Ibid. pp.60-61

amerikalik tadqiqotchi singari «ichki yarim oy»ga markaziy strategik makon sifatida qaramagan.

N.Spikmen Amerika geosiyosiy harakatlarining asosiy yo'nalishini quyidagi ikki ko'rinish bilan bog'lagan va unga erishish uchun kurashish kerakligini ta'kidlagan:

- Germaniya va Yaponiyaning harbiy kuch sifatida namoyon bo'lib turishini saqlamoq lozim, biroq Yevrosiyoda SSSR - Xitoy ittifoqining shakllanishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Chunki ular o'rtasida ittifoqchilikning yuzaga kelishi kelajakda Buyuk Britaniya - Amerika - Yaponiya ittifoqining dunyoni boshqarish yo'lidagi harakatlariga yo'l bermaydi;

- Yevropaning birlashuviga yo'l bermaslik kerak. Qudratli Yevropa federatsiyasi oxir oqibat AQSH ning dunyodagi pozitsiyasini chegaralash va kuchsizlantirishga olib keladi. Amerikalik tadqiqotchining basharotlari AQSH tashqi siyosatida bugungacha o'z aksini topmoqda. II - jahon urushidan keyin Germaniya va Yaponiya harbiy kuch markazi sifatida o'z qudratlarini saqlab qola olmadi. Lekin keyinchalik AQSH vositachiligida o'z harbiy salohiyatini oshirmoqda. Yevropadagi integratsiya jarayonlariga mumkin qadar to'sqinlik qilmoqda.

Spikmenning "Jahon siyosatida Amerika strategiyasi" (1944), "Jahon geografiyasi" (1944) asarlari olimning o'limidan keyin nashr etiladi. N.Spikmen asarlarida davlatning kuch - qudrati masalasiga katta o'rin ajratgan (o'z vaqtida A.Mexen ham bunga katta e'tibor bergan edi). Uningcha, davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar quyidagilardir:

- maydonining ustki qismi;
- chegaralarning tabiati;
- aholi miqdori;
- xom - ashyo zahiralarning borligi yoki ularga ega bo'lmaslik;
- iqtisodiy va texnologik taraqqiyot;
- moliyaviy qudrati;
- etnik jihatdan bir xillilik masalasi;
- ijtimoiy integratsiyaning darajasi;
- siyosiy barqarorlik;
- milliy g'urur⁴⁸.

Ko'rsatilgan kriteriyalar davlatda mavjud bo'lib, ulardan davlat siyosatida odilona foydalana olinsa davlat nafaqat kuchli bo'lishi mumkin, balki o'sha davlat jahon siyosatiga ta'sir o'tkaza oladigan darajadagi global strategik va geosiyosiy kuch sifatidagi imkoniyatlarga egaligini ham namoyon qila olishi mumkin.

Xullas, N.Spikmen geosiyosiy qarashlarining ahamiyati yuqorida keltirilgan nazariy konsepsiyalar bilangina belgilanmaydi, balki geosiyosiy tafakkur tarixiga nisbatan yangicha munosabatlar bildirishning ilmiy doirada shakllanishiga hissa qo'shganligi bilan ham ahamiyatlidir.

⁴⁸ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: историуа и теориуа. С 105.

Geosiyosatning tadrijiy taraqqiyotidan kelib chiqib, geosiyosiy konsepsiyalar borasidagi mulohazalarimizga quyidagi xulosalarni keltirishni lozim topdik:

1. Geosiyosiy konsepsiyalarni tahlil etishda ularni bir - biridan, o'z davridan, kerak bo'lsa ajralgan holda o'rganish noo'rin. Ular davriy jihatdan farqlansada, mazmun jihatidan biri birini ma'lum darajada to'ldiradi yoki ulardagi qarama - qarshilik yangi mushohadalarning yuzaga kelishiga zamin hozirlaydi.

2. Geosiyosatda geografik omillar katta ahamiyatga ega bo'lib, ko'lamiga ko'ra u davlatlarning tabiiy iqlimi, geografik joylashuvi, reliefi, hududi, fauna va florasi shuningdek siyosiy tuzumini, iqtisodiy va texnik taraqqiyotini o'ziga qamrab oladi.

3. "Tellurokratiya" ga yoki "talassokratiya" ga mansub mintaqani tarixiy taraqqiyotning asosiy o'zagi sifatida emas, balki uning ma'lum bir qismi tarzida ta'riflamoq lozim..

Mavzuni tustahkamlash yuzasidan savollar:

1. Geosiyosiy davrlarni aniqlang?
2. F.Ratselning «Siyosiy geografiya» asarida davlat va borliq masalalari.
3. R.Chellen «Geosiyosat asoslari» atamasining asoschisi sifatida xizmati?
4. Chillen siyosatshunoslik qaysi boblarini ishlab chiqdi?
5. Davlatning asosiy fizik - geografik belgilarini aniqlang?
6. X.Makinder tomonidan jahon siyosiy tarixining original va inqilobiy g'oyasining ishlab chiqilishi- «Tarixning geografik o'zagi».
7. Spiyekmen davlat qudratini belgilovchi qaysi omillarni ishlab chiqdi?
8. Xartlend va rimlend atamalarini izohlang?

4-mavzu: Geosiyosiy oqimlar va maktablar.

Reja:

1. Rossiyadagi geosiyosiy davrlar va geosiyosiy jarayonlar rivoji.
2. Messianlik, g'arbchilik, slavyanofil harakatlari va ularning geosiyosiy xususiyatlari
3. Petr Savitskiyning geosiyosiy konsepsiyasi.
4. Evrosiyo harakatining shakllanishi va tarqalishi.

Mavzuga doir tayanch tushunchalar: Geosiyosiy makon, messianlik harakati, g'arbchilik harakati, slavyanofilchilik harakati, ekosiyyosat, demosiyyosat, kichik yarim oy, katta yarim oy, demografik omillar.

I. Rossiyadagi geosiyosiy davrlar va geosiyosiy jarayonlar rivoji. Rossiya ulkan hududga ega. U bir tomondan G'arbiy Yevropaga, ikkinchi tomondan Osiyo davlatlariga, cheksiz Sibir o'rmonlariga tutashib ketadi. Unda rang - barang xalqlar, turli madaniyat vakillari, din vakillari yashab kelgan. G'arbiy Yevropada geosiyosiy jarayonlar rivojida ba'zi tadqiqotlarda antik dunyo davri alohida ko'rsatiladi. Bu davrda oldiniga Yunon davlati, keyinchalik Rim davlati oykumenada hal etuvchi rol o'ynab kelgan. Ular tomonidan yaratilgan sivilizatsiya ularga qo'shni xalqlar jumladan slavyanlarning yuksalishiga ham muhim ta'sir etgan.

Ikkinchi bir geosiyosiy davr sifatida Vizantiya davri e'tirof etiladi. Vizantiya madaniyati slavyanlarning ijtimoiy hayotiga muhim ta'sir ko'rsatdi. Ushbu aloqalar ta'sirida mamlakat xristianlikni qabul qildi. Yevropa ijtimoiy - siyosiy hayotida faollasha boshladi.

Rus davlatchiligi taraqqiyotida Kiyev Rusi geosiyosiy davri muhim ahamiyat kasb etdi. 882-yilda knyaz Oleg tomonidan Novgogrod va Kiyev birlashtirildi. Bu davlatning tashkil etilishi bilan qator geostrategik vazifalar o'z yechimini topadi: shimoliy, janubiy, sharqiy slavyanlar alohida davlatga birlashtirildi; davlatning hududi kengayib aholisi oshib bordi; Yevropaning ilg'or davlatlari bilan munosabatlar yo'lga qo'yildi va shu kabilar. Kiyev Rusi Yevropaning alohida tarkibiy qismi sifatida faol savdo, madaniy hamkorlikni olib bordi.

XIII asrning 20 - yillaridan Rusga mo'g'ul - tatarlar hujumi boshlandi. 1240 - yilda Kiyev bosib olindi. Ushbu voqeadan keyin Rusda Oltin O'rda davri boshlandi va u o'z ichiga 1240- yildan XV asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davrni oldi. Bu davrdagi asosiy geosiyosiy vazifalar sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin: aholi omonligini asrash; aholining etnik o'ziga xosligini asrash; xristian dini qadriyatlarini asrash; milliy davlatchilik institutlarini saqlab qolish; milliy mustaqillik uchun kurash olib borish; mustaqil tashqi siyosatni yo'lga qo'yish va sh.k.

Rus yerlarini qayta birlashtirishda, mustaqillikni qo'lga kiritishda asosiy muhim bo'g'inni Moskva knyazligi o'ynadi. Va shu davrdan Buyuk Moskva knyazligi davri boshlandi. Bu davrda mamlakat mustaqilligi mustahkamlanib bordi, hududi ancha kengaydi. G'arbiy Sibir qo'shib olindi, keyinchalik Sharqiy Sibir qo'shildi. Rossiya sharqda tinch okeani sohillariga chiqdi.

Navbatdagi geosiyosiy davr 1682 - yildan Pyotr I podshiligi bilan boshlandi. O'tkazilgan qator islohotlar, olib borilgan g'olibona urushlar Rossiyaning mavqeini oshirdi. Mamlakat shimolda Boltiq bo'ylarini qo'lga kiritdi. Rus harbiy flotiga asos solindi. Pyotr I (1682 - 1725), Yekaterina II (1762 - 1796), Aleksandr I (1801 - 1825), Nikolay I (1825 - 1855), Aleksandr II (1855 - 1881) hukmronligi davrlari muhim geosiyosiy ahamiyat kasb etdi. Napoleon boshchiligidagi fransuz imperiyasini tor-mor etishda, Vena kongressidan keyin Yevropada yangicha tartibot tashkil etishda Rossiya faol ishtirok etdi. Nikolay I davrida Eron va Usmoniylar imperiyasi bilan olib borilgan urushlar oxir - oqibatda Yevropa davlatlari bilan urush harakatlarini keltirib chiqardi. Mamlakat izolyatsiya holatiga tushib Qrim urushida (1853-1856) mag'lub bo'ldi. Birinchi jahon urushi Rus imperiyasi uchun oxirgi jang bo'ldi.

Beshinchi geosiyosiy davr - Sovet davri (1917-1991) hisoblanadi. Xarakterli xususiyatlari sifatida quyidagilarni e'tirof qilish mumkin: urushda xonavayron bo'lgan sanoatni tiklash; qishloq ho'jaligini jamoalashtirish; mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash; jahon inqilobi, kommunizm bayrog'i ostida ekspansiya olib borish, fashizm ustidan g'alaba; Sharqiy Yevropaning ozod etilgan davlatlarida kommunistik rejimlarni barpo etish; Varshava Shartnomasi tashkilotining barpo etilishi; Afg'oniston urushi va shu kabilar.

2. Messianlik, g'arbchilik, slavyanofil harakatlari va ularning geosiyosiy xususiyatlari. Rossiyadagi geosiyosiy jarayonlar rivoji shuni ko'rsatadiki mamlakatning kengaytirish faqat qo'shni davlat, tutash yerlar hisobiga amalga oshirildi. Bu qo'shib olingan yerlar ahaolisi xristanlikka o'tkazildi, aholisi ruslashtirildi, yangi hududlarga markazdan ruslarni ko'chirib keltirish siyosati yurgizildi. Bu hududlar keyinchalik Rossiyaning tarkibiy qismi sifatida e'tirof etildi. Hech qachon dengizlar osha mustamlakachilik yurishlari olib borilmagan. Mana xususiyatlari bois rus mustamlakachiligi ingliz yoki fransuz mustamlakachiligi tizimidan keskin farqlanadi. Davlat o'z hududlarini kengaytirdi, uning yaxlitligini saqlab bildi. Solnomachi Nikon "Povest vremenix let" asarida (ba'zi manbalarda bu asarning muallifi noma'lum deyishadi) velikorus xalqlariga ularga tutash viloyatlarda istiqomat qilayotgan xalqlarni qo'shib yuborish g'oyasini ilgari suradi. Buyuk Rus davlatini tashkil etishda ekspansiya usulini oqlab chiqadi. "Igor jangnomasi" da esa yangi tarkibiy tartib, yangicha model - shelomyan modeli ilgari suriladi. Unda Rus deya atalmish buyuk umum orol qator mayda orollardan iborat bo'lishi ilgari suriladi. Agarda dastlabki model Buyuk Rusni barpo etishda ekspansiya metodini ilgari sursa, ikkinchisiga asosan mahalliy hukmdorlar mustahkam integratsiyaga intilishlari bois amalga oshirilishi nazarda tutiladi. Albatta keng makonlarni egallash, ularni yaxlitligini ta'minlash faqatgini harbiy yoki siyosiy vositalar bilangina emas, ma'naviy vositalar bilan ham mustahkamlanishi darkor. Albatta aholining bunday hatti - harakatlarida diniy omillar, Oliy borliqning madadi, undan yordam so'rash, uning ko'rsatmalariga so'zsiz itoatda bo'lish kabi ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday bir davrda messianlik harakati vujudga keldi va ma'lum darajada rus geosiyosiy harakatining tarkibiy qismiga aylandi.

Shu tariqa XV - XVI asrlari oralig'ida "Moskva - Uchinchi Rim" panprovaslav messianlik g'oyasini o'ziga singdirgan geosiyosiy harakat boshlandi. Bu g'oya Rus provaslav cherkovi tashabbusi samarasi edi. Rus provaslav cherkovi Konstantinopol cherkoviga bo'ysunib kelgan. Vizantiya imperiyasi keyingi yillarda zaiflashib qolganligi bois turklarga qarshi tura olmay qoladi. Natijada G'arb mamlakatlaridan turklarga qarshi kurashda harbiy yordam olish uchun Konstantinopol cherkovi Rim - katolik cherkovi bilan Florensiya uniyasini imzolaydi. Unga asosan Rim papasi barcha xristian cherkovlari boshlig'i bo'lishi belgilangan edi. Rus provaslav cherkovi o'ziga o'zi boshliq tayinlaydigan mustaqil (avtokefal) cherkovga aylanadi. 1453 - yilda Vizantiya imperiyasi quladi. Unga G'arbdan deyarlik hech kim yordamga kelgani yo'q. Vazantiya qulagach Moskva podsholidan tashqari bironta mustaqil provaslav davlati qolmadi. Vizantiyaning so'ngi imperatorining ukasi Foma Paleolog Rimdan boshpana topadi. Rim papasi Pavel II Fomaning qizi Sofiyani Rus knyazi Ivan III ga turmushga berish tashabbusi bilan chiqadi. Papaning maqsadi nikoh yo'li bilan Rusni Florensiya uniyasiga qaytarish edi. 1472 - yilda bo'lib o'tgan nikoh Rim papasining rejalarini amalga oshishiga xizmat qilmadi. Rus knyazining Vizantiya imperatori xonadoni vakiliga aylanishi, qolaversa knyazning g'ayratliligi, uddaburonligi Rusda monarxiyaning kuchayishiga olib keldi. Buyuk knyaz Vizantiya imperatorining valiahdi, provaslav dunyosining boshlig'iga aylanadi.

XVIII asr oxirida bo'lib o'tgan fransuz inqilobi, 1812 - 1815 yillarda olib borilgan Napoleonga qarshi harbiy harakatlar bois Yevropa bilan olib boriladigan o'zaro munosabatlar, ularning ta'sirini anglash, tahlil etish yuzaga keldi. Shu bois bu davr ijtimoiy - falsafiy tafakkurida bir - biriga zid ikki xil oqim yuzaga keldi. Birinchi oqim G'arbchilik harakati. Bu harakatning vakillari asosan Piterburgliklar edi: Gersen A.I., Kaveltn K.D., Stankevich N.V., Ogarev N.P., Belinskiy V.G., Turgenev I.S., Chaadayev P.YA va boshqalar edi. Rus filosofi N.Losskiy yozishicha P.Chaadayev xattoki provaslaviyeni katoliklik bilan almashtirish zarurligini ilgari surgan⁴⁹. Ikkinchi oqim slavyanofil harakati edi. Bu oqim vakillari asosan Moskvada yashashgan: Xomyakov A.S., Kireyevskiy I.V., Samarin Y.F. va boshqalar. Ularning qarashlarida farq va xususiyatlar nimada edi?

G'arbchilik harakati vakillari ilgari surgan ta'limotlarda aytilishicha, Rossiyaning ijtimoiy - siyosiy taraqqiyoti umuminsoniy taraqqiyot kontekstida borishi lozim edi. Ularning idealicha eng yuksalgan o'lka, insoniy huquqlar ta'min etilgan, ilm - fan rivojlangan makon G'arbiy Yevropa edi. Rossiya G'arbiy Yevropadan ortda qolayotgan ekan bu qoloqlikka barham berish zarur. Pyotr I davridan boshlangan yuksalishni, g'arbona islohotlarni izchillik bilan davom ettirish lozim. Rossiya oldidagi muhim vazifa qoloqlikka, mustabidchilikka, jaholatga, bid'atga, Osiyocha turmush tarziga chek qo'yish zarur. Yevropadagi qator burjua inqiloblarning mag'lub bo'lishi, ayniqsa ularni tor - mor etishda rus armiyasining faol ishtiroki g'arbchilik harakati vakillarining harakat dasturlarini o'zgartirishlariga olib keldi. Ular ijtimoiy - siyosiy yuksalgan, inson huquqlari ta'minlangan, hurfikrlik, demokratik qadriyatlarni qaror topishini ta'minlashda radikalizm, keyinchalik terror yo'lini tutishdi.

Slavyanofilchilik harakati vakillari umuminsoniyatga xos bo'lgan umumiy tamoyillarni, qadriyatlarni rad etishgan. Ular rus xalqining milliy o'ziga xosligi, madaniyati, tilining sofligi, milliy turmush va tafakkur tarzini asrash uchun kurashishgan. Ularning fikricha rus madaniyatining o'ziga xosligiga eng katta zarbani Pyotr I bergan. Ular G'arbiy Yevropa bilan chuqur integratsiyani har doim qoralab chiqishgan. Ayniqsa Qrim urushidagi mag'lubiyatdan keyin slavyanofilchilik harakati avj ola boshladi. Negaki mag'lubiyatdan, uning haqoratli sulh bitimlaridan keyin G'arbgga nisbatan adovat kuchaydi. Bu harakatning mashhur vakillaridan A.I.Koshelevning yozishicha hatto Rusning cho'qintirilishi ham sof diniy maqsad - manfaatlardan kelib chiqmagan. Shu bois u biz rusni xristianlikka o'tishiga ham qarshimiz degan fikrni ilgari suradi⁵⁰. Slavyanofillarning maqsadi rusning o'ziga xos yo'lini topish, o'ziga xosligini ko'rsatish. O'ziga xos madaniyatni, turmush tarzini yuksaltirishdan maqsad xalq begona yo'lga ergashmasin. O'ziga xos madaniyatni, turmush tarzini boshqalarga ko'rsatish, yuksak bo'lmasada, u haqqoniy madaniyat⁵¹. Shu bilan birga alohida ta'kidlash joiz bo'lardiki slavyanofillar demokratik qadriyatlarni, parlamentarizmni

⁴⁹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика., С 259.

⁵⁰ Кошелев А.И. Записки. С 25.

⁵¹ Исаев И.А. Золотухина Н.М. С 233-234.

yoqlab chiqishmagan. Ular rus samoderjaviyesini, podshoga berilgan cheksiz hokimiyatni mustahkamlash tarafdori edi.

3. Petr Savitskiyning geosiyosiy konsepsiyasi. Petr Nikolayevich Savitskiy 1895 - yilda dunyoga kelgan. Birinchi rus geosiyosatchisi. V.Vernadskiy va P.Struvelarning o'quvchisi bo'lgan. P.Savitskiy dunyoqarashining takomillashib borishida slavyanofilchilik (A.S.Xomyakov, aka - uka Kireyevskiylar, Aksakovlar, Y.F.Samarin) harakati vakillarining ta'siri katta bo'lgan. 1916 - 1917 - yillarda Rossiyaning Norvegiyadagi elchixonasida xizmat qilgan. Fuqarolar urushi davrida general Vrangel shtabida tashqi ishlar qo'mitasini boshqargan. Mag'lubiyatga uchrashgach oldin Bolgariyada, keyin Chexoslovakiyada yashagan. 1921- yildan knyaz N.Trubetskiy bilan hamkorlikda ekvroosiyochilik harakatini boshqargan.

1945 - yil sovet qo'shinlari Pragani egallagach P.Savitskiy ham shu yerda hibsga olinib 10 yilga ozodlikdan mahrum etiladi. P.Savitskiy qamoqxonada N.Gumilevning o'g'li Lev Gumilev bilan tanishadi. Ular o'rtasida nafaqat do'stona munosabat, balki ijodiy almashinuv ham bo'lgan. Kichik Gumilev P.Savitskiyga shogird bo'ladi. Bilamizki, keyinchalik L.Gumilev taniqli rus etnografi va tarixchisi bo'lib yetishadi.

1956-yilda P.Savitskiy oqlanadi. U SSSR dan Pragaga qaytadi va o'sha yerda umrining qolgan o'n ikki yilini yashaydi. 1968 yil esa olamdan o'tadi.

Mashhur asarlari: «Dasht va o'troqlik» (1922), «Rossiya - Yevrosiyoning geografik tahlili» (1926), «Yevrosiyoning geografik va geosiyosiy asoslari» (1933).

P.Savitskiy geosiyosiy qarashlarida Rossiyaning geografik joylashuviga katta e'tibor berilgan. Tadqiqotchining fikricha, Rossiya jahon siyosiy xaritasida joylashuvi jihatidan sivilizatsion shaklga ega. Davlat nafaqat geografik qulay makonda joylashgan, balki uning hududlari jahon geosiyosiy maydonida «o'rtaliq» makonni tashkil etadi.

P.Savitskiy 1933-yilda yozgan «Yevrosiyoning geografik va geosiyosiy asoslari» nomli maqolasini quyidagicha boshlagan, ya'ni «Yevrosiyoda Rossiya Xitoyga nisbatan keng imkoniyatlarga ega. Chunki Rossiya «o'rtaliq davlat»dir»⁵² To'g'ri, klassik geosiyosatda «o'rtaliq» davlat sifatida Germaniya qayd qilingan. Biroq, P.Savitskiy Germaniyani Yevrosiyoga nisbatan «o'rtaliq» davlat sifatida tan olmaydi. Faqat u Germaniyani G'arbiy Yevropa mintaqasining markazi deb biladi. Chunki Yevropa Yevrosiyo emas, balki Yevropa Yevrosiyoning «g'arbiy burni» xolos. Rossiya esa Yevrosiyo borlig'ining butun markaziy va tarkibiy qismini tashkil etadi.

P.Savitskiy Rossiyaga milliy davlat sifatida qaramaydi. U Rossiyaga geosiyosiy omillardan kelib chiqib munosabat bildiradi va uni birinchi navbatda geosiyosiy kuch deb biladi. Rossiya oriy-slavyan madaniyati, turk ko'chmanchilik va pravoslav an'analarini mujassamlashtirgan o'ziga xos sivilizatsiya ekanligini va mazkur madaniyatlar «o'rtaliq» makonda jahon tarixining sintezi sifatida shakllanganligini ta'kidlaydi.

⁵² Саеутскуу П. «ГеографисНеские и геополитические основы евразийства», «Элементы», №3, сс.51 - 54.

P.Savitskiy tarixan rus madaniyatining takomillashishi va rivojlanishini «imperiyaga aylangan sharqiy slavyanlar»ning harakatlari bilangina bog'lamaydi. Uningcha, rus davlatchilik madaniyatining rivoji slavyan va turk madaniyatining o'zaro munosabatga kirishuvi davriga bog'liq (XIII - XV asrlar). Bu jihatdan uning Turon konsepsiyasiga to'xtalmoq o'rinlidir.

To'g'ri, Turonga geosiyosiy makon sifatida va ijobiy jihatdan yondashgan ko'plab tadqiqotchilar rus millatchilarining tanqidiga duch kelishgan. Chunki aynan Turon geosiyosiy makoni orqali mo'g'ul - tatarlar Rossiyaga unutilib bo'lmaydigan darajada zulm berishgan. P.Savitskiy mo'g'ul - tatarlarning o'z davlatini bo'ysindirganligini mohirona ma'qullaydi va unchalik tanqidchilar nigohiga tushmaydi. Chunki «Rossiya mo'g'ul - tatarlarning kelishi bilan kelajakdagi geosiyosiy erkinligini va ruhiy mustaqilligini roman - german agressorlaridan saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ldi». Bundan xulosa qilish mumkinki, agar mo'g'ul - tatarlar Rossiya yerlarini bosib olmaganda vaqti kelib ham Rossiya buyuk imperiyaga aylana olmas edi. Ya'ni P.Savitskiy tatarlar bosqinchiligining davriyligi oldindan ma'lum bo'lganligiga ishora qilmoqda. Turk dunyosiga nisbatan bunday munosabat tadqiqotchiga Rossiyaning Yevropa makoniga mansub emasligi va ruslarning o'ziga xos etnik tarkib ekanligini ilmiy doiraga olib chiqishga imkon berdi. Shuning uchun ham P.Savitskiy chiqishlarida makonga nisbatan umumiy Yevrosiyoda deb emas (garchi u yevrosiyochilar oqimiga mansub bo'lsada), balki Rossiya - Yevrosiyoda qabilida mulohazalarini bildirgan.

P.Savitskiy o'zining «Dasht va o'troqlik» nomli mashhur maqolasida yevrosiyochilar uchun nazariy asos bo'lgan «Yevrosiyoda tatarlarsiz (turklarsiz) buyuk Rossiya davlati bo'lmas edi», - degan geosiyosiy formulasini o'rtaga tashlagan.

Mazkur maqolada yana quyidagi jumlar ham bor, ya'ni: «Rossiya Osiyoni birlashtirishga erishgan Chingizxondan to Temurgacha bo'lgan Buyuk Xonlar vorisidir... Bunda bir vaqtning o'zida tarixiy «o'troqlik» va «dashtlar» munosabatlari mujassamlashgan».

Turon (forscha so'z, ya'ni turkiylar demakdir) - turkiy qavmga mansub xalqlar yashaydigan geografik makonni bildiradigan ijtimoiy, tarixiy - etnik atama. Turon hududi Tinch okeanidan O'rta yer dengizidagi Egey - Adreatikagacha, Shimoliy muz okeanidan Tibet, Himoloy tog'larigacha, shimoliy Hindistondan Onado'ligacha (Turkiya) bo'lgan kengliklarni, u yerlarda yashovchi turkiy xalqlarni birlashtiradi.

Agar slavyanofillar rus landshaftini geografik jihatdan o'rmon va dashtga bo'lishgan bo'lsa, P.Savitskiy Rossiya - Yevrosiyoning geosiyosiy mohiyatidan kelib chiqib makonni Yevropa o'rmonlari va Osiyoda dashtlariga bo'ladi. Rossiyaga esa o'sha geosiyosiy makonlarning sintezi sifatida qaraydi.

Albatta, geografik jihatdan Turon Rossiya - Yevrosiyoga mos kelmaydi. Rossiya - Yevrosiyoning ko'lemi keng. Biroq P.Savitskiy ana shu kenglik Turon orqali yuzaga kelganligini ta'kidlaydi, xolos. Bu tomondan Rossiyaga Yevropada ba'zan «mo'g'ul ruhini tashuvchi» «varvarlar» sifatida qarashadi. Vaholanki, bunday qarashlar «Yevrosiyoni o'z izmiga ololmay kelayotgan» /arabning -

talassokratiya kuchlarining o'z manfaatlari yo'lida bildirgan sub'yektiv qarashlaridan boshqa narsa emas.

P.Savitskiy ijodining tarkibiy qismi yana bir konsepsiya - «rivojlanish o'chog'i» konsepsiyasi bilan bog'liq. «Rivojlanish o'chog'i» F.Ratsel «siyosiy geografiyasi»da sharhlangan «Raum» - «borliq» tushunchasi bilan mohiyatan to'g'ri keladi. Bunda nemis «organitsistik» maktabiga mos keluvchi hamda aglosakson geosiyosatchilarining voqealarni faqat tashqi bog'lanish va izchilligiga qarab tasvirlovchi qarashlari - pragmatizmga zid bo'lgan yevrosiyochilarning «organitsistik» kayfiyatlari o'z ifodasini topgan.

«Rivojlanish o'chog'i» - bu Rossiya - Yevrosiyo. Makonda ijtimoiy - siyosiy muhit va uning hududidagi geografik geografik individuum (landshaftlar) o'zaro uyg'unlashgan. «Rivojlanish o'chog'i»ning yuksalishiga nafaqat geografik, balki u bilan barobarida etnik, tarixiy, xo'jalikka va boshqa ko'rinishlarga ega bo'lgan asoslar mavjud. Bu jihatdan «Rivojlanish o'chog'i»ni yaxlit «Grossraum» sifatida emas, ko'plab mayda «raum»lardan tashkil topganligini aytmoq lozim.

P.Savitskiy geosiyosiy qarashlarida «Yevrosiyo», «Turon», «Rivojlanish o'chog'i» nazariyalaridan tashqari, «ideokratiya» prinsipi ham alohida o'ringa ega. Ideokratiya ham boshqa geosiyosiy dasturlar singari «kuch» tushunchasini o'zida mujassam etadi. Masalan, geosiyosatda davlat yoki xalqaro tashkilotlarni umumiy qilib «kuch» deb atashimiz mumkin. Ideokratiya bunga qarama - qarshi qo'yilgan emas.

P.Savitskiyning ideokratiya nazariyasi kuch - davlatdagi siyosiy tuzilishga bag'ishlangan. Ideokratiya shunday prinsipki, unda davlat boshqaruvida pragmatik yondashuv yoki moddiy va tijorat omillari asosiy o'rin egallamasligi kerak. Chunki har bir davlatda «geografik shaxs»lar mavjud. «Geografik shaxslar» - bu o'sha davlat fuqarolari, davlatning tabiiy resurslari, davlatdagi ishlab chiqarish korxonasi va xo'jaliklari va b. Geografik makondagi «geografik shaxslar» jamiyat moddiy ehtiyojlarini ta'minlab beradi.

Biroq ideokratiya geosiyosiy prinsip sifatida bir tomonlama xarakterga ega. Chunki u nomaterialistik dalil - isbotlarga asoslanib qolmasdan, boshqaruvning nodemokratik va noliberal jihatlarini ham o'zida mujassam etgan.

Umuman P.Savitskiy qarashlari Rossiya - Yevrosiyo g'oyasini ilgari surganligi yoki Rossiyani «taraqqiyot o'zagi» sifatida tavsiflagani uchun emas, xalqaro miqyosda amaliy tijorat munosabatlarini ham ma'qullamaganligi bilan X.Makkinder, A.Mexen, N.Spikmen va boshqa klassik geosiyosatshunoslar tafakkuriga qarama - qarshidir. Shunday qilib, rus yevrosiyochilari tarixan mafkuraviy ko'rinishda davom etib kelayotgan Dengiz va Quruqlik o'rtasidagi aloqalar tizimiga yana bir bor aniqlik kiritdi. Ya'ni Dengiz - bu liberal demokratiya, «savdo aloqalari tizimi» va pragmatizm. Quruqlik esa - bu ideokratiya (turli ko'rinish va holatlar), «iyerarxik boshqaruv», diniy g'oyalar ustuvorligidir.

P.Savitskiy garchi rus yevrosiyochisi, boshqalardan o'ta farqli tarzda geosiyosiy mushohadalarni o'rtaga tashlagan bo'lsada, uning geosiyosat faniga qo'shgan hissasi katta. Biroq uning geosiyosati A.Mexen, X.Makkinder, N.Spikmen va boshqa g'arb tadqiqotchilari qarashlariga zid tursada,

«talassokratiya» avlodlari P.Savitskiy g'oyalariga o'z munosabatlarini hanuzgacha bildirgani yo'q. Biz ham rus tadqiqotchisi o'rtaga tashlagan g'oyalarning barchasiga qo'shila olmaymiz. Faqat uning Turon konsepsiyasini o'rtaga tashlagani va xolisona uni tadqiq etgani biz uchun katta ahamiyatga molikdir.

4. Yevrosiyo harakatining shakllanishi va tarqalishi. Yevroosiyoda strategik muvozanat o'rnatish mavzusi ko'plab rus geosiyosatchilari tomonidan tahlil etilgan. Geosiyosiy ta'limotlar va ularga tayangan holda olib borilgan tashqi siyosat, shuningdek, harbiy harakatlar yo'nalishi bevosita Yevroosiyoga qaratilgan. Bu hol MDH hududida yashayotgan olimlar, mutaxassislar, siyosatchilar va davlat arboblari uchun muhim ilmiy tadqiqot masalasidir. Yevroosiyoning geostrategik mavqei va istiqboli rus geosiyosatchi olimi, Lev Nikolayevich Gumilevning qarashlarida ilmiy jihatdan asoslangan.

L.Gumilev rus geosiyosatchisi P.Savitskiyning eng iste'dodli shogirdlaridan bo'lgan. Gumilevning qadimgi davr Yevroosiy o etno - xaritasi, cho'llar, ko'chmanchi xalqlar va ularga tegishli bo'lgan tamaddunlarga oid tadqiqotlari ayniqsa diqqatga sazovordir. Uning asarlarida siyosiy tarixning butunlay yangi qiyofasi namoyon bo'ladi. Bunda Yevroosiyoning Sharqiy qismi etnogenez, madaniyat, siyosiy tarix, davlatchilik va texnik taraqqiyotning o'ziga xos markazi sifatida ifodalanadi. G'arb va uning tarixi nisbiylashtiriladi. Yevroosiy o madaniyati va bu qit'ada yashayotgan etnoslarning bir - biri bilan uzviy bog'liqligi, o'ziga xos qadriyatlar majmui, diniy muammolari hamda tarixiy qonuniyatlari umuman o'rganilmagan dunyo sifatida maydonga chiqadi.

L.Gumilev Yevroosiyoda mavjud bo'lgan elatlar to'g'risidagi g'oyani mantiqiy nihoyasiga yetkazadi va etnik ruslar faqat sharqiy slavyanlarga tegishli bo'g'inlardan biri bo'lmay, balki turkiy qabilalar va slavyanlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan alohida etnos degan fikrni ilgari suradi. Olimning nazarida, buyuk rus tamadduni "Cho'l va O'rmon" o'rtasida o'rnatilgan tarixiy hamkorlik natijasida turkiy - slavyan etnogenezi asosida yuzaga kelgan.

L.Gumilyov O.Shpengler va A.Toynbi singari tamaddunlar, madaniyatlar hamda etnoslarning tarixiy sikllarini ajratib ko'rsatgan. Uning talqiniga ko'ra, millatlar, davlatlar va diniy jamoalarning etno - madaniy tuzilmalari barcha jabhalarda go'yo tirik jismga o'xshaydi. Ular tug'ilish, yoshlik, ulg'ayish va qarilik davrlarini bosib o'tadi, keyin esa yo'q bo'lib ketadi.

Bu o'rinda L.Gumilevning etnogenez sabablari, ya'ni xalq va davlatning paydo bo'lishiga oid qarashlaridan quyidagi geosiyosiy xulosalar kelib chiqadi⁵³.

1. Yevroosiy o elatlar va madaniyatlarning shakllanishi uchun boy, serhosil, ularning yuksak rivojlanishini ta'min etadigan qulay zamindir. Jahon tarixini atlantistik tarixshunoslikka xos tarzda "G'arb va barcha qolganlar" tarzidagi bir qutbli ko'rinishda emas, balki ko'p qutbli ko'rinishda o'rganish lozim. Bunda Shimoliy va Sharqiy Yevroosiy o alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki u umumsayyoraviy tamadduniy taraqqiyot jarayonining muhim manbai sifatida G'arbg muqobil hisoblanadi.

⁵³ Ushbu xulosalar ma'lum siyosiy mulohazalarga ko'ra tarix fani doirasidan zinhor chiqmaslikni ma'qul ko'rgan Gumilev tomonidan ilgari surilgan.

2. Velikorosslar davlatchiligi asosida yotgan “cho’l va o’rmon” geosiyosiy sintezi Osiyo va Sharqiy Yevropa ustidan madaniy strategik nazorat uchun asosiy voqelik hisoblanadi. Bunday nazorat Sharq va G’arb o’rtasida muvozanatni saqlab qolishga xizmat qiladi. Albatta bunday yondashuv fan texnika taraqqiyotini qaysidir bosqichi uchun xosdir. Lekin bugungi voqelikka nazar soladigan bo’lsak masofa ko’p narsani hal eta olmaydi.

3. Yaqin kelajakda yer sayyorasining siyosiy va madaniy xaritasini keskin o’zgartirib yuboradigan oldindan bashorat qilib bo’lmaydigan “passionar turtki” yuz berishi mumkin. L.Gumilevning geosiyosiy qarashlari o’ziga xos qit’achilik g’oyasiga asoslanganligi ma’lum bo’ladi.

Yevroosiyochilik g’oyasini “neoyevroosiyochilik” tarzida rivojlantirgan va bu borada salmoqli ilmiy natijalarni qo’lga kiritgan rus olimi A.G.Dugin. Aleksandr Gelevich Dugin 1962 - yilda Moskva shahrida harbiy oilasida tug’ilgan. Universitetni bitirgach (1988-1991 - y.) “EON” nashr markazida muharrir va bosh muharrir, “Miliy Angel” (1990 - y.) almanaxi, “Elementi” (1991- y.) jurnalida bosh muharrir, FINIS MUNDI radioeshittirishi (1996-1997-y.) hamda “Geopoliticheskoye obozreniye” eshittirishining (1997-1999-y.) muallifi va boshlovchisi. A.G.Dugin 13 ta yirik asar muallifi bo’lib, ular asosan geosiyosat muammolariga bag’ishlangan. Jumladan, Rossiyada birinchi geosiyosat qo’llanmasi hisoblangan “Geosiyosat asoslari” (1997), “Konservativ inqilob” (1994), “Yevroosiyo misteriyalari” (1996), “Bizning yo’l” (1999), “Makon bilan fikrlash” (2000), “Yevroosiyochilik asoslari” (2002) kabi asarlar shular jumlasidandir. Ayrim kitoblari Buyuk Britaniya, Italiya va Ispaniya singari Yevropa mamlakatlarida nashr etilgan. Maqolalari “Izvestiya”, “Rossiyskaya gazeta”, “Literaturnaya gazeta”, “Rossiya”, “Nezavisimaya gazeta”, “Yevraziyskoye obozreniye”, “Konservator” singari gazetalarda muntazam chop etiladi. Aksilg’arbchi, aksilliberal, konservator, o’ng millatchi A.Dugin 1990 - yillarda Rossiya hokimiyatiga nisbatan muxolif pozitsiyada turgan. 2000 - yildan keyin esa o’zining keskin radikal pozitsiyasidan uzoqlashib, sentrist va prezident tarafdorlari qatoriga qo’shilgan. 1998 -yildan boshlab RF Davlat Dumasi raisi maslahatchisi lavozimini egallagan.

U neoyevroosiyochilik g’oyasiga tayangan siyosiy oqimga asos solgan, shuningdek, yetarli siyosiy mavqe qozona olmagan va Dumadagi partiyalar safiga kira olmagan “Yevroosiyo” (2002 - y.) partiyasini tashkil etgan. A.Duginning fikriga ko’ra, 1980 - yillarda kommunistik inqirozi, sho’rolar siyosiy tuzumining yemirilishi hamda jamiyatning ijtimoiy - siyosiy tuzilishi to’g’risidagi g’arbona andozalarga javob berish zarurati bu oqimning paydo bo’lishiga turtki bergan⁵⁴. Uning asosiy ijtimoiy - falsafiy uslubi tamadduniy yondashuv bo’lib, o’tgan asr boshlaridagi yevroosiyochilik an’analarining izdoshi va merosxo’ri hisoblanadi. O’z asarlarida A.Dugin nemis konservativ inqilobchilari bo’lmish O.Shpengler, V.Zombart, K.Shmitt, E.Yunger, F.Yunger, E.Nikit, Yevropa an’anachiligi namoyondalari R.Genon, Y.Evolu, T.Burkxart, F.Shuon va

⁵⁴ Дугин А. Основы евразийства. -М, 2002, с 85-87.

zamonaviy “yangi so’l” lar, P. Sartr, G. Debor, M. Fuko, J. Delez, zamonaviy “yangi o’ng”lar A. de Benua, R. Stoykers va boshqalarga murojaat etadi⁵⁵. Bu oqimlarni radikalizm birlashtirib, g’arb jamiyatini “so’l” pozitsiya, tamadduniy va millatchilik ruhida tanqid qilishga asoslangan. Bu nazariyalarni birlashtirib turgan jihat - liberal siyosiy falsafa va bozor kapitalizmini tanqid qilish va mavjud voqelikning asosini tashkil etgan jarayonlarga muqobil andoza topish va voqealar oqimini boshqa tarafga o’zgartirishdan iborat.

A. Dugin kapitalizm va kommunistik o’rtasidagi qandaydir oraliq tuzumni yaratish g’oyasi bilan mashg’ul bo’ladi. Uning fikricha, bunday tuzumni yaratish uchun faqatgina jozibador mafkura emas, balki kuchli ijtimoiy harakat ham zarur. Liberal mafkura va bozor qadriyatlariga asoslangan dengiz davlatlariga qarshi turishga qodir bo’lgan bu kuch bitmas - tunganmas zaxiralar va ulkan geosiyosiy maydonga tayanishi mumkin. Shu ma’noda, A. Dugin o’zining Yevropalik hamfikrlari bilan yaqinlashadi, keyin esa yevroosiyochilik falsafasini o’zi yaratgan qoidalar asosida rivojlantiradi. Neoyevroosiyochilikning ijtimoiy - falsafiy konsepsiyasidagi muhim jihat shundaki, u Yevroosiyo pozitsiyasidan turib Yevropa yoki roman - german madaniyatini tanqid qilish emas, balki anglosakson dunyosiga, jumladan, AQShni tanqid qilishga yo’naltirilgan.

G’arb - nemis konservativ inqilobi ruhiga monand tajovuzkorlik, bosqinchilik ruhidagi “atlantistlar” (AQSH va Buyuk Britaniya) va hamkorlikka qodir bo’lgan betaraf kontinental (roman - german) Yevropadan iborat. Shu tufayli, mumtoz yevroosiyochilikda qo’llanilgan agressiv, aksilevroosiyochilik ruhidagi “roman - german dunyosi” atamasi neoyevroosiyochilikda qo’llanmaydi.

Neoyevroosiyochilar “rivojlanish makoni” konsepsiyasini rivojlantirishga ko’p e’tibor qaratadi. Bu esa o’z navbatida Rossiya tarixida Turon omilining ahamiyatini tan olish va jo’g’rofiy determinizmga asoslanishga olib boradi.

A. Dugin nazarida Yevroosiyochilik harakatining platformasi quyidagi tushunchalarni o’z ichiga oladi:

- ideokratiya, davlat va har bir fuqaroning oliy ruhiy maqsadga xizmat qilish mas’uliyatidan iborat. Davlat ahamiyatiga ega bo’lgan ushbu “oliy ruhiy maqsad” yevroosiyochilikdir;

- yevroosiyocha tabiiy tanlanish, Yevroosiyoga xos “tabiiy shart - sharoitlari”dan kelib chiqadigan va jamoaviy mas’uliyat, xolislik, o’zaro yordam, asketizm, iroda, chidamlilik, boshliqlarga so’zsiz bo’ysunish singari xususiyatlarni o’z ichiga olgan o’ziga xos axloqiy meyorlar talab etadigan tushunchani anglatadi. Faqat ana shu xususiyatlarga yevroosiyochilarga butun Yevroosiyo makonini egallashni yakuniga yetkazish va nazorat o’rnatishni ta’minlaydi.

- demotiya (o’zgacha sharoitlarda shakllangan g’arbcha, yunon - angliya demokratiyasidan farqli o’laroq) “zararli” liberal demokratiya meyorlarini ko’chirmasdan, mahalliy kengashlar, o’z - o’zini boshqarish va dehqon uyushmalari vositasida hokimiyatda ishtirok etish yo’lidan borishi kerak.

⁵⁵ O’sha joyda, 95-96-betlar.

Demotiya iyerarxiyani inkor etmasdan, “yevroosiyodagi avtoritarizm” bilan uyg’unlashib ketadi.

A.Dugin fikriga ko’ra, neoyevroosiyochilikning siyosiy platformasi quyidagilarda namoyon bo’ladi:

- “yevroosiyocha tabiiy tanlanish” g’oyasi V. Pareto va yevroosiyochi an’anachilar, shuningdek, R.Genon, Y.Evola, L.Dyumon singari tadqiqotchilar, hokimiyatning pravoslavcha talqini va L.Gumilevning passionarlik nazariyasi g’oyalari bilan boyitiladi;

- “demotiya” g’oyasi J.J.Russo, K.Shmitt, A.de Benua, A.Myuller van den Bruk singari olimlar qayd etgan “organik demokratiya” g’oyasi bilan to’ldiriladi. Neoyevroosiyochilik nuqtai nazaridan “demotiya” atamasi “xalqning o’z taqdirini yaratishda ishtirok etishi”ni anglatadi;

- “ideokratiya” g’oyasi turli konservativ qoidalar bilan mustahkamlanadi; A.Dugin mumtoz yevroosiyochilarning g’oyalarini rivojlantirishdan tashqari neoyevroosiyochilikni quyidagi konseptual g’oyalar bilan boyitishga erishadi:

- bugungi dunyoning muqarrar ravishda to’liq inqirozga yuz tutishi g’oyasi; zamonaviy ratsional madaniyatni irratsional arxaik udumlar, afsona va qadimgi dinlar orqali talqin etish;

- lingvistik, epigrafik (runologiya), folklor va boshqa qadriyatlar asosida Yevroosiyxo xaqklarining dastlabki muqaddas va betakror dunyoqarashini tiklashga intilish, umumiy ildizlar va umumiy “makon - zamon qoidasini” izlash;

- G’arbda rivojlangan geosiyosiy g’oyalarni (X.Makkinder, K.Xausxofer, Y.Loxauzen, N.Spikmen, Z.Bzejinskiy, J.Triar, K.Shmitt) “Quruqlik” va “Suv”, Sharq va G’arb o’rtasidagi ziddiyat ruhida, atlantizm va globalizmga qarshi talqin qilish;

- mondializm va globalizmga umumbashariy miqyosda qarshi tura oluvchi muqobil variant topish⁵⁶.

1990 yillarda A.Dugin tomonidan atroflicha tadqiq etilgan geosiyosiy jarayonlar bugungi kunda o’z ahamiyatini ancha - muncha yo’qotgan. Hozirgi vaqtda uning ijodi neoyevroosiyochilik mafkurasini yaratishga bag’ishlangan bo’lib, Yevroosiyxo geosiyosati ushbu mafkuraning tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Rusdagi geosiyosiy davrlar va ularning xususiyatlari?
2. Messianlik, g’arbchilik va slavyanofilchilik harakatlarining maqsadi?
3. Zamonaviy atlantizm qanday maqsadga xizmat qiladi?
4. Yevropa va Amerika o’rtasida qanday strategik ziddiyat mavjud?
5. Yevroosiyochilikning negizida qanday g’oya yotadi?
6. Duginning geosiyosiy qarashlarining mohiyati nimada?
7. Savitskiy geosiyosiy konsepsiyasining mohiyati nimada?

⁵⁶ Дугин А. Основы евразийства. - с 82-84, 98-100.

5- Mavzu: Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari

Reja:

1. Ikkinchi jahon urushi yakunlari va uning Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri.
2. Yevropani birlashtirish g'oyasining ob'yektiv zaruriyatga aylanishi.
3. Yangi atlantizm, uning asosiy ko'rinishlari.
4. Mondializm g'oyalari.

Mavzuga doir tayanch tushunchalar: Yevroosiyo, rimlend, xartlend, NATO, Monro doktrinasi, Yung rejasi, Marshal rejasi, YEKPB, Gollizm, atlantizm, demografik omillar, mondializm.

I. Ikkinchi jahon urushi yakunlari va uning Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri. 1939-yilning 1-sentabrida boshlangan ikkinchi jahon urushi 1945 - yilning 2 - sentabrida tugadi. Olti yil davom etgan bu urushda dunyoning 61 ta davlati ishtirok etdi. Ularda dunyo aholisining 80 foizi yashar edi. Harbiy harakatlar 40 ta davlat hududida olib borildi. Yo'qotishlar 65-70 mln kishini tashkil etardi. Urush davrida fashistlar Germaniyasi, Yaponiya va Italiya tor - mor etildi. Buyuk Britaniya va Fransiya esa zaiflashib qoldi. AQSH esa dunyoning eng qudratli ikkita davlatidan biri bo'lib qoldi. Sovet davlati ham mislsiz talofatlar ko'rgan bo'lsada harbiy jihatdan qudratli mamlakatga aylandi.

Urushdan keyingi davrda insoniyat yangi muammolarga duch keldi. Ular asosida AQSH va SSSR o'rtasidagi siyosiy va mafkuraviy ziddiyatlar yotardi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng ular qudratli davlat sifatida jahon siyosatiga ulkan ta'sir ko'rsatdi. 1945-yildan 1991-yilgacha davom etgan "Sovuq urush" davrida o'zaro qarama - qarshilik misli ko'rilmagan qurollanish poygasiga olib keldi, natijada ommaviy qirg'in qilishning yangi turlari yaratildi.

G'oliblari bo'lmaydigan bunday raketa - yadroviy urushning bema'niligini umumiy tushunish qarama - qarshi tomonlarni yangi jahon urushiga olib keluvchi yo'llardan chekinishga undadi.

XX asrning ikkinchi yarmida ishlab chiqarish kuchlari behad o'sdi. Ilmiy - texnikaviy inqilob inson hayotining hamma tomonlariga ulkan ta' sir etuvchi beqiyos kashfiyotlarga olib keldi. Transport vositalari va aloqa vositalarining rivojlanishi barcha xalqlarni yagona umuminsoniy hamjamiyatga birlashtirdi. Jahon hamjamiyati, jahon jamoatchilik fikri kabi tushunchalar odatiy jumlagga aylandi va dunyoning bo'linmasligi, insoniyat birligi va uning xavfsizligi kabi tushunchalar keng tarqaldi.

Yangi davrdagi tub o'zgarishlar globallashuv jarayonining kuchli rivojlanishi bilan bog'liqlik, uning asosiy belgilari ikki jahon urushlari orasida namoyon bo'la boshladi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng globallashuv jarayonini jahon ahamiyatiga ega ikki muhim omil - Birlashgan Millatlar Tashkilotining tashkil etilishi va mustamlaka imperiyalarning inqirozi ta'minladi. BMT va uning ixtisoslashgan tashkilotlari iqtisodiyot, madaniyat va ijtimoiy siyosat sohasida jahon miqyosida hamkorlikni kengaytirdi va chuqurlashtirdi.

Mustamlakachilikning bartaraf etilishi jahon bozori doiralarini kengaytirdi va xalqlar hamda qit'alar o'rtasidagi hamkorlik uchun ulkan imkoniyatlar ochdi.

Globallashuv jahon xo'jalik aloqalarini baynalmillashtirish sharoitlarida ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish, butun insoniyatning madaniy va ijtimoiy darajasini ko'tarishda namoyon bo'ldi. Bu jarayon davlatlararo va davlatlar ustidan turuvchi birlashma hamda muassasalarni yaratish, xalqaro mehnat taqsimotini chuqurlashtirish, ishlab chiqarish va ilmiy kooperatsiyani rivojlantirish bilan bog'liq keladi. Globallashuvning o'ziga xos belgisi transmilliy korporatsiyalarning (TMK) tezkor o'sishida ko'rinadi, ular butun jahon iqtisodiyotini o'z ta'sir doirasiga olgan.

Biroq globallashuv jarayoni ziddiyatli holda rivojlanmoqda, jamiyatning eski ijtimoiy - iqtisodiy modelining og'riqli buzilishlariga uchramoqda, ko'pgina mamlakatlarda o'tkir ijtimoiy mojarolarga olib kelmoqda.

Globallashuv faqat eng ko'p foyda olishga intiluvchi xalqaro kapital bilan o'z lagerlarida xo'jalik hayoti, ijtimoiy - huquqiy va siyosiy tizimni tartibga soluvchi davlatning milliy manfaatlari o'rtasida mojaroga olib keldi.

TMK ning rivojlanishi mustaqil suveren davlatlarning barpo bo'lishida o'z aksini topgan boshqa ob'yektiv jahon jarayonining faollashuviga ohb keldi. BMT tashkil topgan 1945-yilda unga 51 davlat a'zo edi, hozir ular safi 190 dan ziyod. Bu davlatlar globallashuvning salbiy ta'siriga qarshi turishga intiladi va o'z milliy manfaatlarini himoya qiladi. Ular o'z iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi yo'lida qulay sharoitlar yaratish yo'lini izlaydi va xo'jalik hamda siyosiy mo'ljal bo'yicha mintaqaviy birlashmalarni yaratadi. Shu munosabat bilan mintaqaviy integrasiya jarayoni shakllanadi, bunda davlat guruhlarini o'z an'analari, manfaatlarini va geopolitik sharoitlariga muvofiq holda o'z rivojlanish yo'lini qaror toptirishga intiladi. Shunday qilib, globallashuv, integratsiya va milliy suverenitet hozirgi zamonning yagona jahon jarayonidagi tarkibiy qismlaridir.

1945-yil 6- va 9-avgustda AQSH harbiy-havo kuchlari bombardimonchilari Xirosima va Nagasaki shaharlariga atom bombasi tashladi. Bu, bemisl qudratli yangi ommaviy qirg'in quroli edi. Xirosimada 90 ming, Nagasakida esa 75 ming tinch aholi halok bo'ldi. Ikkala shahar to'liq vayron etildi, yuz minglab kishilar radioaktiv nurlanishga duchor bo'ldi, nurlanish kasalligi ularni sekin va azobli o'limga olib keldi. Bu, AQShning urushdan so'nggi dunyoga yakkahokimlikka da'vosi edi. Mazkur voqea «sovuq urush» boshlanishiga turtki bo'ldi.

Rasman «sovuq urush»ning boshlanishi 1946-yil 5-martda sobiq Buyuk Britaniya bosh vaziri U.Churchillning Fultondagi amerika universitetida so'zlagan nutqida e'lon qilindi. U.Churchill «sharqiy kommunizm» bilan kurash uchun ingliz - amerika harbiy ittifoqini tashkil etishga chaqirdi. U urushdan so'ng totalitarizm ta'siriga tushib qolgan Sharqiy Yevropani erkin demokratik G'arbdan ajratib turuvchi «temir parda» haqida so'zladiki. Natsizmga qarshi birlashgan Yevropa endi SSSRning o'ziga qarshi birlashdi.

«Sovuq urush» - Sharq va G'arb mamlakatlariga nisbatan (1945 - 1991 yy.) qarama - qarshilik, bir - biriga dush - manlik, o'zaro ishonchsizlikni ifodalovchi bosqich.

Biroq Sovet xavfi oldidagi qo'rquv soxta bo'lib, asosga ega emas edi. Sovet Ittifoqi urush paytida ko'p talafot ko'rgan bo'lib, yangi qarama - qarshilikka jur'at etmasdi. G'arb davlatlarining hukmron doiralari bundan yaxshi xabardor edi. Buning ustiga 1949-yilgacha AQSH atom bombasiga monopoliya hukmron bo'lib, uni qo'llash haqidagi birgina do'q - po'pisaning o'zi har qanday tajovuzkorlikni to'xtatish uchun yetarli edi.

Gap bunda emas edi. G'arb mamlakatlarining o'zida aholi o'zgarishlarni kutardi. Osiyo va Afrika siyosiy erkinliklar berilishini talab etmoqda edi. Cherchill aslida mavjud ahvolni saqlab qolishga chaqirdi.

Yadro quroli «sovuq urush» vositasi bo'ldi. AQSH uni ishlab chiqarish va bu sohadagi tadqiqotlar ustidan xalqaro nazorat o'rnatish rejasini ishlab chiqdi. Bu reja 1946-yilda BMTga taqdim etildi va u istalgan mamlakatda bunday tadqiqotlarni tekshirish huquqini ko'zda tutdi. SSSR bu rejani inkor qildi va 1949 yilda o'z atom bombasini ilk bor sinovdan o'tkazdi. Shundan boshlab «sovuq urush» yadroviy qurollanish poygasi darajasiga ko'tarildi.

1947-yil 5-iyunda AQSH davlat kotibi Jorj Marshall Garvard universitetida so'zlagan nutqida G'arbiy Yevropani tiklash uchun moliyaviy yordam ko'rsatishni taklif qildi. Amerika hukmron doiralari iqtisodiyoti vayron etilganligi va rivojlanishga mablag' yo'qligi bilan xarakterlanuvchi bu mintaqani xavfli vaziyatdan chiqarishga qaror qilishdi.

«Marshall rejasi» bo'yicha uni amalga oshirishda 16 ta Yevropa davlati ishtirok etadigan bo'ldi. Amerika moliyaviy yordamini Yevropa iqtisodiy hamkorligi tashkiloti (YEIHT) taqsimladi. 1948-yildan 1952-yilgacha bu tashkilot orqali G'arbiy Yevropa mamlakatlariga 17 milliard dollar berildi. Bu mablag'lar mazkur mintaqada urushdan keyingi tiklanishda muhim rol o'ynadi. «Marshall rejasi» Yevropa mamlakatlari iqtisodiy tizimi tuzilmasini saqlashga imkon yaratdi. Lekin shuni unutmaslik kerakki bu yordamni hamma davlat ham ola bilmadi. Faqatgina xalqaro maydonda AQSH ni qo'llab quvvatlaydigan, olib borayotgan ichki va tashqi siyosati AQSH manfaatlariga mos keladigan davlatlarga bu yordamni olishdi.

AQSH Potsdam konferensiyasi qarorlarini buzgan holda G'arbiy Germaniyada hukumat tuzish va unda pul islohotini o'tkazish haqida maxfiy muzokaralar o'tkazdi. AQSH va G'arb davlatlari Sovet Ittifoqining Germaniya hududidan barcha okkupatsiya qo'shinlarini olib chiqib ketishni ko'zda tutuvchi tinchlik shartnomasini tayyorlash va umumgerman organlarini tuzish haqidagi takliflarini rad etdi.

Bu hol Sovet qo'shinlari tomonidan Berlinga kirish yo'llarini qurshab olinishiga va 1948-yilgi «Berlin inqirozi»ga olib keldi. «Berlin inqirozi» amerika diplomatiyasiga Yevropada o'z harbiy mavjudligini kuchaytirish uchun muhim sabab bo'ldi. 1949-yil 4-aprelda Vashingtonda 12 davlat vakillari Shimoliy Atlantika shartnomasiga (NATO) imzo chekishdi. Bu davlatlar AQSH, Kanada, Belgiya, Buyuk Britaniya, Daniya, Fransiya, Islandiya, Niderlandiya, Italiya, Norvegiya, Portugaliya, Lyuksemburg edi. 1952-yilda shartnomaga Gretsiya va Turkiya, 1955- yilda G'arbiy Germaniya qo'shildi.

NATO amalda Yevropa integratsiyasi yo'lidagi ilk qadam bo'ldi. Uning faoliyati chegarasiz Yevropani yaratishga yo'naltirildi. Milliy suverenitet eskirib qolgan tushuncha deb e'lon qilindi va u «atlantizm» bilan almashtirilishi, ya'ni g'arb qadriyatlari va demokratiyasini muhofaza qilishning umumiy manfaatlariga bo'sundirilishi lozim edi.

Sovet Ittifoqi ham Sharqiy Yevropada harbiy - siyosiy blokning tashkil etilishiga olib keluvchi javob choralari ko'rdi. Bu o'rinda urush o'chog'ini yoquvchi Amerika haqidagi mafkuraviy konsepsiyalar ishga solindi.

G'arbiy Germaniyaning NATO ga qabul qilinishi Sharqiy Yevropaning barcha mamlakatlari, ayniqsa, gitlerchilar tajovuzidan zarar ko'rgan davlatlarda xavotir uyg'otdi. Shu bois Sovet Ittifoqiga ularning rahbarlarini mazkur yurtlar xavfsizligini kafolatlay oladigan harbiy ittifoq tuzishga ishonitirish qiyin bo'lmadi. 1955 - yil 14 - mayda Albaniya (1962 - yilda shartnomada ishtirok etmay qo'ydi, 1968 yilda undan chiqdi), Bolgariya, Chexoslovakiya, GDR, Vengriya, Polsha, Ruminiya va Sovet Ittifoqi vakillari Varshavada do'stlik, hamkorlik va o'zaro yordam haqidagi shartnomaga imzo qo'ydi. Varshava shartnomasi davlatlari ulardan birortasiga qurolli hujum bo'lgan holda o'zaro harbiy yordam ko'rsatishga kelishib olishdi.

Varshava shartnomasi - 1955 - yil 14 - mayda Bolgariya, Vengriya, GDR, Polsha, Ruminiya, SSSR, Chexoslovakiya va Albaniya o'rtasida do'stlik, hamkorlik va o'zaro yordam haqida tuzilgan shartnoma bo'lib, ishtirokchi davlatlar xavfsizligini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Varshava shartnomasi tashkiloti (VSHT) NATO ga qarama - qarshi ravishda tashkil etilgan. 1991- yilda faoliyatini tugatgan.

Varshava shartnomasi davlatlari qurolli kuchlarning birlashgan qo'mondonligini tashkil etdi, uning shtabi Moskva shahrida bo'lgan. Varshava shartnomasi ilgari barcha ikkiyoqlama shartnomalarni almashtiruvchi yangi harbiy - siyosiy ittifoqqa aylandi. Endilikda dunyo ikki harbiy blokka parchalandi va «sovuq urush» jahon miqyosiga yetdi.

2. Yevropani birlashtirish g,,oyasining ob'yektiv zaruriyatga aylanishi. Ikkinchi jahon urushi tufayli Yevropada yuzaga kelgan iqtisodiy va siyosiy inqiroz jahon siyosatida Yevropa davlatlari rolining pasayishiga olib keldi. Bir paytlar jahon miqyosida yuqori mavqeli bo'lgan Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va Italiya ikki buyuk davlat oraliq'ida qolib, 1950-yillar oxirlarida oddiy Yevropa davlatlariga aylandi. «Marshall rejasi», NATO, amerika yadro quroli Yevropa siyosati va iqtisodiyoti rivojlanishida uzoq vaqt ustuvor rol o'ynashini anglatardi. Yevropa, xususan, Germaniya Sovet Ittifoqi va AQSH o'rtasidagi davomiy qarama -qarshiliklar maydoniga aylandi va ular taqdiri bu ikki buyuk davlat munosabatlaridagi keskinlik darajasiga bog'liq bo'lib qoldi.

Xalqaro munosabatlardagi bipolyar tizim-ikki buyuk davlat qarama-qarshiligiga asoslangan va ular tomonidan yaratilgan harbiy-siyosiy bloklar tizimidir.

Yevropa qit'asining asosiy muammosi Germaniya edi. Koreya urushi boshlanishi bilan AQSH nemis qurolli kuchlarini yaratish uchun faol harakatlar qildi. Amerikalik strateglarning fikricha, bu qurolli kuchlar amerikaliklar Uzoq

Sharqda urush olib borayotgan paytda Yevropani muhofaza qilishlari lozim edi. Buyuk Britaniya Germaniyani qayta qurollantirish bo'yicha amerikaliklar loyihasini to'liq ma'qulladi. Biroq yangi variantning paydo bo'lishi istiqboli Fransiyani mutlaqo qoniqtirmasdi.

Yevropa hamkorligi asosan iqtisodiy sohada mavjud bo'ldi. Bunday hamkorlik suverenitetni yo'qotishni ko'zda tutmasdi. Aksincha, undan olingan foyda hukumat tomonidan xalq ehtiyojini qo'llab - quvvatlashi mumkin edi. Yevropa mamlakatlari rahbarlari o'rtasida iqtisodiy cheklanishlardan voz kechibgina mamlakatdagi iqtisodiy qiyinchiliklarni bartaraf etish mumkin, degan fikr ustuvor turdi. Fransiya tashqi ishlar vaziri Robert Shuman, GFR kansleri Konrad Adenauer, Italiya bosh vaziri Alcido de Gasperi va Belgiya bosh vaziri Pol Anri Spaak kabilar Yevropadagi bu yangi harakatda yetakchi siymolar bo'lishdi.

1950-yili R.Shuman G'arbiy Yevropada ko'mir va po'latni birlashgan holda ishlab chiqarishni yaratish taklifi bilan chiqdi. Fransiya, Italiya, G'arbiy Germaniya va Benilyuks (Belgiya, Gollandiya va Lyuksemburg) mamlakatlari Yevropa ko'mir va po'lat birlashmasi (YEKPB) ni tashkil qildi. Uning faoliyati faqat bir soha bilangina bog'liq bo'lsada, biroq butun sanoat ishlab chiqarishi uchun muhim ahamiyatga ega edi. Yevropa ishlab chiqarishi yuksala boshladi.

1956 - yil Yevropa mamlakatlari uchun urushdan keyingi voqelikni qayta baholash yili bo'ldi. Mamlakatlar yo'lbo'shchilari integratsiya jarayonini tezlashtirishga qaror qilishdi. 1957 - yil YEKPB ga a'zo mamlakatlar Rim protokollari deb ataladigan hujjatlarni imzolashdiki, bu hol Yevropa iqtisodiy hamjamiyati (YEIH) yoki «Umumiy bozor»ga asos soldi. Bu hujjatlarga imzo chekkan mamlakatlar 12 yil mobaynida bojxona to'siqlarini tugatish, umumiy soliqlarni o'rnatish, keyinchalik esa umuman yo'q qilish, ishchi kuchi erkin harakat qilishini ta'minlash majburiyatini olishdi, shuningdek, bir xil ijtimoiy kafolatlar va yagona ish haqi to'g'risida kelishib olishdi.

Yevropa iqtisodiy hamjamiyati (YEIH) - «Umumiy bozor» - 1957 - yilda tashkil etilgan bo'lib, ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida savdoda barcha cheklanishlarni sekin - asta bartaraf etish va bojxona siyosatini olib borishni ko'zda tutadi.

Rim protokollari imzolangan dastlabki yillar umidli natijalarni bera boshladi. 1968 - yilga kelib «Umumiy bozor» mamlakatlari o'rtasida barcha bojxona soliqlari bartaraf etildi. Bu hol rejalashtirilgan muddatdan oldinroq ro'y berdi.

Yevropaning bundan keyingi birlashuvi Fransiya va Germaniya o'rtasidagi ziddiyatlarga duch keldi. 1958 - yil 14 sentabrda Fransiya prezidenti de Goll va kansler Adenauer muzokaralari natijasida mazkur mamlakatlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning tugagani e'lon qilingan qo'shma bayonotnoma qabul qilindi.

Bonn va Parij ittifoqi Yevropa integratsiyasiga siyosiy tus berdi va Yevropaning bundan keyingi birlashishi yo'lidagi muhim to'siqlarni olib tashladi. YEIHga 1973 - yil Buyuk Britaniya, Irlandiya va Daniya, 1981 - yilda Gretsiya, 1986 - yilda Ispaniya va Portugaliya qabul qilindi.

1991- yil dekabrda YEIH integratsiyani chuqurlashtirishga yana bir muhim qadam qo'ydi. Hamjamiyatning 12 a'zosi golland shahri Maastrixtda yagona Yevropani yaratishni ko'zda tutuvchi Maastrixt bitimlari deb ataluvchi hujjatlarni imzolashdi. Maastrixt bitimlarida uch guruh shartnomalar - yagona Yevropa valyutasi tashkil etish, Yevropa siyosiy ittifoqini shakllantirish va Yevropa komissiyasini tasdiqlash ko'zda tutildi.

YEIH o'z nomini Yevropa hamjamiyati (YEH) deb o'zgartirdi. YEH mamlakatlari Yevropa siyosiy ittifoqi (Yevroittifoqi)ni yaratish yo'li bilan tashqi siyosat va mudofaani muvofiqlashtirish hamda bu yo'nalishda yagona asoslarni ishlab chiqishni mo'ljal qilishdi. Kelgusida yagona tashqi va umumiy harbiy siyosatni shakllantirish ko'zda tutilgan Maastrixt bitimlarining uchinchi guruhi Yevropa komissiyasini tuzishga tegishli. U Bryusselda ishlay boshlashi va YEH mamlakatlari sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, qishloq xo'jaligi va ekologiya sohalari siyosatini tartibga soluvchi muassasa bo'lishi lozim edi. Yevropa komissiyasi davlat ustidan turuvchi hukumat boshqaruvi funksiyalariga ega bo'la bordi va YEH ning barcha mamlakatlari unga o'z vakolatlarini berishi lozim edi. Bu milliy suveren huquqlarni cheklash bo'lardi, biroq YEH mamlakatlari yo'lboshchilari bu yo'ldan yagona Yevropani mustahkamlash uchun borishdi.

YEH bu orada yangi a'zolar - Finlyandiya, Shvetsiya va Norvegiya bilan to'ldi. Endi uning tarkibida 15 davlat bor va bir necha davlat qabul qilinishini kutmoqda.

2002-yil 1-yanvardan e'tiboran Maastrixt bitimlariga muvofiq Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida (Buyuk Britaniyadan tashqari) Yevropaning yangi pul birligi - «yevro» muomalaga kiritildi. 15 mamlakat xalqlari hech bir afsus - nadomatsiz o'zlarining eski valyutalari - gulden, frank, marka, taler, shillinglari bilan xayrlashishdi va yangisini qabul qilishdi.

Shuningdek yangi davrning yana xususiyati shunday iborat bo'ldiki, mustamlakachilik tizimiga chek qo'yildi. Bu Yevropaning ilg'or mamlakatlari mavqeiga berilgan navbatdagi zarba bo'ldi.

3. Yangi atlantizm va uning asosiy ko'rinishlari. “Sovuq urush” dan keyin atlantizm nazariyotchilari atlantizmni yangicha shakllarini, ko'rinishlarini tahlil ostiga olishdi. Ulardan birinchisini pessimistik sxema deyish mumkin (albatta atlantistlar uchun). U atlantistlarning azaliy raqibga qarama - qarshi turishda yangicha uslublarni, shartlarni ishlab chiqishni taqozo etardi. Qiziq tomoni bu paytda jahon sotsialistik tizimi, Varshava Shartnomasi, SSSR yo'q edi. Sobiq SSSR ning kechagi qator ittifoqchilari NATO tarkibiga kirgan, ittifoqchiga aylangan edi. Bu yo'nalishning yorqin vakili AQSH lik siyosatshunos va geosiyosatchi Samyuel Xantington edi.

Ikkinchi yo'nalishni optimistik deb atash mumkin. Ularning fikricha uzoq davom etgan qarama - qarshilikdagi G'arbning g'alabasi tugal va o'zgarmasdir. Uning asosida “mondializm” g'oyasini amalga oshirish mumkin. Bu yo'nalish tarafdorlarining fikricha geosiyosiy taraqqiyot shuni ko'rsatadiki madaniy, milliy, diniy, mafkuraviy, davlatchilik bilan bog'liq geosiyosiy diffirensiatsiyalarni bartaraf etish mumkin va yagona umuminsoniy sivilizatsiya barpo etiladi. Bu yo'nalishning yorqin vakili Frensis Fukuyama hisoblanadi.

Uchinchi yo'nalish Zbignev Bjezinskiy nomi bilan bog'liq. U yo'nalish "Yangi tartibdagi amerikacha gegemonlik" davri deb ataladi va —Buyuk shaxmat doskasi" asarida asoslashga harakat qilingan.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng avjiga chiqqan qurollanish poygasi geosiyosiy tadqiqotlarda aks etgan yer yuzida ming yillardan davom etib kelayotgan ikki kuch qarama - qarshiligini ifoda etadi. Bu jarayonlar geosiyosatchi olimlar tomonidan chuqur ilmiy tadqiqotlar orqali o'rganilgan va aynan ushbu izlanishlar ko'pgina harbiy harakatlarining nazariy asosi bo'lib xizmat qilgan. Qudratli davlatlar aynan geosiyosiy tadqiqotlar asosida o'z tashqi strategiyasini qurishgan, tashqi siyosat borasida muhim qarorlar aynan geosiyosatchilarning qat'iy maslahatlariga tayangan holda amalga oshirilgan. Buni Britaniyada o'n to'qqizinchi asr oxiri va yigirmanchi asr boshlarida yashab o'tgan Xelford Makkinder hamda o'tgan asrning so'ngi choragida alohida shov - shuvga sabab bo'lgan geosiyosatchi olimlar S.Xantington, F.Fukuyama yoki Z.Bzejnskiylar misolida yaqqol kuzatish mumkin⁵⁷. S.Xantington o'z asarida turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi tarixiy raqobat sirlarini aynan geosiyosiy talqinda qo'lga oladi. U turli sivilizatsiyalarni talqin qilar ekan Markaziy Osiyoning geosiyosiy ahamiyati va qanday geosiyosiy kuchlar ta'sirida ekanligini ko'rsatib beradi.

Tarixiy taraqqiyot davomida uzluksiz davom etib kelgan tamaddunlar kurashi yangi ming yillikda, turli xil ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Yer yuzida yagona hukmronlik tizimini yaratish uchun olib borilgin bu kurash bir oz bo'lsa-da susaygani yo'q. Amerikalik olim S.Xantington "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va dunyo tartibotining qaytadan qurilishi" asarida so'nggi yillarda yer yuzida kechayotgan geosiyosiy jarayonlarning eng muhim xususiyatlarini tahlil etadi⁵⁸. U quyidagi sivilizatsiyalarni ko'rsatib o'tadi: slavyan - provaslav; konfusiychilik (xitoy); yapon; islom; hind; lotin - amerikasi; afrikacha (ehtimol)⁵⁹. Xantington XXI asrning eng asosiy konfliktini shunday tasavvur qiladi "G'arb qolgan dunyoga qarshi". Shunday ekan atlantistlar o'z e'tiborlarini quyidagilarga qaratishlari lozim: ehtimoli mumkin bo'lgan qarama - qarshilikka doim tayyor turish; G'arbg'a qarshi kintinental alyans tuzilishiga yo'l qo'ymaslik; o'z manfaatlari doirasida tashqi hamkorlikni kuchaytirish (Birinchi navbatda Lotin Amerikasi davlatlari bilan); lokal xarakterdagi to'qnashuvlarni sivilizatsiyalararo xarakter olishiga yo'l bermaslik; islom davlatlari o'rtasidagi turli mazmundagi kelishmovchiliklardan foydalanish; G'arb manfaatlariga xizmat qiluvchi turli xalqaro institutlarni ko'paytirish va shu kabilar. Neoatlantizm doktrinasining qisqacha ko'rinishini shunday izohlash mumkin.

Ma'lumki, o'tgan asrning ikkinchi yarmidagi asosiy geosiyosiy qarama - qarshiligi "sovuq urush"da yaqqol namoyon bo'lgan. Bu davrda uning intihosi, umuman jahon hamjamiyatining kelajagi to'g'risida turli yondashuv va nazariyalar

⁵⁷ C.Xantingtonning mashhur "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va dunyo tartibotining qaytadan qurilishi" asari, F.Fukuyamaning "Tarix intihosi" maqolasi hamda Z.Bzejnskiyning "Buyuk shaxmat taxtasi" asarlari nazarda tutilmoqda.

⁵⁸ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка // "Полис", 1994, № 1.

⁵⁹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. С 223.

ilgari surildi. Ba'zi olimlar yadroviy halokat dunyo taraqqiyotiga yakun yasashini ta'kidlagan bo'lsa, boshqalari Sharq va G'arb o'trasidagi ziddiyat oxir - oqibatda yagona umumsayyoraviy tartibotga bo'ysunishga olib kelishini uqtiradi. Aynan ana shu yondoshuv mondializm nazariyasining mazmun - mohiyatini ifoda etadi⁶⁰. Ushbu konsepsiya G'arbning "sovuq urush"da erishgan g'alabasidan ancha ilgari paydo bo'lgan edi. Unga ko'ra, planetar integratsiyaning ro'y berishi muqarrar bo'lib, davlatlar, xalqlar, millatlar va madaniyatlarning xilma - xilligi bosqichidan yagona dunyo, ya'ni "One World"ga o'tish amalga oshadi.

Ushbu g'oyaning ildizlarini O'rta asrlarga va uzoq o'tmishga borib taqaladigan ba'zi utopik nazariyalarda ko'rish mumkin. Bunday ta'limotlarga ko'ra, tarixning muayyan kulminatsion davrida yerdagi barcha xalqlar yagona saltanat ostida birlashadi va qadimdan davom etib kelgan ziddiyatlar, to'qnashuv hamda muammolar barham topadi⁶¹.

Mondialistik g'oyalar ko'proq betaraf pozitsiyada turgan turli kasbdagi Yevropaliklar, ingliz liberallariga, shuningdek sho'rolarga xos bo'lgan. XIX asr oxiridan boshlab jahon biznes olamidagi yirik shaxslar tomonidan mondialistik ruhdagi tashkilotlar tuzilgani ma'lum. Masalan, ser Sesil Rous tomonidan tuzilgan "Davra stoli" guruhi a'zolari - yagona Dunyo hukumatini tuzish va butun dunyoda to'siqsiz savdo tizimini shakllantirishga hissa qo'shishi" shart edi. Ushbu "davra stoli" doirasida yuritilgan bahs - munozaralarda ko'pincha sotsialistik va liberal - kapitalistik g'oyalar qarishib ketar va kommunistlar ushbu tashkilotdagi yirik moliya kapitali vakillari bilan hamkorlik qilar edi. Ularning barchasini umumsayyoraviy birlashuv utopik g'oyasi bir - biri bilan bog'lab turgan. Rus olimi A.Duginning fikricha, Millatlar Ligasi, BMT va YUNESKO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar ham ana shunday mondialistik ruhdagi tashkilotlar sirasiga kiradi. XX asr davomida bunday mondialistik tashkilotlar ortiqcha shov - shuvlardan qochib, yashirin, sirli tusga ega bo'lib, nomini tez-tez o'zgartirib turgan⁶².

AQSh ning butun G'arb olamida, qolaversa, butun Yer yuzida strategik jihatdan eng qudratli davlatga aylangani sari u mondializmning asosiy shtabiga aylandi. Bu "shtab" a'zolari hokimiyatga muqobil maslahatchilar, tahlilchilar va strategik tadqiqotlar markazlaridan iborat tizimni shakllantirdi⁶³.

Shunday qilib, mondialistik tashkilotlarning uch asosiy markazi vujudga kelgan va faoliyat yuritgan bo'lsa-da, ular rasman G'arb jamoatchiligiga uzoq vaqt ayon bo'lmagan. Rasmiy tashkilot hamda tizimlardan farqli o'laroq, bu guruhlar rejalashtirish va tadqiqotlar sohasida erkin faoliyat yuritishib, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar komissiyalari faoliyatini belgilovchi qat'iy qoidalar va rasmiyatchilikdan xalos edi.

⁶⁰ Amerikada mondializm nazariyasi // Tafakkur, 2006,1-son, 112-113- betlar.

⁶¹ Mondialistik utopiyaning sof xayoliy ko'rinishlaridan tashqari ratsional ko'rinishlari ham mavjud bo'lgan. Ulardan biri pozitivist Ogyust Kontning "Uchinchi era" ta'limoti yoki Lessingning gumanistik esxatologiyasidir.

⁶² Garri Devisning "Dunyo konfederatsiyasi uchun universal harakat", "Federal Ittifoq" va hatto ingliz pralamenti a'zosi Genri Asborn tomonidan 1946 yilda "Dunyo hukumati uchun salb yurishi" kabi uyushmalar tashkil etilgan. Qarang. Дугин А. Основы геополитики. М.:АпКТОгея,1997, с 121-130.

⁶³ Qarang. Уткин А.И. "Мировой порядок XXI века", "Вызов Запада и ответ России" - М., 2002.

Amerikalik yirik bankir Morgan asos solgan “Xalqaro munosabatlar bo‘yicha kengash”⁶⁴ dastlabki mondialistik tashkilotlardan bo‘lgan. Ushbu norasmiy tashkilot AQShning jahon hamjamiyatiga nistabatan olib boradigan strategiyasini ishlab chiqish, “Dunyo hukumati”ni tashkil etish va sayyorani to‘lig‘icha yagona qolipga solishni maqsad qilib faoliyat yuritgan. Bu tashkilot 1921-yilda “Butun jahon tinchligi uchun Karnegi Jamg‘armasi” ning sho‘basi sifatida tashkil topgan. Uning a‘zolari hisoblangan barcha yuqori mansabdagi siyosatchilarni sayyoramizning kelajagi to‘g‘risidagi mondialistik qarashlar birlashtirgan⁶⁵. 1954-yilda ikkinchi mondialistik tizim - Bildenberg klubi yoki Bildenberg guruhi tashkil topadi. U “nafaqat” amerikalik tahlilchi, siyosatchi, moliyachi va ziyolilar, balki ularning Yevropalik hamkasblarini ham birlashtiradi. 1973-yilda Bildenberg guruhi faollari tomonidan uchinchi muhim mondialistik tizim “Trilateral” (Trilateral) - “Uch tomonlama komissiya” tashkil etiladi.

Ushbu tashkilotning AQSH dagi shtab - kvartirasidan tashqari yana ikki qarorgohi Yevropa va Yaponiyada mavjud bo‘lgan. “Trilateral” fundamental geosiyosiy nuqtai nazardan bozor iqtisodiyoti hamda texnik rivojlanishda yetakchilik qilayotgan Amerika qit‘asi, Yevropa va Yaponiya nazorat qilayotgan Tinch okeani hududidan iborat “uchta eng ulkan hudud”ni AQSH va atlantizm boshchiligida birlashtirishni nazarda tutgan edi.

Bildenberg va Trilateral kabi mondialistik guruhlariga “Cheyz Manxetten bank”ning egasi yirik sarmoyador Devid Rokfeller boshchilik qilgan. Bundan tashqari, barcha mondialistik loyihalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda atlantizmning doimiy tahlilchilari, geosiyosatchi va strateglari hisoblangan Zbignev Bjezinskiy, Genri Kissinjer va Jorj Boll kabi mashhur siyosatchilar xizmati beqiyos bo‘lgan.

Barcha mondialistik loyihalarning asosiy yo‘nalishi “demokratik”, “gumanistik”, “progressiv” qadriyatlarni keng targ‘ib etish va G‘arbning strategik ustuvorligi ostida yagona dunyo tizimiga o‘tishni ko‘zda tutadi. Ammo, ta‘kidlanganidek mondializmga qarshi kayfiyatlardan xalos bo‘lish maqsadida siyosatchi, jurnalist, ziyoli, moliyachi hamda tahlilchilardan iborat parallel tuzilmalar ham tashkil etilgan. Mutaxassislar fikricha, bunday tuzilmalar “Yagona Dunyo hukumati” loyihasini keng ommaga e‘lon qilish oldidan o‘ziga xos zamin hozirlashi kerak edi. Chunki bunday olamshumul dasturning kutilmaganda e‘lon qilinishi kuchli qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin edi. Mondialistik tashkilotlar tuzadigan va amalga oshiradigan dasturlar uslubi bilan jihatidan bir - biridan farqlansada, nazariy jihatdan bir maqsadga yetaklaydigan vosita bo‘lgan⁶⁶.

Mondializmدا konvergensiya nazariyasi muhim o‘rin tutadi. O‘tgan asrning 70-yillarida Z.Bjezinskiy boshchiligida “so‘l” tahlilchilar tomonidan ishlab

⁶⁴ Council on Foreign Relations- C.F.R

⁶⁵ Rus tadqiqotchisi A.Duginning yozishicha CFR.ning ko‘pchilik a‘zolari bir vaqtning o‘zida shotland masonligiga mansub bo‘lganligi sababli, ularning geosiyosiy loyihalari qandaydir gumanistik-mistik xususiyatga egaligi to‘g‘risida taxmin qilish mumkin. Qarang. Dugin A. o‘sha joyda.

⁶⁶ Дугин А. Основы евразийства. -М, 2002, с-85-87.

chiqilgan ushbu nazariya “sovuq urush” davrida yaqqol namoyon bo’lgan mafkuraviy va geosiyosiy qarama - qarshilikka yangi madaniy - mafkuraviy tamaddunni vujudga keltirish orqali barham berish mumkinligini asoslaydi. U sof atlantizm va kontinentalizm oralig’idagi, aniqroq aytganda, sotsializm va kapitalizmni uyg’unlashtiradigan tamaddun bo’lishi kerak edi.

Bu nazariya asoschilari marksizmdan xalos bo’lish uchun uning sotsial - demokratik yoki revizionistik ruhdagi mo’tadilroq andozasini qabul qilishi lozimligini ta’kidlagan. Buning uchun esa “proletariat diktaturasi”, “sinfiy kurash”, “ishlab chiqarish kuchlarini natsionalizatsiya qilish” va “xususiy mulkni bekor qilish” degan marksistik atamalardan voz kechish zarur edi. Bu o’z navbatida, liberal G’arbda bozor erkinligini bir oz cheklash, iqtisodiyotga davlat aralashuvini qisman bo’lsa-da kiritishni taqozo etardi. Madaniy mushtaraklik esa, ma’rifatparvarlik va insonparvarlik qadriyatlarida ifodalanishi mumkin. Zero, G’arbdagi demokratik tuzumlar ham, sho’rolarning ijtimoiy axloq tizimi ham ana shu umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan.

“Konvergensiya nazariyasi” asosida paydo bo’lishi mumkin bo’lgan Dunyo hukumatiga SSSR va AQSH tomonidan sayyoramizni birgalikda boshqarish imkoniyati berilishi nazarda tutilgan edi. Bu vaziyatda Yer yuzidagi xalqlar geosiyosiy ziddiyat bosimidan xalos bo’lib, “sovuq urush” tugashi va umumiy tinchlik davri boshlanishi kerak edi.

E’tiborli jihati shundaki, mondialistik markazlarning Moskvada ham o’z vakillari bo’lgan. Jumladan, akademik Gvishiani “Trilateral”ning sovetlar davlatidagi sho’basi bo’lgan tizimli tadqiqotlar institutiga rahbarlik qilgan. G’arbdagi va Rossiyadagi ayrim geosiyosatchilar fikricha, sobiq Ittifoq davrida qayta qurish siyosatini amalga oshirgan Mixail Gorbachev va uning maslahatchilari tayangan mafkuraviy asos konvergensiya nazariyasi edi⁶⁷.

Mondializmga eng mashhur tadqiqotlardan biri-bu Djons Xopkins Universiteti professori Frensis Fukuyamaning “Tarix intihosi” nazariyasidir⁶⁸. Ko’pchilik olimlar, davlat arboblari, geosiyosatchi mutaxassislar fikricha, G’arb atlantizmning g’alabasi va sobiq sho’ro davlatining qulashi mondialistik loyihalarning barham topishi yoxud mantiqan o’zgarishiga olib kelishi kerak edi. 1990-yillarning boshida mondializmning yangi ko’rinishi sifatida F.Fukuyamaning “Tarix intihosi” maqolasi asosida ishlab chiqilgan doktrina paydo bo’ldi. Jiddiy shov - shuvlarga sabab bo’lgan ushbu maqolada ilgari surilgan g’oya siyosatchilar va boshqa ko’plab taniqli mutaxassislar tomonidan neomondializmning g’oyaviy bazasi sifatida talqin qilina boshlandi.

Yuqorida qayd etilganidek uchinchi yo’nalish Zbignev Bjezinskiy nomi bilan bog’liq. U yo’nalish “Yangi tartibdagi amerikacha gegemonlik” deb ataladi va “Buyuk shaxmat doskasi” asarida asoslashga harakat qilingan. Bjezinskiy amerikacha gegemonlikni quyidagicha asoslab berishga harakat qiladi: insoniyat tarixida ilk bor bitta davlatning yakka hukmronligi joriy etildi; barcha sohalarda

⁶⁷ Qarang. Дугин А. Основы евразийства. -М, 2002, с-85-87.

⁶⁸ Фукууама Ф. КоНетс истории и последний сЧеловек. Перевод с английского М.Б.Левина. Публикуется по изданию.-М.:ООО “Издательство АСТ”, 2004.

liderlik qilayotgan davlat yevrosiyo davlati hisoblanmaydi; jahonning markaziy nuqtasi bo'lmish Yevrosiyodagi jarayonlar AQSH ta'sirida amalga oshirilmoqda. Shunday ekan AQSH asta - sekin jahonga hukmronlik qilish, insoniyat oldidagi global vazifalarni hal etishi lozim. AQSH geostратегiyasining bosh maqsadi xalqaro maydonda teng huquqli hamkorni (aniqrog'i raqibni) paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik hisoblanadi. Yevrosiyo AQSH uchun eng muhim geosiyosiy sovg'adir. Yevrosiyoning o'ziga xos xususiyatlari:

- Jahondagi eng kuchli iqtisodiy - texnologik markazlarning uchdan ikkitasi aynan shu yerda joylashganligi: G'arbiy Yevropa va Osiyo - Tinch okeani davlatlari;

- Yevrosiyoda dunyo aholisining 75 foizi yashaydi;

- Bir yilda jahonda yaratiladigan YAIM ning 60 foizi shu yerda yaratiladi;

- Jahondagi jami tabiiy zahiralarning 80 foizi Yevrosiyoda joylashganligi;

- Mintaqaviy gegemonlik da'vo qiluvchi davlatlarning mavjudligi. Ular kelajakda xalqaro gegemonlik darajasiga yetishishi mumkin;

Jamiki quruqlikni 3/1 Yevrosiyoga tegishli ekanligi.

Umuman olganda bugungi kunda quyidagi AQSH ning buyukligini ta'minlashga yaqindan xizmat qiladi:

- Mamlakatning harbiy qudrati;

- Asosiy harbiy tuzilmalarda liderlik qilish, uni o'z nazoratida ushlab turishi;

- Kuchli har tomonlama yuksak iqtisodiyot. YAIM yaratishdagi tanho hukmronlik;

- Ilm - fan va texnologik, konstruktorlik markazlariga egaligi;

- Jahon moliyasi ustidan nazorat. 2014-yilda xalqaro savdolarning, bitimlarning 80 foizi dollarda amalga oshirilgan;

- Kuchli mafkuraviy - targ'ibot texnologiyalariga egaligi va ular ustidan nazorat va sh.k.

Albatta neoatlantistlarning fikrlariga sub'yektiv xarakter kasb etsada, o'ziga yarasha asoslarga egaligini qayd etib o'tdik. Qolaversa bu ta'limotlarning asosiy g'oyalari, xulosalari bilan hisoblashmaslik mumkin emas.

Mavzuni tustahkamlash yuzasidan savollar:

1. Ikkinchi jahon urushi Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri qanday bo'ldi?
2. Nega Yevropani birlashtirish g'oyasi ob'yektiv zaruriyatga aylandi?
3. Sh. de Gol va Gollizm haqida nima bilasiz?
4. Atlantizm. Rimland va Xartlend nazariyasidan regional geosiyosatga o'tishda
5. Lakostom ta'limoti qanday rol o'ynadi?
6. Atlantizm va mondializm g'oyalarining mohiyati nimada?
7. Mondializm nima?

6-Mavzu: Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar

Reja:

1. O'zbekiston hududidagi qadimiy davlatlar.

2. Buyuk Ipak yo'li va Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar rivojida ahamiyati.
3. Xorazm, Qang' davlatlari. Dovon - Xitoy munosabatlari.
4. O'rta asr mutafakkirlari qarashlarida tabiat - jamiyat masalalari.

Tayanch tushunchalar: Xorazm, Baqtriya, Buyuk ipak yo'li, Dovon, Ellinlashtirish, Uyg'onish davri, universallik - qomusiylik, birinchi sabab, materiya va shakl birligi, tabiiy - ilmiy, ahloqiy - falsafiy, ma'naviyat, ma'rifat, Turon

I. O'zbekiston hududidagi qadimiy davlatlar. Geosiyosat, geosiyosiy xarakterdagi hatti - harakatlar jamiyatda birdaniga paydo bo'lgan emas. Albatta, tarixiy jihatdan uning ham o'z genezisi bor. Tadrijiy asosda ko'radigan bo'lsak, geosiyosatning fan sifatidagi evolyusiyasi quyidagi ko'rinishga ega: geografiya - siyosat-siyosiy geografiya-geosiyosat. Chunki yuqorida aytganimizdek, geosiyosat tushunchasining yuzaga kelishi jamiyat hayotidagi geografik omillarni o'rganish bilan bog'liq. Albatta, bunday yondashuvda jamiyatdagi narsa va hodisalar ayri - ayri holatda aks etmagan. Balki ularga deterministik kayfiyatdan kelib chiqib munosabat bildirilgan. Geografik determinizm-geografik asosda jamiyatdagi barcha voqea va hodisalarning o'zaro aloqadorligini, ularning sababiy bog'lanishi haqidagi ta'limot.

Geografiya, siyosiy geografiya va geosiyosat fan sifatida har birining o'ziga xos ob'yekti va predmeti bo'lsada ular o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Ana shu bog'liqlik ularning jamiyatni, unda kechayotgan jarayonlarni determinizm orqali idrok etishi bilan belgilanadi. Bundan tashqari, siyosiy geografiya uchun geografiya (geografik omillar) qanchalik ahamiyatga ega bo'lsa, geosiyosat uchun ham siyosiy geografiya shunday ahamiyatga molik. Negaki har bir davlatning geografiyasini chuqur bilish, uning tashqi siyosatini tushunish imkonini beradi. Aniqroq aytsak, geosiyosat o'ziga xos yo'nalishdagi uslubiy asoslarga ega bo'lsada, uning genezisi siyosiy geografiya qa'riga borib taqaladi.

Geosiyosat nazariyasidan bahs etib geografik determinizmga to'xtalishimizning boisi geosiyosatning nazariy manbalari, prinsiplari yoki kategoriyalari nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham deterministik shukuh bilan hamnafas. Geografik determinizm geosiyosat nazariyasining muhim bir manbasidir. Shuningdek, u dunyoni bilishga nisbatan insoniyat tafakkurining qadimiy ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Tarix va insoniyat turmush tarziga geografik muhitning ta'sir etishi borasidagi g'oyalarning shakllanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Zardushtiylikning muqaddas kitobi «Avesto» da zardushtiylikning Vatani - Aryanem Voychax (Xorazm), Bahdi (Baqtriya), Mouru (Marg'iyona), Gava (Sug'diyona) shaharlari nomma - nom zikr etilgan va ularning geografik joylashuvi haqida qimmatli mulohazalar berilgan. Agar zardushtiylik dinining eramizdan oldingi VIII - VII asrlarda Markaziy Osiyo hududida yuzaga kelganligini e'tiborga olsak, bizning ajdodlarimiz ham o'zlarining turmushlarida geografik determinizm elementlariga alohida munosabatda bo'lganligiga amin bo'lamiz.

Yozma manbalarda guvohlik berilishicha, miloddan avvalgi VIII - VI asrlarda O'zbekiston hududida so'g'diyliklar, baqtriyaliklar, xorazmliklar, sak va massaget elatlari yashashgan. Zarafshon va Qashqadaryo vohasida dehqonchilik

bilan shug'ullanuvchi ko'plab aholi istiqomat qilgan. Yozma manbalarda bu hudud So'g'diyona deb atalgan.

Amudaryoning quyi oqimida yashagan o'troq dehqon elatlari xorazmliklar bo'lgan. Baqtriyaliklarning yurti Surxon vodiysi, Afg'onistonning Shimoliy, Tojikistonning janubiy hududlarida joylashgan.

Xorazm, So'g'diyona va Baqtriya aholisining asosiy mashg'uloti o'sha vaqtda sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik edi. Agar ushbu davlatlarning joylashgan o'rniga e'tibor beradigan bo'lsak barchasida geografik omillar birlamchi asos talab etgan: daryo bo'ylarida, jilg'alar bo'ylab, tog'oldi vohalarida va shu kabilar.

Miloddan avvalgi VII asrda tashkil topgan Qadimgi Baqtriya davlati Markaziy Osiyo hududida Qadimgi davlatlardan biri sanaladi. Marg'iyona, So'g'diyona Baqtriyaning siyosiy va madaniy ta'sirida bo'lgan. Shuning uchun u qadimda bir - biriga qarindosh bo'lgan elatlarning davlat birlashmasi deyilgan. Miloddan avvalgi VII - VI asrlarda Surxondaryo, Qashqadaryo, Zarafshon vohalari va O'zbekistonga chegaradosh viloyatlar Qadimgi Baqtriya davlati ta'sirida bo'lgan. Qiziltepa, Uzunqir, Yerqo'rg'on va Afrosiyob o'rnida Baqtriya va So'g'dning markaziy shaharlari joylashgan. Bu shaharlar O'zbekiston hududida eng qadimgilari bo'lib, ularning yoshi 2700 yildan kam emas.

Yana bir qadimiy davlat Xorazm hududida tashkil topgan. Bu davlat Xorazmdan tashqarida bo'lgan yerlarni ham birlashtirgan. Qadimgi Xorazm markazlaridan biri Ko'zaliqir shahri bo'lgan. U qalin va mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan. Uning dehqonchilik bilan mashg'ul bo'lgan aholisi turli xil uy-qo'rg'onlarda va qishloqlarda yashagan. Qadimgi Xorazmda hunarmandchilik, binokorlik va savdo - sotiq yuksak darajada rivojlangan.

Mahalliy kulolchilik, qurolsozlik, zargarlik buyumlarining dovrug'i o'zga yurtlarga ham tarqalgan edi. Shaharlarda savdo - sotiq rivojlangan. Xorazmliklar mohir quruvchi, hunarmand va dehqon bo'lganlar.

Shunday qilib, miloddan avvalgi IX - VIII asrlarda O'zbekiston hududida ilk temir asriga o'tish boshlangan. Miloddan avvalgi VII - VI asrlarda bu yerda qadimgi yirik davlatlar mavjud bo'lgan. Shaharlarda hunarmandchilik, savdo taraqqiy etgan. Qadimgi Sharq mamlakatlari bilan madaniy aloqalar o'rnatilgan. Qadimgi davrda O'zbekiston hududida davlatchilik taraqqiyoti mahalliy aholining yuqori darajada rivojlangan ziroatchiligiga asoslangan edi.

Miloddan avvalgi VI asr o'rtalarida Qadimgi Fors shohlari sulolasidan bo'lgan Ahamoniylar tarkibiga jahonning barcha yirik mamlakatlari va shaharlari kirgan imperiya barpo etishga kirishadi. Kir II Markaziy Osiyoni bosib olishga harakat qilgan ilk fors hukmdori hisoblanadi. Old Osiyodan boshlangan ulkan saltanatni boshqarishda ular satraplik tizimi joriy qilishadi. Markaziy Osiyo esa o'z navbatida uchta satraplikka bo'linadi. Keyinchalik bu hududda Makedoniyalik Aleksandr o'z hukmronligini o'rnatadi. Bu intilishlardan maqsad shuki Markaziy Osiyo, Old Osiyo, Shimoliy Afrika, Yunon - Rimni Sharqdagi Xitoy va Hind bilan bog'lagan.

2. Buyuk Ipak yo'li va Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar rivojidadagi ahamiyati. Miloddan avvalgi II asrdan milodiy XVI

asrga qadar Sharq bilan G'arb xalqlari o'rtasidagi tarixiy-madaniy va savdo munosabatlari taraqqiyotida Markaziy Osiyo hududi bo'ylab o'tgan Buyuk Ipak yo'li muhim o'rin tutgan. Buyuk Ipak yo'li 12 km uzunlikda bo'lgan. Sariq dengiz sohillaridan boshlanib Sharqiy Turkiston, Markaziy Osiyo, Eron, Mesopatamiya, Old Osiyo orqali o'tib O'rtayer dengizi sohillariga qadar davom etgan. Sian, Dunxuan, Yorkent, Samarqand, Buxoro, Termiz, Marv, Tabriz, Damashq kabi bir qator shaharlarni o'zaro bog'lagan. Buyuk Ipak yo'li Sharq va G'arb xalqlarining keng miqyosdagi madaniy aloqalari va savdo ayirboshlashi yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tarix o'zaro hamkorlik va madaniyatlar boyitilishi tarixi bo'lib, tinchlik va taraqqiyot asosini tashkil etgan. Markaziy Osiyo xalqlari Buyuk Ipak yo'li tufayli Sharq va G'arb mamlakatlari iqtisodiyoti va madaniyati bilan oshno bo'lganlar. G'arb mamlakatlari xalqlari esa Markaziy Osiyo xalqlarining yuqori darajada rivojlangan madaniyatini o'zlari uchun kashf qildilar.

Shuni ta'kidlash lozimki, Markaziy Osiyo qadimdan mazkur ipak yo'li sabab Urartu, Misr, Yunoniston, Bobil, Rim kabi Yaqin Sharq va G'arb davlatlari bilan savdo - sotiq aloqalarini o'rnatgan. Turondan o'tgan "Buyuk ipak yo'li" esa Sharqiy Osiyo va Xindistonni O'rta Yer dengizi davlatlari bilan faqatgina savdo sohasidagina emas jamiyat hayotining turli sohalarida o'zaro hamkorlikni ta'minlagan. Buyuk Ipak yo'lining rivojlanishi Kushon podsholigining ijtimoiy - iqtisodiy jihatdan yashnashiga ta'sir ko'rsatdi. Shaharlar ko'paydi, yangi - yangi yerlar o'zlashtirildi va sug'orish tarmoqlari barpo etildi. Ishlab chiqarishning qator sohalarida o'zaro tajriba almashish yuzaga keldi. Tashqi siyosat ancha kengayib, Hindiston, Xitoy, Rim saltanati bilan savdo va elchilik munosabatlari o'rnatilgan. Savdo munosabatlarining kengayishiga Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati katta bo'lgan. Tadqiqotlar natijasida Termizdan Rim tangalari O'rta yer dengizi atroflarida Kushon tangalarining topilishi ham fikrimizning dalilidir. Kanishka davrida Kushon madaniyati hindlashtirildi va budda dini davlat diniga aylandi. Oromiy va Yunon yozuvlari asosida kushon yozuvi shakillandi. Me'morchilik tasviriy san'at yuksak darajada rivojlandi. Jahon miqyosida mashhur bo'lgan kushon davri san'at obidalari Ayritom, Eski Termiz, Dalvarzintepa, Xolchayondan va O'zbekistonning boshqa hududlaridan topib o'rganilgan.

Kushon davlati haqida shuni aloxida takidlash joizki, davlat bir nechi hududlar va ko'plab qadimgi xalqlarni birlashtirgan. Uning tarkibida Markaziy Osiyo, Xuroson va Hindning ma'lum bir qismi birlashtirilgan edi. Ular orasida o'zbek xalqi ajdodlari ham kushon madaniyati yuksalishiga o'z xissasini qo'shgan. Kushon davlati IV asrlarga kelib og'ir ichki va tashqi kurashlar iskanjasida qoldi va asosiy hududlaridan ajraldi. Bu vaqtda uning hududlari qisman Shimoliy Hindistondagina saqlanib qoldi.

Miloddan avvalgi II asrda qang' qabilalari eng qudratli davlat birlashmasiga aylandi, uning hukmdorlari o'z nomlaridan tangalar zarb qildiradi. Qang' davlatining iqtisodiy taraqqiyotiga Buyuk Ipak yo'lining davlat hududlaridan o'tgan shimoliy tarmog'i katta ta'sir o'tkazdi. Turk Hoqonligi davrida O'rta Osiyo yerlarida yerga egalik qilish munosabatlari mustahkamlanib, Hoqonlar, amaldorlar va harbiy sarkardalar, mahalliy hukmron tabaqalar, yirik zamindor va din homiylari katta - katta yer - suv boyliklariga ega bo'ldilar. Hunarmandchilik va

savdo - sotiqdan davlat xazinasiga katta daromad tushishi natijasida Hoqonlar "Ipak yo'li"ni kengaytirishga va tinchligini ta'minlashga katta e'tibor berishgan. Bu davrda shaharlar kengaygan. Shaharlar va yirik qishloqlarda karvonsaroylar qurilgan. Biroq, Turk Hoqonligida ichki vaziyat notinch edi. Bir - biriga qarama - qarshi bo'lgan turli ijtimoiy va siyosiy kuchlar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar hokimiyatni zimdan yemirib borgan. Hoqonlik bilan mahalliy hukmron tabaqalar o'rtasida ziddiyat kuchayishi natijasida Hoqonlik zaiflashib, inqirozga yuz tutdi. Eron bilan olib borilgan doimiy urushlar Turk Hoqonligi movqeini yanada pasaytirdi. 588-yilda Hoqonlik qo'shinlarining qattiq zarbaga uchrashi, uning parchalanishiga olib keldi. VI asrning 80 yillariga kelib, Turk Hoqonligi Sharqiy va g'arbiy qismlarga bo'linib ketdi. Shunday ekan Buyuk Ipak yo'lining Sharq va G'arb xalqlari hayotidagi roli xususida gap ketganida quyidagi xulosalarni aytish mumkin: Ipak yo'li Sharq ya'ni Xitoy va Hindni, jumladan Markaziy Osiyoni G'arb bilan bog'ladi. Bu davrda dengiz yo'li ochilmaganligi bois uning ahamiyati beqiyos bo'ldi. Xitoy va Hindning betakror mollaridan Yevropa xalqlari bahramand bo'lishdi. Bu hamkorlik shuningdek ishlab chiqarish sohasidagi tajriba almashishga ham olib keldi. Sharqning fan va madaniyatdagi yutuqlaridan G'arb mamlakatlari bahramand bo'lishdi. Bu davrlarda hamkorlik o'zaro diplomatik va savdo munosabatlari negiziga qurilgan edi.

3. Xorazm, Qang' davlatlari. Dovon-Xitoy munosabatlari. O'zbekistonda qadimgi mahalliy davlatchilik tarixi Qang', Dovon, Xorazm davlatlari rivoji bilan uzviy bog'langan. Qang' davlati miloddan avvalgi III asrning boshlarida paydo bo'ldi. Uning dastlabki davrlardagi hududlari Toshkent vohasidan iborat bo'lgan. Qang' davlatining tashkil topishi asosiy sabablaridan biri tashqi harbiy hujumlardan himoyalaniish zaruriyati bo'lgan. Miloddan avvalgi 329-yilda Makedoniyalik Aleksandr qo'shinlari Bekobod va Xo'jand oralig'ida Sirdaryodan kechib o'tib, bosqinchilik qilganda mahalliy aholi unga qarshi qattiq qarshilik ko'rsatgan. Bundan natija chiqara olmagan Aleksandr ortga qaytishga va Xo'jand yaqinida Aleksandriya Esxata shahriga asos soladi. Miloddan avvalgi II va milodiy I asrda Qang' davlatining hududi kengayib, Toshkent vohasi, O'rta Sirdaryo yerlari, Talas vodiysi va Chu daryolarining quyi oqimidagi yerlarni o'z tarkibiga kiritadi. Qang' davlatining ikkita poytaxti bo'lib, biri Qang'diz (Oqqo'rg'on) va ikkinchisi O'tror bo'lgan.

Qang' davlati aholisi tarkibini asosan dehqonlar va chorvadorlar tashkil etadi. O'troq aholi shaharlarda va vodiylarda yashab, dehqonchilik, hunarmandchilik va sado bilan mashg'ul bo'lgan. Dasht tumanlarida esa chorvachilik rivojlangan. Miloddan avvalgi II sarda qang' qabilalari eng qudratli davlat birlashmasiga aylandi, uning hukmdorlari o'z nomlaridan tangalar zarb qildiradi. Qang' davlatining iqtisodiy taraqqiyotiga Buyuk Ipak yo'lining davlat hududlaridan o'tgan shimoliy tarmog'i vatta ta'sir o'tkazdi.

Shi - szi solnomasiga ko'ra, Qang'uy dastlab kuchsizgina davlat bo'lgan paytda, Hukmdor oqsoqollar orasidan tanlangan va u oqsoqollarning birlashgan qo'shinlariga tayangan. Ko'chmanchilarda har bir oila boshlig'i jangchi hisoblangan. Shuning uchun Qanguy qo'shinlarining soni ulardagi oilalar soniga teng bo'lgan. Qang'uy qudratli davlatga aylangan vaqtda 120 ming qo'shinga

(demak, shuncha oilga ham) ega bo'lgan. O'sha paytda aholisi taxminan 600000 kishidan iborat bo'lgan. Xitoy elchilari o'z hukmdorlariga qang'uylar haqida "mag'rur, qo'rs" - deb ma'lumot berganlar. Bu davlatning siyosiy tarixi haqida ma'lumotlar asosan Xitoy manbalarida uchraydi. Jumladan, Xitoy qo'mondoni Li Guan-li qo'shinlari mil. avv. 101 y. Dovonga bostirib kirganida qanguy dovonliklarni qo'llab quvvatlagan.

Solnomalar Qang'uyni ko'chmanchilar davlati deb atasalarda, unda shaharlar bo'lganligi haqida ham ma'lumot beradilar. Xalqi "Tuproqdan qilingan devor i chida yashaydigan" Yansay shaharlari shular jumlasidandir. Qanguy poytaxtini juda qadim zamonlarda Qangxa joylashgan Sirdaryo deltasi hududida deb hisoblaydilar. Manbalarda ko'rsatilgan jug'rofiy o'rinlarga uncha to'g'ri kelmasada mamlakat poytaxti bo'lgan Bityan shahri Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani o'rnida bo'lgan degan fikrlar mavjud.

Qanguy davlati bir - biriga teng bo'lgan o'troq - xo'jalik hududlaridan iborat beshta kichik hokimiyatni o'z ichiga olgan. Ular Qang'uy ittifoqi ishtirokchilariga qaram bo'lgan Suse, Fumu, Yuni, Gi, Yuegyan hududlaridan iboratdir. A.N.Bernshtamning fikricha Yuni-Toshkent vohasida, Suse - Sirdaryo va Arisning o'rta oqimida, Fumu - Yangiqo'rg'on atroflari, Gi - Sirdaryo etaklarida, Yuegyan esa - Xorazmda joylashgan. Bu ittifoqning umumiy chegaralari Xorazm, Shosh, Sug'd viloyatlari bilan bir qatorda Sirdaryo etaklari va Orol dengizi shimolidagi hududlarni o'zida birlashtirgan. Shuning uchun ham o'lkaning janubida joylashgan boshqa davlatlar (jumladan, Parfiya, Kushon va b.)dan farqli o'laroq Qang'uy davlatida ko'chmanchilar davlatiga xos belgilar saqlanib qolgan.

O'zbek xalqi davlatchiligi tarixi bo'yicha kam o'rganilgan masalalardan biri Dovon davlati tarixidir. Xitoy manbalarida Dovon nomi bilan atalgan davlat boshqa manbalarda Parkana nomi bilan yuritilgan. Dovon davlati taxminan miloddan avvalgi III asrda paydo bo'lgan. Manbalarga ko'ra, Farg'ona - Dovon davlatida 300 ming aholi yashagan katta - kichik shaharlar mavjud bo'lgan. Shaharlar orasida Ershi shaxri alohida ahamiyatga ega bo'lgan va davlat poytaxti xisoblangan.

Miloddan avvalgi 104-101 chi yillarda Xitoy qo'shinlari jang qilib, Ershini bosib olgan vaqtda davonliklarga Qang' davlati qo'shinlari yordamga yetib keldi va ikki o'rtada tuzilgan sulx shartnomasiga ko'ra, xitoyliklar Dovon davlati hududidan chiqib ketdilar. Farg'ona vodiysi hududlaridan qadimgi davrga oid ko'plab uy - qo'rg'onlar, qishloqlar, shaharlar xarobalari topib o'rganilgan. Dovon davlatining aholisi asosan dehqonchilik, savdo - sotiq bilan shug'ullangan. Dovon dehqonlari arpa, sholi, bug'doy va beda yetishtirishda mashhur bo'lganlar.

Farg'ona - Dovon davlatining o'ziga xos boyliklaridan biri uning "samoviy ot" lari bo'lgan. Manbalarga ko'ra Xitoy imperatorlarining dovonga bosqinchilik uyushtirishlarining asosiy sabablaridan biri ham ana shu "samoviy ot" larni qo'lga kiritish bo'lgan. Dovon davlati Xitoy, Xindiston va boshqa Sharq mamlakatlari bilan olib boriladigan xalqaro savdoda muxim o'rin egallaganlar. Dovon davlati milodiy II asrgacha mavjud bo'lgan.

Miloddan avvalgi IV-II asrlarda Qadimgi Xorazm mustaqil davlat bo'lib, Aleksandr, Salavkiylar, Yunon-Baqtriya davlatlari tarkibiga kirmagan.

Kirmasligining sabablaridan yana biri u Qizilqum va Qoraqum sahrolari o'rtasida joylashganligi bo'lib unga harbiy yurish qilishning murakkabligi bilan belgilanadi. Bunday siyosiy qulaylik Xorazmda o'ziga xos mahalliy davlatchilik tizimiga ega bo'lgan davlatning shakllanishida maxsus omil bo'ldi. Aleksandr Markaziy Osiyoning janubiy hududlarida hukmronlik qilgan vaqtda Xorazmda Farasman ismli odam podsholik qilgan. Yunon tarixchisi Arrian Farasmanning Aleksandr bilan bitimi tuzilganligi haqida ma'lumot qoldiradi. Xorazmdan topib o'rganilgan qadimgi shahar xarobalaridagi xususiyatlar bu yerda mustahkam davlatchilik tizimi barpo qilinganligidan dalolat beradi. Shunday shaharlardan biri Jonbosqal'adir. Bu shahar tuzilishiga ko'ra to'g'ri burchakli bo'lib ikki qator mudofaa devorlari bilan o'rab olingan va devorlarda shinaklar mavjud bo'lgan. Jonbosqal'a ikki qismdan iborat bo'lib, bir qismida "olov uylari" - ibodatxonalar, ikkinchisida aholi turar joylari bo'lgan. Qo'yqirilganqal'a shaxri xarobalari boshqa shaharlardan farqli o'laroq asosiy inshooti aylana shaklida bo'lib, inshootning markazidagi bino ikki qavatli bo'lgan va shu binoning o'zi ayni vaqtda rasadxona vazifasini bajargan.

Tuproqqal'a shahri to'g'ri burchakli mudofaa devorlari bilan o'rab olingan bo'lib, devorlar ham g'ishtdan ishlangan unda shinaklar bilan birga minorlar ham bo'lgan. Tuproqqal'a Xorazm hukmdorlari qarorgoxi vazifasini bajargan. Bu yerdan Xorazm davlati shoxlari boshqaruviga oid bir qancha moddiy manbalar hamda hukmdorlarning arxivlari xujjatlaridan na'munalar ham topilgan.

Xorazm davlati xo'jalik hayotida dehqonchilik va hunarmandchilik asosiy o'rin egallagan. Milodning dastlabki asrlaridayoq bu yerda mis tangalar zarb qilingan. Shuningdek Xorazmdan O'rta Osiyodagi eng qadimgi yozuv namunalari ham topilgan bo'lib, ular miloddan avvalgi 5-4 asrlarga oid oromiy yozuvlari asosida shakllangan Qang', Davon va Xorazm davlatlarida mavjud davlatchilik tizimi, xo'jalik hayotining taraqqiy etib borishi keyingi davrlarda O'zbekistonda yuzaga kelgan davlatlarning yuksalishiga ham o'z ta'sirini o'tgazgan va ularning keyingi bosqichlarga ko'tarishida muhim omillardan bo'lgan.

4. O'rta asr mutafaakilari qarashlarida tabiat - jamiyat masalalari.

Arab xalifaligida VIII asr oxiri IX asr boshlarida xalifalikning qator shaharlarida ilm - fan, madaniyat kuchayib bordi, madaniy aloqalar avj oldi. Qadimgi Yunonistonning mashhur olimlari Aristotel, Aflotun, Gippokrat, Arximed, Yevklid kabilarning merosi keng o'rganildi. Xalifalikning turli o'lkalaridan taniqli olimlar Bog'dodga keldilar, bu yerda IX asr boshida «Dor ul xikma» - Donolik uyi - ilm markazi tashkil topdi, unda turli ilmlar - falakiyot, riyoziyot, tibbiyot, tarixshunoslik, geografiya, kimyo, falsafa kabi fanlar bo'yicha tadqiqotlar keng yo'lga qo'yildi.

Arab xalifaligida ijtimoiy taraqqiyotning turli darajasida bo'lgan ko'pgina xalq va qabilalar birlashgan edi. Unga Suriya, Misr, Xuroson, Movarounnahr kabi ming yillik madaniy merosga ega bo'lgan xalqlar ham kirgandi.

IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda dehqonchilik, hunarmandchilik va savdoning taraqqiy etishi empirik bilimlarni rivojlantirishga ehtiyoj tug'dirdi va shunga muvofiq Markaziy Osiyoning ilg'or kishilari matematika, astronomiya, geografiya, tibbiyot fanlarini chuqur o'rgandilar. Bu davrning o'z mazmuni, salmog'i, ahamiyati jixatidan Markaziy Osiyo Uyg'onish davri ham deyiladi.

Uyg'onish davri madaniyatining o'ziga xos tomonlari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat edi.

1. Dunyoviy ma'rifatga intilish, bu yo'lda o'tmish va qo'shni mamlakatlarning madaniyati yutuqlaridan keng foydalanish, ayniqsa tabiiy - falsafiy, ijtimoiy ilmlarni rivojlantirish.

2. Tabiatga qiziqish, tabiatshunoslik ilmlarining rivoji, ratsionalizm, aql kuchiga ishonishdan, asosiy e'tiborni haqiqatni topishga qaratilgan fanlarga berish, haqiqatni inson tasavvuri, ilmining asosi deb hisoblash.

3. Insonni ulug'lash, uning aqliy, tabiiy, badiiy, ma'naviy fazilatlarini asoslash, insonparvarlik, yuqori ahloqiy marosimlar va qoidalarni takomillashtirish, komil insonni tarbiyalashni maqsad qilib qo'yish.

4. Universallik - qomusiylik, barcha narsa bilan qiziqish bu davr madaniyatining muxim tomonlaridan biri edi.

Shu davrda ilg'or falsafiy fikrlar rivojlanishida Ibn Zakariy ar-Roziy, Al Kindi, Muhammad Muso al - Xorazmiy, Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom, Ahmad ibn Abdulloh Marvaziy, Abu Abdulloh al - Xorazmiy Mafotix, Qoshg'ariy, Yusuf xos Xojib, Mirzo Ulug'bek, Navoiy kabi mashhur mutafakkirlarning roli kattadir.

Uyg'onish davri falsafasi tabiiy - ilmiy fanlar rivoji bilan uzviy bog'lanib ketgan. Chunki tabiatdagi xodisalar, inson organizmining xolatidagi o'zgarishlar sabablarini o'rganish jarayonida ijtimoiy fikrda o'rnashib qolgan olamga aqidaviy - diniy qarashlarga putur yetib, olamning ilmiy manzarasi haqidagi tasavvurlar ijtimoiy ongda muqim o'rin egallay boshladi.

Bu davrdagi jahonga mashhur olimlardan biri Muhammad ibn Muso al - Xorazmiy bo'lib, uning matematika, astronomiya, jo'g'rofiya, tabobat, tarixshunoslik sohasidagi nodir asarlari falsafiy fikrlar rivojiga ham katta hissa bo'lib qo'shildi. Olimning eng mashhur asarlari: «Al - jabr val muqobala», «Kitob surat al arz», «Yer surati», «Astronomik jadvallar», «Quyosh soati to'g'risida risola», «Hind hisobi haqida risola», «Usturlab qurish haqida kitob», «Zij», «Astronomik jadval», «Musiqqa bo'yicha risola», «Tarix bo'yicha risola» kabi asarlari uning ilmiy tafakkuri benixoya kengligi, qomusiy alloma ekanligi, nafaqat o'z davrining, balki hamma zamonlarning eng buyuk qomusiy olimi ekanligidan dalolat berib turibdi.

Sharqda va jahonda tabiiy va aniq fanlar rivojiga salmoqli xissa qo'shgan buyuk allomalardan yana biri Ahmad al - Farg'oniydir. Farg'oniyning asosan oltita kitobi butun dunyoga ma'lum va mashxur: «Kitob fi usul ilm an - nujum», ya'ni «Astronomiya ilmining usullari haqidagi kitob»; «Al - Farg'oniy jadvallari»; «Oy Yerning ustida va ostida bo'lganida vaqtni aniqlash risolasi»; «Usturlab bilan amal qilish haqidagi kitob»; «Yetti iqlim xisobi»; «Usturlab yasash haqidagi kitob».

Uning ushbu asarlarida koinot xaritasi tuzilgan, Yer va fazoviy sayyoralar hajmi, iqlimlar, jo'g'rofiy kengliklar to'g'risida kuzatuvlar orqali asoslangan yangi ma'lumotlar berilgan, ilm - fanning yangi yo'nalishlariga asos solingan. Qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni umumlashtirish, tadqiqotda xissiy va aqliy mushohada mushtarakligi allomaga xos xususiyatlar sifatida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning muhim omillari bo'lib keldi.

Abu Nasr Muhammad Forobiy Sirdaryo bo'yidagi Forob qishlogida tug'ilib, o'z Vatanida va so'ngra Bog'dod va Damashqda bilim oldi. U Markaziy Osiyo xalqlari va butun sharqning mashhur faylasufi va olimlaridan biri edi. Forobiy yirik faylasuf, tilshunos, mantiqshunos, matematik, astronom, ximik, medik, psixolog, musiqa san'atining yirik nazariyotchisi, grek madaniyati, fani va falsafasini egallagan edi. Forobiy eng yirik Aristotelshunos, uning falsafasi, tabiiy - ilmiy nazariyasi va asoslarini chuqur bilgan faylasuf edi. Shuning uchun Forobiyni hayotligidayoq «Al muallim as-soniy» (2-ustoz), ya'ni 2-Aristotel deb faxriy nom bilan atagan edilar. Forobiy Aristotel asarlarini arab tiliga tarjima qilib, unga sharxlar yozadi, shu bilan birga 160 dan ortiq nodir asarlar yaratdi. Forobiy «Falsafani o'rganishda nimalarni bilish kerak?», «Falsafiy savollar va ularga javoblar», «She'r san'ati», «Shoirlarning she'r yozish san'ati qonunlari haqida», «Ilmlarning kelib chiqishi to'grisida», «Musiqa haqida so'z», «Ohanglar tasnifi haqida kitob», «Masalalar bulog'i», «Aql to'g'risida», «Inson a'zolari haqida risola», «Fozil shahar aholisining qarashlari», «Davlat haqida risola» kabi qimmatli asarlarini bizga meros qilib qoldirdi. Inson aqli tafakkur yordamida tabiatni, borliqni, materiyani, ijtimoiy xodisa va jarayonlar moxiyatini, ma'nosini biladi. Forobiy o'zining ijtimoiy qarashlarida insoniyat jamiyati vujudga kelishi va rivojlanishining muayyan tabiiy sabablarini, axloqning shakllanishini, inson va jamiyatning o'zaro munosabatini, insoniylik, adolat, yetuk jamoa, komil inson kabi masalalarni nazariy jihatdan asoslashga harakat qiladi.

O'rta asr buyuk olimlaridan biri, ensiklopedist olim, geograf, geolog, astronom, matematik, filosof, tilshunos, etnograf, tabib Muhammad Ibn Ahmad Abu Rayxon Beruniy 973-yil 4-oktabrda qadimgi Xorazmning markaziy shahri Qiyotda tug'ildi. Beruniy o'z umri davomida 150 dan ortiq asar yaratdi. Shulardan eng mashhurlari «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Ma'sud qonuni», «Hindiston», «Geodeziya», «Mineralogiya», «Saydana»dir. Beruniy o'z davrida tajribaviy bilimlarni puxta egallagan olimlardan bo'lib, bu uning tabiiy - ilmiy va falsafiy qarashlarining muayyan tomonlarini aniqlovchi muhim omillardan hisoblanadi.

Umuman, Beruniyning tabiiy - ilmiy merosi, aniq fanlar bo'yicha ko'targan muammolari o'z davrida olamning umumiy manzarasini yaratishda, ya'ni falsafiy dunyoqarash shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Beruniy o'z astronomik jadvalida olamning markazi Yer emas, balki quyoshdir, hamma planetalar, shu jumladan Yer ham quyosh atrofida aylanadi, degan geliotsentrik gipotezani olg'a surdi. Beruniyning bu ilmiy xulosasi 500 yildan keyin ulug' astronom Kopernikning geliotsentrik sistemasida ilmiy asosda tasdiqlandi. Beruniy Abu Ali ibn Sino bilan qilgan munozarasida koinotdagi planetalar, shu jumladan Yer ham o'zaro tortishish kuchiga ega, degan xulosaga keladi. Uning bu ilmiy taxmini XVIII asr boshida ingliz olimi Nyuton kashf etgan butun dunyo tortilish qonuni bilan ilmiy jixatdan asoslandi.

Insoniyat Abu Ali ibn Sinoni jahon fani va Uyg'onish davri madaniyatining yirik arboblardan biri sifatida biladi va e'zozlaydi. Ibn Sino 400 dan ortiq asarlar yozdi. Uning yozgan asarlari ilm-fanning barcha sohalariga taalluqlidir. Shundan 242 tasi bizgacha yetib kelgan. Alloma asarlaridan 80 tasi falsafa, iloxiyot,

tasavvufga, 43 tasi tabobat, 19 tasi mantiq, 26 tasi esa ruxshunoslikka bag'ishlangan. Ibn Sino o'z asarlari bilan Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini dunyo madaniyatlarining oldingi qatoriga olib chiqdi. Shuning uchun ham «Shayxurrais» - «Olimlar boshlig'i» deb atalishi bejiz emas. Olimning asosiy falsafiy asari «Kitobat shifo», «Donishnoma», «Najot», «Kitobul insof», «Kitob al qonun fittib» kitoblaridan iborat. Ibn Sino «Donishnoma» nomli falsafiy kitobi 5 xil ilmni-mantiq, tibbiyot, astronomiya, musiqa, iloxiyotni o'z ichiga oladi. Ibn Sino o'z zamondoshlari singari Allohni olamni yaratgan birinchi sabab hisoblaydi.

Ibn Sinoning aytishicha, falsafa borliq haqidagi fandir. Borliq esa abadiydir, u shaklini o'zgartirishi, bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga o'tishi mumkin, lekin uning o'zi - materiya yo'qolmaydi. Uni tekshirish uchun zaruriyat, imkoniyat va sabab kategoriyalarini asos qilib olish zarur. Ushbu kategoriyalar orqali inson olam to'grisida falsafiy fikrlarga ega bo'ladi. Ibn Sinoning fikricha, olamda zaruriy vujud va imkoniy vujud bor bo'lib, ularning birinchisi hech narsaga bog'liq bo'lmagan bir butunlikdir; u qudratli, dono, irodali va hamma narsani biluvchi Tangridir. Ikkinchisi imkoniy vujud bo'lib, u tangridan kelib chiqadi va uni namoyon etadi. Bu kelib chiqish emanatsiya tarzida, ya'ni quyoshdan chiqayotgan nur shaklida mavjud bo'lgan aql, jon va jism, ular bilan bog'liq holda osmon jismlari kelib chiqadi. Bu javhar (substansiya) bo'lib, undan tashqari borliqda araz (aksidensiya), ya'ni narsalarning belgilari, rangi, hajmi, xidi va boshqa xislatlari mavjud. Jism shakl va materiyadan tashkil topadi. Moddiy jixatdan bir butun bo'lgan tabiat o'z ichki qonuniyatlari asosida rivojlanadi, binobarin, tabiiy xodisalar sababli boglanishga ega bo'lib, ularni o'rganish mumkin.

O'rta asrlarda yashab ijod qilgan yana bir olim Abu Abdulloh al - Xorazmiy edi. Uning bizgacha yetib kelgan «Mafotix al-ulum» («Ilmlar kalitlari») asari bo'lib, unda o'rta asrlardagi fanlarning rivojlanishi va holatini ancha mukammal aks ettirgan. Muallif asarda o'z davridagi har bir fanning mazmunini, uning atamalarini sharhlash yo'li bilan tushuntirib beradi. Ushbu asarda falsafa, mantiq, tib, ilmu - nujum, musiqa va boshqa fanlarning asoslari berilgan, al - Xorazmiy o'sha davrda yuqori darajada rivojlangan fanlarni ma'lum tartibga tushirish va tasnif qilishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi.

Abu Abdulloh al - Xorazmiy falsafaning nazariy qismiga tabiatshunoslik fanlarini, amaliy qismiga etika, siyosatshunoslik va boshqaruvni qo'yadi. Zaruriy borliqni xudo va uning qudrati (birinchi sabab) bilan izohlasa, imkoniyat darajasidagi borliqni moddiy olam va undagi sababli bog'lanishlar bilan izohlaydi. Materiya uning nazarida 4 unsurdan tashkil topadi va ular fazo va vaqtda mavjud bo'ladi. Harakat materiyaning atributi ekanini tan oladi. Ammo u aql, ruh, jon kabi nomoddiylik bor, deb hisoblaydi. Aqlni «faol aql», «moddiy aql» va «o'zlashtirilgan aql»ga bo'ladi.

Geografik determinizmdan bahs etib, ushbu mulohazalarni o'rta tashlashimizdan maqsad quyidagi fikrlarni aytishdir. Agar bugun geosiyosat yoki siyosiy geografiyadan so'z ketsa, ko'pchilik mutaxassislarimiz birdaniga g'arbdagi qaysidir davlatda qachondir yashagan olimning bu boradagi sistematik fikrlarini keltirishadi. Aytmoqchimizki, zamonaviy geosiyosat yoki siyosiy geografiya asosida turuvchi geografik determinizm borasida o'zimizda ham yetarli manbalar

mavjud. Ularni G'arb dunyosi bizdan ko'ra oldinroq o'rganib bo'lishgan. Bugun esa ular yangicha ko'rinishlarda yana bizga qaytib kelmoqda.

Umuman olganda uyg'onish davri haqida gap ketganida quyidagi geografik omillarni hisobga olish zarur. Avvalambor Halifalik yagona hudud sifatida birlashtirildi; Atlantika sohilidan (Piriney yarim oroli) Qashqargacha bo'lgan hududda yagona fuqarolik o'rnatildi; yagona boj - soliq tizimi joriy etilishi turli xalqlarning erkin - emin harakatlanishini, tajriba almashishini ta'minladi; ilmiy markazlar tashkil etilib turli xalqlarning ulamolari bu markazlarga taklif etildi; yagona tilning joriy etilishi ular o'rtasida ilmiy aloqalarning yanada kuchayishini ta'minladi.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan savollar:

1. O'zbekiston hududida tashkil topgan ilk davlatlar?
2. Ilk shaharlarning vujudga kelishining geografiik omillari?
3. Buyuk ipak yili va uning ahamiyati?
4. Markaziy Osiyo va xalqaro munosabatlar tizimi
5. O'rta asrlar Sharqiy arab - musulmon falsafasi deyilganda qanday falsafiy qarashlar tizimi tushuniladi?
6. O'rta asr Sharq arab - musulmon falsafasiga qanday hususiyatlar xos?
7. Ilk uyg'onish davri va uning tabiiy - ilmiy asoslari?

7-mavzu: XVI - XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar

Reja:

1. Geosiyosiy bilimlar rivojida amir Temurning xizmatlari
2. Shayboniylar davlatining tashkil topishi.
3. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi: Shayboniylar-Safaviylar, Shayboniylar - Boburiylar. Qo'qon - Xitoy munosabatlari.
4. Markaziy Osiyoning jahon bozoridan uzilib qolishi va uning oqibatlari.

Tayanch tushunchalar: Xuroson, Xorazm, shialik, Baqtriya, Buyuk ipak yo'li, Dovon, Ellinlashtirish, Uyg'onish davri, universallik - qomusiylik, Turon, milliy biqiqlik, siyosiy tarqoqlik, tanho, iqto.

I. Geosiyosiy bilimlar rivojida amir Temurning xizmatlari. Amir Temur va temuriylar davri o'zbek davlatchiligi tarixida alohida o'ringa egadir. Amir Temur nomi bilan O'zbekistonda davlat va huquq o'zining eng rivojlangan bosqichiga ko'tarilgan edi. Bu saltanatning chegaralari Sharqda Xitoy devorigacha g'arbda O'rta yer dengizigacha, janubda Hindiston va Shimolda Moskov Knyazligi hududlari bilan chegaralangan edi. Markazlashgan o'z davrida dunyodagi eng kuchli davlatga aylangan edi. Amir Temur davrida davlat va qonunchilikni yuksalishi o'z navbatida siyosiy dunyoqarash ham yuksaklikka ko'tardi. Markaziy Osiyo xalqlari uchun Amir Temurning xizmati ulkandir:

- Birinchidan, u mamlakatni mo'g'ul bosqinchilaridan ozod etdi;
- ikkinchidan, mustaqil o'zbek davlatchiligiga asos soldi;
- uchinchidan, mamlakatni tuzuklarga (qonunlarga) asosan boshqarishni ta'minladi;

- to'rtinchidan, adolat va ma'rifat ishlarini yo'lga qo'ydi. «Kuch - adolatda» degan shiorga asosan;

- beshinchidan, qo'shni davlatlarni ham bosqinchilardan, zulm va zo'ravonlik o'tkazayotgan diktatorlardan tozaladi va u yerlarda qonuniy tartib o'rnatdi;

- oltinchidan, Samarqandni dunyo markaziga aylantirdi. Bu yerga uzoq Ispaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Xitoy kabi mamlakatlardan ko'plab elchilar, sayyoxlar, savdogarlar, olimlar kelib ketadigan poytaxtga aylantirdi.

Amir Temur o'rta asrlarda Turkistonda shunday shart - sharoit yaratdiki, unda Ulug'bek observatoriyasi, Alisher Navoiy, Bobur va boshqalar o'z asarlari, odil siyosatlari bilan dunyo jamoatchiligining diqqat e'tiborini tortishga muvaffaq bo'ldi. Bu buyuk ishlarni amalga oshirilishining boshida, so'zsiz, Amir Temur turar edi.

U davlat va jamiyat qurilishida, uni boshqarishda adolat va qonuniylikka asoslandi. O'z zamonida xalqlar orasida keng tarqalgan Islom siyosiy mafkurasi va uning qonunlar tizimi - shariatni amalda qo'lladi hamda unga qo'shimcha tarzda o'z «tuzuklarini» yaratdi. Uning siyosiy va huquqiy ta'limotlari, o'g'itlari, ko'rsatmalari temuriylar davrida dasturi amal bo'lib xizmat qildi.

Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar tashqi siyosatining yo'nalishlari umuman xali fanda chuqur o'rganilmagan. Haqiqatan ham bu mavzuni to'laligicha ochib berish alohida va jiddiy tadqiqotlar olib borishni taqazo etadi. Mazkur mavzu qisqa va umumiy tarzda, ba'zan qisman alohida tadqiqotlarda ochib berilgan⁶⁹.

Bir tomondan hali Chingiziy mo'ng'ullarning xavfi kuchli ekanligi, chegaralar xavfsizligini ta'minlash, Chig'atoy ulusiga egalik qilish, o'zida siyosatni mujassam etgan Buyuk Ipak yo'li tizginini qo'lga olish kabi masalalarni davlat manfaatlari jihatidan to'g'ri hal etish nozik tashqi yo'nalishlarini belgilashni taqazo etdi.

Sohibqiron Amir Temurning mo'g'ul zulmiga zarba berishi unga yangicha muammolarni tug'dirdi. Sabab tashqi havf hali mavjud edi. Vaziyat Amir Temurdan Xorazm, Oltin O'rda, Mo'g'uliston, Eron, Xuroson kabi o'z davrining kuchli davlatlari bilan yangicha bir - biridan farqlanuvchi tashqi siyosat yo'nalishlarini belgilashni taqazo etdi.

Amir Temur Chig'atoy ulusining tarkibiy qismi bo'lgan Xorazmga davogarlik qilish bilan birga, uning o'z davlati tarkibiga kiritish orqali u o'z davlatining shimoliy chegaralarini mustahkamlash, bu yerda kuchli mudofaa makonini yaratish maqsadini ham amalga oshirishni istar edi. Chunki u o'z davlatini Oltin O'rdadan bo'ladigan katta xavfdan himoya qilishni istar edi. Amir

⁶⁹ Asqarov A. Amir Temur va Xorazm. «Amir Temur va uning jahon tarixidagi o'rni» mavzuidagi xalqaro konferentsiya tezislari. Toshkent, «O'zbekiston», 1996, 39-40 betlar; Ismoil Aka. Buyuk Temur davlati. Toshkent, «Cho'lpon», 1996, 152 bet; Buriev O. Amir Temur davrida Movarounnahr va Mo'g'uliston munosabatlari. Sharqshunoslik, 1996, № 7, 37-44 betlar; Buriev O. Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo. Toshkent «O'zbekiston», 1997, 186 bet; Abduraimov M. Temur va To'xtamish. G'G'ulom nashriyoti, 2000, 79 b.; Muhammadjonov A.R. Temur va Temuriylar saltanati. Toshkent, Qomuslar bosh tahririyati, 1994; Yakubovskiy A.Yu., Grekov B.D. Oltin O'rda va uning qulashi. M., 1957; Uvatov U. Amir Temur va mamluklar. Sharqshunoslik, 1996, № 7, 60-72 bet; G'ulomov S. Amir Temur bilan Ahmad ibn Uvays Jaloyir munosabatlariga doir. Sharqshunoslik, 1997, № 8, 196-200 betlar va boshqalar.

Temurning Oltin O'rdaga nisbatan tutgan tashqi siyosat yo'nalishi quyidagi maqsadlarni o'zida mujassamlashtirgan:

- birinchidan, shimoldagi - Oltin O'rdadan bo'ladigan xavfni bartaraf etish;
- ikkinchidan, Buyuk Ipak yo'lining shimoliy tarmog'i ustidan hukmronlikni qo'lga kiritish;
- uchinchidan, Oltin O'rdaning kuchli davlatga aylanishga yo'l qo'ymaslik va uni ikkinchi darajali mamlakatga aylantirish;
- to'rtinchidan uni Eron va Ozarbayjon ustidan hukmronlik qilishiga yo'l qo'ymaslik;
- beshinchidan Dashti Qipchoqning shimoliy qismiga o'z ta'sirini o'tkazish;
- oltinchidan, Xorazmni o'z tasarrufida saqlab qolishga intilish. Negaki Temur Xorazmni Oltin O'rdaning emas Movarounnahr bilan davlat birlashmasida bo'lishi tarafdori edi.

Sohibqiron Amir Temurning Oltin O'rda munosabatlari muhim siyosiy nuqtalardan biri bo'lib, u bu bilan davlatni har tomonlama yuksaltirishga, muhofazalashga va xalqaro katta tayoq siyosatini olib borishga intilgan. Demak, u diplomatiyada geostrategiyani avvalgi o'ringa qo'ygan. Uning tashqi siyosat yo'nalishi Misr, Usmoniylar davlati katta muammolardan hisoblanar edi.

Unga dunyoda yetakchi mavqega intilayotgan davlatlarning rahbarlari - Misr sultoni Barquq, Usmoniylar sultoni Boyazid Yeldirim halaqit berayotgan, buning ustiga ular Oltin O'rda bilan birga Amir Temurni yanchib tashlashga intilayotgan edi. Manfaatlar, hududlar ustidagi tortishuvlar xam ular orasidagi ziddiyatlarning keskinlashishiga katta tasir ko'rsatgan.

Shunisi aniqki, Amir Temur Boyazid Yeldirimni yengsada uning avlodlariga yana imkoniyat - ularning taxtda qolishlariga imkon berdi. Qariyb yigirma yillik ziddiyatlarga qaramay Misr va Amir Temur davlati o'rtasida yirik janglar yuz bermaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Amir Temur adolatli tashqi siyosat olib borgan. Uni quyidagi fikrlar asosida izohlash mumkin:

- birinchidan, Amir Temur tinch aholi ustiga sababsiz bostirib kirmagan va u iloji boricha masalani tinchlik yo'li bilan hal qilishga intilgan;
- ikkinchidan, u tinchlik talab davlatlarning osuda yashashini inson manfaati, huquqlarini kafolatlagan, uning diplomatiya g'oyasi zaminida tinchlik, hamkorlik o'rnatish maqsadlari yotadi;
- uchinchidan qoni, irqi, dini, mafkurasi Sharq uchun ziddiyatli G'arb davlatlari bilan ham tinchlik va hamkorlik aloqalarini o'rnatib, Yevroosiyo va integratsiya g'oyasi tamal toshini qo'ydi.
- to'rtinchidan, agar jaloyirlar, qoraquyunlilar, Boyazid va boshqalar u bilan munosabatlarni buzmaganda, u bunchalik keng darajada g'ayrat qilmas edi;
- beshinchidan, u g'animlarining obdon mulohaza yuritishi uchun imkon berdi va uning dushmanlari bu imkoniyatni suiste'mol qildi;
- oltinchidan, u diplomatiya ilmining nazariy asoslarini kuchaytirdi, uni yangi strategik taktika va amaliyot bilan chambarchas bog'ladi;
- yettinchidan, u doimo xalqaro tenglik qoidasini avvalgi o'ringa qo'ydi;
- sakkizinchidan o'ziga qarshi tuzilgan yirik blokni diplomatik zehni ila bartaraf etdi;

- to'qqizinchidan, uning diplomatiyasida ezgu insoniy xislatlar mujassam;
- o'ninchidan, uning diplomatiyasi adolatli va haqgo'y diplomatiya edi;
- o'n birinchidan - u raqibini ichdan qulatsada, butunlay yo'q qilmadi.

Chunki uning maqsadi raqibini yo'q qilish emas, uni tartibga chaqirib qo'yish edi;

- o'n ikkinchidan, uning diplomatik tadbirlari Sohibqiron Movarounnahrda tahdid solayotgan tashqi ta'sirlarni izchillik bilan birin - ketin yo'q qildi. Davlat tevaragida dahlsiz hududlar yaratishga erishdi.

Sohibqiron Temur diplomatiya ilmini san'at darajasiga ko'targan va bu albatta xalqaro munosabatlarda o'zining ijobiy samarasini bergan. O'sha davrda diplomatiyada eng maqbul yo'llarning tanlanishi Temuriylar davlatchiligi san'at darajasiga ko'tarilganligini ko'rsatadi.

2. Shayboniylar davlatining tashkil topishi. XI asrdan boshlab arab va fors manbalarida «Dashti Qipchoq» deb ataluvchi geografik hudud tilga olinadi. Bu atama Sirdaryoning yuqori oqimi va Tyanshanning g'arbiy yon - bag'irlaridan Dnepr daryosining quyi oqimiga qadar cho'zilgan hududga nisbatan ishlatilgan. Dashti Qipchoqda Abulxayrxon davrida kuchli davlat tashkil etildi (1428-1468). Lekin uning vafotidan keyin o'zaro janglar avj oladi. Shayboniyxon hokimiyatining kuchayishi Dashti Qipchoq qabilalarining rahnamolari Abulxayrxon vafotidan s o'ng boshlangan o'zaro qirg'inlarning yana takrorlanishini aslo istamas edilar. Shu tufayli ular Muhammad Shayboniyxon timsolida bunday qirg'inga yo'l qo'ymaslikka qodir shaxsni ko'rdilar.

Bundan tashqari, Dashti Qipchoq qabilalari ko'pdan buyon o'troq hayot tarzida yashashni orzu qilib kelardilar. Bu orzuning ushalishi o'zgalarning unumdor yerlarini bosib olish tufayligina ro'yobga chiqishi mumkin edi. Qabilalar rahnamolari Muhammad Shayboniyxonni o'z orzularini ro'yobga chiqarishga qodir deb hisoblardilar. Shu bois ham ular va ruhoniylar kuchli yollanma qo'shinga ega bo'lgan Muhammad Shayboniyxonni qo'llab - quvvatlaydilar.

Ular yerlari unumdor, hunarmandchiligi rivojlangan o'lkalarning bosib olinishi o'troq hayotga o'tish imkonini berishini ham yaxshi bilganlar. Bu omillar Muhammad Shayboniyxon hokimiyatining kuchayishiga yordam berdi. Muhammad Shayboniyxonning Movarounnahrda ichki siyosiy vaziyatni yaxshi bilganligi ham uning nufuzini yanada oshirdi. Ayni paytda, Movarounnahr aholisi temuriyzodalarning toj - taxt uchun o'zaro kurashlaridan charchagan ham edi. Shu tufayli Movarounnahr zodagonlari, ruhoniylari va hatto aholining ma'lum qismi ham Muhammad Shayboniyxon timsolida Movarounnahrda tinchlik o'rnatishga qodir yagona shaxsni ko'rganlar. Shu tufayli Muhammad Shayboniyxonni qo'llab - quvvatlaganlar.

Shu tariqa, Muhammad Shayboniyxonning Temuriylar davlati hududlarida ham o'z hokimiyatini o'rnatishi uchun barcha zarur shart - sharoit yetilgan edi. Amir Temur vafotidan keyin taxt uchun avj olgan kurashlar davlatning zaiflashishiga olib keldi. To'g'ri Shohruh, Ulug'bek, Abusaid davrida davlatchilik ma'lum darajada yuksaldi. Ulug'bekning o'limidan keyin Movarounnahrda, Shohruh o'limidan keyin Xurosonda taxt uchun janglar kuchaydi. Bu esa Shayboniyxonga qulay vaziyatni yaratdi.

Muhammad Shayboniyxonning asosiy maqsadi Temuriylar saltanatiga butunlay barham berish edi. Bu maqsadni ro'yobga chiqarish uchun u 1499 - yilda Movarounnahrni zabt etishga kirishdi. U bu o'rinda temuriylarni sarosimaga solib qo'ygan jang usuli - to'lg'amani qo'lladi. 1500 - yilda Muhammad Shayboniyxon Samarqandni egalladi. Bu hodisa Samarqand hukmdori Sulton Ali Mirzoning onasi Zuhrobegi og'aning xoinlar gapi bilan ish tutishi oqibatida sodir bo'ldi. Xoinlar Zuhrobegi og'ani Muhammad Shayboniyxonga maxfiy ravishda «Men ham O'zbek urug'idanman, agar siz meni nikohingizga olsangiz, o'g'lim bilan sizning hukmingizni tan olib, Samarqandni siz xon hazratlariga topshirurmiz» mazmunidagi xatni yuborishga ko'ndiradilar. Ayni paytda, Zuhrobegi og'a Shayboniyxon oldiga Termiz, Chag'aniyon, Hisor va Badaxshon zabt etilgach, bu hududlarni o'g'li Sulton Ali Mirzoga berilishi shartini ham qo'ygan edi.

Muhammad Shayboniyxon o'zini bu shartlarga rozidek qilib ko'rsatdi. Samarqand taxti egallangach esa Sulton Ali Mirzo qatl etildi. Onasi Zuhrobegi og'a esa boshqa kishiga nikohlab berildi. Muhammad Shayboniyxon 1501 - yilda Samarqandni uzil - kesil egalladi. Katta qo'shinga ega bo'lgan Muhammad Shayboniyxon endi butun Movarounnahrni egallashga kirishdi.

1503- yilda Toshkent va Shohruhiya shaharlarini egalladi. Ularga Ulug'bek Mirzoning Abulxayrxonga uzatilgan qizi Robiya Sultonbegimning o'g'illari Ko'chkunchi Sulton va Suyunchxo'jalarni hokim etib tayinladi.

1504-yilda esa Farg'ona egallandi. Shu tariqa butun Movarounnahrda shayboniylar sulolasi hukmronligi o'rnatildi. Samarqand shahri poytaxt etib belgilandi. Buxoro shahrini esa ukasi Mahmud Sultonga topshirdi. Shu tariqa, Muhammad Shayboniyxon Dashti Qipchoq, Xorazm, Movarounnahr va Xurosonning bir qismini o'zi ichiga olgan o'z davlatini tashkil etadi.

3. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi: Shayboniylar - Safaviylar, Shayboniylar - Boburiylar. Qo,,qon - Xitoy munosabatlari. XVI asrda Osiyoning bir - biriga tutash qismida uch siyosiy kuch kurash maydoniga chiqqan edi. Bular - Movarounnahrda shayboniylar, Eronda safaviylar va Hindistonda boburiylar edi. Xalqaro va o'zaro munosabatlarda bu uch sulola manfaatlari to'qnashib, raqobatchilik kuchayib bordi. Kelishmovchilik bir tomondan sulolaviy kelishmovchilikka asoslansa, ikkinchi tomondan hududiy asosda edi.

Ularning manfaatlari to'qnashgan nuqta Xuroson edi. Chunki Xuroson ham harbiy - siyosiy, ham savdo - iqtisodiy jihatdan muhim o'rin tutar edi. Bundan tashqari, Xuroson - Movarounnahr, Eron va Hindiston yo'nalishida o'ziga xos darvoza vazifasini ham o'tar edi. Xurosonni nazorat qilish masalasida shayboniylar va safaviylar o'rtasida keskin kurash ketgan. Ularning har ikkovi ham Xurosonni o'z nazoratida ushlashga harakat qilgan. Albatta Hindni boshqarayotgan boburiylar ham o'zlarini Xurosonning qonuniy merosxo'ri deb bilishgan. Chunki, Bobur Hind yurishidan oldin uzoq yillar Qobulni boshqardi va uni katta o'g'liga meros qilib qoldirgan.

Bu masalada Muhammad Shayboniyxon, Ubaydullaxon va Abdullaxonlar davrida shayboniylar ustunlik qilganlar. Keyinchalik safaviylarning qo'li baland

kelgan va oxir - oqibatda, ular Xurosonni Movarounnahrda ajratib tashlashga muvaffaq bo'lganlar.

Albatta, bu yirik saltanatlar o'zaro hamkorliksiz yashashi mumkin emas edi. Shu bois XVI asrda shayboniylar bilan boburiylar o'rtasida elchilik munosabatlari o'rnatildi. Abdullaxon II boburiylar hukmdori Akbarshohga to'rt marta elchi yuborgan.

1572 - yilda Abdullaxon Akbarshoh xuzuriga o'z elchilarini yuboradi. Maqsad o'zaro munosabatlarni yaxshilash, kerak bo'lsa harbiy ittifoq tuzish edi. 1577 - yilda Abdullaxon ikkinchi marta elchi yuboradi. Bunda boburiylar Erondan Qandahorni tortib olishni, Abdullaxon esa Badaxshonni bosib olishni rejalashtirgan edi. 1584 - yilda Abdullaxon badaxshonni bosib oladi. Abdullaxon Akbarshohga uchinchi marta elchi yuborib Badaxshonni bosib olish sababini tushuntirishga harakat qiladi. Aytilishicha Badaxshonni Makkaga boradigan yo'lni g'ayridinlardan tozalash maqsadida amlga oshirilgani bayon etilgan.

1586-yil 23-avgustda Akbarshoh xam o'z elchisini yuboradi. U Abdullaxonga Turkiyaga qarshi kurashayotgan Eronga yordam berishni taklif etadi. Afsuski Abdullaxon Eronga qarshi kurashda Turkiya bilan ittifoq tuzish niyatida edi. Elchilar 1589-yilda vatanlariga qaytishadi. Bu paytda Abbas I Eronda vaziyatni mustahkamlab olgan edi. Ana shunday sharoitda Badaxshonda Abdullaxonga qarshi qo'zg'olon ko'tariladi. Isyonda Akbarshohning qo'li bor degan gumon paydo bo'ldi. Badaxshon hukmdori Abdulmo'min Akbarshohga maktub yo'llab isyonchilarni qaytarishni, qizini nikohlab berishini, bitta viloyat tortiq kilishni talab etadi. Natijada munosabatlar chigallashadi. Abdullaxon elchi yuborib o'g'lining qilmishi uchun uzr so'raydi.

Akbarshohning o'g'li Jahongirshoh (1605-1627) va Buxoro xoni Imomqulixon davrida ikkala davlat o'rtasidagi elchilik munosabatlari davom etgan. Lekin Jahongirshohning o'g'li Shoh Jahon (1628-1658) davrida Hindiston - Buxoro munosabatlarida keskinlik yuz bergan. Bu Buxoro xoni Nodir Muhammadxon va uning o'g'li Abdulaziz o'rtasida yuz bergan nizo bilan bog'liq edi. Taxtdan ag'darilgan Nodir Muhammad Balxga qochadi. U o'g'liga qarshi kurashish maqsadida Hindiston hukmdori Shoh Jahondan yordam so'raydi. Shoh Jahon bu paytda qulay fursat kutib Balxni bosib olish niyatida yurar edi. Shoh Jahon darhol Balx ustiga «yordam» jo'natadi. Biroq hind qo'shinlarining Balxga yordamga emas, balki uni bosib olish uchun kelganligini tushunib yetgan Nodir Muhammadxon Eronga qochadi.

1645-yili Abdulazizxon Balxni qamal qiladi. Oxir - oqibat hind qo'shinlari o'z vatanlariga qaytib ketishga majbur bo'ladilar. Avrangzeb Olamgir (1658-1707) bilan Abdulazizxon hamda Subhonqulixon o'rtalarida elchilik munosabatlari davom etgan. Avrangzebdan keyin boburiylar sulolasi yana 150 yil hukmronlik qilgan bo'lsa-da, bu saltanat tanazzul tomon yuz tutib bordi. Shunday bo'lsada, Hindiston va Buxoro munosabatlari to'xtab qolmagan. Savdo aloqalari ham to'xtovsiz davom etgan.

Xonliklarning eng yaqin qo'shnisi Afg'oniston edi. Mustaqil Afg'oniston davlati 1747-yilda tashkil topgan. Yosh afg'on davlati bilan Buxoro xonligi o'rtasidagi munosabatlar do'stona ruhda bo'lmagan. Bunga ikkala tomonning

Amudaryoning janubiy qirg'og'idagi O'zbeklar istiqomat qilib turgan hududlarni o'z tasarruflarida saqlashga urinishlari sabab bo'lgan edi. Xususan, 1751-yili Afg'oniston hukmdori Ahmadshoh (1747-1773) Amudaryoning janubida istiqomat qilib turgan O'zbeklarning yerlarini bosib olish maqsadida qo'shin yuboradi. Bu hududda joylashgan kichik - kichik O'zbek beklilari o'zaro urushlar oqibatida zaiflashib qolgan edilar. Natijada, ular Afg'onistonning vassaliga aylanib qolgandilar. Balx qal'asini afg'on garnizoni egallaydi. Balxni Ahmadshohning noibi boshqara boshlaydi.

1768-yilda mahalliy O'zbeklar afg'onlarning jabr-zulmiga qarshi qo'zg'olon ko'taradilar. Qo'zg'olonchilarni Buxoro qollab-quvvatlaydi. Ana shunday vaziyatda Ahmadshohning o'zi qo'shin tortib kelib qo'zg'olonni bostiradi.

1789-yili O'zbeklar yana qo'zg'olon ko'taradilar. Qo'zg'olonchilarga bu safar ham Buxoro amaliy yordam ko'rsatadi. Afg'oniston hukmdori Temurshoh (1773-1793) 100 ming lashkar bilan Balxga qarab yuradi. Biroq Buxoroga qarshi yurish qilishga Temurshohning yuragi dov bermaydi va u Buxoro bilan sulh shartnomasi tuzishga majbur bo'ladi. Shartnomaga ko'ra Amudaryo har ikki davlat o'rtasidagi chegara deb tan olinadi.

Buxoro va Afg'oniston o'rtasida savdo aloqalari uzluksiz davom etgan. Qobul shahri savdo aloqalarida alohida o'rin tutgan. Qobul orqali Buxorodan Hindistonga, Buxoro orqali Afg'onistonga Rossiya tovarlari, Hindistondan Buxoroga hind tovarlari ortilgan savdo karvonlari qatnab turgan.

O'rta Osiyo xonliklaridan Qo'qon xonligining Xitoy bilan munosabatlari ham do'stona emas edi. Bir tomondan Sin imperiyasi 1755-1759-yillar mobaynida Sharqiy Turkistonni o'ziga bo'ysundirib, Qo'qon xonligini kuchsizlantirishga urinardi. Ikkinchi tomondan, Qo'qon xonligi Sharqiy Turkistonda o'z hokimiyatini o'rnatishga intilib, Sharqiy Turkiston sari o'z chegarasini tobora kengaytirib borayotgan edi. Ayniqsa, XIX asrning 20-yillarida Qo'qon - Xitoy munosabatlari yanada keskinlashdi. Bunga Qo'qon xoni Muhammad Alixonning Sharqiy turkistonliklarning Jahongirxo'ja boshchiligida Sin imperiyasiga qarshi 1825 - yilda boshlangan milliy - ozodlik kurashiga aralashuvi sabab bo'ldi.

Xitoy hukumati 1829 - yilda Qo'qonning Sharqiy Turkistonda yuritadigan savdo ishlarini taqiqladi, o'rta osiyolik savdogarlarning aksariyat qismini haydab, ularning mulklarini musodara qildi.

Bunga javoban Qo'qon xoni Muhammad Ali sharqiy turkistonliklarning Xitoyga qarshi ozodlik kurashi rahbari Jahongirxo'ja va uning ukasi Yusufxo'ja ixtiyoriga Haqquli boshchiligida qo'shin jo'natadi. Natijada, Yusufxo'ja Qashg'arni egallaydi va Yorkentni egallash uchun harbiy harakatni davom ettiradi. Bu hol Xitoy hukumatini qattiq tashvishga solib qo'yadi va Yusufxo'jaga qarshi katta qo'shin yuboradi.

Qo'zg'olonchilarning safida mustahkam birlik yo'qligi hamda Buxoro - Qo'qon munosabatlari yomonlashuvi oqibatida Qo'qon xonining Sharqiy Turkistonga yuborgan qo'shinini chaqirib olishi tufayli Yusufxo'ja mag'lubiyatga uchraydi.

Oqibatda, Yusufxo'ja Sharqiy Turkistonni tashlab chiqadi. U bilan 70 ming uyg'ur oilasi Farg'ona vodiysiga ko'chib keladi.

Qo'qon xonligi o'z chegaralarini tobora Sharqiy Turkiston tomon kengaytirish siyosatini davom ettirgan. Ayni paytda Sin imperiyasi moliyaviy qiyinchiliklar tufayli Qo'qon xonligiga qarshi ochiqdan ochiq urush harakatlari olib borishga qodir emas edi. Natijada, 1832-yilda Pekinda Xitoy - Qo'qon shartnomasi imzolangan. Unga ko'ra, Qo'qon Jahongirxo'ja avlodlarini Sharqiy Turkistonga o'tkazmaslik majburiyatini olgan.

5. Markaziy Osiyoning jahon bozoridan uzilib qolishi va uning oqibatlari. G'arbiy Yevropaning ilg'or mamlakatlarida sanoat ishlab chiqarishning yetakchi tarmog'iga aylanib bordi. XVI asrning o'rtalaridan boshlab to'qimachilik, qog'oz, shisha ishlab chiqarishda mehnat taqsimoti va qo'l hunari texnikasiga asoslangan korxonalar-manufaktura (lotincha manus - qo'l, faktura - tayyorlash)lar vujudga keldi.

XVIII asrning ikkinchi yarmida asbob - uskunalarni harakatga keltiruvchi bug' mashinasi (motor) ixtiro qilindi. Natijada asosiy ishlarni mashinalar bajaruvchi fabrika - zavodlar vujudga keldi.

Bug' mashinasi bilan harakatlanuvchi parovoz, paroxod, cho'yan va po'lat oluvchi domna pechlar yaratildi, temir yo'llar qurildi.

Yirik boy tabaqalarning tashqi savdodan, mustamlakalardan, manufakturadan orttirgan boyliklari sanoatni rivojlantirish uchun sarmoya sifatida qo'yildi. Bu sanoatning rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Eng muhimi xo'jalik yuritish, harakatlanish uchun zarur bo'lgan mashinalarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi, og'ir sanoat vujudga keldi.

Biroq bu jarayon jahon mamlakatlarida nihoyatda notekis bordi. Ko'pgina mamlakatlar, jumladan, O'zbek xonliklari ham bu jarayondan chetda qolib, taraqqiyotda orqada qolib bordi.

Xonliklarning asrlar davomida o'zgarmay kelayotgan davlat idora usuli taraqqiyotga g'ov bo'lib qolgan edi. Xonliklar o'rtasidagi o'zaro urushlar, etnik nizolar urug' qabila jamoalarini bir joydan boshqa joylarga ko'chirishni keltirib chiqarardi. Yoki ular zo'rlik bilan yashab turgan joylaridan ko'chirilardi. Bu jarayon etnik guruhbozlikni keltirib chiqarardi, aholini bir butun xalq bo'lib jiplashishiga xalaqit berardi. Davlat darajasida ham, viloyatlar darajasida ham yagona xalq, yagona Vatan tushunchasining qadri anglab olinmadi. Odamlarni, Turkistonni, xalqni birlashtirish g'oyasi ostida uyushtira oladigan yo'l boshchi, siyosiy kuch topilmadi.

Xonlar va saroy amaldorlari ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojiga xalaqit berayotgan eski ishlab chiqarish usulini himoya qilardi. Xonliklarning asosiy boyligi bo'lgan yerga egalik qilishning, mulkchilikning eski usuli asrlar davomida o'zgarmasdan kelardi. Yerning egasi xon edi, xonga alohida xizmat ko'rsatgani uchun bir hovuch kishilarga yer hadya qilindi. Yerni ijaraga olib ishlovchi dehqon yerning egasi emasdi. Shu boisdan dehqon yerni asrab - avaylashga, uning unumdorligini oshirishga intilmasdi, manfaatdor emasdi. Dehqon yer egasi bo'lmagani sababli boshqa joylarga ketaverardi.

Aholi og'ir soliqlardan, g'ayriqonuniy yig'im va majburiyatlardan azob chekardi. Turmush darajasi past bo'lib, aholi iste'mol uchun eng zarur bo'lgan tor doiradagi oddiy buyum va mahsulotlar bilan qanoatlanishga majbur edi. Ishlab

chiqarish, asosan, iste'molga yo'naltirilgan bo'lib, iqtisodiyotning o'sishi uchun turtki bo'lolmasdi.

Dehqonchilik nochor ahvolda edi. Yerga ishlov berish o'sha - o'sha bir juft ho'kiz, so'qa-omoch darajasida qolib ketgan edi. Sug'orish ishlariga ahamiyat pasayib, sug'oriladigan yer maydonlari qisqarib borardi.

Xonliklarda sanoat ishlari rivojlantirilmadi. Rangli metallar, oltingugurt, marmar, toshko'mir, neft kabi tabiiy boyliklarga mo'l bo'lgan konlar bo'lsa-da, ularni izlab topish, tog' - kon ishlarini yo'lga qo'yishga e'tiborsizlik qilindi. o'lkada yirik daryolar bo'lsa-da, baliqchilikni sanoat darajasiga ko'tarish, kemasozlikni yo'lga qo'yishga e'tibor berilmadi.

Xon va aslzodalar boylikning asosi pul, oltin, kumush, qimmatbaho javohirlardan iborat, degan eski tasavvurlar ostida qolib ketdilar. Shu boisdan oltin, kumush, javohir va pullar ularning xazina to'plash manbayi bo'lib qolgan edi, iqtisodiyot rivoji uchun kapital (sarmoya) sifatida sarflanmadi, o'lik mol sifatida saqlanardi. Davlat xazinasiga tushgan daromad qo'shin xarajatlarini zo'ig'a qoplardi.

Buyuk ipak yo'lining yopib qo'yilishi natijasida tovar - pul munosabatlari rivojlantirilmadi. Savdoda hamon mol ayirboshlash tarzi davom etardi. O'rta Osiyo jahon bozoridan ajralib qolgani ustiga, o'zaro urushlar tufayli xonliklar o'rtasida yagona ichki bozor ham tashkil topmagan edi.

Dunyoviy fanlar keyingi o'ringa tushirib qo'yildi. Shayboniylar davrida so'fizm davlat mafkurasi darajastga ko'tarildi. Xon saroyida diniy ulamolardan iborat kengash tuziladigan bo'ldi.

Qoloqlik oqibatlari: O'zbek xonliklarining jahon taraqqiyotidan orqada qolishining oqibati yomon bo'ldi. Iqtisodiy qoloqlik va harbiy nochorlik, ijtimoiy - siyosiy beqarorlik O'rta Osiyoni o'z tasarrufiga kiritib olishga intilayotgan davlatlarga qo'l keldi.

Taniqli O'zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy o'zining «O'tgan kunlar» romanida o'zaro urushlar girdobiga botib qolgan, vaqtini aysh - ishratda o'tkazayotgan xonlar va amaldorlarning qilmishlari qanday oqibatlarga olib kelishini yaqqol tasvirlab beradi. Romanda Yusufbek hoji tilidan quyidagi alamli so'zlar bayon qilinadi: «Maqsadlari juda ochiq... Bittasi mingboshi bo'lmoqchi, ikkinchisi Normuhammadning o'rniga o'tirmoqchi, uchinchisi yana bir shaharni o'ziga qaram qilmoqchi. Ittifoqning nima ekanligini, yolg'iz o'z manfaati, shaxsiyati yo'lida bir - birini yeb, ichgan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizga aqlim yetmay qoldi... Biz shu holatda ketadigan, bir - birimizning tegimizga suv quyadigan bo'lsak, yaqindirki, chor istibdodi Turkistonimizni egallar».

Haqiqatan ham shunday bo'ldi. Xonliklardagi o'zaro nizo va urushlar, parokandalik, oxir - oqibat, ularning Rossiya imperiyasi tomonidan istilo etilishi uchun qulay imkoniyat yaratdi.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan savollar:

1. Shayboniylar davlatining hududini aniqlang?

2. Shayboniylarning tariximizdagi katta xizmati?
3. Shayboniylarning Eron va Hind bilan munosabatlari?
4. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi qaanday o'rin tutdi?
5. Shayboniylar - Safaviylar, Shayboniylar - Boburiylar munosabatlari?
6. Qo'qon - Xitoy munosabatlari keskinlashuvi sabablari?
7. Markaziy Osiyoning jahon bozorida uzilib qolishi va uning oqibatlari nimada?

8-Mavzu: “Katta o’yin” kontsepsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati (I-bosqich)

Reja:

1. “Katta o’yin” tushunchasi va kelib chiqish tarixi.
2. O’zbek xonliklari va Rossiya imperiyasi munosabatlari
3. O’rta Osiyoda Buyuk Britaniya va Rossiya manfaatlari doirasining to’qnashuvi va uning asosiy sabablari.
4. 1839 - yilgi Buyuk Britaniya - Afg’oniston urushi.

Tayanch tushunchalar: “Katta o’yin”, Xuroson, Xorazm, Hind, Buyuk ipak yo’li, Dovon, Turon, milliy biqlik, siyosiy tarqoqlik, tanho, iqto, parokandalik, mustamlakachilik, jahon savdosi, kapital, Uchlar itifoqi, Antanta.

1. “Katta o’yin” tushunchasi va kelib chiqish tarixi. «Katta o’yin» («Great game») konsepsiyasi xalqaro munosabatlar tarixida ikki bosqich yoki ikki to’lqindan iborat. Konsepsiya ob’yekti Markaziy Osiyo mintaqasi, predmeti esa mazkur mintaqadagi siyosiy jarayonlar. Konsepsiya sub’yektlari yetakchi xorijiy davlatlar hisoblanadi. Odatda “Katta o’yin” atamasi qayd etib o’tilganidek Markaziy va Janubiy Osiyoda o’z hukmronligini o’rnatish uchun Buyuk Britaniya va Rossiya o’rtasida olib borilgan qarama - qarshilikni tavsiflash uchun ishlatilgan.

«Buyuk o’yin» konsepsiyasi XIX asr II - yarmi va XX asr boshlarida Buyuk Britaniyaning Janubiy Osiyo orqali (janubdan shimol tomon) va Rossiyaning shimoldan Markaziy Osiyo mintaqasini bosib olish uchun intilishlari, olib borgan harbiy - diplomatik munosabatlari asnosida shakllangan. Xalqaro munosabatlar tarixida bu «Buyuk o’yin» konsepsiyasining birinchi to’lqini nomini olgan.

Konsepsiyaning ikkinchi to’lqini XX asr oxirida yangi mustaqil davlatlar - Ozarbayjon, Tojikiston, Turkmaniston, O’zbekiston, Qirg’iziston va Qozog’istonni o’z nazoratiga olish istagi bilan Turkiya va Eron davlatlari tashabbuskorligida shakllandi. Keyinchalik bu ikki davlat qatoriga AQSH, Pokiston, Rossiya, Xitoy, Hindiston va boshqa yetakchi davlatlar ham qo’shildi. Shuningdek —Yangi katta o’yin” ob’yekti ham o’zgardi. Bu jarayon endi o’ziga Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Sharqiy Yevropa hududini ham ola boshladi. Mutaxassislar o’rtasida konsepsiya ikkinchi to’lqini «New Great game» - «Yangi buyuk o’yin» konsepsiyasi deb ham qo’llanilmoqda.

2. O’zbek xonliklari va Rossiya imperiyasi munosabatlari. O’rta Osiyo va Rossiya xalqlari o’rtasidagi munosabatlar, savdo aloqalari tarixi uzoq o’tmishga borib taqaladi. Volgabo’yi orqali Rus savdogarlari ham, O’rta Osiyo savdogarlari ham ikki mintaqada savdo aloqalarini rivojlantirishda muhim rol

o'ynaganlar. XVI asrda jahondagi yirik davlatlar tomonidan dunyoni bo'lib olish boshlangan davrda Rossiya Qozon, Astraxan, Sibir xonliklarini zabt etadi. Natijada Rossiya va O'zbek xonliklari bir - biriga bevosita qo'shni bo'lib qoladi. Bu holat ularning o'zaro munosabatlarini yanada rivojlantirishga imkoniyat yaratdi. O'rta Osiyoning savdo - hunarmandchilik doiralari o'z mahsulotlarini, ayniqsa, ipak, paxtadan to'qilgan matolarni talab qilayotgan Rossiya bilan savdo - tijorat munosabatlarini rivojlantirishdan g'oyat manfaatdor edi. Rossiyaning movut, temir, mis, mo'yna, charm va boshqa mollari o'rta Osiyoda xaridorgir edi. Savdo - sotiq ishlari uchun qulay shart - sharoit yaratishda O'zbek xonliklari va Rossiya o'rtasidagi elchilik munosabatlari muhim o'rin tutardi.

Rossiya va xonliklar o'rtasida XVIII asrda olib borilgan elchilik munosabatlari ham muhim ahamiyat kasb etdi. 1619-yilda Imomqulixonning elchisi Odambiy Moskvaga boradi va podsho Mixail Romanov qabulida bo'ladi. Podsho Odambiy bilan birgalikda Buxoroga Ivan Xoxlov boshchiligida elchilarni yuboradi. I. Xoxlovni Imomqulixon qabul qiladi, rus podshosi iltimosiga binoan o'z saroyidagi 23 nafar rus asirlarini ozod qiladi. I. Xoxlov 1620-1622 - yillarda Buxoro xonligining ichki va tashqi siyosati haqida qimmatli ma'lumotlar to'playdi. U qimmatli sovg'alar bilan Moskvaga kuzatiladi. Yozma manbalarga ko'ra, XVI-XVII asrlarda Buxoro va Xiva xonliklariga Rossiyadan 12 marta elchilar kelishgan. 1583-1600 - yillarda Moskvada 5 marta Buxoro elchilari, 2 marta Xiva elchilari bo'lishgan. Bu misollar o'rta Osiyo va Rossiya o'rtasida savdo - diplomatik aloqalarning ancha faollashganligidan guvohlik beradi.

XVIII asrdan boshlab Rossiya imperiyasining O'zbek xonliklari bilan bo'lgan munosabatlarida tazyiq o'tkazishi ustunlik qila boshladi. Bu Rossiya imperiyasining siyosatida O'rta Osiyo xonliklarini savdo - sotiqda kamsitish, ularning tabiiy boyliklariga ko'z olaytirish, strategik maqsadlarni ro'yobga chiqarish kayfiyatining kuchayganligida yaqqol namoyon bo'la boshladi.

Pyotr I Buxoro va Xiva xonliklarini siyosiy jihatdan Rossiyaga teng davlatlar emas deb hisoblab, ularga tazyiq o'tkaza boshladi. Bunga xonliklardagi ichki siyosiy ahvol ham qulay sharoit yaratib bergan edi. Masalan, Xiva xoni Shohniyozi 1700 - yilda Pyotr I huzuriga yashirincha elchi yuborib, Xivani Rossiya tobeligiga qabul qilishni so'ragan. 1709 - yili toj - u taxt vorisi Muhammad ham shunday qilgan edi. Pyotr I Xiva xoniga jo'natgan yorlig'ida shunday gaplar yozilgan edi: «Shohona muruvvat ko'rsatib, xonning qo'l ostidagi jamiki narsalari bilan birga, abadiy tobeligimizga olamiz». Biroq bu niyat u davrda amalga oshmay qoldi. Xivada boshlanib ketgan ichki urushlar va chor Rossiyasining «Shimoliy urush» bilan bandligi bunga sabab bo'ldi.

1713 - yili Astraxanga kelgan Xiva elchisi Xoja Nafas rus ma'murlariga, Sankt - Peterburgga borgach, podsho Pyotr I ga Amudaryo sohillaridagi qumlar oltiniga boyligini, sohilda istiqomat qiluvchi aholi ko'p miqdorda oltin yuvib olayotganini aytadi. Ana shu ma'lumotlar ta'sirida Pyotr I O'zbek xonliklariga kirib borish maxfiy rejasini tuzadi. U ikki harbiy ekspeditsiya tashkil etadi. Biriga Aleksandr Bekovich - Cherkasskiyni, ikkinchisiga kapitan Ivan Buxgolsni rahbar etib tayinlaydi.

Bekovich - Cherkasskiy harbiy ekspeditsiyasi tarkibida katta harbiy qo'shin bor edi. Ular 1717 - yilda Xiva xonligi hududlariga kirib keladi va harbiy to'qnashuvlar bo'ladi. Xiva xoni Sherg'ozixon hiyla ishlatib Bekovich - Cherkasskiyni qabul qiladi va uning qo'shinlarini qirib tashlaydi. Pyotr I uyushtirgan ekspeditsiyaning halokati Xiva - Rossiya munosabatlarini keskinlashtirib yubordi.

Buxgols «ekspeditsiyasiga» kelsak, uning qo'shini 1715 - yili Toboldan Irtish bo'ylab Yorkentga yo'l oladi. Bu guruh Yamishchev ko'lida bo'lib, u yerda istehkom quradi. Biroq ular qalmoqlar hujumiga uchrab, orqaga chekinishga majbur bo'ladilar.

1717 - yili Buxoro xoni Peterburgga o'z elchisini yuboradi. Elchi Qulibek Abulfayzxonning Pyotr I ga shvedlar ustidan qozongan g'alabasi munosabati bilan yozilgan qutlov maktubini topshiradi. Abulfayzxon o'z maktubida ayni paytda Buxoroga Rossiya elchisi yuborilishini so'ragan edi. Bunga javoban Rossiya hukumati 1721 - yili Florio Beneveni elchi qilib jo'natadi. Rossiya elchisiga Sharq mamlakatlariga olib boradigan suv va quruqlik yo'llarini o'rganish; rus savdosini kengaytirish imkoniyatlarini aniqlash; Buxoro xonini Rossiya bilan ittifoq tuzishga ko'ndirish; xonga rus gvardiyachilarini taklif qilish; qayerda qancha oltin borligini aniqlash va ularni xaritaga tushirish; xonlikdagi qal'a va qo'shinlari ahvolini o'rganish hamda xonlikning Eron va Xiva bilan o'zaro munosabatlarini o'rganish vazifalari yuklatilgan edi. F. Beneveni Buxoroga yetib keladi va Abulfayzxon qabulida bo'ladi.

F. Beneveni Buxoroda 3,5 yil turdi va o'z oldiga qo'yilgan masalalar bo'yicha qimmatli ma'lumotlar to'plashga muvaffaq bo'ladi. Ularni Sankt - Peterburgga ochiq va shifrlangan xat orqali jo'natib turadi. Hukumatning barcha topshiriqlarini bajargan F. Beneveni 1725 - yilda Peterburgga qaytib ketadi.

XVIII asrning birinchi choragida Kichik, o'rta, Katta juzga bo'lingan qozoq sultonlari o'rtasida o'zaro kurash kuchaydi. Natijada ular nochor ahvolga tushib, tashqaridan yordam so'rashga majbur bo'ldilar. 1730 - yilda Kichik juz sultoni Abulxayr Rossiyaga elchi jo'natib, Rossiya tobeligiga o'tish istagini bildiradi. 1732 - yilda Kichik juz, 1739 - 1740 - yillarda Semeixon boshchiligidagi O'rtajuz, 1747 - yilda Katta juz ham Rossiya tobeligiga o'tadi. Natijada Rossiya hukumati uchun o'rta Osiyoni o'z ta'siriga bo'ysundirish yo'lida qulay imkoniyat yuzaga keladi.

1734 - yili senat kotibi Kirilov boshchiligidagi harbiy guruh tayinlanadi. U «Orol dengizida Rossiya bayrog'ini ko'tarish», «Buxoro va undan Hindistonga» boradigan yo'lni ochishi, oltin konlarini izlashni davom ettirishi lozim edi. 1735 - yilda Kirilov guruhi Or daryosi bo'yida Or qal'asini qurdi (keyinchalik bu qal'a atrofida Orenburg shahri vujudga keladi), Yoyiq va Irtish sohillari (Sibir)da istehkomlar barpo etdi. Xonliklar savdogarlari Rossiya bilan Orenburgda savdo - sotiq qiladigan bo'lishdi.

XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Rossiya savdo - iqtisodiy aloqalarida o'rta Osiyo xonliklarining ahamiyati yanada ortib bordi. Bunda, birinchidan, Rossiyada rivojlanib borayotgan sanoat uchun xomashyo manbalari topishga intilish, ikkinchidan, Osiyoda, xususan Hindistonda Buyuk Britaniya ta'sirining kuchayib borayotganligi sabab bo'lgan.

XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida rus sarmoyasi o'rta Osiyo bozorida yetakchi o'rinni egalladi. Ingliz mollari Rossiya orqali olib kelinar edi. Nijegorod yarmarkasida rus savdogarlaridan tashqari O'zbek xonliklari, Eron va Hindistondan kelgan savdogarlar ham qatnashgan. XIX asr boshlarida Rossiya O'zbek savdogarlari uchun katta imkoniyatlar yaratdi, ba'zi cheklashlar bekor qilindi. Endi ular Rossiyaning ichkari shaharlariga ham borib savdo qila oladigan bo'lishdi.

3. O'rta Osiyoda Buyuk Britaniya va Rossiya manfaatlari doirasining to'qnashuvi va uning asosiy sabablari. XIX asrning birinchi yarmida Buyuk Britaniya va Rossiya davlatlari o'rtasida Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari hududlari uchun raqobatchilik kuchayib, keskinlashib ketdi. Bu paytda jahonning yetakchi mustamlakachi davlatlari o'z taraqqiyotining yuksak darajasiga erishdilar. Ularda sanoat to'natarishi amalga oshirildi. Sanoat zamonaviy fan - texnika yutuqlari asosida qayta jihozlandi. Tovar ishlab chiqarish keskin o'sib bordi. Kuchli dengiz flotlari tashkil etildi. Va shunga mos ravishda armiya ham zamonaviy qurol-yarog' bilan ta'minlandi. Ma'lumki rus imperatorlari Rossiyani ayni damda janubdagi iliq dengiz sohillariga olib chiqishga harakat qilishar edi. Bu esa ingliz manfaatlari zid edi. Buyuk Britaniya nafaqat Markaziy Osiyoni qo'ldan ketishidan havfsirar edi. Ayni damda ingliz Hindistoni ham havf ostida qolishi hech gap emas edi. Raqobatchilikning kuchayishiga quyidagilar sabab bo'ldi:

- Buyuk Britaniya va Rossiyaning O'rta Osiyo hisobiga yangi mustamlakalarga ega bo'lish yo'lidagi urinishlari;
- o'z mollarni sotish va undan mo'may daromad olish uchun o'rta Osiyo bozorlarini egallash istagi;
- O'rta Osiyoning boy xomashyo manbalariga ega bo'lishga intilishlari.

Bu omillar dunyodagi ikki yirik mustamlakachi davlatlar manfaatlarining to'qnashuviga olib keldi. Yuqorida qayd etilgan ushbu "Katta o'yin" da dunyoning qolgan yetakchi davlatlari nega faol ishtirok etishmadi yoki bo'lmasa ular nega jim turishdi degan savol paydo bo'lishi mumkin. Gap shundaki bu paytda xonliklar faqatgina ingliz mustamlakalari va rus yerlariga tutash bo'lishgani uchun uchinchi ishtirokchining (Fransiya bo'ladimi, Germaniya bo'ladimi) kirib kelishining imkoni yo'q edi.

Hindistonda mustahkam o'rnashib olgan ingliz mustamlakachilari o'zlari tuzgan Ost - Indiya (Sharqiy Hindiston) kompaniyasi vositachiligida O'rta Osiyo tomon siljishga urindilar. Ularning maqsadi Rossiyaning O'zbek xonliklaridagi ta'sirini yo'qqa chiqarish hamda xonliklarni o'z ta'sir doirasiga olishdan iborat edi. Buyuk Britaniya hukmron doiralari xonliklarning ichki va tashqi ahvolini, ularni bog'lab turgan yo'llarni aniqlash, xonlar bilan aloqa o'rnatish maqsadida maxsus ekspeditsiyalar yubora boshladi. Ekspeditsiyalar zimmasiga, ayni paytda, mahalliy nufuzli kuchlar bilan aloqa o'rnatish vazifasi ham yuklatilar edi.

Ingliz ekspeditsiyalaridan biri U.Murkford boshchiligida uyushtirildi. Murkford ekspeditsiyasi 1825-yil fevral oyida Buxoroga yetib keldi. Manbalarda qayd etilishicha, ekspeditsiya tarkibida 70 ta kishi bo'lib, ular olib kelgan 80 sandiq turli xil mollar Buxoro qushbegisiga ko'rsatilgan. Inglizlar Buxoro

xonligini har tomonlama o'rganishga, mahalliy hukmdorlar orasida inglizlarga tarafdor guruhni shakllantirishga muvaffaq bo'lgan edi.

Murkford ekspeditsiyasidan xabar topgan Rossiya hukmron doiralari tashvishga tushdilar. Natijada Rossiya hukumati Buxoro amiri Haydarga inglizlarning Buxorodagi xatti - harakatidan noroziligini bildiradi. Rossiya hukmron doiralari borgan sari O'rta Osiyoni bosib olish kayfiyati kuchayib bordi. 1826-yilda Rossiya hukumati polkovnik F. Berg boshchiligida Ustyurtga ekspeditsiya yuborib, O'rta Osiyoga boradigan yo'llarni yanada aniqroq belgilab oldi.

1831-yilda inglizlar O'rta Osiyoga ikkinchi marta elchi yubordilar. Elchilarga ingliz armiyasi leytenanti Aleksandr Byorns boshchilik qildi.

Ingliz ekspeditsiyasi vakillari odatda savdogarlar sifatida kirib kelishadi. A. Byorns 1832 - yilda Buxoroga kirib keldi. U o'zini arman savdogari deb tanitdi. Qo'lida hind va afg'on savdogarlarining tavsiyanomalari bo'lgan bu «tadbirkor» Buxoro xonligi qushbegisi bilan aloqa bog'lay oldi. Buyuk Britaniya hukumati Hindiston bilan O'rta Osiyo o'rtasida savdo aloqalarining kengayishiga o'zining xonliklardagi ta'sirini qaror toptirishning asosiy yo'li deb qarar edi. Shuning uchun ham Buyuk Britaniya hind savdogarlariga xonliklar bilan savdo - sotiq aloqalarini yo'lga qo'yishlarida katta yordam ko'rsatdi. Xususan, hind savdogarlariga qarz hamda ingliz mollari berib turildi. Bu mollar o'rta Osiyoda Rossiya mollari narxidan arzonroq sotilar edi. Ma'lumki sanoat ishlab chiqarishining yuksalishi natijasida Buyuk Britaniya tarixida ilk bor 1825 yilda ortiqcha ishlab chiqarish krizisi sodir bo'lgan edi. Sotilmay qolgan mollarni arzon narxlarda hind orqali tashish boshlandi.

Aleksandr Byorns mamlakat hududida katta razvedka ma'lumotlari ham to'play oldi. Bu elchilik missiyasi O'rta Osiyoda ingliz savdosining rivojlanishiga yordam berdi.

1839-yili Buyuk Britaniya Afg'onistonga qarshi harbiy harakatlar boshlaganida Rossiya - Buyuk Britaniya munosabatlari yanada keskinlashgan. Agar Afg'oniston bosib olingudek bo'lsa, navbat O'rta Osiyoga kelishi mumkin edi. 1839 - yili Hirotda o'z qarorgohini vujudga keltirgan ingliz razvedkasining ayg'oqchilari O'rta Osiyo xonliklariga yuborilib turildi. Xususan, ingliz razvedkasi vakillaridan kapitanlar Jeyms Abbot, Charlz Stoddart, Konolli, Richard Shekspirilar Xiva, Buxoro, Qo'qon xonliklariga kelib harbiy, siyosiy, iqtisodiy masalalarda ma'lumotlar to'plab, o'z rahbarlariga yetkazardi.

Inglizlarning O'rta Osiyodagi harakatlaridan tashvishga tushib qolgan Rossiya 1839-yili Xiva xonligiga qarshi birinchi harbiy yurishni boshladi. Bu yurishga Orenbug gubernatori V. A. Perovskiy rahbarlik qilgan edi. Biroq urush qatnashchilarining o'zini sovuqqa oldirishi, oziq - ovqat, yem - xashakning tugab borishi oqibatida orqaga qaytadi. Bu yurish muvaffaqiyatsizlikka uchradi.

O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya munosa - batlarining keskinlashuviga podsho Rossiyasining o'rta Osiyoda o'z ta'sirini mustahkamlash yo'lidagi harakatlari sabab bo'ldi. Xususan, 1847-yilda Rossiya, xonliklarga olib boradigan yo'lga ikkita istehkom qurdi. Ularning biri - Aralsk shahri yaqinida barpo etilgan (Sirdaryo o'zani yaqinida) Raim istehkomi, ikkinchisi Yettisuv Olatog'idagi Kopal

istehkomi edi. Bu istehkomlar Rossiya olib borgan siyosatda harbiy yo'l bilan O'rta Osiyoni ishg'ol etish tomon burilish ro'y berganligining yaqqol isbotidir. Bu hol O'rta Osiyo xonliklarini tashvishga solib qo'ydi. Shuning uchun ham Xiva xoni Orenburgga o'z vakillarini yubordi. Xon o'z maktubida yaxshi qo'shnichilik o'rnatish hamda do'stona yashash istagini bildirgan hamda Raim istehkomini buzib tashlashni iltimos qilgan edi. Xiva elchilari 1847-yilda Peterburgda podsho qabulida bo'lgan bo'lsalarda, ko'zlangan maqsadga erisha olmadilar. Piterburg hukmron doiralari qal'a garnizoni elchilik va savdo karvonlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etishini aytishadi.

Xiva xonligining qurol kuchi bilan istehkomni yo'q qilish yo'lidagi urinishlari natija bermadi. Chunki, rus garnizoni yaxshi qurollangan edi. Bu paytda Qo'qon - Rossiya munosabatlari ham keskinlashgan edi. Qo'qon xoni Xudoyorxon ham yangi istehkomlar qurilganligidan tashvishga tushib qolgan edi. Natijada, Xudoyorxon Rossiyaga elchi yuboradi. Podsho nomiga yo'llangan maktubda Xudoyorxon Nikolay I ga Qo'qon xonligida jamoat tartibi tiklanganligini, savdo yo'llari yaxshi qo'riqlanayotganligini, rus savdogarlari uchun hech qanday xavf - xatar yo'qligini bildirgan. Ayni paytda, Raim istehkomi qurilganligidan norozi ekanligini ma'lum qilgan.

Nikolay I o'z javob maktubida Qo'qonda tartib o'rnatilganligidan mamnun ekanligini bildirgann, biroq Raim istehkomi buzilmasligini tasdiqlagan edi. Podsho o'z fikrini Raim istehkomining avvalo Rossiya hududida qurilganligi bilan, ikkinchidan esa, bu istehkom u qurilgan hududda tartib va tinchlikni, savdo karvonlari osoyishtaligini ta'minlashga xizmat qilayotganligi bilan «asoslagan» edi. Tez orada Qo'qon qa'lasini bo'lgan Oqmasjidni Rossiya bosib olishni mo'ljallayotgani ma'lum bo'lgach, Rossiya - Qo'qon munosabatlari yanada keskinlashdi.

Yuqorida qayd etilganlar ertami - kechmi Rossiyaning o'rta Osiyo xonliklariga qarshi bosqinchilik yurishi boshlashi muqarrar ekanligini ko'rsatar edi.

4. 1839 yilgi Buyuk Britaniya – Afg'oniston urushi. Inglizlar Hindistonda XVII asr boshlarida paydo bo'lishgan edi. Buyuk Britaniyaning “Ost - Indiya” kampaniyasi Hindiston bilan olib boriladigan savdo munosabatlarini o'z qo'lga olgan edi. Bu savdo tashkiloti vaqt o'tishi bilan faqatgina savdo tashkiloti bo'lib qolmasdan, balki Buyuk Britaniyaning markaziy va janubiy osiyodagi olib boradigan siyosiy - diplomatik va harbiy harakatlarida muhim, hal qiluvchi instrument vazifasini ham o'tab boshladi. XVIII asr oxiriga kelib Hindistonni egallash deyarlik yakunlandi. Bu paytda ruslarning Kavkazda va O'rta Osiyodagi harakatlari kuchayib bordi. 1717-yilda Bekovich - Cherkasskiy boshchiligidagi rus ekspeditsiyasi taqdiri fojeali tugagan bo'lsada, rus elchilarining kirib kelishlariga chek qo'ymadi. 1722-1723 yillarda rus qo'shinining Eron qilgan harbiy yurishlarini ba'zi tadqiqotchilar “Katta o'yin” siyosatining boshlanishi deb ta'riflashadi. Negaki bu jangda fors qo'shinlariga ingliz harbiy maslahatchilari yaqindan yordam berishadi. 1796 yilda rus imperatori Yekaterina II (1762-1796) vafot etadi. Taxtga o'g'li Pavel I (1796-1801) o'tiradi. U onasining olib olib borgan ichki va tashqi siyosatini yoqtirmas edi. Shuningdek saroydan Yekaterina davrida yig'ilgan

aslzodalarni haydab boshladi. Rossiya tashqi siyosatida keskin burilish boshlab sharqqa yurish boshladi. Fransuz imperatori Napoleon Bonapart bilan kelishib hindga birgalikda rus - fransuz qo'shinlarini yuborishga qaror qiladi. O'z navbatida hindga katta qo'shin jo'natiladi. Faqatgina Pavel o'ldirilishi natijasida bu reja amalga oshmay qoldi.

1812-1813 yillardagi rus - eron urushlarida ham fors qo'shinlariga ingliz instruktorlari katta yordam berishgan. Bu urush Guliston va Turkmanchoy bitimlarining imzolanishi bilan yakuniga yetdi.

“SAVE ME FWIM MV FRIENDS”

“Meni do'stlarimdan xalos eting”. “Katta o'yin” davri karikaturasi. Afg'on amiri Sher Ali Rossiya (ayiq) va Buyuk Britaniya (sher) o'rtasida.

1837-yilda Afg'onistonga rus elchisi poruchik Vitkevich keladi. U afg'on amiri Do'st Muhammad qabulida bo'ladi. O'zaro muzokaralar natijasida Rossiya manfaatlariga xizmat qiladigan shartnoma imzolashga erishadi. Lekin Buyuk Britaniyaning talabi bilan Rossiya Vitkevichni Afg'onistondan chaqirib olishga majbur bo'ladi. O'rtada imzolangan shartnoma o'z kuchini yo'qotadi. Vitkevichdan bir yil oldin maxsus missiya bilan Afg'onistonga ingliz elchisi agent Byorns kelgan edi. Inglizlar 1838-yilda faol jangovar harbiy harakatlarni boshlab yuborishdi. Afg'onlarning uyushmaganligi, armiyaning harbiy - texnik qoloqligi inglizlarga qo'l keldi. Ingliz qo'shini tezda mamlakat ichkarisiga chuqur kirib bordi. Mamlakat poytaxti bosib olindi. Rossiyaparast amir Do'st Muhammad taxtdan ag'darib tashlandi. Afg'on taxtiga inglizlar o'z “odami” qo'yishdi. Ingliz okkupatsiyasi uch yil davom etdi. Lekin 1841-yilda mamlakatda yana taxt to'ntarish amalga oshirildi. Inglizlar mamlakatdan haydab chiqarildi. Agent Byorns o'ldirildi. Bir yil o'tgach Buxoroda amir Nasrullo tomonidan ingliz agenti Konolli o'ldirildi. Bu ingliz elchiligining yakunidan darak berardi.

5. O'rta Osiyodagi manfaatlar doirasini belgilashda Buyuk Britaniya - Rossiya bitimi. XIX asr oxiriga kelib jahonning yetakchi lider mustamlakachi davlatlari dunyoni bosib olishni yakunlashdi. Asosiy yirik mustamlakalar Buyuk Britaniya, Rossiya, Fransiya qo'lida to'plandi. Bu kurashga masalan Germaniya kech qo'shildi. Natijada dunyoning bunday taqsimlanishidan norozi davlatlar paydo bo'ldi, ularning manfaatlari turli joylarda to'qnash kela boshladi. Natijada 1882 - yilda Germaniya imperiyasi, Avstro - Vengriya imperiyasi, Usmoniyalar imperiyasi ishtirokida Uchlar Ittifoqi tuzilgan edi. Bu ittifoq birinchi galda Buyuk Britaniya va Rossiya qarshi qaratilgan edi. O'rta Osiyo xonliklarining Rossiyaga

qarshi turishda Buyuk Britaniyaga suyanishi mumkinligi ehtimoli ham o'zini oqlamadi. Bunga Rossiya - Buyuk Britaniya munosabatlarida o'zgarish yuz berganligi sabab bo'lgan edi. Afg'onistonga qarshi urushda mag'ubiyatga uchragan Buyuk Britaniya Rossiya bilan kelishishga qaror qiladi. Bu kelishuvga binoan Rossiya O'rta Osiyo bilan cheklanadi, Hindistonga chiqish niyatidan voz kechadi. Buyuk Britaniya esa Rossiyaning O'rta Osiyoda olib borgan siyosatiga qarshilik qilmaydigan bo'ladi. Afg'oniston esa Buyuk Britaniya va Rossiyaning Osiyodagi mustamlakalari o'rtasida ularni ajratib turuvchi hudud sifatida e'tirof etiladi.

O'rta Osiyo xonliklari endilikda yakkalanib qolib, ularni faqat o'zaro ittifoqlarigina saqlab qolishi mumkin edi. Afsuski, ularning o'rtasidagi o'zaro ziddiyat shu darajada kuchli ediki, hatto tashqi hujum xavfi ham ularni birlashtira olmadi. Oqibati yomon bo'ldi. Xonliklar Rossiya istilosi qurboni bo'lishiga yo'l ochildi.

Mag'lubiyat sabablari: uchala xonlik ham Rossiya bilan janglarda iqtisodiy, harbiy jihatdan zaif edi; ular o'rtasida birlik yo'q edi, o'zaro yordamga kelishmadi; xonliklardagi zo'ravonlik ichki dushmanlar ko'payishiga olib keldi; xonliklar dunyodan ajralib qolgan bo'lib tashqi yordam bo'lmadi.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan savollar:

1. "Katta o'yin" tushunchasi va kelib chiqish tarixi haqida nima bilasiz?
2. O'zbek xonliklari va Rossiya imperiyasi munosabatlari qay ahvolda edi?
3. O'rta Osiyoda Buyuk Britaniya va Rossiya manfaatlari doirasining to'qnashuvi va uning asosiy sabablari nimada?.
4. 1839 yilgi Buyuk Britaniya - Afg'oniston urushi qanday yakun topdi?
5. O'rta Osiyodagi manfaatlar doirasini belgilashda Buyuk Britaniya - Rossiya bitimi qachon imzolandi?
6. "Katta o'yin" ning birinchi bosqichi qanday yakun topdi?

9-Mavzu: Yangi ming yillikda G'arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar

Reja:

1. Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi: a'zolari, maydoni va aholisi.
2. YEI hayotidagi muhim voqealar. Maastrixt bitimlari.
3. YEI xalqaro munosabatlar tizimida.
4. O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichda.

1. Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi: a'zolari, maydoni va aholisi.

Yevropa ittifoqi (YI) — o'zida xalqaro tashkilot va federativ davlat xususiyatlarini mujassamlashtirgan davlatlararo uyushma. Dastlab Yevropa hamjamiyati („Umumiy bozor“) nomi bilan atalgan. YEI to'g'risidagi shartnoma 1992 yil Maastrixt sh.da (Niderlandiya) Yevropa hamjamiyatiga a'zo bo'lgan 12 davlat va hukumat boshliklari imzo chekkan Yevropa mamlakatlarining siyosiy va valyuta-iqtisodiy ittifoqini vujudga keltirish to'g'risidagi bu shartnoma 1993 yil 1 noyabrdan kuchga kirgan. YEIning maqsadlari: Yevropa xalqlarining mustahkam ittifoqini vujudga keltirish, ichki chegaralari bo'lmagan makon yaratish, iqtisodiy va ijtimoiy o'zaro ta'sirni kuchaytirish yo'li bilan muvofiqlashtirilgan uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyotga yordam berish; iqtisodiy va valyuta ittifoqini

tashkil qilish va yagona valyuta yaratish (bu maqsadga 2002 yil yanvarda asosan erishildi); birgalikda tashqi siyosat olib borish va xavfsizlik borasida siyosat yuritish, kelgusida esa birgalikda mudofaa siyosatini ham olib borish yo'li bilan xalqaro sohada o'ziga xos bir xillikni qaror toptirish; adliya va ichki ishlar sohasida hamkorlikni rivojlantirish; umumiy boylikni saqlab qolish va ko'paytirish. YEI organlari: Yevropa mashvarati, Yevropa parlamenti, Yevropa Ittifoqi Kengashi, Yevropa komissiyasi, Yevropa sudi. Tashkilotga 15 mamlakat (Avstriya, Belgiya, Buyuk Britaniya, Olmoniya, Yunoniston, Daniya, Irlandiya, Ispaniya, Italiya, Lyuksemburg, Niderlandiya, Portugaliya, Finlyandiya, Fransiya, Shvetsiya) a'zo (2002 yil yanvar). Qarorgohi Strasbur sh.da (Fransiya). O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvida YEI bilan hamkorlik alohida o'rin tutadi. Tashkilot TESIS dasturi doirasida O'zbekistonga texnikaviy yordam ko'rsatadi. 1999 yil 1 iyulda O'zbekiston bilan YEI o'rtasida Sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim ratifikatsiya qilindi. Bu bitim siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy aloqalar rivoji uchun imkoniyat tug'dirdi. Jumladan, tomonlar o'zaro savdoda bir-birlariga eng qulay sharoit yaratadilar, bir-birlariga tegishli tovarlarni o'z hududlari orqali erkin tranzit qilishni ta'minlaydilar.

Yevropa Ittifoqi — Yevropaning 27 davlatidan iborat siyosiy va iqtisodiy birlashmadir. Uning tarixi 1957 yilga, 6 Yevropa davlatlari orasida imzolangan Rim bitimi va undan so'ng paydo bo'lgan Yevropa Iqtisodiy Hamkorligiga borib taqaladi. Yevropa Ittifoqi 1992 yilda imzolangan Maastrixt shartnomasiga binoan tuzilgan va 15 davlatni o'z ichiga olgan. 2005 yilda Ittifoqning birinchi yirik kengayishi yuz berdi. Unda Ittifoqqa 10 ta yangi davlatlar qo'shildi. Ikki yildan so'ng ular soniga Bulg'oriston hamda Ruminiya davlatlari qo'shib, hozirgi davrga qadar Yevropa Ittifoqi 27 davlatlardan iborat.

1957-yil: Belgium Belgiya, Germany Olmoniya, France Fransiya, Italy Italiya, Luksemburg, Netherlands Niderlandiya — 6 ta

1973-yil: Denmark Daniya, Ireland Irlandiya, UK Buyuk Britaniya — 9 ta

1981-yil: Greece Yunoniston — 10 ta

1986-yil: Portugal Portugaliya, Spain Ispaniya — 12 ta

1995-yil: Austria Avstriya, Finland Finlandiya, Sweden Shvetsiya — 15 ta

2004-yil: Cyprus Qibris, CZE Chexiya, Estonia Estoniya, Hungary Mojariston, Latvia Latviya, Lithuania Litva, Malta Malta, Poland Polsha, Slovakia Slovakiya, Slovenia Sloveniya — 25 ta

2007-yil: Bulgaria Bulg'oriston, Romania Ruminiya — 27 ta.

2013-yil: Xorvatiya bayrog'i Xorvatiya Xorvatiya — 28 ta.

Yevropa tinchlik jamg'armasi: Yevropa Ittifoqi qiymati 5 milliard yevroni tashkil qiluvchi Yevropa tinchlik jamg'armasini (EPF) tasdiqladi. Jamg'arma mablag'lari Yevropa Ittifoqining sherik-davlatlariga xavfsizlik bilan bog'liq vaziyatni mustahkamlashda yordam berish uchun mo'ljallangan. Pul mablag'lari fondning 2021–2027-yillardagi faoliyati uchun hisoblab chiqiladi.

Asosiy maqsad Yevropa Ittifoqining nizolarning oldini olish, tinchlikni saqlash, xalqaro barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan imkoniyatlarini oshirishdan iborat. Ushbu mablag' sherik mamlakatlarga tinchlikni

saqlash harakatlari uchun, shuningdek ularning qurolli kuchlar jangovar qobiliyatini oshirishga ham yo'naltiriladi.

2. YeI hayotidagi muhim voqealar. Maastrixt bitimlari. 1951-yil: ilk qadamlar. Zamonaviy Yevropa ittifoqini tuzish borasidagi ilk qadamlar 1951 yilda tashlangan: Belgiya, GFR, Niderlandiya, Lyuksemburg, Fransiya va Italiya po'lat va ko'mir ishlab chiqarish bo'yicha Yevropa resurslarini birlashtirishni maqsad qilgan "Yevropaning ko'mir va po'lat birlashmasi" (ECSC — European Coal and Steel Community) ga asos solishadi. Ushbu shartnoma 1952 yilda kuchga kiradi.

1957-yil: Rim shartnomasi: 1957 yil 25 martda imzolangan Rim shartnomasi Yevropa iqtisodiy hamjamiyatiga tamal toshini qo'ygan hujjat sanaladi. Italiya, GFR, Fransiya, Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg tomonidan imzolangan shartnomaga ko'ra, insonlar, tovarlar, xizmatlar va kapitallarning erkin harakatlanishi yo'lidan barcha to'siqlar olib tashlangan.

Bundan tashqari, shu kuni yana bir Rim shartnomasi imzolangan, unga ko'ra atom energiyasi bo'yicha Yevropa hamjamiyatiga ham asos solingan.

1992-yil. Maastrixt shartnomasi: 1992 yilning 7 fevralida imzolangan Maastrixt shartnomasi (rasman "Yevropa ittifoqi haqida shartnoma") — Niderlandiyaning shu nomli shahrida imzolanadi va Yevropa ittifoqining boshlanishini belgilab beradi. Shartnoma Yevropa mamlakatlarining pul va siyosiy tizimini tartibga solish jarayonini tugatib bergan.

Yevropa ittifoqining pul-kredit siyosatiga mas'ul qilib Yevropa markaziy banki (YeMB) va YeIga a'zo davlatlar milliy markaziy banklari tarkibidagi Yevropa markaziy banklari tizimi (YeMBT) belgilangan.

Maastrixt shartnomasini imzolagan davlatlar Yevropa valyuta ittifoqiga a'zo bo'lish uchun Maastrixt tamoyillari deb ataluvchi quyidagi besh tamoyilga mos kelish zaruriyatini ma'qullashdi:

1. Davlat byudjyeti kamomadi YaIMning 3 foizidan oshmasligi;
2. Davlat qarzi YaIMning 60 foizidan kam bo'lishi;
3. Davlat ikki yil mobaynida valyuta kurslari mexanizmida ishtirok etishi va oldindan belgilangan diapazonda milliy valyuta kursini qo'llab-quvvatlashi;
4. Inflyatsiya darajasi Yevropa ittifoqining eng barqaror narx-navolarga ega uch a'zosi o'rtacha qiymatidan 1,5 foizga oshmasligi;
5. Davlat obligatsiyalari bo'yicha uzoq muddatli foiz stavkalari inflyatsiya darajasi eng past bo'lgan mamlakatlardagi shu stavkalarining o'rtacha qiymatidan 2 foizga oshmasligi.

Qayd etish joiz, bu vaqtga kelib Yevropa ittifoqiga a'zo davlat soni ikki barobarga oshgan — Rim shartnomasini imzolagan davlatlar safiga Buyuk Britaniya, Daniya, Irlandiya (1973), Gretsiya (1981), Ispaniya va Portugaliya (1986) qo'shilgan edi.

1995-yil. Shengen bitimi: Garchi Yevropa ittifoqining bir qator davlatlari chegarasida pasport-viza nazoratini soddalashtirish haqidagi bitim 1985 yilning 14 iyulida 5 davlat — Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Fransiya va Germaniya tomonidan imzolangan bo'lsa-da, u 1995 yilning 26 martidan kuchga kirgan 1999

yilning 1 mayida o'z kuchini yo'qotgan. Uning o'rniga Yevropa ittifoqining Shengen qonunchiligi joriy etilgan.

Shu yili Yevropa ittifoqi to'rtinchi martaba kengaytirildi va yana uch davlat - Avstriya, Finlandiya va Shvetsiya a'zo qilib olindi.

1999-yil. YeVRO: Yevro zonasiga a'zo 19 davlatning, shuningdek, 7 tasi Yevropada joylashgan yana 9 davlatning rasmiy valyutasi hisoblanadi. Yevrozonaga a'zo davlatlardan farqli o'laroq, bu 9 davlat Yevropa markaziy bankining pul-kredit siyosatiga aralasha olmaydi va bankning rahbar lavozimlariga o'z vakillarini jo'nata olmaydi.

Yevro 1999 yilning 1 yanvaridan naqd bo'lmagan ko'rinishda muomalaga chiqarildi. 2002 yilning 1 yanvaridan naqd banknotlar va tangalar muomalaga chiqarildi. Ayni paytda yevro 240 million Yevropalikning yagona valyutasi hisoblanadi. Ayni paytda butun jahon bo'ylab naqd muomalada aylanayotgan yevro banknotlari miqdori 1 trillion yevrodan oshgan va bu ko'rsatkich bo'yicha valyuta AQSh dollaridan ham oldingi o'rinda bormoqda.

2004-yil. Beshinchi kengayish: A'zolari 15 ta davlatga yetgan YeI shu yili yana 10 ta a'zoni o'z tarkibiga qo'shib oldi. Ular — Chexiya, Vengriya, Polsha, Sloveniya, Slovakiya, Estoniya, Latviya, Litva, Kipr va Malta davlatlari. Garchi bu kengayish aholi soni va mamlakat hududi bo'yicha eng kattasi bo'lsa-da, yalpi ichki mahsulot miqdori bo'yicha eng kattasi emas edi. 2007 yilda Bolgariya va Ruminiya ham shu beshinchi kengayish doirasida Yevropa ittifoqi a'zosi bo'lishdi va a'zo mamlakatlar soni 27 taga yetdi.

2013 yilda Xorvatiya oltinchi kengayish doirasida YeIning 28-a'zosiga aylandi.

2016-yil. Brexit: Buyuk Britaniya aholisi 2016 yilning iyun oyida referendumda YeI tarkibidan chiqish — "Brexit"ni yoqlab uchun ovoz berishdi. 2017 yil martida Qirolicha Yelezaveta II tomonidan mamlakat parlamentining bu boradagi qonuni imzolandi va rasman kuchga kirdi.

Shu tufayli kuni-kecha Italiya poytaxti Rimda o'tgan "Rim shartnomasi"ning 60 yiligiga bag'ishlangan yubiley sammitda ilk bora Buyuk Britaniya vakillari ishtirok etmadi va YeIga a'zo davlatlar soni yana 27 ta bo'lib qoldi.

3. YeI xalqaro munosabatlar tizimida. O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichda. XXI asrni o'zining keng qamrovli shiddati bilan qarshi olgan globallashuv va uning "kichkina laboratoriyasi" sifatida e'tirof etilayotgan mintaqaviy integratsiyalashuv jarayonlari insoniyatni tobora yangi istiqbollari sari yetaklamoqda. Tabiiy hodisa deb qaralayotgan bu jarayon yer yuzidagi barcha katta-kichik davlatlarni o'z domiga tortib, dunyo xalqlarini yanada jiplashishga undamoqda.

Jumladan, Yevropada muvaffaqiyat bilan davom etayotgan integratsiyaviy jarayonlar xalqlarning bir butun bo'lib yashashga bo'lgan ko'p asrlik orzu-umidlari amalga oshishi uchun zamin hozirlamoqda. Yahlit bozor yaratish yo'lidagi iqtisodiy hamjihatlik o'zining tor o'zanidan chiqib, yagona fuqarolik va umumiy tashqi siyosat tomon qadam tashladi.

Fransiya tashqi ishlar vaziri R. Shuman taklifi asosida 1951-yil 18-aprelda Fransiya, Germaniya, Italiya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg (Benilyuks)

o'rtasida "Yevropa ko'mir va po'lat hamjamiyati"ni tashkil etish to'g'risida Parij shartnomasi imzolandi. Ayni shu davlatlar ishtirokida "Yevropa iqtisodiy hamjamiyati" va "Yevropa atom energiyasi hamjamiyati"ni ta'sis etishga oid shartnomalar 1957-yil 25-martda Rim shahrida imzolandi va 1958-yildan kuchga kirdi.

Shu tariqa, iqtisodning asosiy sohalarida hamkorlik yo'lga qo'yildi. Umumiy bojxona ittifoqi doirasida tovarlar (mahsulotlar)ning erkin aylanishi uchun umumiy bozor joriy etildi. Hamjamiyatlar ichida ishchi kuchi, xizmat ko'rsatish va kapitalning erkin harakatlanishi uchun yagona makon yaratildi. 1992-yilda imzolangan Maastrixt shartnomasi va 2007-yilda qabul qilingan Lissabon shartnomasi Yevropa hamjamiyatlari o'rniga yagona "Yevropa Ittifoqi" deb nom olgan tashkilotga asos soldi.

Bugungi kunda 4,233,262 kv.km maydonga ega bo'lgan Yevropa Ittifoqida 46 tilda so'zlashuvchi 100 dan ortiq millat vakillari bo'lmish 450 millionlik aholi istiqomat qiladi. Jug'rofiy jihatdan a'zo davlatlarning 15 tasi – G'arbiy Yevropa, 10 tasi – Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlaridir. Ikkitasi esa (Malta, Kipr) – O'rtayer dengizi havzasida joylashgan.

Yevropa Ittifoqining jahon iqtisodiyotidagi o'rni alohida e'tirofga molik. Jahonda ishlab chiqariladigan umumiy ichki mahsulotning 28 foizi, ya'ni 15 trln. AQSH dollari Ittifoq hisobiga to'g'ri keladi. Bu jahon iqtisodiyotining oltidan bir ulushi demakdir. Dunyodagi eng katta daromadga ega deb e'tirof etilgan 500 ta yirik kompaniyaning 161 tasi Yevropa Ittifoqida joylashgan. Yevropa Ittifoqining jahon savdo aylanmasidagi eksport-import ulushi esa 20 foiz, ya'ni 3,645,933 mln. yevroga tengdir. Shundan import ulushi – 1,714,224 mln. yevro, eksport ulushi esa 1,931,709 mln.yevrodur. Global tovar eksportida (jami 13 636.6 mln. yevro) Ittifoqining ulushi 15,6 foizni tashkil etsa (jami 2 131.7 mln. yevro), global tovar importida (jami 13 958.4 mln. yevro) esa uning ulushi 13.9 foizga tengdir (yoki 1 935.3 mln. yevro). Global xizmatlar eksport-importida Ittifoq o'rtacha 22 foiz ulush bilan dunyoda birinchi o'rinni egallaydi.

Yevropa Ittifoqi tashqi savdo munosabatlarining o'ziga xosligi shundaki, uning tashqi savdo aylanmasi har yili taxminan 200 mlrd. yevro hajmidagi ijobiy saldo bilan yakunlanadi. Dunyoning 209 ta mamlakati bilan hamkorlik qiluvchi Ittifoq savdo aylanmasida xalqaro standartdagi 6-raqamli uyg'unlashtirilgan tizimda ro'yxatga olingan (Harmonized System (HS6)) 4,555 turdagi mahsulot oldi-sottisi amalga oshiriladi.

O'zida 27 ta davlatni birlashtirgan, aholisi jihatdan Xitoy va Hindistondan keyingi uchinchi, yer maydoni jihatdan esa, dunyodagi yettinchi o'ringa chiqib olgan Yevropa Ittifoqining O'zbekiston tashqi siyosatidagi o'rni salmoqlidir. Yevropa Ittifoqi tashkiloti va uning a'zo davlatlari bilan ko'p tomonlama va ikki tomonlama aloqalar mamlakatimiz tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston tashqi siyosatining tub prinsiplarini belgilab beruvchi hujjatlarda mazkur ustivorlik alohida qayd etib o'tilgan. Ikki tomonlama munosabatlarning O'zbekiston uchun ahamiyati quyidagilarda o'z aksini topadi:

Birinchidan, Yevropa Ittifoqining ilg'or davlatlari (Germaniya, Fransiya, Italiya, Ispaniya, Niderlandiya va boshqalar) O'zbekiston uchun yuqori

texnologiyalar manbaidir. Samolyotsozlik, mashinasozlik, qishloq xo‘jaligi, farmatsevtika, qurilish va, umuman, ishlab chiqarishning barcha sohalariga eng zamonaviy g‘arb texnologiyalarini jalb etish respublikamizda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, Yevropa Ittifoqi o‘zining barcha a‘zo davlatlari bilan bir butunlikda O‘zbekistonning tayyor va xomashyo mahsulotlari uchun MDHdan keyingi eng katta iste‘mol bozorini tashkil qiladi. Biroq iste‘molchilarning xarid quvvatini inobatga olganda Yevropa bozori O‘zbekiston tovarlari uchun har qanday bozordan ko‘ra jozibaliroqdir.

Uchinchidan, G‘arbiy Yevropa savdo-sotiq sohasida mamlakatimizning asosiy hamkorlaridan bo‘libgina qolmasdan, shu bilan birga, sarmoyalarning ham asosiy manbaidir. Ittifoqning xorijiy davlatlarga yo‘naltirilgan sarmoya hajmi salkam 10 trln. dollarni tashkil etadi. Buni inobatga olgan holda Yevropa sarmoyalari mamlakatimizga jalb etish masalasiga katta e‘tibor qaratilib, ular uchun qulay investitsiyaviy iqlim yaratib kelinmoqda.

To‘rtinchidan, mintaqaviy va global xavfsizlikni saqlash hamda ta‘minlash har ikki tomon uchun ham dolzarb vazifadir. Xalqaro terrorizm, narkobiznes, ekstremizm va boshqa ko‘rinishdagi transmilliy tahdidlarga qarshi kurash va mintaqaviy barqarorlikni ta‘minlashdan har ikki tomon birdek manfaatdordir. Yevropalik mutaxassislar ta‘biri bilan aytganda, “xavfsizlik nuqtayi nazaridan Yevropaning chegarasi Afg‘oniston sarhadlaridan boshlanadi”.

O‘zbekiston bilan keng jabhali hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish Yevropa Ittifoqi va uning a‘zo davlatlari uchun ham ayni muddaodir. Xususan, Yevropa Ittifoqi Komissiyasi o‘zining 1995-yilda qabul qilingan dastlabki hujjati bo‘lmish “Markaziy Osiyoning yangi mustaqil davlatlari bilan aloqalar to‘g‘risida Kommunikatsiya”sida bu haqda alohida to‘xtalib o‘tadi. Kommunikatsiyada “Ittifoq Markaziy Osiyoda muhim manfaatlarga ega. Bu manfaatlar ham iqtisodiy, ham geosiyosiy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mazkur mintaqani xizmatlar, turli jihozlar va sarmoya bilan ta‘minlab turuvchi Yevropa Ittifoqi, ayni vaqtda, mintaqadan chiquvchi energetika zaxiralarining sezilarli imkoniyatlarga ega bo‘lgan iste‘molchisi ham ekanligidan kelib chiqib, bu hududda energetika sektorining rivojlanishidan alohida manfaatdorligi” qayd etiladi. Keyinchalik Yevropa Ittifoqi Kengashi tomonidan 2007-yilning 30-mayida qabul qilingan “Yevropa Ittifoqi va Markaziy Osiyo: Yangi sherikchilik uchun strategiya” deb nomlangan hujjatda Yevropa Ittifoqining mintaqadagi strategik manfaatlari yanada yaqqol ifoda etilgan.

O‘zbekiston va Yevropa Ittifoqi munosabatlari mana shunday o‘zaro teng manfaatdorlik asosida qaror topdi. 1991-yil 31-dekabrda “O‘n ikkilarning qo‘shma deklaratsiyasi” bilan Yevropa hamjamiyatlari va ularning o‘sha paytdagi 12 ta a‘zo davlati O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini e‘tirof etdi. 1992-yil 15-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Hukumati va Yevropa Hamjamiyatlari Komissiyasi o‘rtasida o‘zaro anglashuv memorandumini imzolandi. 1994-yil 16-noyabrda tomonlar o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatildi. O‘zbekiston Respublikasining Yevropa Hamjamiyatlari qoshidagi Missiyasi 1995-yil 6-maydan e‘tiboran Bryussel shahrida o‘z faoliyatini boshladi. O‘z navbatida, 2002-yil

oktyabrda Yevropa Ittifoqi Komissiyasining mamlakatimizdagi faoliyatini amalga oshirish va boshqarishni qo'llab-quvvatlash maqsadida Yevropa hamjamiyatlarining O'zbekistondagi diplomatik vakolatxonasi vazifasini vaqtincha bajarib turuvchi "Yevropa Uyi" Toshkentda o'z faoliyatini boshladi va, keyinchalik, 2011-yil 31-may kuni Yevropa Ittifoqining mamlakatimizdagi doimiy diplomatik vakolatxonasiga aylantirildi.

Yevropa Ittifoqi hamda uning a'zo davlatlari bilan O'zbekiston Respublikasi o'rtasida ko'p tomonlama diplomatik aloqalarning o'rnatilishi tomonlar orasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy va boshqa sohalaridagi hamkorlikning rivojlanishi uchun zamin yaratdi. Yevropa Ittifoqining yangi a'zo davlatlar hisobiga kengayishi ham o'zaro munosabatlar ko'lamiga va sifatiga kuchli ta'sir etib bordi.

O'tgan yillar davomida o'zaro aloqalarning shartnomaviy-huquqiy asoslari ham shakllanib va mustahkamlanib bordi. Hozirgi kungacha 20 dan ortiq ikki va ko'p tomonlama shartnomalar amal qilib kelmoqda. 1996-yil 21-iyunda Florensiyaning (Italiya) "Fortezza de Basso" qal'asida bo'lib o'tgan Yevropa Ittifoqi a'zo davlatlarining davlat va hukumat rahbarlari darajasidagi navbatdagi oliy sammitida Yevropa hamjamiyatlari va ularning a'zo davlatlari bilan O'zbekiston Respublikasi o'rtasida "O'zbekiston Respublikasi, bir tomondan, va Yevropa Hamjamiyatlari hamda ularga a'zo davlatlar, ikkinchi tomondan, o'rtasida sherikchilik ta'sis etuvchi Sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim" imzolandi.

Bitim ikki tomonlama munosabatlarning juda keng ko'lamini qamrab olgan bo'lib, unda tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, savdo munosabatlarini tartibga solish, ijtimoiy, moliya, ilm-fan, texnologiya va madaniy sohalarida hamkorlik qilish uchun mustahkam asos yaratish kabi maqsadlar o'z aksini topdi. Ayni paytda, u hamon ikki tomonlama aloqalarga asos bo'lib kelayotgan "Savdo va iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi" Yevropa hamjamiyatlari va Sovet Ittifoqi o'rtasida 1989-yil 18-dekabrda tuzilgan bitimning o'rnini egallashi o'laroq, sobiq imperiyaning o'tmish sarqitlariga barham berishdek muhim siyosiy vazifani ham bajardi. Hozir kunda Sheriklik va hamkorlik bitimining "Kuchaytirilgan sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim" shaklidagi yangi matnini tayyorlash ishlari yakunlanmoqda.

2001-yil 11-sentyabr voqealaridan so'ng ikki tomonlama munosabatlar rivoji, ayniqsa, yangicha tus oldi. Yevropa Ittifoqi Markaziy Osiyoning strategik ahamiyati va mintaqadagi barqarorlikni ta'minlashda O'zbekistonning hal qiluvchi mavqeini tushunib yetdi. Shundan kelib chiqqan holda, Yevropa Ittifoqining Lyuksemburg Kengashi va Gent sammiti tashkilotning Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalarini kuchaytirishni zarur deb topdi. Shuningdek, mintaqa mamlakatlari, ayniqsa, O'zbekiston bilan aloqalarga ustuvor mavqe berish, siyosiy, transport, energetika, savdo, investitsiya sohalaridagi hamkorlikni yanada kuchaytirish lozimligi ta'kidlandi.

Ikki tomonlama munosabatlarda iqtisodiy va savdo-sotiq aloqalari eng ustuvor yo'nalish hisoblanadi. O'zbekistonning Yevropa Ittifoqi va uning a'zo davlatlari bilan savdo aloqalari katta salmoqni tashkil etadi.

Ikki tomonlama savdo aloqalarining umumiy hajmi 1993-yilda 545 mln., 2006-yilda 1.1 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2010-yilda bu ko'rsatkich 1 mlrd. 759 mln. AQSH dollariga yetdi. 2020-yil yakunlariga ko'ra, Yevropa Ittifoqining O'zbekiston bilan savdo aylanmasi hajmi 2,228 mln. yevroni tashkil etdi. Germaniya (874 million), Italiya (340 million) hamda Fransiya (267 million) O'zbekistonning YEIdagi asosiy savdo hamkorlari sanalsa-da, tovar ayirboshlashda Kipr, Chexiya, Litva, Latviya, Sloveniya, Estoniya, Polsha kabi Yevropa Ittifoqi yangi a'zo davlatlarining ulushi ortib borayotganligi quvonarli holatdir.

Yevropa eksporti mahsulotlarining asosiy qismini elektr jihozlari va mashinalar, qishloq xo'jaligi va plastik materiallar tashkil etsa, O'zbekiston eksportining katta ulushi to'qimachilik mahsulotlari va qimmatbaho metallardan iborat.

Hozirgi paytda mamlakatimizda Yevropa Ittifoqi davlatlarining 1000 dan ortiq korxonasi, jumladan, 612 ta qo'shma korxonalar va 100 foiz Yevropa mablag'i asosida tashkil etilgan 209 korxonalar faoliyat yuritadi. Ittifoq mamlakatlari 275 ta kompaniyasining vakolatxonalarini yurtimizda tegishli tartibda akkreditatsiyadan o'tgan.

Qisqacha qilib aytganda, O'zbekiston – Yevropa Ittifoqi iqtisodiy va savdo munosabatlari bir maromda rivojlanib kelmoqda. Tomonlar orasidagi tovar ayirboshlash hajmi o'tgan 25 yil ichida salkam to'rt barobarga ko'paydi. Biroq ikki tomonlama savdo aloqalarining imkoniyatlari cheksizdir. Afsuski, hozirgi kunda Yevropa Ittifoqi umumiy tashqi savdo aylanmasida O'zbekistonning ulushi bor-yo'g'i 0.1 foizga tengdir, xolos.

O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi aloqalari mintaqalararo miqyosda ham rivojlanib bormoqda. O'zbekiston Yevropa Ittifoqining BOMKA (Chegara hududlarida xavfsizlikni ta'minlash), KADAP (giyohvand moddalarga qarshi kurashish), TRASEKA (transport), INOGEYT (energetika), TEMPUS/Erasmus (ta'lim), INTAS (fan va tadqiqot) kabi mintaqaviy dasturlarda ishtirok etmoqda. Yevroittifoq 2003-2019-yillar davomida birgina BOMKA dasturi doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun 40,1 million yevro ajratdi. BOMKA (Border Management Programme in Central Asia) dasturi 2003-yilda amaliyotga joriy etilgan bo'lib, u Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida chegaralar boshqaruvi bo'yicha hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

O'zbekiston 2004-yilda Yevropa Ittifoqi tashabbusi bilan tashkil etilgan "Yevropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo" mintaqalararo muloqot raundi a'zosidir. Bunday turdagi muloqotlar mintaqaviy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekistonning Yevropa Ittifoqi bilan aloqalari o'ziga xos xususiyatga ega va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan bo'ladigan aloqalaridan tubdan farq qiladi. Yevropa Ittifoqining davlatsimon murakkab qurilmasi, a'zo davlatlarga nisbatan ustivor mavqei, tashkilot maqsad va vazifalarining oddiy fuqarolar manfaatiga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysindirilganligi o'zaro aloqalarga alohida xususiyat baxsh etadi. O'tgan yillar davomida o'zaro munosabatlar murakkab sinovlar davrini

bosib o'tdi. Eng ahamiyatli jihati shundaki, oxirgi yillarda Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston munosabatlarida jadal rivojlanish ko'zga tashlanmoqda. Teng manfaatli aloqalar yangi sifat bosqichga chiqdi.

Mamlakatimizdagi barqaror siyosiy va iqtisodiy rivojlanish, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidagi birdamlik va zabt etilayotgan yangi marralar, global va mintaqaviy muammolarni hal etish yo'lidagi davlatimiz rahbarining aniq va dadil tashabbuslari, umuman, qo'lga kiritilayotgan barcha muvaffaqiyatlarimiz Yevropalik hamkorlarimizning bundan o'n yil avvalgi qarashlarini tubdan o'zgartirib yubordi. Har qaysi zamonda tashqi siyosat ichki siyosatning mantiqiy davomi sifatida ko'rilar ekan, yangilanayotgan O'zbekistondagi xalqchilik, ochiqlik, shaffoflik va o'zaro manfaatdorlik tamoyillari mamlakatimiz tashqi siyosatida ham o'z aksini topayotganligi, ichki va tashqi siyosatning uyg'unligi buning uchun zamin yaratgan bo'lsa, ajabmas. E'tirof etish mumkinki, mamlakatimiz ichkarisidagi o'zgarishlarning xalqaro maydondagi evrilishlarga hamohangligi va to'liq uyg'unlashib borayotganligi Yevropalik hamkorlarimizda ishonch ruhini yanada kuchaytirdi.

Ayniqsa, 2017-yilda O'zbekiston – Yevropa Ittifoqi aloqalarida yangi bosqich boshlandi. Hozirgi paytda zamon va u bilan birgalikda xalqaro vaziyat, xalqaro hamjamiyat va xalqaro aloqalar tabiati shiddat bilan o'zgarimoqda ekan, o'zgarishlar davri da'vati mazkur bosqichning mantiqiy asosini tashkil etadi. Shu bois, 2017-yil noyabr oyida azim Samarqand shahrida bo'lib o'tgan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro anjumanda ishtirok etish uchun yurtimizga birinchi marta tashrif buyurgan Yevropa Ittifoqining Tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo'yicha Oliy vakili F.Mogerini Yevropa Ittifoqi va Markaziy Osiyo munosabatlarining ustuvor yo'nalishlari xususida gapirar ekan, o'zgarishlar davri sherikchiligi g'oyasini ilgari surdi. Shu asnoda, aytish mumkinki, ikki tomonlama aloqalardagi turg'unlik kayfiyatini shiddatli o'zgarishlar davrining uyg'oq ruhi egalladi.

O'tgan qisqa vaqt ichida diplomatik aloqalar "quyuqlashdi". Tashqi siyosatning haddan tashqari siyosiy lashgani va mafkuraviylashgani "sovuq urush" davrining asoratidir. Har narsadan hadiksirash, xavfsirash va yovqarash buning asosiy alomatlar edi. Biz bu davrni o'z boshimizdan kechirdik. Harakatsiz hech narsaga erishib bo'lmasligi, eng kichik imkoniyatlar maylida ham harakatdan to'xtamaslik lozimligi, buyuk natijalarga, ba'zan, mayda qadamlar bilan erishilishi, jarayonlar qutqusida faqat va faqat tezkor harakat qilish kerakligi yangi O'zbekistonning yangi davlat rahbarini shiori edi. O'z-o'ziga talabchanlik va ichki ma'suliyat hissi orqaligini voqealar izmini bo'ysindirish, undan oldinga o'tib olish va uni "yetaklash" lozimligi Davlatimiz rahbari tomonidan qat'iy ilgari surildi hamda o'zining xatti-harakati va xulq-atvori bilan barcha darajadagi diplomatlarimiz uchun namuna bo'ldi. Bularning barchasi Yevropalik hamkorlarimizni aniq qadamlar tashlashga undadi.

2017-yil 9-noyabr kuni Yevropa Ittifoqining tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo'yicha oliy vakili Federika Mogerini va Prezident Shavkat Mirziyoyev o'rtasida o'zaro ishonchga asos yaratgan g'oyat yuqori darajadagi muloqot tashkil

etildi. 2019-yil 31-mayda esa Toshkentda O‘zbekiston rahbari Shavkat Mirziyoyev hamda Yevropa Ittifoqi Prezidenti Donald Tusk uchrashuvi bo‘lib o‘tdi. Yevropa Ittifoqi rahbarining O‘zbekistonga ilk tashrifi diplomatik aloqalarning 25 yilligiga to‘g‘ri keldi. 2017-yildan Yevropa investitsiya banki (YEIB) hamda Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YETTB) O‘zbekiston bilan hamkorlikni yangidan yo‘lga qo‘ydi. 2017-yil oktyabrda O‘zbekiston YEIB bilan hamkorlik bo‘yicha bitim imzolandi, 2017-yil noyabrda YETTB Toshkentda o‘z vakolatxonasini ochdi.

Global va mintaqaviy muammolarni hal etishda tomonlarning o‘zaro anglashuv va tushunish asnosidagi qarashlari tobora yaqinlashib bormoqda. Fikrimiz isboti sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin.

Yevropa Ittifoqi Orol fojiasi, Orolbo‘yi mintaqasining ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolariga nisbatan hamda Orol dengizining hayotbaxsh manbalari – Amudaryo va Sirdaryo suvlaridan oqilona foydalanish sohasida ilgari surayotgan O‘zbekiston Respublikasi rahbariyatining rasmiy munosabatiga o‘z xayrihohligini bildirib kelmoqda.

Global va mintaqaviy xavfsizlik tizimining eng zaif nuqtasi bo‘lib qolayotgan Afg‘onistonda tinchlik o‘rnatish va barqaror taraqqiyotga yo‘l ochish borasida ham manfaatlar uyg‘unligi va o‘zaro izchil hamkorlikni kuchaytirish istagi yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Eslatib o‘tish joizki, Yevropa Ittifoqi Afg‘onistonda tinchlik o‘rnatish va mamlakat iqtisodiyotini tiklash ishiga eng katta ulush qo‘shayotgan homiy tashkilotdir. U 2010-yilda bo‘lib o‘tgan Afg‘on muammosiga bag‘ishlangan Qobul va London xalqaro konferensiyalarining tashkilotchisi sifatida maydonga chiqdi. 2002-yildan beri Ittifoqning Afg‘onistonga ajratgan insonparvarlik va iqtisodiy yordami qariyb 4 mlrd. yevroni tashkil etadi. Afg‘onistonning Markaziy Osiyo respublikalari bilan chegaralarini mustahkamlash orqali Yevropa Ittifoqi mintaqamiz xavfsizligini ta‘minlashga hissa qo‘shib kelmoqda. O‘z navbatida, O‘zbekiston Afg‘onistonda tezroq tinchlik va barqarorlik o‘rnatish istagini bildiribgina qolmay, ushbu mamlakatga xalqaro insonparvarlik yordamini yetkazib berish va milliy iqtisodni tiklash ishlariga faol ishtirok etib kelmoqda. 2018-yil 27-martda Toshkentda o‘tkazilgan “Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik” mavzusida Afg‘oniston bo‘yicha yuqori darajadagi uchrashuvlar tomonlarning qarashlarini yanada yaqinlashtirdi. Unda nutq so‘zlagan YEIning tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo‘yicha oliy vakili Federika Mogerini Afg‘onistondagi vaziyatni barqarorlashtirishga oid rasmiy Toshkent tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi, bu masala Bryusselning ham doimiy e‘tiborida ekanini qayd etdi. Shu bois, Yevropa Ittifoqining nufuzli siyosiy arbobi Afg‘oniston iqtisodi va infratuzilmalarini tiklash borasida O‘zbekiston ilgari surayotgan aniq taklif va loyihalar hamda amaliy sayi-harakatlar uchun mamlakatimiz prezidentiga o‘z minnatdorchiligini bildirdi.

Ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirish uchun tomonlar muhim strategik hujjatlar qabul qilmoqda. 2019-yil 19-iyunda Ittifoq Markaziy Osiyo bo‘yicha o‘zining yangi strategiyasini qabul qildi. “Yevropa ittifoqi va Markaziy Osiyo: mustahkam hamkorlik uchun yangi imkoniyatlar” deb nomlangan hujjat Byursselning mintaqa davlatlari bilan munosabatlari tarixida yangi sahifa ochishga xizmat qiladi. Bryussel rasmiylariga ko‘ra, yangi geosiyosiy voqelik hamda

hamkorlik aloqalarini mustahkamlash zarurati ushbu hujjatni ishlab chiqishga undagan. Ayni paytda Yevropa Ittifoqining O‘zbekiston uchun 2021-2027-yillarga mo‘ljallangan dasturi ishlab chiqilmoqda. O‘z navbatida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil II-dekabrida qabul qilingan Bayonnomasi bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi va Yevropa Ittifoqi o‘rtasida hamkorlikni yanada rivojlantirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi”ni amalga oshirish Rejasi amalga tizimli tatbiq etib kelinmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil iyunda “Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo‘yicha yangilangan Strategiyasini amalga oshirishda O‘zbekistonning faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar rejasi” ishlab chiqilgan.

Yevropa Ittifoqi O‘zbekistonni jahon hamjamiyatiga, ayniqsa, xalqaro iqtisodiy tuzilmalarga a‘zo bo‘lib kirish orqali jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga alohida ko‘mak ko‘rsatib kelmoqda. 2019-yil II-noyabrdayoq Yevropa Ittifoqi O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga qo‘shilishi uchun 5 million yevro grant ajratdi. Ushbu mablag‘ tashkilotga a‘zo bo‘lish jarayonida zarur hujjatlarni tayyorlash, o‘zbekistonlik mutaxassislarining JST kelishuvlari va xalqaro savdo tizimiga oid bilimlarini oshirishda ishlatiladi.

2021-yil 9-aprel kuni yana bir muhim voqea sodir bo‘ldi. O‘zbekiston Yevropa Ittifoqining Preferensiyalar bosh tizimi doirasida qo‘shimcha imtiyozlardan foydalanish huquqini qo‘lga kiritdi. Bu esa O‘zbekistonda ishlab chiqarilgan 6200 turdagi mahsulotlarni bojxona bojlarisiz Yevropa Ittifoqi bozoriga eksport qilish imkonini beradi. O‘zbekistonga nisbatan GSP+ preferensiyalar tizimining, ayniqsa, mamlakatimiz COVID-19 inqirozi bilan kurashayotgan pallada taqdim etilishi, albatta, tahsinga sazovordir.

Fan va ta‘lim sohasi O‘zbekiston va Yevropa Ittifoqi hamkorligining eng istiqbolli yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda. Mamlakatimizdagi ta‘lim va tadqiqotchilik muassasalari Yevropa Ittifoqining “Yerasmuz”, “Gorizont” kabi xalqaro grant dasturlarida muvaffaqiyatli ishtirok etib kelmoqda. Har yili yuzlab o‘zbekistonlik talabalar Yevropa universitetlarida ta‘lim olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ayniqsa, Erasmus Jan Mone grant loyihalari yo‘nalishida Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Markaziy Osiyo mintaqasida eng peshqadam oliygo‘h hisoblanadi. 2020-yilgi tanlovlar natijasida universitet jamoasi tomonidan qo‘lga kiritilgan grant doirasida mintaqamizda yagona Toshkent Yevropa tadqiqotlari markazi tashkil etildi. Markaz direktori G.Ismailovanning so‘zlariga ko‘ra, “Bugungi kunda “kelajak”, “ta‘lim” va “yoshlar” ayni bir mazmunni ifodalovchi bir ma‘noli so‘zlarga aylangan ekan, fan va ta‘lim sohasidagi hamkorlik ustivor yo‘nalish bo‘lib qolaveradi”.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda Yevropaliklar tomonidan “qo‘shnilarimizning qo‘shnilari” deb atalayotgan Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O‘zbekistonning Yevropa Ittifoqi bilan aloqalari yangi sifat bosqichiga chiqdi. Ikki tomonlama aloqalar yangicha xarakter kasb etib, turg‘unlikdagi hamkorlikdan o‘zgarishlar davri sherikchiligiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Yevropa Ittifoqining moddiy ko‘magiga ko‘z tikuvchi benefitsiar davlatdan savdo-iqtisodiy munosabatlardagi teng manfaatli hamkoriga aylanmoqda.

Eng muhimi, O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi aloqalarining yangi bosqichi nafaqat yuqori darajadagi hukumatlararo darajada, balki jamiyatning nodavlat tuzilmalari, fuqarolik jamiyati institutlari, ishlab chiqaruvchilar va biznes guruhlari, ilm-fan namoyondalaridan iborat "quyi qatlam" doiralarida ham o'z ta'sirini sezdirmoqda. Davlat va hukumatlararo oliy darajadagi aloqalar oddiy insonlar o'rtasidagi kundalik muloqot tusini olmoqda.

So'nggi so'z o'rnida, Yevropalik hamkorlar tomonidan katta e'tibor bilan kutilayotgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Yevropa Ittifoqiga tashrifi ikki tomonlama aloqalarning keyingi istiqboli uchun, albatta, muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

10-Mavzu: Yangi ming yillikda Rossiya

Reja:

1. SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga va kuchlar balansiga keskin ta'siri.
2. Rossiya va NATO munosabatlari.
3. Rossiya-AQSH munosabatlari.
4. Rossiya tashqi munosabatlari tizimida Osiyo tomon burilish.

Tayanch tushunchalar: Mustabit tizimdan qolgan og'ir meros, NATO, Potsdam konferensiyasi, Kaliningrad masalasi, Kosovo va Abxaziya muammosi, Rossiya-Xitoy munosabatlari, Kavkaz, SHXT, MDX.

1. SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga va kuchlar balansiga keskin ta'siri. XX asrning so'ngi o'n yilligi va XXI asrning boshlaridagi jahon siyosiy maydonidagi keskin o'zgarishlar: ikki qutbli dunyo tartibotining barham topishi, Sobiq SSSR va Varshava tashkilotining parchalanishi, global xarakterdagi muammolarning vujudga kelishi, xalqaro xavfsizlikka tahdidning yangi ko'rinishlarining yuzaga kelishi, xalqaro munosabatlar tizimida yangi etakchilikka da'vogar kuch markazlarining shakllanishi Rossiya tashqi siyosatini qayta ko'rib chiqish va zamonaviy davr talablariga moslashtirish zarurati tug'ildi. Bu esa tashqi siyosatning yangi huquqiy asoslarining yaratilishiga zamin yaratdi.

Postbipolyar xalqaro munosabatlar tizimi sharoitida hukmronlik uchun kurash ayniqsa dolzarb bo'lib qolmoqda. So'nggi o'n yilliklarda Xitoy qudratli iqtisodiyotni rivojlantirdi, bu yaqin kelajakda bu davlatni iqtisodiy gegemonga aylantirishi mumkin. G'arb sanksiyalari sharoitida Rossiya Xitoy bilan yaqindan hamkorlik qilishga majbur, bu esa Xitoyga foydali holatlarga keltirib chiqaradi. Yangi ming yillikda Qo'shma Shtatlar xalqaro munosabatlarning asosiy ishtirokchisi bo'lishni to'xtatadi va buning ta'sirida Yaqin Sharq va Sharqiy Yevropadagi AQSh tashqi siyosatdagi muvaffaqiyatsizliklar fonida avj oladi.

Xitoy Rossiya bilan ittifoqchilikda tobora kuchayib bormoqda va nazariy jihatdan sharqda yangi kuch qutbini namoyish etishi mumkin. Xalqaro munosabatlardagi vaziyat ushbu omillar bilan murakkablashadi, shuning uchun Xitoyning tashqi bipolyar zamonda tashqi siyosatning rivojlanish tendentsiyalarini o'rganish alohida dolzarblik va siyosiy ahamiyatga ega. Hududi juda ko'p bo'lgan

Xitoyning demografik holatini hisobga olgan holda, yaqin kelajakda ular ko'chib o'tish uchun nazariy jihatdan yangi yerlarga muhtoj bo'lishi mumkin. Rossiya Federatsiyasi bilan yaqin hamkorlik va ularning hududiy yaqinligi sharoitida ushbu istiqbollar xavfsizlik uchun potentsial tahdidga o'xshaydi. Shuningdek, ushbu mamlakatning jiddiy moliyaviy va sanoat o'sishini hisobga olgan holda, har yili XXRning jahon iqtisodiyotiga bosimi kuchaymoqda. Kelajakda Xitoy G'arb bilan shunday savdo hajmlariga erishishi mumkinki, u kelajakda shartlarni keskin belgilashi mumkin. Mintaqadagi Xitoyning ta'sir darajasini aniqlash, Xitoy-AQSh-Rossiya uchburchagidagi davlatlararo munosabatlarning xususiyatlarini aniqlash kerak.

Sovuq Urush davrida Rossiyaning g'arbgacha tomon kengayib borishi o'zining yuqori nuqtasiga chiqdi va bu kengayish Sovet Ittifoqining parchalanishiga sabab bo'ldi. Rossiya birinchi bosqich davlatlari - Boltiqbo'yi, Belarus, Ukrainani egallab oldi va ikkinchi bosqich davlatlari tomon surilib borib, Germaniyaning sharqiy qismida o'z nazoratini o'rnatdi.

Rossiyaning bu kengayishi G'arbiy Yevropa uchun xavf tug'dirardi. Yevropaliklar va AQShning ikki ustunligi bor edi: ular Rossiyani to'la qurshab olishgan va uning dengizga chiqish imkoniyatini istalgan paytda cheklab qo'ya olar edilar. Eng muhimi, Yevropaliklar va amerikaliklar dengiz savdo blokini tashkil qilib, Sovetlar lageriga nisbatan anchayin salmoqli boylik to'plashga erishdilar. G'arb iqtisodiyotiga ozroq salbiy ta'sir ko'rsatgan qurollanish poygasi Rossiya uchun o'nglab bo'lmas narxga tushdi. 1980-yillardagi neft narxining pasayishi esa Sovet Ittifoqining qulashini boshlab berdi.

Rossiya g'arbiy chegaralarining qisqarishi misli ko'rilmagan darajada bo'lib, bu chegara uzoq vaqt davomida Moskvaga shu qadar yaqin bo'lmagan. 18-asrdan beri Rossiya Yevropa yarimorolining birinchi bosqichini egallab, ikkinchi bosqichini nazorat qilib kelgan bo'lsa, 1991-yilda har ikkala bosqichdan ham ayrildi.

G'arb Boltiqbo'yini NATOga qo'shib olishi natijasida NATO hududi Sankt-Peterburgdan atigi 160 km narida bo'lib qoldi, xolos. Bunga ruslar biror javob chorasi ko'ra olmadi. Buning o'rniga Rossiya Chechenistondagi isyonchilarga qarshi kurashish, Gruziyaga intervensiya uyushtirish va Armanistonga qo'shin kiritish orqali o'z ichki va sobiq hududlaridagi barqarorlikni mustahkamlashga harakat qildi. 1991-yildan Rossiya uchun eng muhim bo'lgan davlat - Ukrainadir. Sababi Boltiqbo'yi allaqachon Yevropaga singib ketgan, Belarusda esa boshidan rusparast kuchlar hukumat tepasiga kelgan edi. Geosiyosiy jihatdan ham Ukraina muhim bo'lib, uning sharqiy chegaralari Rossiyaning markaziy qishloq xo'jaligi hududlari va asosiy aholi hamda transport markazlaridan o'tardi.

2000-yillarning o'rtalaridan boshlab ko'plab tahlilchilar jahon siyosatining ko'plab nufuzli aktorlari uchun xalqaro jarayonlarni boshqarishning bir qutbli tizimini qabul qilmasligini tobora ko'proq ta'kidlaydilar. Shunday qilib, xalqaro miqyosdagi eng nufuzli rus nazariyotchilaridan biri M.A.Xrustalevning yozishicha, "Amerika dunyo gegemoniyasi" - bu mutlaq avtoritar hodisa, garchi u umuminsoniy qadriyatlarga (shu jumladan, demokratiyaga ham) zid bo'lgan niqoblar bilan yashiringan.

Amerika dunyo gegemonligini (yangi dunyo tartibi) barpo etish yo'lida xalqaro munosabatlarning boshqa sub'ektlari tomonidan passiv va faol qarshilik ko'rsatiladi. Bu AQSh hukmron doiralari toboraga ko'proq xalqaro huquq me'yorlarini e'tiborsiz qoldirib va BMTni chetlab o'tib, qurolli zo'ravonlikka murojaat qilishga undaydi. Ushbu faol va passiv qarshilik tasodifiy emas. Qo'shma Shtatlar boshchiligidagi dunyoning qat'iy ierarxiyasi AQShning rasmiy ittifoqchilari orasida bo'lgan kichik davlatlar xalqaro munosabatlar tizimida Hindiston, Xitoy yoki Rossiya kabi qudratli davlatlarga qaraganda ancha katta rol o'ynaganda chalkash vaziyatga olib keladi.

Bir qutbli dunyoning o'rnini qutbli emas, balki ko'p qutbli dunyo egallaydi degan taxmin qilgan tahlilchilar ham uning mojarolar potentsialin oshishi haqida bashorat qilmoqdalar. Rus tadqiqotchisi V.M. Kulaginning fikriga ko'ra, "ko'p qutblilik" haqidagi bahslar yirik davlatlar o'rtasidagi ziddiyatning kuchayishi va o'rta va kichik davlatlarning hukmronlik "qutblariga" bo'ysunuvining kuchayishini keltirib chiqaradi. Hatto umumiy tahdidlarga ham qarshi tura olmaydigan yangi qarama-qarshi bloklarning konturlari taxmin qilinmoqda".

Postbipolyar xalqaro munosabatlarni to'liq tavsiflash uchun biz uning rivojlanish bosqichlarini ajratib olishga harakat qilamiz:

1. O'tish davrining dastlabki bosqichi (1985-1991yy). 80-yillardan boshlab KPSS raisi Mixail Gorbachyov SSSRda eskirgan sovet qarashlarini ("qayta qurish") tubdan yangilash yo'lini e'lon qildi. Shu bilan birga qarama-qarshilik va G'arb bilan yaqinlashish siyosati bilan to'ldirildi. O'tish davrining asosiy mazmuni - bu xalqaro munosabatlarda bipolyar ikkilamchilikni, ularni tashkil etish usuli sifatida Sovuq Urushni yengib o'tishdir. Bundan oldin 40 yil davomida Sharq-G'arbiy hududda hukmronlik qilgan (Sovet sotsializmi - kapitalizm). Sovet Ittifoqi tomonidan qarashlarning qayta ko'rib chiqilishi tufayli bipolyar tizim o'z hayotini o'tay boshladi va SSSRning o'z-o'zini yo'q qilishi dunyoning ikki qutbli qarashiga chek qo'ydi.

2. Yagona qutbli politsentrik dunyo (1991-2001yy). Amerika Qo'shma Shtatlari butunlay jahon hamjamiyatida hukmron kuchga aylanmoqdi. U Rossiyaga ham, butun Yevropaga ham o'z shartlarini belgilab qo'ydi. Qo'shma Shtatlar boshchiligidagi NATO o'zining sharq tomon kengayishini davom ettirdi, Chexiya va Slovakiya kabi sobiq sotsialistik mamlakatlarni egallab oldi. NATOning maqsadi kelajakdagi imperatorlik ambitsiyalarini bostirish uchun Rossiyaning qo'shni davlatlari hududida harbiy bazalarni joylashtirish edi. Boltiqbo'yi davlatlari ham darhol NATO blokiga qo'shib, Rossiyaning sharqiy Yevropa mintaqasidagi ta'sirini jiddiy ravishda susaytirdi.

G'arbning mafkuraviy rahbariyati AQSh ham katta ahamiyatga ega edi. Xalqaro munosabatlarning yangi tizimi rahbarlarining nazariy konstruktsiyalarida xalqaro munosabatlarning barcha sub'ektlari tomonidan umuminsoniy qadriyatlarni tan olish asosida "kuchlar muvozanati" "manfaatlar muvozanati" bilan almashtirildi. Bipolyar tizim qulaganidan so'ng, bir qutbli dunyoning kuchi va uzoq umr ko'rishi haqida AQSh boshida turgani haqida ko'plab bashoratlar qilingan. Xalqaro ekspertlar ushbu tezisni asoslab berib, xususan, hukmron bo'lgan Amerika kuchini ta'kidladilar. U yaqin kelajakda na boshqa kuchlarni, hattoki

gipotetik anti-amerika koalitsiyalarini ham muvozanatlashtira olmaydi, degan xulosani berdilar. Yetakchi aktorlarning xalqaro aloqalarda AQShning hal qiluvchi ishtirokini yaratgan xalqaro institutlar va rejimlarni saqlab qolishdan manfaatdor kuchlar mavjud.

3. AQShning bir qutbli dunyosini tugashi (2001-2010yy). Ko'pgina mahalliy va xorijiy xalqaro ekspertlarning umumiy e'tirofiga ko'ra, aynan 2001 yil 11 sentyabrda AQShda yuz bergan teraktlar va keyinchalik AQSh va uning ittifoqchilarining Afg'oniston va Iroqdagi harbiy harakatlari jahon siyosati va Vestfaliya tizimining qulashiga va yangi dunyo tartibining konturlarini shakllantirilishiga kuchli katalizator bo'lib ta'sir ko'rsatdi.

Ularning o'rnini yangi sub'ektlar - institutlar, tashqi siyosiy yuritish modellari, o'zini o'zi aniqlash printsiplari, xalqaro siyosiy makon yoki uning alohida segmentlarini tuzish bilan almashtirish ancha uzoq vaqt talab qiladi. 1990–2000 yillarda yangi elementlarning bosqichma-bosqich shakllanishi ko'pincha qattiq turbulentslik bilan birga kechgan. Ushbu jarayon o'tish davrining keyingi bosqichining mazmunini tashkil etadi. U qator voqea va hodisalarni o'z ichiga oladi, ulardan eng muhimi quyidagilardir.

O'tish davrida Moskvaning G'arb mamlakatlari va uning Sharqiy Yevropadagi sobiq ittifoqchilari bilan munosabatlarida birinchidan keskin muammoli vaziyat yuzaga keldi. Ikkinchidan bu sharqiy Yevropa davlatlarini NATO tarkibiga kiritish bo'yicha yo'nalish edi.

4. O'zgarish bosqichi va ko'p qutublikni boshlanishi (2014 yildan to hozirgacha). 2014 yilni Rossiya tashqi siyosati uchun burilish davri deb atash mumkin. Ukraina voqealari bilan bog'liq holda, u nihoyat G'arb izmidan yurishdan bosh tortdi va u bilan kurashga kirishdi. Bu aslida Moskvaning 1991 yildan beri olib borilayotgan tashqi siyosatidagi tub o'zgarishlarni anglatadi. Garchi 1991-2014 yillar G'arb bilan yaqin hamkorlik va kelishmovchiliklarning turli davrlarini birga hal qilgan edi. Oxir-oqibat Rossiya doimo strategik yon berishga erishdi. Bugungi kunda bunday imtiyozlar bo'lishi mumkin emas, faqat taktik kelishuvlar mumkin. Bu Rossyaning AQSh va Yevropaga siyosiy va iqtisodiy sheriklar sifatida ishonchini yakuniy yo'qotish va ularning qoidalariga to'liq bo'ysunmasdan ular bilan do'stona aloqalar o'rnatish mumkin emasligini anglash bilan bog'liq. Shu munosabat bilan Moskva g'arbdan sharq tomon burilishni boshladi⁷⁰.

2. Rossiya va NATO munosabatlari. Oxirgi yillarda Rossiya va NATO munosabatlari Ukraina bo'hroni xususida ikki tarafning ixtiloflari va shuningdek, ushbu harbiy koalitsiyaning Rossiya chegaralari yaqinida yanada kuchayib borayotgani sababli anchagina keskin tus oldi. 2014 yilda Qrim yarim oroli referendum o'tkazilishi ortidan Rossiyaga qo'shildi. SHundan so'ng, NATO va Moskva o'rtasidagi aloqalar jiddiylashib siyosiy taranglik yuzaga keladi. Rossiya ham NATOning SHarqiy Yevropadagi harbiy harakatlariga javoban, o'zining g'arbiy va janubiy chegaralaridagi harbiy harakatlarini yanada oshirdi. NATO

⁷⁰ Лукин А. Постбиполярный мир: миржзе сосуществование или хаос? 2016 г. № 1, С 17-29.

Rossiyaning qarshiligiga qaramasdan, Sharqiy Yevropaga qarab kengayishni davom ettiradi.

1991 yilda sobiq Sovet ittifoqi parchalangandan so'ng, NATO Yevropaning sharqiy va markaziy mamlakatlarini o'ziga a'zo qilish maqsadida doimiy tarzda sa'y-harakatlarini boshlab yubordi. NATOning ushbu harakatlariga qarshi Rossiya tomoni o'zining shiddatli munosabatini bildirdi. Rossiya nuqtai nazariga ko'ra, NATOning mazkur harakatlari Rossiyaning qo'rshab olish va izolatsiya qilishga qaratilgan. SHu boisdan, NATOning sharqqa qarab kengayib borishi Rossiya uchun tashqi tahdidlardan biri hisoblanadi. NATOning alovat bilan yondashuvi va sharq tomonga qarab ilgari lab borishi uchun sa'y-harakatlarini ikki barobarga oshirishi, Rossiya tomonidan NATOni o'zining milliy xavfsizlik doktrinasida Rossiya milliy xavfsizligi uchun tahdid deb talqin qilinishiga sabab bo'ldi. 2004 yil NATOga ettita davlat Bolgariya, Estoniya, Litva, Latviya, Slovakiya, Sloveniya, Ruminiya qo'shildi.

G'arbning Rossiya bilan dushmanligi o'tkinchi siyosat emas balki qat'iy yondashuv ekanligi Moskva uchun yaqqol namoyon bo'ldi. NATO o'z safini kengaytirish maqsadida, harbiy tashkilotga Chernogoriyani a'zo qilish jarayonini boshlab yubordi. Lekin NATOning ushbu harakatlariga qarshi Rossiya keskin qarshilik ko'rsatdi. 2016 yilning 19 may kuni NATO Chernogoriyadan ushbu tashkilotga 29 a'zosi bo'lib qo'shilishini rasmiy tarzda so'radi.

Keyinchalik NATOda harbiy tayyorgarlik ko'lamini pasaytirdi va buni asosiy sababi - "Sharqdan tahdid" yo'qolgan sharoitda boshlandi. NATO uchun o'tish davrining ramzi alyans uchun 2010 yilda qabul qilingan yangi strategik konsepsiyani tayyorlash edi. Bu omillarni quyidagicha belgilash mumkin:

1. Aniq kuch markazining yetishmasligi. Dunyoda, hech bo'lmaganda XXI asrning birinchi yarmida AQShning bo'linmas hukmronligiga asoslangan bir qutbli dunyo na xalqaro xavfsizlikni, na hatto AQShning o'zi ham milliy xavfsizligini ta'minlay olmaydi. Ko'p qutbli dunyo kontsepsiyasi shuningdek, yangi dunyo tartibining mustahkam qurilishi bo'lishi mumkin emas: 2001 yil sentyabrdagi teraktlar nafaqat biron bir kuch qutbining o'zini o'zi himoya qilishga qodir emasligini, balki ularning barchasi bir vaqtning o'zida va teng darajada ekanligini ko'rsatdi.

2. Uning yuqori darajasini tashkil etuvchi yirik davlatlarning xalqaro tizimini tuzilishida asosiy rol o'ynaydilar. 10-15 davlat xalqaro siyosiy tizimning asosiy qismiga aylanish uchun norasmiy huquq uchun kurash olib boradilar. Xalqaro tizimning oldingi holatida uning markazidan ancha uzoq (Xitoy va Hindiston) joylashgan mamlakatlar hisobiga o'z doiralarini kengaytirishni rejalashtirganlar.

3. Qo'shma Shtatlar pozitsiyasining nisbatan zaiflashishi bilan uning xalqaro hayotga ta'sir ko'rsatadigan ulkan imkoniyatlari saqlanib qolmoqda. Ushbu davlatning jahon iqtisodiyoti, moliya, savdo, fan, informatika sohasidagi o'rnini beqiyos va yaqin kelajakda ham shunday bo'lib qoladi. Harbiy salohiyatining hajmi va sifati jihatidan uning dunyoda tengdoshi yo'q (agar biz Rossiyaning strategik yadro kuchlari sohasidagi manbasidan mahrum bo'lsa).

4. O'zining ijobiy va salbiy tomonlari bilan globallasuv. (Plyuslar orasida umumiy muammolarga qarshi jamoaviy kurash mavjud):

- qashshoqlikni yengish, ochlikka qarshi kurashish;
- eng qoloq mamlakatlar va xalqlarning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga yordam berish;
- ekologik va iqlim muvozanatini saqlash;
- inson atrof-muhitiga va umuman biosferaga salbiy ta'sirlarni minimallashtirish;
- iqtisodiyot, fan, madaniyat, sog'liqni saqlash sohasidagi eng yirik global muammolarni hal qilish;
- tabiiy va texnogen ofatlarning oldini olish va minimallashtirish;
- qutqaruv ishlarini tashkil etish (shu jumladan gumanitar asoslarda);
- terrorizm, xalqaro jinoyatchilik va buzg'unchi faoliyatning boshqa ko'rinishlariga qarshi kurash;
- siyosiy va ma'muriy nazoratini yo'qotgan va xalqaro tinchlikka tahdid soluvchi anarxiya rahm-shafqatiga uchragan hududlarda tartibni tashkil etish.

3. Rossiya-AQSh munosabatlari. Taniqli olim va siyosatchi, AQShning sobiq davlat kotibi Henri Kissinjer ham atlantizm geosiyosiy nazariyasining tarafdorlaridan biri edi. U atlantizm g'oyalariga suyanan holda, xalqaro xavfsizlik masalalarida AQShning rolini alohida ta'kidlaydi. U AQShning siyosiy strategiyasini tarqoq "sohil zonalarini" xalqlari va davlatlarini "bir butun" qilib birlashtirishga, tinchlikda faoliyat ko'rsatishlari uchun ularga sharoit yaratishga, shuningdek tashqi aralashuvdan himoya qilishga yo'naltirishni taklif etdi. Uning fikricha, bu missiya Yevroosiyo, SSSR ustidan to'la nazorat o'rnatish ishida bu xalqlar va davlatlarni AQShni qo'llab-quvvatlashga safarbar etadi. Kissinjerning aytishicha, bu "bir butun" bloklar o'rtasidagi kurashda betaraf turgan yoki Yevroosiyo moyillik ko'rsatgan "sohil sektorlarini" ham AQSh qatoriga tortishi lozim.

Kissinjer doktrinasi Qo'shma Shtatlarga "qamchi va shirinlik" metodi asosida harakat etishni tavsiya qildi: Vetnamga - urush, Xitoyga - hamkorlik, Eron podshohi R.Pahlaviy rejimini, Ukraina va Boltiqbo'yi millatchilarini qo'llab-quvvatlash va hokazolar.

Keyinchalik AQSh va Yevropada Kissinjerning g'oyalariga "gumanitar geosiyosat" degan nom berildi. Aslida AQSh va NATOning urushdan so'ng ommaviy qirg'in qurollarining yangiyangi navlari bilan qurollanishi va atom quroli vositasida urushdan tiyish doktrinasi ham "sulh va gumanizm" g'oyalari bilan izohlanadi. "Bir butun" hududlarini tashqi xavfdan (SSSR yoki Xitoydan) himoya qilish maqsadida AQSh va NATO mamlakatlariga yadro quroli va harbiy bazalar joylashtirildi. Yevroosiyo va SSSR mintaqalarining siyosiy va geografik o'ziga xosliklarini hisobga olgan Kissinjer ayni yadro-raketa texnologiyalari va harbiy ustunlikka erishish yo'li bilan kelgusida ular ustidan nazorat o'rnatishni taklif qilgan edi.

2016 yilning mart oyidan 2017 yilning mart oyigacha qadar Amerika dushman yoki raqib mamlakatlarga nisbatan tutgan tashqi siyosati Washington uchun ancha

murakkab bo'ldi. Bir tomondan AQSHning Rossiya bilan munosabatlari keskin o'zgardi, boshqa tomondan esa, Amerika va Xitoy o'rtasidagi aloqalarga putur yetdi. Bundan tashqari, Amerika davlatining o'tgan yilda Suriyaga qaratilgan rejalari va loyihalari amalga oshmadi. Rossiya va Amerikaning o'tgan yildagi aloqalari sovuq urushdan keyingi eng past darajaga etib keldi. O'tgan yilda Amerika qo'shma shtatlarining oldingi prezidenti Barak Obama o'zining Oq Uydagi vakolatlari tugayotgan paytda Rossiyaning Amerikadagi 38 nafar diplomatini AQSHdan chiqarib yubordi. Shu bilan birga, Rossiyaning Amerikadagi ikkita diplomatik markazini ham yopib qo'ydi. Ruslarga qarshi ko'rilgan ushbu choralar, Amerika qo'shma shtatlari prezidenti uchun bo'lib o'tgan saylovda Rossiyaning aralashganligi bahona qilib ko'rsatildi. Vashington rasmiylari Rossiyani xususan Rossiya prezidenti Vladimir Putinni AQSH prezidenti saylovlarida respublikachilar nomzodi Donald Trampni g'alaba qozonishi uchun va Demokratlar nomzodi Hillari Klintonni mag'lub qilish maqsadida, Demokratlar partiyasining idorasiga kiber hujum uyushtirishda hamda ularning maxfiy hujjatlarini Vikiliks saytida nashr etishda ko'mak qilganlikda ayblashadi.

Amerika hukmronlari Donald Trampning murosa qilish pozitsiyasidan forig' holda, Rossiyaning jahonning turli mintaqalaridagi ta'sirining yanada kengayib borayotganidan xavotirga tushmoqda. Ushbu guruh nuqtai nazariga ko'ra, Rossiya Putinning yo'l-yo'rig'i bilan o'zining Kavkaz va O'rta Osiyodagi mavqeini mustahkamlaganidan keyin Yevropa sharqida, Osiyo g'arbida va Afrika shimolida o'zi uchun zamin yaratmoqchi. Ularning fikricha, Rossiya Ukrainada ayirmachilik g'oyalari va hissiyotlari keng targ'ib qilish yo'li bilan, Suriyada Bashar Asad davlatini himoya qilish va Misr hamda Liviya bilan munosabatlarini yanada mustahkamlash orqali XXI asrda jahonda muhim ahamiyat kasb etmoqchi.

4. Rossiya tashqi munosabatlari tizimida Osiyo tomon burilish. Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida. So'nggi paytlarda Rossiya bir yo'la bir nechta yo'nalishlarda samarali harakat qilmoqda. U inqirozning oldini olish bilan bir qatorda, Xitoy bilan hamkorlik munosabatlarini o'rnatishga harakat qilyapti. Moskva va Pekin munosabatlari kuchayishi Vashingtonga juda katta muammolar keltirib chiqarishi mumkin, deb yozadi AQSh milliy xavfsizlik sohasi vakillari Mishel Shevan-Koettsi va Eksel Xellman The National Interest maqolasida.

Rossiya Xitoy bilan o'ta yaqin harbiy, iqtisodiy va energetik aloqalarni o'rnatmoqda. Buni o'zaro manfaatli hamkorlik deb atash mumkin. Moskva bu bilan o'ziga alternativ eksport bozori hamda qo'shimcha siyosiy ta'sir hududini yaratmoqda. Xitoyda esa dunyoda yangicha tartib o'rnatilishiga tish-tirnog'i bilan qarshi chiqayotgan AQShga munosib zarba berish imkoni paydo bo'lyapti, ta'kidlaydi maqola mualliflari.

Xavfsizlik nuqtai-nazaridan AQShga Osiyo-Tinch okeani regionlaridan tahdid solinmoqda. Jumladan, Rossiya Xitoy armiyasini zamonaviylashtirishda muhim rol o'ynamoqda. U Xitoyga eng so'nggi raketa va radar moslamalarini yetkazib beryapti.

O'tgan yili ikki mamlakat o'rtasida S-400 radiusida ta'sir kuchiga ega zenit-raketa-kompleksi borasida shartnoma imzolandi. Bu ikki mamlakat munosabatida

yuqori bosqich deyish mumkin. Sababi, Rossiyadan bunday texnikani xarid qilayotgan birinchi chet el davlati Xitoy bo'ldi. Bundan tashqari, ikki davlat o'rtasida munosabatlar mustahkamlanishi AQShning iqtisodiy va moliyaviy sohalarda o'z so'zini o'tkazishiga nuqta qo'yishi mumkin. Xitoy-Rossiya hamkorligi Rossiyaga qarshi e'lon qilingan sanksiyalarning salbiy oqibatini ancha yumshatishi turgan gap.

O'tgan yil Moskva va Pekin o'rtasida 24,5 milliard dollarlik qisqa muddatli valyuta oldi-sotdi operatsiyasi shartnomasi imzolandi. Bu bir tomondan Rossiyaning dollarga tobeligi darajasini pasaytirsam, boshqa tomondan valyuta bozoriga yuan kiritilishini ta'minladi. AQSh bilan munosabatlar ziddiylashgani bois, Rossiyaning aksariyat firmalari Pekin bilan aloqalarni mustahkamlaydilar. Bu esa AQSH va uning ittifoqdoshlari qo'lidagi boshqaruv dastagini ishdan chiqaradi. Moliyaviy munosabatlar barqarorlashuvi tufayli AQSh dunyo ko'z o'ngida nobop o'yinchi sifatida namoyon bo'lishi ehtimolga yaqin. Rossiya-Xitoy kelishuvi AQShga to'g'ridan to'g'ri chaqiriq tashlash degani. Amerika endi bu ikki mamlakatni diqqat bilan kuzatishga majbur. U vaziyatni o'zgartirishga urinishga harakat qilmog'i lozim.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan nazorat savollari

1. SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga qanday ta'siri ko'rsatdi?
2. Mustabit tizimdan yangi mustaqil davlatlarga qolgan og'ir meros.
3. Rossiya-AQSH munosabatlari.
4. NATOning SHarqqa tomon kengayishi.
5. Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyati nimada?
6. SHarqiy Yevropa, Kavkaz, YAqin SHarq masalasidagi kelishmovchiliklar.
7. Rossiya tashqi siyosatida SHXT va MDX ning roli qanday?

11-Mavzu: Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli

Reja:

1. AQSh tashqi munosabatlarining rivojlanish tarixi.
2. Yevropa integratsiyasi ustidagi amerikacha nazorat.
3. Jahon siyosatida yetakchilik uchun kurash.
4. AQSHning Markaziy Osiyo, Kavkazdagi manfaatlari.

Tayanch tushunchalar: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va YUng rejaları, Lend-Liz haqidagi hujjat, Marshal rejasi, Trumen doktrinasi, NATO, SEATO. Kuch ishlatish siyosati, "N500-75" dasturi, Evrosiyo geostrategiyasi, Kemp-Devid bitami.

1. AQSh tashqi munosabatlarining rivojlanish tarixi. XVIII asrning o'rtalaridan boshlab Buyuk Britaniyaning mustamlakasi bo'lgan Shimoliy Amerikada yagona ichki bozor shakllana boshladi, savdo aloqalari rivojlandi. Ayni paytda Amerikaga Yevropaliklarning ko'chib kelishi boshlangan davrdan keyingi ikki asr davomida ko'chib kelganlarning yagona tarixiy taqdiri ham yuzaga keldi. Chunonchi, ingliz tili umumiy tilga aylandi. Yevropadan ko'chib kelganlar endi o'zlarini amerikalik deb atay boshladilar.

Amerikaliklarning o'ziga xos turmush tarzi ham shakllandi. Hududning umumiyliigi, mustamlakalarning iqtisodiy va xo'jalik manfaatlari, til va dinning yagonaligi yangi millat - amerika millatining shakllanishiga olib keldi. Mustaqillik uchun kurashning yetilishi. Buyuk Britaniya qirollik hukumati mustamlakalardan olinadigan daromadni tobora ko'paytirishga urindi. Bu esa metropoliya va mustamlaka shtatlar o'rtasidagi nizoni tobora kuchaytira boshladi.

Mustaqillik uchun urushning boshlanishi. 1774-yilda 13 shtat vakillari Filadelfiya shahrida I Kontinental Kongressga yig'ilishdi. Kongress metropoliyaning majbur etuvchi qonunlariga itoat etish majburiy emasligi haqida qaror qabul qildi. Qirol hukumati mustamlaka shtatlar hukumatlari bilan kelishuv yo'lini izlash o'rniga mustamlakalarni taslim etish siyosatini yuritdi va 1775- yilning aprelida qirol qo'shinlari ularga qarshi urush harakatlarini boshladi. Shunday sharoitda Filadelfiya shahrida II Kontinental Kongress chaqirildi. Kongress qatnashchilari urush boshlashga ovoz berdilar va virginiyalik polkovnik Jorj Vashingtonni (1732-1799) Amerika Qurolli Kuchlarining Bosh qo'mondoni etib tayinladilar.

Shu tariqa Mustaqillik urushi boshlandi. Mustaqillik Deklaratsiyasi. 1776-yilning 10-may kuni Kongress Buyuk Britaniyadan ajralishga va mustaqil davlat tuzishga chaqiruvchi qaror qabul qildi. Bu qarorni rasman e'lon qiluvchi Bayonotnoma ham tayyorlandi. 1776-yilning 4-iyulida e'lon qilingan bu hujjat "Mustaqillik Deklaratsiyasi" deb ataldi. Deklaratsiya yangi davlat - Amerika Qo'shma Shtatlarining tuzilganligini butun dunyoga ma'lum qildi.

Amerika burjua inqilobining o'ziga xos xususiyati - bu uning milliy-ozodlik urushi shaklida o'tganligida edi. Yevropa davlatlarining urushga munosabatlari. Mustaqillik urushi davrida AQSh chet el davlatlari madadiga ham tayandi. 1776-yilda Benjamin Franklin Fransiyaga elchi sifatida jo'natildi. Fransiyaning asosiy maqsadi, o'zining azaliy va xavfli dushmani - Buyuk Britaniyani zaiflashtirish edi. Shu tufayli Fransiya vaqtni boy bermay AQShga yordam ko'rsata boshladi. Hatto 1778-yilda bu ikki davlat o'rtasida "Do'stlik va Tijorat Bitimi", keyinroq esa "Ittifoq Shartnomasi" ham imzolandi. Buyuk Britaniyaning zaiflashuvidan Ispaniya va Rossiya ham manfaatdor edi. Shuning uchun ham ular AQShga nisbatan do'stona yo'l tutishdi. Bu esa AQShga ham harbiy, ham moddiy, ham ma'naviy madad bo'ldi.

Urushning tugallanishi. 1782-yilda Amerika va Fransiya qo'shinlari inglizlarning asosiy kuchlarini taslim etdi. Natijada qirol hukumati muzokaralar boshlashga majbur bo'ldi. Shu tariqa urush tugadi. Tinchlik muzokaralari Parij shahrida o'tkazildi. Nihoyat, 1783-yilning 3-sentabrida AQSH va Buyuk Britaniya o'rtasida tinchlik shartnomasi imzolandi. Shartnomaga ko'ra, Buyuk Britaniya AQSH davlatining tuzilganligini, uning mustaqilligini, suverenitetini tan oldi. AQSH Konstitutsiyasining qabul qilinishi. 1787-yili Filadelfiya shahrida mamlakat shtatlari vakillarining Ta'sis Konventi chaqirildi. Uning ishida barcha shtatlardan saylangan 55 nafar vakil qatnashdi. Ular AQSH Konstitutsiyasini tayyorlash ishini nihoyasiga yetkazishlari lozim edi. Shunday bo'ldi ham. Uzoq davom etgan fikr- mulohaza va tortishuvlardan so'ng AQSHning qonun chiqaruvchi hokimiyat organi - Kongressning, federal hukumatning, Oliy Sudning vakolatlari hamda shtatlar bilan markaziy hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar xususida yagona kelishuvga erishildi. Va nihoyat, 1787-yilda AQSH Konstitutsiyasi qabul qilindi. Davlat tuzumi.

Konstitutsiya AQSHda respublika tuzumini o'rnatdi. Ijro etuvchi hokimiyatni 4 yil muddatga saylanadigan Prezident boshqaradigan bo'ldi. Prezident keng vakolatlarga (armiya va flotning Oliy bosh qo'mondoni, xalqaro shartnomalar tuzish, barcha vazirlarni lavozimiga tayinlash va lavozimidan ozod qilish va hokazo) ega bo'ldi.

1789-yilda Jorj Vashington AQSHning birinchi Prezidenti etib saylandi. Oliy Qonun chiqaruvchi hokimiyatning ikki palatali Kongress tomonidan amalga oshirilishi belgilandi. Yuqori palata Senat, quyi palata esa Vakillar palatasi deb ataldi.

Olti yil ichida - 1914-yildan 1920 yilgacha mamlakat milliy boyligi 2,5 baravar oshdi. 1920-yilda AQShda butun dunyoda ishlab chiqarilgan yalpi mahsulotning 47%i yaratildi. Boshqa ayrim ko'rsatkichlar bo'yicha AQShning yutuqlari yanada salmoqliroq edi. Mamlakatda dunyodagi jami avtomobillarning 80%i, neftning 67%i ishlab chiqarilardi. Amerika floti urush davomida 10 baravarga o'sdi. AQSh Angliya qatori dunyodagi yyetakchi dengiz davlatiga aylandi. Jahon oltin zapasining qariyb 50%i AQShning oltin xazinasini saqlanuvchi Fort-Noksdagi jamlandi. AQSh jahonning moliyaviy markazi, jahon bozorining poydevoriga aylandi.

2. Yevropa integratsiyasi ustidagi amerikacha nazorat. Qator masalalar bo'yicha yaqinlashuv va transatlantik dialogni teng huquqli sheriklik kabi tasavvurdagi urinishga qaramasdan, amerikaliklar Yevropa integratsiya jarayonlarini nazorat qilish uchun bor kuchlarini sarflamoqdalar. Eng avvalo, AQSh Yevropada o'zining strategik nazoratini NATO va harbiy bazalari vositasida amalga oshirmoqda. O'z o'rnida AQSh Yevropaning o'zida mavjud bo'lgan kelishmovchiliklardan unumli foydalanoqda. Masalan, Fransiyaning Germaniya ustunligi vujudga kelishidan havotirga tushishi, Germaniyaning esa Rossiyadagi kuchlarni tiklanishi borasidagi qo'rquvi, Britaniyada esa, uning ishtrokisiz qit'ada konsolidatsiya imkoniyatlari borasidagi jazavasi, Yevropa hamjamiyatining Bolqondagi portlash xavfi masalasini hal etishda o'z kuchiga tayanib ish ko'rish kabilardir.

AQSh Yevropani bir tizginda ushlab turish uchun "nemis karta"sini o'ynashga harakat qiladi. Germaniyani yana imperiya darajasiga chiqarish, Yevropada kezib yuruvchi "nemis ruhi" Yevropani boshqa xalqlarini dahshatga soladi. Chunki ikkinchi jahon urushi Yevropa xalqini xotirasidan chiqqan emas. Shuning uchun Yevropa markazida, Rossiya bilan chegaradosh davlatlarda AQSH RQMLari va harbiylari joylashtirilgan. Ma'lumki, YI ichida separatizm siyosatining anglanishi strategik xarakterga ega bo'lib bu 2016 yil Biritaniya YIdan chiqishini e'lon qilishi, Kataloniya, Irlandiya o'z mustaqiligini talab qiladigan referendum o'tkazishi bunga misol bo'laoladi. YIdagi uyushqoqlik yo'qligi AQSHga nisbatan ham iqtisodiy, ham siyosiy masalalarga qarshi turishga qodir emasligini bildiradi.

Yevropa integratsiya ustidan nazorat borasida ikkinchi strategik dastak sifatida AQSH TMKlarining mavjudligidir. Ular Yevropada o'zlarini filial va shaxobchalarini kengaytirmoqdalar va bu bilan G'arbiy Yevropa mintaqasida AQSHning iqtisodiy pozitsiyasini mustahkamlashga urinmoqdalar. TMKlar

Yevropada faol investesiyalashtirish siyosatini olib borib, bu erda yuqori texnologiya tovarlarini olib kirmoqdalar⁷¹.

AQSHda Yevropa siyosatining faol tarafdorlari ko'plab topiladi. Shulardan biri Zbignev Bjezinskiydir. Uning fikricha, Yevropa "AQSHning tabiiy ittifoqi va "global sherigi" isoblanadi. SHuningdek G'arbiy Yevropani dunyoni boshqarishga bemalol jalb etsa bo'ladi, chunki AQSH faqatgina o'z kuchiga tayanar ekan, dunyo geosiyosiy makonida etakchilik qilishga kerakli darajada kuchli emas. Yevropa bilan global sherikchilik to'g'risidagi safsata zarur, chunki YIni saqlab qolish

Yevrosiyoda AQSH uchun muhim geosiyosiy plastdarm sanaladi. Bjezinskiy bayonot berishicha, "AQSHning Yevropada bosh geosiyosiy maqsadi haqiqiy transatlantik sherikchilik yo'li orqali Yevrosiyo qit'asida AQSH plastdarmini mustahkamlash, pirovardida rivojlangan Yevropa xalqaro demokratik tartiblar va hamkorlik kabilarni ilgari surishda yanada real tramplanga aylansin"⁷².

AQSh starteglari Yevropaliklarning "amerikacha" tafakkur markazini shakllantirish, bunda barcha ommaviy axborot vositalari kanallari amerikacha turmush tarzi va erkin deokratiya qadriyatlarini oshkora yoki pinhona targ'iboti bilan to'ldirish yordamida amalga oshirishga intilmoqdalar. Ma'lumki, Yevropada aylanayotgan 85% axborotlarning kelib chiqishi AQShga borib taqaladi.

3. Jahon siyosatida yetakchilik uchun kurash. Jahonda AQShning "xalqaro terrorizmga qarshi kurash" g'oyasi butun dunyodagi siyosiy munosabatlarni boshqarishga qo'l kelmoqda. Yevropada ayrim murakkabliklarni qo'llab- quvvatlab, iqtisodiyotini militarizasiyalashtirish, YIni qurollanish poygasiga tortish asosiy maqsad qilib belgilangan.

XXI asr boshlariga kelib, tartiblarning asosiy qirralariga aniqlik kiritildi. Birinchidan, ushbu tartiblarning amalda kafolatli boshqaruvchisi AQSh bo'lib qolmoqda. Bu o'rinda AQSh ma'muriyati avvalo amerika manfaatlariga asoslanganlar va butun dunyo manfaatlarini o'z manfaatlariga aynanlashtirish ishlarini olib borganlar. Eski xalqaro institutlar esa, bu o'rinda AQSh siyosatini amalga oshirishga faqatgina "xalaqit" berar edi. Ikkinchidan, yangi xalqaro huquq asoslari an'anaviy g'arbcha demokratik qadriyatlar bilan mustahkamlangan va ular dunyoning nog'arbiy qismidagi erkinlik g'oyalari, demokratik tartiblardan kuchli farq qilar edi.

Yangi yuz yillikda AQSh o'zini tutishiga qaraganda, g'uyoki yangi tartiblar mavjud bo'lganiday, vaholanki, qator davlatlar oshkora yoki pinhona bunday yangi tartiblarning o'rnatilishiga qarshilik qilishni davom ettirmoqda. Voqea va tafakkur shuni ko'rsatmoqdaki, hozirda yangi tartibot haqida gaprishga hali erta.

Xalqaro munosabatlarda status-kvo (lotin. Muayyan vaqtda mavjud yoki mavjud bo'lgan siyosiy, huquqiy yoki holatlar) va "tartibga solingan anarxiya" degan tushunchalar mavjud. Siyosiy fanlarda status-kvo atamasi, muayyan vaqtda mavjud bo'lgan siyosiy, huquqiy yoki boshqa holatlar sifatida ta'riflanadi. Bu tartiblarning muhim belgisi normalar, tamoyillar, kelishuv bitimlar subyektlari

⁷¹ Norbekov.U. Geosiyosat asoslari. T.: Fan va texnologiya. 2017- 176-bet.

⁷² Бжезинский З. Великая шахматная гока. госпосгрео Америки и его геостратегические императивы. - М.: Логос, 1998 - С.300.

o'zaro munosabatga kirishib, yuzaga kelgan muammolarni hal qiladilar. "Status-kvo" kategoriyasi realism nazaryasiga taaluqli bo'lib, unda bir necha asosiy tamoyillar mavjud. Birinchidan, xalqaro siyosat anarxialik xarakterga ega ekanligi e'tirof etiladi. Ikkinchidan, xalqaro tizimdagi nizolarning mavjudligi uning tabiatiga xos ekanligi haqidagi tezisdir va holatni xalqaro huquqiy institutlar va axloqiy normalar vositasida qisman nazorat qilish mumkin⁷³.

Yangi xalqaro tartib haqida ilk bor AQSH prezidenti katta J.Bush (1989-1993) Yalta-Potsdam bitimini eskiligini ta'kidlagan edi. Uni o'rnini egallagan B.Klinton (1993-2001) bu fikrni ilgari surib, demokratik qadriyatlarga asoslangan butun dunyo tartiblarini qurish strategiyasi e'lon qildi. Kichik J.Bush (2001-2009) bu g'oyani harbiy ruhda, mohiyatan terrorizmga qarshi kurash shiori ostida butun dunyo masshtabida "Amerika demokratiyasi g'albasi uchun urush"ni e'lon qildi. Ko'pgina rivojlangan yangi tartiblar g'oyasini inkor qilsada, AQSh tashqi siyosatiga singdirilgan revizionistik ruhda nisbatan ehtiyotkorona munosabatlarda bo'lmoqdalar.

Juda ko'p davlatlar, YI, Rossiya, Xitoy va Yaponiya davlatlari dunyoni eski tartibotidan voz kechishga shoshilmayatilar. Yangi Vashington pozisiyasidan xavotirda bo'lib, eski tartibot XX asrda tinchlikni saqlashga katta yoyordam berganligini hisobga olib to'liq iste'moldan chiqarmoqchi emas. Demokratik AQSh esa, avvalo yangi tatiblar boshqaruvida ko'pgina davlatlar faqatgina ramziy o'rnlargina ega bo'lishlari mumkin, deb ularni qo'rqitishga intilmoqda. Harbiy salohiyat nuqtai-nazaridan AQSh, Germaniya, Britaniya, Fransiya, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Eron, Pokiston, Kanada va Yaponiya o'rtalaridagi farq saqlanib qolmoqda. Lekin ular bir-biri bilan kelishuvga, o'zaro manfaatlarini hisobga olishga majburdirlar. Amerikalik siyosatshunos T.Barnettning fikricha, dunyoni "funksiyalashgan yadro" va "integrasiyalashgan bo'linish hududi"ni farqlash lozim. Birinchisiga u yetakchi davlatlarni kiritadi, ya'ni "Yettilar guruhi" - "eski konsert". Uning tarkibiga "globallashuv tizimi"ga kirish yo'lida harakat qilayotgan boshqa davlatlar kiradi. Bular - Shimoliy Amerika va Yevropa ittifoqi, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Hindiston, Avstraliya va Yangi Zelandiya, Janubiy Afrika, Argentina, Braziliya va Chilidir. Bu davlatlar o'rtasida "o'zaro kafolatlangan bog'liqlik" munosabatlari mavjud va bu munosabatlar ularni integrasiyalashgan "yadro"ga aylantiradi⁷⁴.

AQShga 2009 yil prezidentlikka saylangan B.Obama AQShning Iroq va Afg'oniston singari boshi berk ko'chaga kirib qolgan muammolari bartaraf etilib, eski ssieneriyadan voz kechib yangisiga o'tish ishlari boshlandi. AQShning yaqin sharq va Afg'oniston masalasiga yangi yondashuvlari, yangi urush ssenriysi ishlab chiqildi. Yaqin sharq, arab davlatlarini birlashishiga qarshi choralar, Saudiya Arabaistoni va Eron mazhablarga bo'linish, siyosiy qutblashish, mintaqada ta'sir doirasi ustida kurashish ishlari avj oldirildi. Yaman, Liviya fojiasi, Suriya va Iroq fojiasi, Isroil va Falastin majorosi hal etilmasligi, Eronni terrorizmni qo'llab-

⁷³ Norbekov.U. Geosiyosat asoslari. T.: Fan va texnolgiya. 2017- 183-bet.

⁷⁴ Agnew, John A. 2003. Geopolitics: revisioning world politics. New York, N.Y..Routledge. P.179

quvvatlashga ayblab, yadro dasturini inkor etilishi - bu AQShning yaqin sharqdagi faol harakatidan dalolat beradi.

Yaqin Sharq masalasida AQSh arab mamlakatlarining milliy birligiga qarshi kurash maqsadida turli bitim va geosiyosiy o'yinlar amalga oshiradi. Masalan Isroil va Falastin nizolari fonida "Kemp-Devid bitimi" tuzilgan.

Ushbu bitimga ko'ra Yaqin Sharqda tinchlik o'rnatish maqsad qilib olingan edi. AQSh Prezidenti Jimmi Karter, Misr Prezidenti Anvar Sadod va Isroil Bosh vaziri Menaxem 1978 yil 17 sentyabrda imzolaydilar. Muzokaralar davomida Isroil tomonini tashqi ishlar vaziri Moshe Dayan va xavfsizlik vaziri Ezer Vaytsman ham ishtirok etdi. Sammit matbuot uchun yopiq edi. Kemp-Devid muzokaralari oldidan tomonlar o'rtasida bir necha oylik samarasiz aloqalar bo'lib o'tdi.

Kemp-Devidda ikkita shartnoma imzolandi. Birinchisi - "Yaqin Sharqda tinchlik o'rnatish uchun asos" - Xavfsizlik Kengashining 242 va 338-sonli qarorlarini tinchlikni o'rnatish uchun huquqiy asos deb tan oldi. Birinchi qism G'arbiy Sohil va G'azo sektoriga bag'ishlangan bo'lib, ushbu hududlarda Falastin ma'muriyatini yaratish dasturini amalga oshirishga chaqirilgan. Shartnomaning ikkinchi qismida Isroil va bo'lajak muxtoriyat o'rtasidagi munosabatlarni normallashtirishga to'xtalib o'tilgan, shuningdek kelajakda Isroil, Iordaniya, Suriya va Livan o'rtasida shunga o'xshash shartnomalar tuzilishi ko'zda tutilgan.

Ikkinchi shartnoma - "Misr va Isroil o'rtasida tinchlik bitimini tuzish doirasi" - Isroilning Sinay yarim orolidan "Britaniya mandati davrida Misr va Isroil o'rtasida xalqaro tan olingan chegaraga qadar" to'liq chiqib ketishi nazarda tutilgan edi. davlatlar o'rtasida o'zaro tan olish va diplomatik, iqtisodiy va madaniy aloqalarni o'z ichiga olgan aloqalar o'rnatiladi.

Yaqin Sharqda Fors ko'rfazi urushi paytida (1991 yil) Amerika davlatining xalqaro faoliyatida aniq namoyon bo'ldi va quyidagi strategik tamoyillarni vujudga keltirdi:

1. Doimgi shaylik. AQSh harbiylarini sezilarli darajada qisqartirilganligi sababli armiya afsonaviy kuchga aylanmaydi. Ya'ni kadrlar yetishmayotganligi, ularni o'qimaganligi va zudlik bilan joylashtirishga tayyor bo'lmaganligi oqibatida tayyorgarlikni kuchaytirishga harakat bo'lgan. Inqirozlarni oldini olish va ularga qarshi kurashish kontseptsiyasi kerakli joyga yetib borish, hujumga tezda munosib javob bera oladigan kuchni yaratish zarurligini belgilaydi. Bu esa o'z navbatida, faol kuchlar va zaxira kuchlarining sa'y-harakatlarini birlashtirishni, malakali kadrlarning mavjudligini, to'liq jihozlanishni, o'z vaqtida razvedka va askarlarning intensiv tayyorgarligini nazarda tutgan holda barcha darajalarda birlashtirilgan jamoaviy ishni talab qiladi.

2. Kollektiv xavfsizlik. Global miqyosdagi har qanday inqiroz namoyon bo'lishiga qarshi yanada faol javob beradigan xalqaro xavfsizlik tashkilotlari homiyligidagi har xil ko'p yo'nalishli operatsiyalar tashkil qilishi kutilmoqda. 1991 yil Fors ko'rfazidagi urushda BMT AQSh ittifoqchilari faoliyatini tashkil etish va tajovuzkorga jamoaviy javob berishga ruxsat berish orqali belgilangan rolni o'ynadi. Yangi xalqaro tartib nizolarni hal qilishda kuch ishlatmaslik bilan tavsiflanishi kerak va kelishuv buzilganida NATO kabi rasmiy ittifoqlarni qo'llab- quvvatlashi davom

etishi kerak. Tezkor harakat qilish uchun vaqt va imkoniyat ko'plab davlatlar tomonidan taqsimlanadi.

3. Qurollarni boshqarish. Qo'shma Shtatlar qurollarni nazorat qilishni yakuniy maqsad sifatida emas, balki milliy xavfsizlikni ta'minlash vositasi deb biladi. Shuning uchun u harbiy tahdidni Amerikaning harbiy manfaatlariga cheklab qo'yishi va harbiy munosabatlarning oldindan bashorat qilinishiga erishishi kerak.

4. Dengizda va kosmosda ustunlik. Havo, kosmik va dengizdagi afzalliklarga erishish va ularni saqlab qolish Amerikaning global yetakchiligini davom ettirishning kalitidir. Havo, dengiz va kosmik sohada tezkor boshqaruvni o'rnatish qobiliyati bir vaqtning o'zida hujum samaradorligini oshirishni, qurbonlarning kamayishini va harbiy kuchlardan qayerda bo'lmasin mohirona foydalanishni ta'minlaydi.

5. Strategik xarakterdagi samaradorlik. O'z mamlakatida va chet elda joylashgan Amerika qo'shinlari Oliy qo'mondonning birinchi buyrug'i bilan dunyoning istalgan nuqtasida ishlashga to'liq qodir bo'lishi kerak.

6. Harbiy kuchning kerakli hajmini o'z vaqtida aniqlash. Qo'shma Shtatlarning o'z mamlakatida va chet elda harbiy kuchning zarur hajmini o'z vaqtida aniqlash qobiliyati muhimligi jihatidan inqirozli vaziyatlarga javob berish orqasida turgan strategik ahamiyatga ega. Shuningdek, bu tiyilish, mintaqaviy barqarorlik va jamoaviy xavfsizlik bilan chambarchas bog'liq, chunki kelajakda AQShning xorijdagi to'g'ridan-to'g'ri harbiy ishtiroki sezilarli darajada cheklanadi.

7. Texnologik ustunlik. Qo'shma Shtatlar miqdoriy chora-tadbirlarning dolzarbligini yengib o'tishi, Amerika harbiylari uchun xavfni kamaytirish va to'qnashuvlarning oldini olish uchun mavjud salohiyatni yumshoqroq ko'rinishga ega. Ammo o'zgacha hal qiluvchi ko'rinishga aylantirish uchun texnologik ustunligini rivojlantirishi kerak. Shuning uchun yuqori texnologiyalarni jadal rivojlantirish va himoya qilish federal hukumatning asosiy vazifasiga aylanadi.

8. Qat'iylikka asoslangan kuch. Harbiy kuch ishlatish to'g'risida qaror qabul qilinishi bilanoq mojaroni hal qilishda uning cho'ziluvchanligi, odamlarning cheksiz qurbonliklari va katta moddiy xarajatlarni keltirib chiqaradigan yarim choralar yoki noto'g'ri usullar bo'lmasligi kerak⁷⁵.

Amerikaning global tizimi, - deb yozadi Z. Bjezinskiy, shu bilan bog'liqki, - ayniqsa, mag'lubiyatga uchragan dushman - Germaniya, Yaponiya va keyinchalik Rossiyada bo'lgani kabi koopatatsiya⁷⁶ texnikasining ahamiyatiga asoslanadi. ... Bu hech qanday iyerarxik piramida emas ... lekin uning kuchi Washington, Kolumbiya okrugi deb nomlangan yagona manbadan keladi.

Shuning uchun Amerika ustunligi yangi xalqaro tartibni qayta tikladi, u nafaqat transplantatsiya, balki Amerika tizimining ko'plab xususiyatlarini chet ellarda institutsionalizatsiya qiladi. Uning ajralib turadigan xususiyatlariga quyidagilar kiradi.

⁷⁵ National Military Strategy of the United States. January, 1992. P. 8-10.

⁷⁶ Iotini Cooptatio - qo'shimcha saylov) bu yangi organlar yoki nomzodlarni saylanadigan organga ushbu organing o'z qarori bilan qo'shimcha saylovlar o'tkazmasdan kiritish. Kooptatsiya, agar uning ta'sis hujjatlari talab qilsa, tegishli tashkilotning umumiy yig'ilishida qo'shimcha ravishda tasdiqlash mumkin.

- jamoaviy xavfsizlik tizimi ...;
- mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik ...;
- qarorlar qabul qilish jarayonining izchilligi sifatini oshirishga qaratilgan protseduralar, hattoki AQSh ustun bo'lgan holatlarda ham;
- asosiy ittifoqlarga a'zolikning demokratik xususiyatiga ustunlik berish;
- boshlang'ich global konstitutsiyaviy va sud tuzilmalari.

4. AQSHning Markaziy Osiyo, Kavkazdagi manfaatlari. Bugungi kunda, AQSh Markaziy Osiyo mintaqasida kuchli pozitsiyani egallashga intilmoqda. Uning bu harakatlarini amalga oshirishida, avvalo, AQShning katta harbiy- iqtisodiy salohiyati, qolaversa, uning halqaro sahnadagi kuchli siyosiy avtoriteti qo'l kelishi mumkin. Avval, Rossiya AQShning bu mintaqadagi har qanday hatti- harakatiga qarshilik qilgandi. Ammo, xalqaro terrorchilikka qarshi kurash, Markaziy Osiyo va Kavkaz davlatlarida demokratik islohatlarni olib borish shiori AQSh uchun yangi imkoniyatlarni ochdi.

Shu o'rinda, AQShning pozitsiyasi kuchayishi natijasida Rossiyaning Markaziy Osiyodagi rolini susayishini ham ta'kidlab o'tish joiz. O'zining juda qulay jo'g'rofiy holatiga qaramasdan, Rossiyada mavjud ichki muammolari tufayli, Kreml Markaziy Osiyoga sarmoya kiritish va mintaqada davlatlari bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish bobida AQShga munosib raqobat ko'rsata olmayapti.

Umuman olib qaralganda, Jorj Bush ma'muriyatining Markaziy Osiyoda olib borayotgan tashqi siyosati, ayniqsa iqtisodiyot sohasida, nisbatan muvaffaqiyatli deb hisoblash mumkin. Birinchi navbatda, AQShning Markaziy Osiyo davlatlari bilan sezilarli darajada savdo va investitsion aloqalari kuchaydi. Buning sababi, AQSh ma'muriyati, Kongress va Davlat departamenti tomonidan to'g'ridan-to'g'ri sarmoya kiritish siyosatining puxta ishlab chiqilganligi, Markaziy Osiyo davlatlarida iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy dasturlarni amalga oshirish uchun mablag' ajratish va beg'araz yordam ko'rsatish siyosati samarasi deb e'tirof etish mumkin. Shuningdek, AQSh Savdo Vazirligi nazorati ostida Amerika va Markaziy Osiyo savdo elitasi o'rtasida o'rnatilgan hamkorlik ham ikki tomonlama munosabatlar rivojlanishiga hissa qo'shdi.

Garchi, o'rta biznes elitalar o'rtasidagi hamkorlik bobida AQSh raqib davlatlar Rossiya va Xitoyga imkoniyatni boy bersa hamki, Amerika savdo agentliklari Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha turli xil dasturlarni ishlab chiqqan va ular ko'lami boshqa davlatlarga qaraganda ko'p. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, AQSh siyosatshunoslari mamlakat tashqi siyosatini ishlab chiqish jarayonida hamisha faol ishtirok etganlar.

AQSh siyosatshunoslari va ilmiy doiralari Amerika Markaziy Osiyoda olib borayotgan siyosati nechog'li to'g'ri ekanligi xususida yakdil fikr mavjud emas. Fukuyama, Xantington, Bjezinskiy, Xomskiy, Byukenen kabi mashhur siyosatshunolar turli xil pozitsiya va fikrlarni bildirishadi. Ba'zi birlari, AQShning Markaziy Osiyodagi siyosatini kaos va ongli, ratsional ishlab chiqilmagan deb tanqid qilsa, qolganlari esa J.Bushning Markaziy Osiyoga qaratilgan siyosatiga ijobiy baho beradi.

Amerikaning postsovet Yevroosiyosidan chiqib ketishi Obama ma'muriyati davrida boshlanib, Tinch okeaniga ustuvor yo'nalishlarni o'zgartirib,

Afg'onistondan qo'shinlarini olib chiqishni boshladi - bu AQShning e'tiborini Yevropa va postsovet muammolaridan chalg'itdi. Tramp davrida bu tendentsiya yanada kuchaygan - bu Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazdagi uzoq vaqt davomida Xitoy va G'arb bilan yaqin aloqalar orqali o'zlarining noqulay munosabatlarini muvozanatlashtirishga intilgan ko'plab rahbarlarni xafa qildi.

Qo'shma Shtatlarning ketishi ularga ko'pvektorli yondashish imkoniyatini ancha kam qoldiradi - va saylovlardan so'ng bu yerda biror narsa o'zgarishi ehtimoldan yiroq emas.

AQShning postsovet Yevroosiyosidan chekinishining asosiy sababi shundaki, uning mavjudligi dastlab II sentyabr voqealari va Afg'onistondagi keyingi urush tufayli yuzaga kelgan ekzistensial shokning faqat yon ta'siri edi. Endi Markaziy Osiyo va Kavkaz AQSh uchun ikkinchi darajali manfaatdordir - ular Amerika chegaralaridan uzoqda joylashgan va Qo'shma Shtatlar yoki uning eng yaqin ittifoqchilari uchun juda katta xavf tug'dirmaydi.

AQShning Markaziy Osiyo va Kavkazga munosabati turli prezidentlar davrida ozgina o'zgardi. Masalan, 2009-2010 yillarda Obama yangi hech narsa taklif qilmadi, shunchaki kichik Bush siyosatini davom ettirdi, har ikki mintaqa orqali Afg'onistonga harbiy yuklarni etkazib berish kanallarini rivojlantirdi. Faqat Obamaning ikkinchi muddati davrida, Afg'onistondan qo'shinlarni olib chiqish boshlanganda, ma'muriyat mintaqaviy masalalar bo'yicha Markaziy Osiyo bilan muloqotni kengaytirish uchun C5 + 1 formatini taklif qildi.

Tramp ma'muriyati C5 + 1 formatini saqlab qoldi, uni 2020 yilda Davlat kotibi Mayk Pompeo yanada kuchaytirdi va o'zining Markaziy Osiyo strategiyasini boshladi. C5 + 1 Vashingtonning mintaqaviy ishlarda ishtirok etishining asosiy vositasiga aylandi. Yangi Prezident Baydenning siyosiy hokimiyati tarkibida C5 + 1 formatini ishlab chiqqan Obama ma'muriyatidan ko'plab odamlar bor, balki avvalgi kurs davom etishi mumkin.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan nazorat savollari

1. Jahon siyosatida etakchilik uchun kurash nimalarga asoslanadi.
2. Monro doktrinasi.
3. Xey doktrinasi.
4. Vilsonning tinchilik dasturi.
5. Daues va Yung rejalari.
6. Lend-Liz haqidagi hujjat.
7. Marshal rejasi.
8. Trumen doktrinasi.
9. Kuch ishlatish siyosati va uning barbod bo'lishi.
10. "N500-75" dasturining mohiyati.
11. Kemp-Devid bitami.
12. Arab mamlakatlarining milliy birligiga qarshi kurash vositasi.
13. AQSH ning O'rta Osiyo, Kavkaz va Hinddagi manfaatlari.

12-mavzu: Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati

Reja:

Xitoy tashqi siyosatining shakillanishi va uning jahon siyosatidagi roʻlining mustahkamlanishi.

Xitoy tashqi siyosatining asosiy yoʻnalishlari va prinsiplari.

Zamonaviy bosqichda Xitoyning Markaziy Osiyo bilan aloqalari hamda uning mintaqadagi manfaatlar.

Tayanch tushunchalar: Xitoy-Rossiya, Xitoy-Gʻarbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlari, iqtisodiy taraqqiyotning spetsifik xususiyatlari, demografik muammo, “Katta Xitoy” integratsiyasi.

I. Xitoy tashqi siyosatining shakillanishi va uning jahon siyosatidagi rolining mustahkamlanishi. Xitoy oxirgi olti asr davomida Min sulolasi hukm surgan davr (XIV - XVII asrlar) dan boshlab, ayniqsa, Sin sulolasi davri (XVII-XX asrlar)da tashqi dunyodan ajralish siyosatini olib borganini eslash lozim. Oʻshanda tashqi dunyo bilan har qanday aloqalar taqiqlab qoʻyilgan edi. Bu Xitoyning tanazzulga yuz tutishiga olib keldi, qashshoqlik va qoloqlikni yanada kuchaytirdi. XXR rahbariyati Osiyoning «toʻrt kichik ajdari» (Syangan, Singapur, Tayvan, Koreya) iqtisodiyoti taraqqiy etishiga olib kelgan omillarni oʻrganib chiqib, tashqi dunyoga ochiqlik yoʻliga kirdi.

XX asrning 70-80-yillari chegarasida “yagona front” siyosatining siyosiy-strategik yoʻnalishi ayniqsa faol rivoj topdi. Bu maʼlum darajada Xitoy chegarasi yaqinidagi vaziyatning yanada murakkablashuvi bilan bogʻliq edi: 70-yillarning oxiridan boshlab Xitoy-SSSR, Xitoy-Monogoliya va Xitoy-Hindiston chegarasidagi keskinlikka Xitoy-Vetnam chegarasidagi qarama-qarshilik, qoʻshni Afgʻonistonga sovet qoʻshinlarining kiritilishi, Uzoq Sharqda va Tinch okeanining gʻarbiy qismida sovet harbiy salohiyatining yanada kuchayishi, shuningdek KXDR bilan Xitoy munosabatlarining sovuqlashishi qoʻshildi.

1978-yil hokimiyat tepasiga Den Siyopin kelgandan soʻng tashqi siyosatda keskin oʻzgarishlar roʻy berdi “yagona front“ siyosati, “koʻp qutubli dunyo”, “uchinchi dunyo nazriyasi“ kabi jahon siyosatidagi nazariyalarni ilgari surib koʻp tomonlama munosabatlarga kirishadi bu esa Xitoy taraqqiyoti uchun ijobiy ahamiyatga ega boʻlgan.

Muammolarni yechishning kuch ishlatishga asoslanmagan, ancha tejamli va shu bilan bir vaqtda samarali yoʻllarini doimiy ravishda izlash, shuningdek ayrim davlatlar bilan alohida munosabatlarga urgʻu berish Xitoy tashqi siyosatining muhim xususiyati hisoblanadi. Shunga mos ravishda, u yoki bu diplomatik yurishlarni tayyorlayotganda tahliliy ishning muayyan qismi jahonda mavjud ziddiyatlarni, ulardan mamlakat manfaatlarida foydalanish imkoniyatlarini oʻrganishga bagʻishlanadi.

“Yagona front” siyosatini olib borish Xitoyga qisqa vaqt ichida Gʻarb mamlakatlari bilan munosabatlarni butunlay oʻzgartirish imkonini berdi. 1978-yilning dekabrda 1979-yil yanvardan boshlab ikki mamlakat oʻrtasida diplomatiya munosabatlarini oʻrnatish toʻgʻrisidagi Xitoy va AQSh qoʻshma kommyunikesi eʼlon qilindi. Bu hujjatga koʻra AQSh XXR hukumatini Xitoyning birdan-bir qonuniy hukumati sifatida tan olar edi.

1979-yil iyulda XXR va AQSh o'rtasida Savdo-sotiq to'g'risidagi bitim imzolandi. Mazkur bitimda ikki tomonlama savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun uzoq muddatli mustahkam asosni yaratish nazarda tutilgan edi. Bundan tashqari, 70-yillarning oxirida bu ikki davlat o'rtasida fan va texnika, madaniyat, maorif, qishloq xo'jaligi, kosmik bo'shliqni o'zlashtirish sohasida va boshqa jabhalarda hamkorlik to'g'risida bitimlar imzolandi.

Qo'shma Shtatlar bilan munosabatlarning yaxshilanishi Xitoyning boshqa rivojlangan mamlakatlar, eng avvalo Yaponiya bilan aloqalari rivojlanishiga sezilarli darajada ko'maklashdi. Modernizatsiyani amalga oshirish jarayonida Xitoy rahbariyatining bir qismi aynan Yaponiya bilan hamkorlikka alohida umid bog'ladi. 1978-1980-yillarda bu ikki mamlakat o'rtasida savdo-sotiq, madaniy aloqalarga ko'maklashish, ilmiy va texnikaviy hamkorlik to'g'risida bitimlar imzolandi, shuningdek tomonlarni qiziqtiruvchi muammolar bo'yicha bir qator kelishuvlar va ahdlashuvlarga erishildi.

1978-yil avgustda XXR va Yaponiya o'rtasida tinchlik va do'stlik to'g'risida shartnoma tuzildi. "Yagona front" siyosati XXRning G'arb mamlakatlari bilan munosabatlari rivojlanishiga kuchli turtki bergan bo'lsa-da, lekin Xitoy rahbariyatining ko'pgina umidlarini oqlagani yo'q.

1984-1986-yillarda jahon rivojlanishining asosiy muammolariga nisbatan Xitoy yondashuvining yangi konseptual asoslari yaratiladi. Xalqaro vaziyat tahlilida dunyoga ko'p qutblilik nuqtai nazaridan qarash ustunlik qila boshlaydi. Xitoylik siyosatshunoslar orasida 80-yillarning o'rtalaridan boshlab keng tarqalgan bu konsepsiya Pekinning jahondagi vaziyat xususidagi rasmiy nuqtai nazari sifatida ilk bor 1988 - yil mayda XXR tashqi ishlar vaziri Syan Sichening nutqida bayon etildi. Uning aksariyat tarafdorlari fikriga ko'ra, ko'p qutbililikka intilish ijobiy hodisa hisoblanadi. U jahon turli davlatlarining xalqaro maydonda mustaqil siyosat olib borishga intilishini aks ettirish orqali, xalqaro munosabatlarni demokratiyalashtirish sari eltadi va "bitta yoki ikkita o'ta qudratli davlat"ning yakkahokimligiga barham berishni nazarda tutadi.

Xitoyning hozirgi tashqi siyosati zamirida yotuvchi boshqa bir qoida "keng ko'lamlil davlat qudrati" g'oyasi bilan bog'liq. Uning mohiyati shundaki, hozirgi sharoitda davlatning kuchi va uning xalqaro maydondagi nufuzi harbiy salohiyatning mavjudligi bilangina emas, balki iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy rivojlanish darajasi, shuningdek oqilona tashqi siyosat bilan ham belgilanadi, bunda mamlakatning iqtisodiy salohiyati yetakchi omil hisoblanadi.

Xitoyning xalqaro rejim va global boshqaruv faoliyatida ishtrok etish yo'liga nazar solganda uchta umumiy bosqichni aniqlash mumkin:

1) Asosiy xalqaro rejimdan orqada qolgan autsayder (qoloq mamlakat) (1949-1971). XXR 1949 yili AQSh va Sovet Ittifoqi o'rtasidagi Sovuq urush davrida tashkil topgan bo'lib, unda AQSh g'arbiy davlatlar blokiga va Sovet Ittifoqi sharqiy blokka yetakchilik qildi. 1971 yilgacha Xitoy asosiy rejimdan tashqarida kuzatuvchi, hatto raqib sifatida qabul qilinar edi.

2) Global rejim qatganchisi (1971-2000yy). Xitoyning asosiy rejimdagi rasmiy ishtroki 1971 yili BMT uning qonuniy o'rnini tiklaganidan keyin Xitoy va g'arbiy blokidagi (AQSh, Yevropa va Yaponiya kabi) mamlakatlar o'rtasidagi

munosabatlar to'liq normallashtirishga erishildi. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ), tariflar va savdo bo'yicha bosh bitim (TSBB), keyinchalik Jahon savdo tashkiloti (JST) a'zoliqining tiklanishi bilan Xitoy xalqaro rejimining asosiy ishtirokchilaridan biri darajasiga ko'tarildi.

3) Qatnashuvchidan amalga oshiruvchi va yetakchilikka (2001 yildan). Xitoyning xalqaro rejim va global boshqaruvdagi tobora rivojlanib borayotgan harakatlari uning rolidagi muhim o'zgarishlarni - pessimistik kuzatuvchidan g'ayratli qatnashuvchiga; passiv moslashishdan tashabbuskorona aralashuvga; befarq erkin chavandozdan mas'ul amalga oshiruvchi, islohotchi va natijaga erishuvchi; jabrlanuvchi va eski rejimning antagonistidan yangi rejimning yaratuvchisi va yetakchisiga aylanganini ko'rsatadi.

Rossiyada siyosiy hokimiyatdan kommunistik partiyaning chetlatilishi, Moskvada aksilkommunistik va o'sha vaqtda g'arbga xayrixoh bo'lgan kuchlarning g'alaba qozonishi Moskva va Pekinning yaqinlashish jarayonini sekinlashtirdi. Boz ustiga, o'sha davrda g'arb bilan yaqinlik "romantizmi"ga berilgan Rossiya ma'murlari Pekin bilan o'z munosabatlarida AQSh va G'arbiy Yevropa tomonidan belgilangan andozalardan chetga chiqmaslikka harakat qilardilar, inson huquqlariga nisbatan yondashuvlarda Xitoy rahbariyati bilan kelishmovchiliklarga alohida urg'u berardilar, Rossiya tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari tizimida Xitoy AQSh, G'arbiy Yevropa mamlakatlari, Yaponiya va Janubiy Koreyadan keyin qo'yilardi. Shunga qaramay, 1991-yil dekabrda Xitoy Rossiyani tan olishi haqida rasmiy bayonot berdi, 1992-yilda esa XXXR rahbariyati Rossiya va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarni har tomonlama rag'batlantirish to'g'risida qaror qabul qildi.

90-yillarning o'rtalariga kelib "uchburchak munosabatlar" mantiqi bo'yicha siyosiy rivojlanish Rossiya va Xitoy munosabatlarining yaqinlashuv jarayonida yyetakchilik qilayotgani ayon bo'lib qoldi. Umuman olganda, 1991-1996-yillarda Rossiya-Xitoy munosabatlari darajasi tan olish masalasi birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan bo'sag'adan "XXI asrda strategik o'zaro aloqa qilishga qaratilgan teng huquqli ishonchli sherikchilik" ta'rifiga qadar ko'tarildi. Ikki mamlakatning "strategik o'zaro aloqalar qilish" yo'lidagi sa'y-harakatlari AQShning bir qutbli dunyoni turg'un holatda saqlab qolish borasidagi intilishlariga qarshi kurashish va ikkala davlat ham hech kimga qaram bo'lmagan rolni o'ynay oladigan ko'p qutbli dunyoni yaratishga qaratilgani bois, mohiyat e'tibori bilan Moskva va Pekin birgalikda amalga oshirayotgan harakatlarning pirovard maqsadi yaqin harbiy-siyosiy ittifoqni tashkil etishdan emas, balki bir-biridan ajralish va alohida-alohida ish ko'rishdan iborat.

2. Xitoy tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari va prinsiplari. Zamonaviy dunyoning geosiyosiy muhitida jahon siyosatida Xitoy ta'sirining sezilarli darajada o'sishi kuzatildi, bu quyidagi omillar bilan ko'rsatib o'tilgan:

- XXI asrning boshidan boshlab xalqaro tuzilishda ShHT, BRIKS, "J-20" guruhi kabi tashkilotlarning paydo bo'lishi, bu mamlakat Xitoy ushbu tizimni tuzadigan va unda yetakchi o'rinni egallaydi;

- mamlakatning so'nggi chorak asrdagi eng yirik iqtisodiy qudratga aylanishi, uning yillik barqaror o'sishi bilan va jahon iqtisodiyoti, va dunyo moliyaviy tizimidagi umumiy beqarorlik bilan birga kechmoqda;
- kengaytirilgan imkoniyatlar tufayli dunyo ishlarida o'z manfaatlarini himoya qilishda kuchli kuchlarning proektsiyasi;
- Dunyoni qamrab olgan Pandemiya vaziyati - Koronavirus (Covid 19) ustidan ishonchli "g'alabaga" erishish.

Ma'lumki, Xitoy tashqi siyosiy faoliyatining uchta asosiy geosiyosiy yo'nalishi mavjud:

Birinchi yo'nalish - Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'zbekiston va Turkmanistonni o'z ichiga olgan shimoli-g'arbiy geosiyosiy yo'nalish. O'rta asrlarda ushbu mintaqada savdo yo'lak orqali Xitoy va G'arb o'rtasida "Buyuk ipak yo'li" deb nomlangan yo'l o'tgan va uning uzunligi 12 ming kilometrdan oshgan. Hozirgi kunda ushbu yo'nalishda Xitoy "Ipak yo'li iqtisodiy kamari" ni (IYIK) targ'ib qilmoqda. Ushbu loyiha "Bir kamar bir yo'li" global transport va investitsiya infratuzilmasi bo'yicha Xitoyning shaxsiy tashabbusi bo'lib, u quruqlikdagi ipak yo'lining iqtisodiy kamari va XXI asr dengizdagi ipak yo'li kabi loyihalarini qamrab oladi.

Ikkinchi yo'nalish - Janubi-G'arbiy yo'nalish. Ushbu geosiyosiy yo'nalish Hindiston, Pokiston, Afg'oniston, Butan, Nepal va Bangladeshni o'z ichiga oladi. Xitoyning Janubiy Osiyo mamlakatlari bilan chegarasining katta qismi Tibet platosining chekkasi va "Ulkan geografik to'siq"ni tashkil etuvchi Himolay tog'larining uzilmagan zanjiri bo'ylab o'tadi. Hindiston ushbu yo'nalishdagi asosiy mamlakatdir. Xitoy va Hindiston shiddat bilan rivojlanayotgan qudratli qo'shni davlatlardir. Shuning uchun ham ularni bir-biri bilan notinch munosabatlar bog'lab turadi. Ularning keng doiradagi umumiy manfaatlari bor va ikki tomonlama hamkorlik istiqbollari bu ikki mamlakatning so'nggi yillardagi o'zaro aloqalari to'liq tasdiqlaydi. Xitoy va Hindistonning umumiy aholisi dunyoning 40 foizini tashkil etadi va ularning yalpi ichki mahsuloti 2015 yilda jahon yalpi ichki mahsulotining 18,5 foizini tashkil etgan⁷⁷.

Uchinchi yo'nalishi - Janubi-Sharqiy yo'nalishidir. Bu yo'nalish KXDR, Koreya Respublikasi, Yaponiya, ASEANning 10 ta mamlakati, shuningdek Avstraliya, Yangi Zelandiya va Tinch okeanining janubi-g'arbiy qismidagi boshqa mamlakatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu chiziq 6475 kilometr quruqlik va Xitoyning 18000 kilometrdan ortiq dengiz chegarasini anglatadi. Qo'shma Shtatlar va Yaponiya asosiy strategik sheriklar va raqiblar bo'lgan Xitoyning ushbu dengiz geosiyosiy yo'nalishi. Ushbu mamlakatlar ushbu geosiyosiy yo'nalishdagi vaziyatga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Xitoy rahbariyatining fikriga ko'ra, hozirgi vaqtda Xitoy milliy xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar shu yo'nalishda shakllanmoqda, shuning uchun dengiz geostrategiyasi mamlakatning eng ustuvor vazifasiga aylanib bormoqda.

⁷⁷ Индия, Китай, Центральная Азия: глобальные, региональные, страновые аспекты. Коллективная монография под редакцией Л.Г. Ерекешевой. - Алматы: ИД «МИР», 2017. С. 258.

Xitoy barcha davlatlar bilan tinch hamkorlikni 5 prinsipi asosida aloqalarni rivojlantiradi. Ular quydagilar:

- davlatlar suverenitetini o'zaro hurmat etish;
- davlatlarning hududiy yaxlitligi;
- bir - biriga hujum qilmaslik;
- davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- tenglik va o'zaro manfaatli hamkorlik.

Xitoy tashqi siyosatda quydagilarga amal qiladi:

a) xalqaro munosabatlarning barcha yo'nalishlari bo'yicha Xitoy mustaqil va erkin o'zining siyosatini tanlaydi;

b) Xitoy harbiy kuch va gegemoniyaga qarshi chiqadi. Davlatlar bloklariga yoki yirik derjavalar bilan hech qanday strategik aloqalar o'rnatmaydi;

c) Xitoyning tashqi siyosat maqsadlari xalqaro dunyo holatini yaratish va butun dunyoda tinchlik mavjudligini taminlash

XXRning takliflari va tashabbuslari xalqaro hamjamiyat tomonidan tobora keng ma'qullanmoqda va qo'llab-quvvatlanmoqda, Xitoyning jahonda yirik davlat sifatidagi o'рни, ahamiyati va rolini ma'qullagan va baholagan mamlakatlar soni kundan-kunga ko'payib borayotir. Bugungi kunda Xitoy dunyoning 161 davlati bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan.

XXRning bugungi tashqi siyosati mamlakatning hozirgi ichki siyosati va strategik vazifalari bilan uzviy bog'liq. O'zgarishlarning mohiyati quyidagi qoidalarda aks etadi: Birinchi. Xitoy rahbariyati 25 yil mobaynida amalga oshirilgan "islohotlar va ochiqlik" siyosatining natijalarini sarhisob qilar ekan, faqat YaMMning miqdor ko'rsatkichlarini ko'paytirishga qarab mo'ljal olishdan voz kechdi. Yangi kurs bundan buyon ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uyg'un muhitini yaratishga yanada ko'proq e'tibor qaratilishini anglatadi.

Xitoy butun dunyoda kuzatilayotgan globallashtirish jarayoniga uyg'un qo'shilishi, jahon iqtisodiy tizimidan o'rin olishga qaratilgan harakatlarini yanada faollashtirishi lozim. 2001-yilda XXR Butunjahon savdo tashkiloti (BST)ga qabul qilindi. Xitoy bozoriga AQSh eksportining 22%, Germaniya eksportining 28%, Yaponiya eksportining 32% to'g'ri keladi. XXI asrning dastlabki yillari Xitoy iqtisodiyoti uchun umuman olganda samarali bo'ldi.

2014-yilda Xitoyning yalpi ichki mahsuloti 10 mlrd 360 mln AQSh dollarini tashkil etdi. 2013-yilda Xitoy tashqi savdo aylanmasi 4.16 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi. Xitoy elektronika va informatika ishlab chiqarish bo'yicha AQShdan keyin ikkinchi o'ringa chiqdi. Xitoy tashqi siyosati quyidagi asosiy belgilar bilan tavsiflanadi:

- XXR barcha xalqaro masalalar bo'yicha o'z nuqtai nazari va siyosiy kursini mustaqil ravishda shakllantiradi;
- u hech qanday ittifoqlarga qo'shilmaydi va yirik davlatlar yoki mamlakatlar bloklari bilan biron-bir strategik munosabatlar o'rnatmaydi;
- gegemonizmga va kuch ishlatish siyosatiga qarshi chiqadi;
- XXR tashqi siyosatining maqsadi butun dunyoda tinchlikni himoya qilish va mamlakatni modernizatsiya qilishga qulay shart-sharoitlar yaratuvchi tinch xalqaro vaziyatni yaratish hisoblanadi;

- XXR barcha mamlakatlar bilan tinch-totuv mavjudlikning besh prinsipiga muvofiq munosabatlarni rivojlantirishga harakat qiladi;
- “uchinchi dunyo” mamlakatlari bilan birdamlik va hamkorlikni mustahkamlash, qo’shni mamlakatlar bilan yaxshi qo’shnicilik do’stona munosabatlarni rivojlantirish Xitoy tashqi siyosatining tamal toshini belgilaydi.

XXR tinch-totuv mavjudlikning besh prinsipiga muvofiq xalqaro munosabatlar tizimini yaratish hamda yangi xalqaro siyosiy va iqtisodiy tartib o’rnatish taklifini ilgari surmoqda.

Xitoyni ichki siyosati uning tashqi siyosatini belgilashga ta’sir etadi, albatta. Bu to’g’rida to’xtalmay iloji yo’q. Xitoylashuvga qarshi globallashuv Xitoy iqtisodiyoti chet el sarmoyalariga jiddiy bog’langan. Mamlakatdagi taxminan 60% tovarlarni AQSH, Yevropa, Yaponiya, Tayvan va Koreyalarning yetakchi kompaniyalari ishlab chiqarmoqda. Jahonda faoliyat yuritayotgan 500 transmilliy korporatsiyadan 470 tasi Xitoyda ish yuritishadi. Bu korporatsiyalar o’z maxsulotlarini boshqa mamlakatlarga eksport qilib, XXRning tashqi savdosiga jiddiy ta’sir ko’rsatishadi. Ayni paytda ular Xitoy YIMning 37%ini tashkil etishadi.

Xitoy tovarlari dunyoni egallagani sari u import qiluvchi mamlakatlar iste’moliga qaram bo’lib boryapdi. Bunga yorqin misol qilib AQSH - Xitoy tovarlari uchun eng yirik bozor-mamlakat bo’lib, shuning uchun ham bu davlat bilan o’rnatilgan munosabatlar holati Xitoy diplomatiyasining bosh omiliga aylanganligini keltirish mumkin. Amerika iste’mol bozoridan ayrilish natijasida Xitoy iqtisodiyoti keng miqyosdagi inqirozga yuz tutadi, chunki ulkan hajmdagi tovarlarni tezda boshqa bozorlarga qayta yo’naltirish jiddiy muammo bo’ladi. Ayni paytda Xitoy - ilg’or texnologiyalarni faol o’zlashtirayotgan mamlakat. Buyuk Britaniyaning o’zida 38 ming xitoylik talaba tehsil olmoqda. AQShda xitoylik talabalar soni bundan ham ko’p.

Zamonaviy Xitoyda Amerika bilan yaqin munosabat eng katta ahamiyatga ega. 2009 yildan beri ikki tomonlama munosabatlar Xitoy-Amerika strategik va iqtisodiy muloqoti deb nomlandi. Eng boshidanoq unda raqobat mavjud bo’lib, bu dunyodagi ikki yirik iqtisodiy derjavalarni o’rtasidagi munosabatlarda muqarrar bo’lib, alohida yetakchilik rolini talab qilardi. Bu bo’yicha Xitoy esa o’zining ko’p asrlik tarixi va madaniy an’analarini saqlab qoldi. AQSh esa uzoq tarixga ega bo’lmagan yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, ilg’or ilm-fan va harbiy qudratga ega. Muhim farqlarga va bir qator murosasiz omillarga qaramay, mamlakatlar o’rtasida ikki tomonlama sheriklik davom etmoqda.

Ikki mamlakatning birlashishi va muvaffaqiyatli hamkorligiga hissa qo’shadigan sabablar va aksincha, munosabatlarga salbiy ta’sir ko’rsatadigan va ikki qudratli davlat o’rtasida kelishmovchilik manbai bo’lib xizmat qiladigan sabablar mavjud. Shubhasiz, ikki mamlakat uchun birlashtiruvchi rag’batlantirish, avvalambor, iqtisodiy va moliyaviy manfaatlarni hisobga olishdir.

Ikki mamlakatni birlashtiradigan asosiy omil bu Xitoyda o’zlarining ishlab chiqarishlarini Xitoyda joylashgan eng yirik trans milliy korporatsiyalarning (TMK) Xitoy bilan hamkorligi. Xitoyda joylashgan Amerika transmilliy

korporatsiyalari uchun bu arzonroq ishchi kuchi bilan bog'liq bo'lgan arzonroq xarajatlarga ega mahsulotlarni olish bilan bog'liq va shuning uchun kompaniyalar narxlar farqi bo'yicha superprofitsiyalar olish imkoniyatiga ega. Garchi arzon ishchi kuchi mavjudligi endi Xitoyning asosiy xarakteristikasi emas. Taxminan 2010-yildan buyon Xitoy ichki bozorining ulkan potentsial hajmi AQSh kompaniyalari uchun Xitoydagi diqqatga sazovor joy bo'ldi.

2001-yildan 2017-yilgacha AQShdan Xitoyga tovarlarning eksporti qariyb 7 baravar, Xitoydan AQShga import 5 baravar, o'zaro tovar ayirboshlash hajmi 5,2 baravar o'sdi. Agar 2001-yilda AQSh va Xitoy o'rtasidagi tashqi savdo aylanmasi 121,5 milliardni tashkil etgan bo'lsa, 2017-yilda u 636 milliard dollarga yetdi (eksport - 130 milliard, import - 506 milliard)⁷⁸.

AQSh-Xitoy munosabatlaridagi salbiy omillardan "Tayvan masalasi"ni olish mumkin. Qo'shma Shtatlar orolga moliyaviy va harbiy yordam beradi⁷⁹. Taypey bilan hamkorlik Pekinni bezovta qilmoqda, shuningdek AQShning Yaponiya va Janubiy Koreya bilan iqtisodiy va harbiy sohadagi katta hamkorligi mavjud. Shuningdek, Vashingtonning ASEAN mamlakatlari bilan aloqalari va Janubiy Xitoy dengizining orollariga egalik qilish bo'yicha hududiy nizolarni qo'llab-quvvatlab turadi⁸⁰.

2015-yilda Xitoy floti birinchi amfibik hujum platformasini oldi. Ushbu turdagi harbiy kemalar faqat Qo'shma Shtatlarda xizmat qiladi. AQSh dengiz kuchlarining G'arbiy Tinch okeanidagi harakatlariga qarshi "yaqin dengizlarda mudofaa" kontseptsiyasini amalga oshirish va XXRda "chet el manfaatlarini himoya qilish" uchun tegishli assimetrik imkoniyatlar, shu jumladan noyob qurol turlari mavjud. kemaga qarshi ballistik raketalar. AQSh qo'shinlarining mintaqaga o'tkazilishini to'xtatish uchun transport infratuzilmasiga qarshi kiber hujumlarni amalga oshirish salohiyati tobora ortib bormoqda. Xitoy yadro kuchlari juda muhim rivojlanish markazidir.

Ilgari, ba'zi taxminlarga ko'ra, Xitoyning Frantsiya bilan taqqoslanadigan yoki undan kichikroq bo'lgan yadroviy arsenali bor deb taxmin qilinar edi. Ammo XXR yadro kuchlarining miqdoriy va sifat xususiyatlari juda katta noaniqlik bilan o'ralgan.

2019-yil may oyida chop etilgan Pentagonning XXRning strategik imkoniyatlari va harbiy rivojlanishiga oid hisobotiga ko'ra, Xitoyda 90 ga yaqin qit'alararo ballistik raketalar mavjud - (DF-4 va DF-5 / "Dongfeng-4" va "Dongfeng" - DF-31 va DF-31A ("Dongfeng-31", "Dongfeng-31A"), shuningdek, eng yangi DF-41 ("Dongfeng-41"). birinchi bo'lib 2019-yil 1-oktyabrda Pekindagi harbiy paradda namoyish etildi.

Ko'p sonli mega texnologik tashabbuslar Qo'shma Shtatlar va Xitoyning texnologik qarama-qarshilikka kirishganligini ko'rsatadi. Obamaning tabiatan

⁷⁸ Данные и расчет по Краткой статистике Китая за 2018 г. Пекин, 2018, С. 10.

⁷⁹ Китай ВНОЕБ заявил о себеМ возражении прогнозе продажи США оружия Тайваню. http://russian.news.cn/2015-12/16/c_134923326.htm

⁸⁰ Lushenko P., Hardy J. China, the United States and the Future of Regional Security Order - An Unhappy Coexistence // Asian Security. 2016. Vol. 12 (1). P. 1-28.

xitoylarga qarshi bo'lgan uchinchi kompensatsiya strategiyasiga javoban, Xitoy Davlat rejalashtirish qo'mitasi 2017-yilda "yangi avlod sun'iy intellektni rivojlantirish rejasini" qabul qildi va bu 2030-yilga kelib Xitoy ushbu sohada dunyoda yetakchiga aylanishi kerakligini ko'rsatmoqda. Xitoy ulkan davlat kompaniyalari orasidan milliy chempionlarni tarbiyalashga va ulkan resurslarni yuqori siyosiy rahbariyatning bevosita nazorati ostida cheklangan miqdordagi yutuqlarga yo'naltirishga pul tikmoqda.

Xitoy Sharqiy Osiyoda hukmronligini ta'minlaydigan va AQShning Sharqiy Osiyodagi harbiy salohiyatini cheklaydigan harbiy kuchlarni muntazam ravishda barpo etmoqchi. 2050 yilga kelib AQSh bilan global miqyosda harbiy tenglikka erishish vazifasi qo'yildi. Shu bilan birga, bir qator ekspertlarning fikriga ko'ra, Xitoy Sharqiy Osiyo singari birinchi darajali ta'sir zonalaridan, to'g'ridan-to'g'ri mojaroga kirishmasdan, shunchaki o'z harbiy qudratining doimiy o'sishini birlashtirib iqtisodiy ta'sir qiladi.

Shunday qilib, hozirgi bosqichda Xitoyning AQSh bilan munosabatlari juda jadal rivojlanib bormoqda va bu sheriklik, raqobat munosabatlaridir. Ta'kidlanganidek, XXR Vashington bilan o'zaro munosabatlarga katta ahamiyat beradi va bu sohadagi diplomatiyani ko'p jihatdan umuman Pekin tashqi siyosati uchun hal qiluvchi deb hisoblash mumkin. Bir-birlariga, shu jumladan AQShning 45-prezidenti D.Trampdan qilingan ba'zi hujumlarga qaramay, ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlar mustahkam poydevorga asoslangan.

Hozirgi bosqichda xalqaro maydonda, ichki siyosat sohasida ko'plab manfaatlar to'qnashuvi, ichki ishlarga aralashish, shuningdek xavfsizlikka tahdidlar o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish bilan birlashmoqda. Xitoy geosiyosati maktabi o'ziga xos tarixiy, madaniy va falsafiy ildizlarga ega. G'arbning geosiyosatning hududiy da'volar uchun mafkuraviy vosita sifatida qarashlaridan farq qiladi.

Xitoyning geosiyosati qadim zamonlardan beri ko'proq chegaradosh hududlarga e'tibor qaratgan, ya'ni o'z chegaralari va o'z iqtisodiy makoniga bo'lgan munosabatlarni anglatadi, shuning uchun uning chegaralaridan uzoqda bo'lgan mamlakatlar va mintaqalar to'g'ridan-to'g'ri Xitoy bilan bog'liq deb hisoblanmagan.

Agar G'arb geosiyosati ushbu kosmosga kengayish ma'nosini anglatadigan atrofdagi kosmosga e'tiborni qaratgan bo'lsa, unda Xitoy geosiyosati faqat o'z xavfsizligi chegaralarini belgilash haqida gapiradi, bu mamlakat ichida to'g'ridan-to'g'ri tahdid shakllanmasligi kerak.

3. Zamonaviy bosqichda Xitoyning Markaziy Osiyo bilan aloqalari hamda uning mintaqadagi manfaatlar. Xitoy o'zining uzoq muddatga ko'zlangan iqtisodiy srategiyasini ishlab chiqishi hozirgi zamonning muhim bir jihatidir. Bu strategiya XXR jahon iqtisodiy markazlaridan biriga aylanishiga yo'naltirilgan. Shu tariqa, Xitoy yirik davlatlar bilan strategik sherikchilik munosabatlarini rivojlantirishga va ayni paytda ko'p tomonlama diplomatiya orqali o'zaloqa- munosabatlarining mintaqaviy va global ahamiyatini oshirishga intilmoqda.

Xitoyning Markaziy Osiyodagi tutgan o'rnini har jihatdan faollashishi uning strategik dasturi yo'nalishlaridan biridir. Bugungi kunda Markaziy Osiyodagi Xitoy manfaatlari ikki sohaga ajratishimiz mumkin: xavfsizlik masalasi va iqtisodiy faollik. Tahlillilchilarning fikricha, hozirda Xitoy milliy xavfsizligi uchun Markaziy Osiyoda quyidagi tahdidlar mavjud:

- XXR hududidagi uyg'ur ayirmachiligi;
- mamlakat ichida va tashqarisidagi diniy ekstremizm va terorchilik, giyohvandlik savdosi;
- mintaqada Amerika harbiylarining joylashuvi.

Hozirgi paytda XXR Sin-szyan-Uyg'ur muxtor o'lkasida (SUMO') barqaror holatni saqlashga qaratilgan. SUMO'ning ko'pchilik aholisi musulmon-uyg'urlari bo'lib, ular bir necha marta mustaqil Uyg'ur davlatini tuzmoqchi ekanligini bildirishgan. Hali XX asr boshlarida etnik va diniy o'zligini saqlab qolish maqsadida Sharqiy Turkiston islom harakati tuzilgan edi. Biroq o'tgan asrning 90 yillaridan boshlab bu harakat mustaqillik uchun Pekin hokimiyati bilan kurashishda terroristik usullardan foydalana boshladi. Ma'lumki, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ko'plab uyg'urlar yashashadi, ularning qator madaniy-milliy va madaniy-diniy mazmundagi tashkilotlari ish olib boradi. Bular Xitoy uchun jiddiy ahamiyatga egadir.

Tahlillarga ko'ra, yuqorida ko'rsatilgan jihatlarning barchasi Xitoy hukmron doiralari Markaziy Osiyo davlatlarimahalliy uyg'urlarga nisbatan o'z siyosatini keskinlashtirishga undashi uchun asos bo'ladi. Bugungi kunda xitoy-qozoq bitimi imzolangan bo'lib, unda xitoylik musulmonlar orasida targ'ibot olib bormaslik to'g'rida majburiyatlar ko'rsatilgan. 2004-yilda XXR bilan Qozog'iston o'rtasida "O'zaro jinoyatchi-fuqarolarini almashish" to'g'risida shartnoma tuzilgan. Unga ko'ra tomonlar bir bilan ikkala davlat sudlari jinoyatchi deb topgan fuqarolarini almashishi shartdir.

Markaziy Osiyo va Afg'oniston davlatlaridagi notinch holatning o'zi Xitoyni ancha xavotirlantiradi. Birinchi navbatdabu terozizm, diniy ekstremizm va giyohvand savdosi muammolari bilan bog'liqdir. Ularning barchasi Xitoyni Rossiya va MO davlatlari bilan samaraliroq hamkorlik qilishga undamoqda, xususan Shanxay hamkorlik tashkilot doirasida.

Rasmiy Pekin mintaqdagi uzoqni ko'zlovchi iqtisodiy maqsadlari sari intiladi. Xitoy manbalariga ko'ra, hozirda XXRda MO respubliklari bilan hamkorlik qilish bo'yicha xitoylik tadbirkorlarning qatnashuvi bilan idoralararo kengash tuzilgan. Yoqilg'i quvurlari va boshqa kommunikatsion liniyalarni qurilishi neft maxsuotlarini yirik ist'emolchisi bo'lgan Xitoy uchun alohida ahamiyat kasb etadi. XXR jahonda enrgetika resurslarini import qilish bo'yicha AQSH va Yaponiyadan keyin uchinchi o'rinda turadi. Taminlarga ko'ra, 10 yildan so'ng Xitoy Yaponiyadan o'zib ketadi, 2020-yilda uning neftga bo'lgan ehtiyoji 380-400 mln. tonnani tashkil etadi. Mamlakatning o'z manbalari faqatgina 170-180 mln. tonnaga teng.

Xitoy energetika sohasiga kiritayotgan sarmoyalarining katta qismi Qozog'istonga to'g'ri keladi. Xitoyning yirik energetikachi kompaniyalaridan biri

“CNPC” 20 yil davomida 43 mlrd. dollar mablag’ kiritish sharti bilan “Aktobemunaygaz” qozoq neft kompaniyasining 82% aksiyasiga egalik qilmoqda.

Xitoy mintaqadan gaz import qilishga katta e’tibor qaratmoqda. Ma’lumotlarga ko’ra, Xitoy 2020-yilga qadar gaz qazib olishni 3 baravar (100-115 mlrd kub. m.gacha) ko’paytirishni rejalashtirgan. 2006-yil 3-aprelda XXR va Turkmaniston o’rtasida kelishuv imzolagan. Unga ko’ra Xitoy 30 mlrd. kub. metr hajmda turkman gazini 2009-yilda Turkmaniston - Xitoy gazquvuri ishga tushurilishidan boshlab 30 yil mobaynida xarid qilishi belgilangan.

Xitoyning mintaqada olib borayotgan iqtisodiy siyosatining bosh maqsadlaridan biri bu MO davlatlari bilan savdo-sotiqni rivojlantirishdir. Bugun MO davlatlari tashqi savdosining 9% XXRga to’g’ri kelmoqda. Xitoy tashqi savdo aylanmasida ularning ulushi atiga 0,4%ni tashkil etadi. XXR mintaqada Qozog’iston va Qirg’iziston bilan eng yirik tijorat aloqalarini o’rnatgan. MO davlatlariga XXR asosan mashinalar va qurilmalarni (65%), hamda oziq ovqat va ist’emol tovarlarini (30%) chiqaradi. O’z navbatida, mintaqa mamlakatlari XXRga hom-ashyo va energetika resurslarini sotishadi.

O’zbekiston bilan Xitoy o’rtasidagi diplomatik aloqalarga to’xtaladigan bo’lsak, Xitoy ham mamlakatimizni birinchilardan bo’lib tan olgan davlatlardan biri hisoblanadi. 1991-yil 27-dekabrda O’zbekistonni mustaqilligini tan oladi va 1992-yil 15-oktabrdan XXR elchixonasi faoliyat ko’rsata boshladi. Pekinda O’zbekiston Respublikasining elchixonasi 1995-yil 6-maydan faoliyat ko’rsata boshladi.

O’zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2014-yilning avgust oyida Xitoyga davlat tashrifi ikki tomonlama strategik sheriklik munosabatlarini yangi bosqichga ko’tardi. Mazkur tashrif doirasida umumiy qiymati 5,2 milliard AQSh dollariga teng loyihalar bo’yicha yigirmadan ziyod hujjat, shuningdek, 800 million dollar miqdorida savdo shartnomalari imzolangani va shu tariqa jami 6 milliard dollarlik kelishuvga erishilgani o’zaro hamkorlik ko’lami yanada kengayib borayotganidan dalolat beradi.

Xususan, 2013-yilda “Jizzax” maxsus industrial zonasi shaklida O’zbekiston-Xitoy yuqori texnologiyalar sanoat parki tashkil etildi. Bu yerda mobil telefonlar, qurilish materiallari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish yo’lga qo’yildi. “Jizzax” maxsus industrial zonasida Xitoy kompaniyalarining qiymati ellik million dollardan ziyod to’g’ridan-to’g’ri sarmoyasi ishtirokida o’n beshdan ortiq qo’shma loyiha amalga oshirilmoqda. Bu mamlakatlarimiz o’rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlik samaradorligining yorqin tasdig’idir.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan nazorat savollari

1. Xitoy-Rossiya munosabatlari.
2. Xitoy-G’arbiy Yevropa va AQSH munosabatlarining rivojlanish tarixi.
3. Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari.
4. Xitoy-SSSR-G’arbiy munosabatlarilagi mafkuraviy kelishmovchilik.
5. Xitoyning hal etilmagan hududiy muammolari.
6. Demografik vaziyat.
7. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.

8. “Katta Xitoy” integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).
9. Xitoy geosiyosatining mohiyati.
10. O'zbekistan va Xitoy o'rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

13-Mavzu: Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti

Reja:

1. Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar.
2. Tashqi siyosatda Yaponiya va AQSh geosiyosiy munosabatlari.
3. Rossiya-Yaponiya munosabatlari.
4. Yaponiya va Xitoy munosabatlari.
5. Yaponiya Koreya yarim oroli bilan munosabati.

Tayanch tushunchalar: Kurill muammosi, Rossiya-Yaponiya munosabatlari, “Uchinchi kuch” omili, Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari, Havfsizlik muammolari. Tabiiy-iqtisodiy va energetik muammolar, Shimoliy hudud masalasi, Yaponiya-MDH mamlakatlari.

1. Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar. Ikkinchi jahon urushida Yaponiya mag'lub bo'lganidan so'ng, hokimiyat hududini kengaytirish mafkurasi tizimi quladi. XX - oxiri XXI asrlarning boshlarida jahon hamjamiyati Yapon millatchiligining qayta tiklanishiga guvoh bo'ldi. Sovuq urush tugashi munosabati bilan Qo'shma Shtatlar Yaponiyani “erkin suzishiga” qo'yib berdi. Yaponiya XXI asrda globallashtirishdan “omon qolish” uchun hokimiyat va jamiyat millatchilik mafkurasiga talab qilmoqda. Uning asosida Yaponiya milliy rivojlanishning umuman muvaffaqiyatli modelini amalga oshirmoqda. Yaponiya bir xil milliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan millatning barqaror yashash imkoniyatini isbotlagan davlatga misoldir. Yaponiyaning hukmron doiralari fuqarolarning yapon millati va davlatining ustunligiga bo'lgan ishonchini saqlashga, birinchi navbatda yoshlar orasida millatparvarlik g'oyalarini tarqatishga qaratilgan. Shu maqsadda butun mamlakat bo'ylab mafkurani qo'llab- quvvatlovchi tashkilotlar tarmog'i allaqachon shakllangan.

Yapon tilida "millatchilik" tushunchasi yo'q, ammo ijobiy ma'noga ega bo'lgan belgilash uchun “millat” (minzokushyugi) tushunchasi ishlatiladi. Yapon millatchiligi davlatning shakllanishi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan va millat har doim davlat tushunchasi bilan ajratilmagan va hech qachon undan mustaqil ravishda rivojlanmagan. Millatchilik g'oyasi siyosiy ta'limot sifatida uchta asosiy jihatga ega:

- “1) yapon millati aniq o'ziga xoslik va o'ziga xos xususiyatga ega;
- 2) yapon millatining manfaatlari va qadriyatlari boshqa barcha manfaatlar va qadriyatlardan ustun turadi;

3) yapon millati har bir tarixiy daqiqada iloji boricha mustaqil bo'lishi kerak.

Yaponiya davlat millatchiligining quyidagi xususiyatlari ta'kidlangan:

1) mafkuraning statistik mohiyati va uni amalga oshirishning siyosiy maqsadlari. Hokimiyatni birlashtirish mexanizmlari jamiyatning barcha jabhalarida davlat nazoratini o'rnatishga qaratilgan;

2) Yaponiyada davlat millatchiligi millatni safarbar qilishga, tashqi tahdidga qarshi kurashga qaratilgan;

3) Yaponiyada millatchilik bir vaqtning o'zida mamlakatning xalqaro munosabatlar tizimidagi milliy xulq-atvorining asosiy ta'limotlarini aks ettiradi: "mudofaa", "boshqa millatlar bilan ehtiyotkorlik bilan yaqinlashish", "ma'rifatli xalqaro yetakchilik", "radikallashuv" (mojaroning kuchayishi);

4) Yaponiya tarixida millatchilik avtoritar imperiya sifatida rivojlandi;

5) millat har doim tashqi qiyinchiliklardan qo'rqish sharoitida mavjud bo'lib, bu o'z ifodasini mudofaa millatchiligi va mudofaa vatanparvarligida topgan"⁸¹.

Agar Yaponiyaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari bilan hamkorligi haqida gapiradigan bo'lsak, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu mintaqada davlatlari bilan o'zaro ta'sir tushunchalari Yaponiyada qadimdan mavjud bo'lgan. Masalan, Yoshida doktrinasi, unga ko'ra harbiy-siyosiy sohada qo'shma ustunlikni va Yaponiyaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi iqtisodiy sohadagi yetakchi mavqeyini birlashtirish mamlakatning geosiyosiy strategiyasining asosi bo'ldi. XX asrning 60-yillardan boshlab Yaponiya OTOni yaratishni jahon iqtisodiyotining quyi tizimi sifatida o'z geosiyosiy maqsadlariga kiritdi. Ushbu kichik tizimda yetakchi rol Yaponiyaning turli ta'limotlariga ko'ra Yaponiyaga tegishli bo'lgan.

So'nggi o'n yilliklarda, jadal iqtisodiy o'sish Xitoyni nafaqat Osiyo-Tinch okeani mintaqasida, balki butun dunyoda yetakchiga aylantirganda, Yaponiya o'z kontseptsiyasini qayta ko'rib chiqdi. U OTO yetakchisidan voz kechmadi, buni Xitoyga qarshi muvozanatni yaratish zarurati bilan izohladi. Yaponiya ushbu mintaqada davlatlarining o'zaro aloqalarida faol ishtirok etadi. Masalan, Yaponiya moliyaviy inqirozga qarshi kurashda mintaqaning rivojlanayotgan davlatlariga katta yordam ko'rsatdi, dengiz kemalari xavfsizligini ta'minlash muammolarini hal qildi va Malayziya, Indoneziya, Singapur, Janubiy Koreya va Xitoy bilan qaroqchilar faoliyatini bostirish uchun Malayziya bo'g'oziga patrul xizmatini tashkil qildi. Shunday qilib, Yaponiya uchun Osiyo-Tinch okeani mintaqasi doimo strategik manfaatlar doirasiga kiritilgan.

Yaponiya nafaqat geologik ma'noda, balki geosiyosiy ma'noda ham dinamik tektonik plitalar ustida joylashgan. VII-asrdan boshlab (yoki ehtimol undan ham oldinroq) Yaponiyaning huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy tizimlari qo'shni Osiyo qit'asidan kelib chiqqan zilzilaga o'xshash zarbalar ta'siri ostida qurilgan, buzilgan va rekonstruksiya qilingan. Zamonaviy davrda, tijorat va aloqa sohasidagi texnologik yutuqlar bilan Yaponiya Sharq va G'arb o'rtasida joylashgan bo'lishi kerak edi. Yaponlarning odob-axloqi, jamiyati va turmush tarzi bir-biridan Osiyo tomoni, ikkinchisi esa Yevropa-Amerika tomoni tomon yo'nalgan ikki dinamik kuchdan kelib chiqqan. XXI-asrda Yaponiya Osiyo xomashyosi va Xitoy bozorlari uning ravnaqi uchun muhim bo'lgan muhitga duch kelmoqda. Xitoyning o'ziga xos

⁸¹ <https://sites.google.com/site/politicamira/geopolitika/geopolitika/geopoliticeskaa-strategia-aponii>

kuch sifatida ajoyib ko'tarilishi, Yaponiyaning uzoq vaqtdan beri mintaqaviy hukmronlik mavqeiga ega bo'lishidir⁸².

Bugungi kunda Shimoliy-Sharqiy Osiyo zamonaviy dunyodagi eng qudratli kuchlarning manfaatlari to'qnash keladigan chorrahaga o'xshaydi. Bu hudud yana an'anaviy "issiq" yoki "sovuq" urush nuqtasiga aylanishi ehtimoldan yiroq emas.

Biroq mintaqadagi yetakchi davlatlar uchun mavjud raqobat davlatlararo munosabatlarda shubhani aniqlaydi va vaqti-vaqti bilan uzoq muddatli hududiy, siyosiy nizolarni kuchaytiradi. Boshqa tomondan, tobora kuchayib borayotgan globallashuv jarayonlari milliy moliyaviy, xom ashyo, ishchi kuchi va transport oqimlarini yagona transchegaraviy tizimga birlashtirishga qaratilgan qudratli iqtisodiy kuchlarni faollashtirmoqda.

Geosiyosiy manfaatlarning to'qnashuvi Shimoliy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi munosabatlarda "to'siq" bo'lib qoladimi yoki iqtisodiy barqarorlikka intilish umumiy maqsadni shakllantirishga imkon beradimi? Savollar hali ham ochiq. Ushbu maqolaning g'oyasi bir qator nazariy va empirik takliflar ta'siri ostida shakllangan bo'lib, ular jahon tizimini o'zgartirishning zamonaviy sharoitida fundamental xarakterga yega.

Birinchidan, bu iqtisodiy va siyosiy globallashuv jarayoni mamlakatlar, xalqlarning notekis rivojlanish muammolarini hal qilmaganligi va bundan tashqari, faqatgina davlatlararo tabaqalashtirishni kuchaytirib, "muvaffaqiyatli" sanoat rivojlangan mamlakatlari o'rtasidagi bo'linishni kuchaytirganligi bilan e'tiborlidir.

Ikkinchidan, davlatlararo raqobat zamonaviy xalqaro munosabatlarning asosidir. Mamlakatlarning milliy manfaatlari siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning turli modellari o'rtasidagi raqobatning kuchayishi fonida shakllanmoqda. Shu bilan birga, ma'lum bo'lishicha, turli mamlakatlar sharoitida muvaffaqiyatli ishlaydigan maxsus universal rivojlanish modellari mavjud emas.

Uchinchidan, nodavlat sektorning xalqaro munosabatlarda roli sezilarli darajada kuchayganiga qaramay, davlatlar jahon siyosiy, iqtisodiy va geosiyosiy janglarning asosiy ishtirokchilari bo'lib qolmoqdalar. Bundan tashqari, global inqirozning kuchayishi davrida ularning faolligi va ahamiyati yanada oshadi.

To'rtinchidan, zamonaviy milliy davlatlar hayoti, avvalgidek, hukmronlik uchun raqobat qoidalari va qonunlari bilan boshqariladi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatning geosiyosiy holati mamlakatning o'ziga xos masalasini hal qilishda raqobatbardoshlik darajasini belgilaydigan universal ko'rsatkichdir. Dunyoning ayrim mintaqalarida geostrategik vazifalar bo'lingan.

Beshinchidan, xalqaro xavfsizlik muammolarining keskin kuchayishi alohida mamlakatlarning milliy manfaatlarini, birinchi navbatda, amalga oshirish jarayonini strategik rejalashtirish va boshqarish sohasida qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi. Geosiyosiy ekspertiza ilmiy va amaliy deb tushunilgan, nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Aktorning atrof-muhitiga nisbatan raqobatbardoshligini o'rnatish uchun mamlakatning mintaqadagi

⁸² Rosenbluth, Frances and Kohno, Masaru, "Japan and the World: Japan's Contemporary Geopolitical Challenges - A Volume in Honor of the Memory and Intellectual Legacy of Asakawa Kan'ichi" (2008). CEAS Occasional Publication Series. Book 2. http://elischolar.library.yale.edu/ceas_publication_series/2

geosiyosiy holatini yoki uning ayrim tarkibiy qismlarini o'rganishga qaratilgan tadbirlar ssenariylardan iborat.

Mavjud xalqaro munosabatlar amaliyoti sub'ektlarning tengligini anglatmaydi. Geopolitik maqsadlar va ularni amalga oshirish imkoniyatlari har bir mamlakatda sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu tengsizlik geosiyosiy salohiyatning rivojlanish darajalari, hududning rivojlanish darajasi va maqsadlarni tanlashdagi mamlakatlararo farqlar majmuiga asoslangan. Bu chegaraoldi mintaqaning bir qismi bo'lgan mamlakat yoki uning ma'lum bir hududining geosiyosiy maqomini belgilaydigan geosiyosiy salohiyat, rivojlanish va manfaatlarning umumiyligidir.

Geosiyosiy salohiyatni baholash ko'rsatkichlari quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- hududning umumiy maydoni;
- hududning konfiguratsiyasi;
- iqlim sharoiti;
- orografiya;
- gidrologik sharoitlar;
- Tabiiy resurslar;
- aholi;
- iqtisodiy va geografik joylashuvi.

Geosiyosiy rivojlanishni baholash quyidagi ko'rsatkichlarni baholash orqali amalga oshirilishi kerak:

- demografik rivojlanish;
- ijtimoiy taranglik;
- transportga kirish imkoniyati;
- iqtisod;
- hududning yekologik holati;
- xalqaro iqtisodiy aloqalar;
- harbiy qurilish;
- geosiyosiy pozitsiya.

Geosiyosiy manfaatlarni baholash ko'rsatkichlari:

- davlatchilik;
- mentalitet;
- mafkura;
- milliy maqsadlar;
- siyosiy iroda;
- obro';
- xalqaro ta'sir;
- xavfsizlikka tahdidlar.

Yaponiya ushbu baholash tizimida yuqori bahoni olishi tabiiy. Chunki, qulay geografik imkoniyat va katta ilmiy salohiyat resurs tanqisligini o'rnini bosib ketadi.

Yaponiya statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2014-yil 1-avgust holatiga ko'ra 127 136 ming kishi yashagan. Yaponiyadagi 47 prefektura orasida Tokio 13,2 million aholisi bo'lgan eng yirik viloyat hisoblanadi. Yaponiya dunyodagi eng yuqori darajadagi urbanizatsiya darajasiga ega. Bugungi kunda yaponlarning 78 foizdan

ortig'i shaharlarda yashaydi. Aholining bu konsentratsiyasi ko'chirish uchun yuqori salohiyatni namoyish etadi.

Yaponiyaning iqtisodiy-geografik pozitsiyasi ikkita jihat bilan xarakterlanadi: sanoat ishlab chiqarishi uchun zarur tabiiy resurslarning deyarli to'liq yo'qligi va hududning qirg'oq bo'ylab qulay joylashuvi. Birinchisi ikkinchisi bilan qoplanadi va ikkinchisi birinchisi sharoitida alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy Yaponiya turli xil manbalarga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun qirg'oq bo'yidagi joyidan to'liq foydalanadi.

Ma'lumki, Yaponiyaning savdo floti dunyodagi eng yirik parklardan biridir. Shu bilan birga, asosiy dengiz kommunikatsiyalarining aksariyati Yaponiyaning mintaqadagi qo'shnilari - XXR, KXDR va Koreya Respublikasiga yaqin joyda joylashgan. Yaponiyaning ushbu qo'shnilar bilan munosabatlari ko'plab omillar tufayli murakkablashadi. Ularning eng muhimlari hududiy nizolar va munosabatlarning salbiy tarixiy tajribasidir. Ikki tomonlama savdo-sotiqdan (harbiy mojaro) to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy foyda olish imkonsiz bo'lgan sharoitda Yaponiya yetkazib beriladigan dengiz kommunikatsiyalari blokada tahdidi ostida qoladi. Ularning xavfsizligini ta'minlash uchun katta mablag 'sarflash kerak bo'ladi.

2. Tashqi siyosatda Yaponiya va AQSh geosiyosiy munosabatlari. 1939-1945-yillardagi urush mag'lubiyatidan so'ng, AQSh tomonidan Yaponiya oldiga katta shartlar qo'yilgan. 1935-1945-yillar davomida millatiristik Yaponiya okkupatsiya qilgan mamlakatlar siyosiy yetakchilari va xalqlarining unga nisbatan ehtiyotkorona munosabatlari tashqi siyosatni ishlab chiqishga sezilarli darajada cheklab qo'ygan.

1960-yida Yaponiya va AQSh o'rtasidagi tinchlik shartnomasi va xavfsizlik shartnomasi imzolangan edi. O'sha davrdan boshlab bu ikkala davlat o'rtasida o'zaro yaqinlashuv kuzatilmoqda. O'zaro hamkorlik va xavfsizlik shartnomasiga ko'ra, AQSh to'liq ravishda Yaponiyaning harbiy xavfsizligini taminlaydi. 1945- yildagi urushdan so'ng, Yaponiya butunlay armiyadan voz kechib, barcha muammolarni harbiy kuch ishlatmasdan hal qiluvchi pozisiyani egalladi. AQSh Yaponiyaning butun hududida harbiy bazalarini joylashtirdi. Hozirgi kunda Yaponiya hududida AQShning 52 ta harbiy ob'yektlari va Amerika yadro quroli joylashgan. Lekin mazkur shartnomada xavfsizlik borasidagi tomonlarning o'zaro majburiyatlaridagi muayyan nomutanosibliklar o'z ifodasini topgan. Zero, Yaponiyaning 1947-yildagi Konstitusiyasi va undagi 9-moddaning mohiyatiga ko'ra, xalqaro nizolarni echishda harbiy kuchdan foydalanishdan bir umrga mamlakatning voz kechishi mustakamlanib qo'yilgan. Shartnomada AQSh tomonidan Yaponiyaning himoya qilishi nazarda tutiladi, biroq AQSHni himoya qilishda Yaponiya majburiyatlarga ega emas. Shundan kelib chiqib, Yaponiya va AQSh teng ittifoqchilar sifatida shartnomada nazarda tutilmagan.

Tinchlik shartnomasi imzolanganda Xavfsizlik shartnomasi ham imzolandi, natijada:

- birinchi navbatda, urushda mag'lubiyatga uchraganidan so'ng, qurolli kuchlarini to'liq yo'qotgan va deyarli himoyasiz qolgan Yaponiya, Sovet tajovuziga qarshi Amerikaning kafolatini oldi va Koreya yarim orolidagi voqealar bunday saqlanib qolmadi;

- ikkinchidan, Yaponiya hujumining nishoniga aylangan va Yaponiya militarizmining qayta tiklanishidan ochiqdan-ochiq qo'rqan Osiyo davlatlarining aksariyati, shuningdek Avstraliya, Yangi Zelandiya, Filippin va Yangi Zelandiya davlatlari AQSh bilan harbiy ittifoq tuzish - ANZYUSni tashkil qilishga qaror qilishgan;

- uchinchidan, Yaponiya harbiy salohiyatini rivojlantirish samarali nazoratga olindi;

- to'rtinchidan, Amerikaning "yadro soyaboni" Yaponiyani kommunistik qurshovdan ishonchli tarzda himoyalagan va misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqqa

- erishishga imkon bergan va uni rivojlangan mamlakatlarning birinchi darajasiga olib chiqqan.

Ikkinchi Jahon urushi voqealari Yaponiyani uzoq vaqt xalqaro siyosiy jarayonlardan chetlashtirdi. XX asrning 70-yillari boshlarida Yaponiyaning dunyodagi tashqi siyosiy rolini uning iqtisodiy salohiyati - g'oyasiga moslashtirish zarurligi to'g'risida gap boshlandi. Sovet yapon olimi D. V. Petrovning fikricha bu jarayon uch qismdan iborat edi: 1) dunyoda bozor demokratiyasining barqarorligini ta'minlash; 2) kapitalizm va sotsializm o'rtasidagi kuchlarning strategik muvozanatini ta'minlash; 3) Shimoliy va Janubiy, ayniqsa Osiyoda barqaror iqtisodiy va siyosiy munosabatlarga hissa qo'shish.

1990-yillarning boshlarida rasmiy Yaponiya o'zining tashqi siyosiy vazifalarini Yangi Dunyo tartibi kontseptsiyasi orqali Jorj V. Bush (katta Bush) modeli asosida qurdi. 1990 yil mart oyida Bush vazir Kayfu yangi dunyo tartibi to'g'risidagi tushunchasini quyidagilarga asosladi:

1) tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlash;

2) erkinlik, tenglik va demokratiyani hurmat qilish;

3) ochiq bozor iqtisodiyoti orqali global farovonlikni kafolatlash;

4) barcha odamlar uchun munosib hayotni kafolatlaydigan rivojlanishni ta'minlash;

5) asosiy xususiyatlar sifatida dialog va hamkorlik bilan barqaror xalqaro munosabatlar tizimini yaratish.

Agar nazariyaga murojat qilinsa, bugun Yaponiyada AQShning gegemonligiga daxldor ikkita konsepsiya mavjud. Birinchi konsepsiya mohiyatiga ko'ra, barcha siyosiy alyanslar beqaror va ularni oldindan bilib bo'lmaydi. Shuningdek, dunyoning doimiy o'zgaruvchanligi sharoitida tahdidlar haqida gapirish juda murakkab va bu sharoitda AQSh Yaponiyaning ittifoqchisi, juda bo'lmaganda, qisqa muddatli istiqbolda shunday bo'lib qoladi. Lekin avvalo harbiy-texnik vazifalar bilan shug'ullanishi lozim bo'ladi.

Ikkinchi konsepsiyaga ko'ra, AQSh qudratli va undan Yaponiyaga nisbatan hech qanday xavf-xatar bo'lishi mumkin emas, salohiyatga ega tahdidlarni Shimoliy Koreya va Xitoydan kutish mumkin, ularning fikricha, avvalo diplomatik va siyosiy muammolar bartaraf etilishi va bunda AQSh manfaatdor gegemon sifatida qaralmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, har ikkala konsepsiyadan ham bitta xulosa chiqarish mumkin. AQSh bila hamkorlik zarur, chunki u kuchli ittifoqchi. Osiyo tinch okeani mintaqasini nazorat qilish uchun AQSh Yaponiyaga ehtiyoj sezadi,

Yaponiya esa tez rivojlanib borayotgan Xitoy va Shimoliy Koreya tomonidan bo'ladigan tahdidlarga qarshi AQSHga ehtiyoj sezadi. Yaponiyaning iqtisodiy qudrati tashqi siyosatiga mutanosib emas.

3. Rossiya-Yaponiya munosabatlari. Rossiya va Yaponiya o'rtasidagi zamonaviy munosabatlarni ikki blokga bo'lish zarur. Bu iqtisodiy blokda munosabatlar va bahsli yerlar bo'yicha hududiy munosabatlar. Quyida ushbu bloklarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Hududiy muammolar. Yaponiya va Rossiya o'rtasidagi zamonaviy munosabatlar ushbu mamlakatlar o'tmishiga asoslanadi. Sovet Ittifoqi davrida Kuril orollari uchun ziddiyat boshlandi. Ayni paytda Yaponiya, avvalgidek, Rossiyadan ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin SSSR tarkibiga qo'shilgan janubiy Kuril orollarining bir guruhini berishni talab qilmoqda. "Shimoliy hududlar" - orollar: Kunashir (Kunasiri), Lovtsova (Banton), Iturup (Etorofu) bilan Oqqush va Kamen-Lev (Moekesi), Shpanberga (Shikotan) va Ploskiye (Habomai) guruhi. Signalny (Kaigara), Tanfilieva (Suisho), Yuriy (Yuri), Anuchina (Akiyuri), Zeleny (Sibotsu) va Polonskiy (Taraku) orollarini o'z ichiga olgan orollar. Barcha orollarning umumiy maydoni 5 ming kvadrat kilometrni tashkil qiladi.

1991-yil oxirida Sovet Ittifoqi qulashi fonida Eltsin hukmronligi boshlandi, Moskva bahsli hududlarni Yaponiyaga qaytarishni istamay, qat'iy pozitsiyani egalladi. Yaponiya Rossiyani texnik va moliyaviy qo'llab-quvvatlashga qaror qilgan bo'lsa-da, ular o'rtasidagi munosabatlar sustligicha qoldi. 1993-yilda Elsin Yaponiyaga tashrif buyurdi. U Yaponiya-Rossiya munosabatlariga asosiy to'siq bo'lgan Xokkaydoning shimoli-sharqidagi to'rtta orolga oid "shimoliy hududlar" bahsida boshqa yon berishga yo'l qo'ymadi. Lekin SSSRning 1956-yilda Yaponiyaning Shikotan va Habomay orollarini qaytarib berish to'g'risidagi va'dasini bajarishga rozi bo'ldi.

1994-yilda Yaponiya tashqi ishlar vaziri Xata Tsutomu Moskvaga tashrif buyurdi. Muzokaralar davomida ikkala tomon ham "Shimoliy hududlar" bo'yicha uzoq davom etgan kelishmovchiliklarga yechim izlashga kelishib oldilar, ammo bu kelishmovchilikni hal qilish yaqin kelajakda ko'zda tutilmagan edi. Xata hududiy bo'linishlariga qaramay, Rossiyada bozorga asoslangan iqtisodiy islohotlarni qo'llab-quvvatladi.

2005-yilda Rossiya Prezidenti Vladimir Putin hududiy mojaroni 1956-yilgi Sovet-Yaponiya deklaratsiyasi qoidalariga muvofiq, ya'ni ikkita orolni Yaponiyaga - Habomay va Shikotanga topshirish bilan hal qilishga tayyorligini bildirdi, ammo Yaponiya tomoni murosaga kelmadi. Qo'shma Shtatlar bosimi ostida Yaponiya 1956-yilgi Sovet-Yaponiya deklaratsiyasiga munosabatini qayta ko'rib chiqdi va barcha bahsli hududlarni qaytarishni talab qila boshladi.

Ikkinchisi iqtisodiy muammo. Yaponiya tomoni nafaqat har qanday, balki qat'iy belgilangan iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlashga intiladi: birinchi navbatda, Yaponiya bosh vaziri Sibir va Uzoq mintaqalarda "energetika manbalarini rivojlantirish bo'yicha Yaponiya va Rossiya o'rtasidagi muloqotni" qo'llab-quvvatlaydi.

Albatta, energiya resurslarini rivojlantirish loyihasida asosiy narsa uning hajmi emas, balki hamkorlikning o'zaro manfaatli xususiyatiga rioya qilishdir.

Ammo bu shunchaki emas. Rossiyaga xom ashyo qo'shimchasining roli beriladi, ya'ni ular buni mustamlaka mamlakat maqomida ko'rishni xohlashadi. Yaponlar energetika loyihalari ustidan nazoratni o'z qo'llarida ushlab turishga harakat qilmoqdalar. Qazib olingan energiya tashuvchilar esa ularni eksportga yo'naltirishmoqchi. Biz uchun Sibir va Uzoq Sharqni rivojlantirish uchun energiya resurslaridan foydalanish muhimroq. Rossiya Federatsiyasi hududida neft va gazni chuqur qayta ishlash neftni qayta ishlash zavodlari va kimyo majmualari tarmog'ini tashkil etish, o'n minglab odamlarga ish joylari va ish haqi, byudjet daromadlarini ta'minlash va valyuta rentabelligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Moskva va Tokio o'rtasidagi aloqalar, Rossiya va kunchiqar mamlakati iqtisodiyotidagi o'n yillik tushkunlikdan so'ng, sezilarli darajada kuchaygan. 2006 yilga kelib, tovar ayirboshlash hajmi 10 milliard dollarni tashkil etdi. Garchi Rossiya Yaponiya bilan savdoda kamtarona 51-o'rinni egallagan bo'lsa-da, shunga qaramay, yapon biznesi Rossiyaga sarmoya kiritishga katta qiziqish bildirib boshladi. Borayotgan qiziqishning dalillaridan biri Toyota kompaniyasining Sankt-Peterburg yaqinida avtoulavlarni yig'ish zavodi qurish to'g'risidagi qarori edi. Yaponiya biznesining hozirgi sarmoyalari ma'lum darajada ramziy ma'noga ega. Gap Tokioning investitsiyalar uchun tanlanganligi haqida ketmoqda, ammo Rossiyadagi investitsiya muhiti xorijiy biznes uchun ham noqulay.

Yaponiya neft sotib oluvchi sifatida quvurning dengiz qirg'og'iga yetib borishidan manfaatdor. Agar quvur bitta xaridorga - Xitoyga yopiq bo'lsa, u holda u neft narxini belgilashi mumkin bo'ladi. Yaponiya Rossiyaga Uzoq Sharq mintaqasining iqtisodiy rivojlanishini hal qilishda yordam berishi mumkin. Chunki u Xitoyga qaraganda ancha rivojlangan texnologiyalarga ega. Yaponiya eng qudratli iqtisodiyotga ega (AQShdan keyin ikkinchi o'rinda) va o'n yillik turg'unlikdan keyin u yana o'sib bormoqda.

Rossiya-Yaponiya munosabatlaridagi uchinchi muammo NATOning sharqqa kengayishi bilan chambarchas bog'liq. XX-asr oxirida yapon-amerika ittifoqi Sharqdagi faolligini sezilarli darajada oshirdi. 1997 yil iyun oyida "Mudofaa sohasida Yaponiya-Amerika hamkorligining asosiy yo'nalishlari" degan qiziqarli hujjat nashr etildi. Gap asosan Yaponiyaning mudofaasi haqida emas, balki unga "qo'shni" bo'lgan ulkan mintaqalarda AQSh-Yaponiya qo'shma harbiy operatsiyalari haqida, masalan, "urush holatida bo'lgan Koreya yarim oroliga tushish, qo'shimchasiga Amerika qo'shinlari yoki "Tayvanga qarshi Xitoy blokadasini buzishda" Amerika-Yaponiya hamkorligini nazarda tutadi. Shuningdek, mintaqadagi "hududiy kelishmovchiliklarni hal qilish" sohasida AQSh-Yaponiya hamkorligi ko'zda tutilgan. Agar biz diplomatiya tilini so'zlashuv tiliga o'giradigan bo'lsak, demak, Qo'shma Shtatlar va Yaponiya charchagan Rossiyadan nafaqat Janubiy Kurillarni, balki zarur deb hisoblagan hamma narsani olishga tayyor.

Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi paytda hududiy muammoni hal qilishga urinishlar qilinmoqda, shuning uchun 2009-yil sentyabr oyida Yaponiya Bosh vaziri Yukio Xatoyama Rossiya Prezidenti Dmitriy Medvedevni ushbu muammoni muhokama qilishni va uni "shu avlod" hal qilishga harakat qilishni taklif qildi. Medvedev "Rossiya barcha masalalarni - ham hamkorlik masalalarini, ham eng murakkab masalalarni muhokama qilishga tayyor" dedi. O'z navbatida, Yaponiya

bosh vaziri: “Men sizning so’zlaringiz uchun minnatdorman. Mamlakatlarimiz o’rtasida hududiy muammo mavjud. Biz bu masalani nihoyat hal qilib, tinchlik shartnomasini tuzmoqchimiz”, dedi.

4. Yaponiya va Xitoy munosabatlari. Yaponiya va Xitoy ko’plab muammolarni hal qilishda bir-birlariga har tomonlama yordam berishga tayyor. Taxminan 30 yil oldin mamlakatlar o’rtasidagi munosabatlar normal holatga kelgan. Yaponiya vakillarining fikriga ko’ra, bu har ikki tomonning sa’y-harakatlari natijasidir. Keyingi tinch hamkorlik uchun umumiy tajribani, tarix saboqlarini va ilgari imzolangan hujjatlarni hisobga olish kerak.

Bugungi kunda ikki mamlakat o’rtasidagi munosabatlar uchta hujjat bilan tartibga solinadi:

- 1) 1979-yilgi Qo’shma kommyunike;
- 2) 1978-yilgi tinchlik va hamkorlik to’g’risidagi bitim;
- 3) 1998-yilgi Yaponiya-Xitoy qo’shma deklaratsiyasi.

Yaponiya imperializmining shakllanishi va Uzoq Sharqdagi tez iqtisodiy o’sish va harbiy ekspansiya uning siyosatining ikkita asosiy yo’nalishini belgilab bergan:

1. G’arb davlatlari bilan teng bo’lmagan kelishuvlarni bekor qilish, geosiyosatda bu yo’nalish osiyochilik sifatida shakllandi;
2. Boshqa davlatlar tomonidan hali da’vo qilinmagan Osiyodagi tashqi mulklarga egalik qilish.

Mazkur ikki davlatning hozirgi munosabatlari qator muammolarga ega. Yaponiya oxirgi o’n yilliklar davomida intensiv ravishda taraqqiy topdi. Xitoy Yaponiyaning ortidan quvib yetish harakatida bo’lib, shu mintaqada raqobatchilikni shakllantirdi. Yaponiyaning Xitoyga nisbatan rivojlanishida ikki variant mavjud.

Birinchisi Yaponiya Xitoy rivojini to’xtatishga intilib, mintaqada o’zining siyosiy yetachiligiga ishonish;

Ikkinchisi Xitoyning siyosiy va iqtisodiy yetakchiligi, Yaponiyada AQSh va Xitoy uzviy hamkorlik qilishga yo’l ochilishiga majbur bo’lishi mumkinligi haqidagi bashoratlarning vujudga kelishi.

Xitoyni yana bir hududiy muammosi Tayvandır. 2005 yilning boshida Yaponiya va AQSh qo’shma deklarasiya qabul qilib, uni Tayvan muammosini tinch yo’l bilan hal etish deb nomladilar. Bu deklarasiya XXRning g’azabiga duchor bo’lib, mamlakatning ichki ishlariga aralashuviga norizoligini bayon qildi. Yaponiya Tayvanni alohida suveren davlat deb tan oladi va u yerga vizasiz rejimda o’z huquqi mavjud.

Xitoy Yaponiyaning ikkinchi jahon urushi davrida yo’l qo’ygan jinoyatlarini oqlashga qaratilgan darsliklar tanqi qilindi, xuddi shu davrda Xitoyda Yaponiyaning qilgan jinoyatlari uchun kechirim so’rash asosiy masala qilib ko’tarildi. Lekin Yaponiya uzr so’rashga shoshilmayati. Chunki bu axloqiy masaladir.

Xitoy va Yaponiya o’rtasidagi munosabatlar 1990-yillarda o’zgarishni boshladi. Xitoy iqtisodiyoti tez ko’tarila boshladi, Yaponiya iqtisodiyoti esa o’n yillik turg’unlikka tushib qoldi. Ko’pincha “yo’qolgan o’n yil” deb nomlangan ushbu davr Yaponiyaning iqtisodiy pufagi yorilib, 1997 yilga kelib Yaponiya jiddiy tanazzul davriga qadam qo’ydi. Yaponiya mutlaq iqtisodiy va texnologik

imkoniyatlari bo'yicha Xitoydan ancha oldinda qolgan bo'lsa ham, Xitoy bu tezlikni ta'sirchan sur'atlarda kamaytira boshladi. Uy sharoitida iqtisodiy turg'unlikka duch kelgan yapon kompaniyalari uchun Xitoyning o'sishi yangi imkoniyatlar yaratdi. Xitoyda biznes yuritishning rentabelligi, Yaponiyaning texnologik ustunligi, Xitoyning strategik yo'nalishini shakllantirishga qodir bo'lgan holda, o'zining iqtisodiy etakchiligini abadiy saqlab turishiga imkon beradi degan taxminlar bilan bir qatorda, katta qo'shniga Yaponiyaning katta sarmoyalarini olib keldi⁸³.

5. Yaponiya Koreya yarim oroli bilan munosabati. Yaponiya va Janubiy Koreya o'rtasidagi ziddiyatlarga, balki Sharqiy Osiyo mintaqasida tobora kuchayib borayotgan tahdid fonida sodir etilgan Seul, Vashington va Tokioning strategik xatolariga ham mutanosib baho bergani yo'q. 2019 yil yozi va kuzida AQSh va Yaponiya, shuningdek, AQSh va Janubiy Koreyaning alyanslariga ta'sir ko'rsatadigan salbiy omillar kuchayib ketdi. Xitoy va Rossiya birinchi qo'shma mashg'ulotlarini Yaponiya va Koreyaning havo mudofaasini aniqlash zonalari ustida bombardimonchi samolyotlardan foydalangan holda o'tkazdilar. Ushbu marosimsiz bosim harakatlariga muvofiqlashtirilgan javobni berish o'rniga, Yaponiya va Koreya o'rtasida maxfiy ma'lumotlar almashinuvi shartlarini belgilaydigan Harbiy ma'lumotlarning umumiy xavfsizligi to'g'risidagi bitimni (GSOMIA) to'xtatilishini e'lon qildi.

Ayni paytda, Shimoliy Koreya yadroviy qurol salohiyatini oshirishda va RQM (raketaga qarshi mudofa tizimi)larni sinovdan o'tkazishda davom etdi. Bu AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya tarafidan bosim va tiyilish shaklida birlashgan javob berishga olib kelishi kerak edi. 2018-yilgi Singapur sammitida Shimoliy Koreya bilan kelishuvlarga binoan AQSh-Koreya mudofaasi bo'yicha ikki tomonlama mashg'ulotlarni tashkil etish to'xtatildi.

Shuni yodda tutish kerakki, Yaponiya Koreya yarim orolidagi vaziyatdagi barcha harakatlarini mintaqada uzoq vaqtdan beri raqib bo'lib kelgan asosiy o'yinchilar - AQSh va Xitoyning manfaatlari ostida, qat'iy nazorati ostida amalga oshirishga majbur. Har doim ham Tokioning intilishlari asosiy o'yinchilarning manfaatlariga to'g'ri kelavermaydi.

Shimoliy Koreyaning oxirgi o'tkazilgan yadroviy sinovidan xavotirda bo'lgan Yaponiya tashqi ishlar vaziri bir qator yetakchi jahon yetakchi davlatlaridagi hamkasblari bilan telefon orqali suhbatlashdi. XXR tashqi ishlar vazirining "Bandligi sababli" uning chaqirig'iga javob bermagan yagona odam bo'ldi. Pxenyanning "yadroviy-raketa provokatsiyalari" mavzusida bo'lsa ham, Xitoy tashqi ishlar vazirligi rahbari Janubiy Koreya va AQShdagi hamkasblari bilan suhbatlashishga vaqt topdi. Bundan tashqari, Si Szinpinning o'zi ushbu mavzuni telefon orqali Park Kin Xe va Barak Obama bilan muhokama qilgan, ammo Abe Sindzo bilan emas. Bundan tashqari, KXDRga nisbatan siyosatdagi pozitsiyalarning xilma-xilligi Yaponiya tashqi ishlar vaziri F.Kisidaning XXRga bahorga rejalashtirilgan tashrifining keyinga qoldirilishiga olib keldi.

⁸³ Pei, Minxin and Swaine, Michael: —Simmering Fire in Asia: Averting Sino-Japanese Strategic Conflict” Carnegie Endowment, Policy Brief no. 44 (November 2005), at <http://carnegieendowment.org/files/pb44.pei.FINAL.pdf>.

Yaponiya va janubiy Koreya davlatlari o'rtasida ziddiyat mavjuddir. Uzoq muddat davomida Yaponiya tomonidan janubiy Koreya kaloniyaga aylantirganligi bilan izohlanadi. Keyingi muammolardan biri - moliya masalasidir. Koreya Yapon mustamlakachilik davri uchun moddiy kompensasiya talab qilmoqda. Shuningdek, Yaponiya davlatlarining ayblovlarini inkor qilishga harakat qilib, yapon bosh vaziri ikkinchi jahon urushi chog'ida halok bo'lgan yaponlarga bag'ishlangan memorialni ziyorat qilishga tashrif buyurib turishini ta'kidlaydilar. Bundan xulosa shuki, Yaponiya rahbariyati agressiya qilishda ayblovlarni asossiz deb bilib, aksincha ular o'z xalqini harbiy harakatlardan jabrlangan deb hisoblaydilar.

Ushbu ikki davlat o'rtasida bahsli orol Tokto mavjud. Uni har ikkala davlatlar o'z arxepelagini davomi deb bilishadi. Orol hududi juda kichik (186 ming) bo'lishiga qaramasdan o'zaro nizoga sababchi bo'lgan. Yaponiyaning birdan bir maqsadi rivojlanib borayotgan janubiy Koreyani zaiflashtirishdir.

Yaponiya Shimoliy Koreani agressor davlat sifatida baholaydi. KXDRdagi yadro quroli Yaponiyaning tashvishiga soladi. O'z navbatida KXDRda kuchli aksilyapon kayfiyati mavjud bo'lib, buning ildizlari Koreya yaponlar tomonidan mustamlaka qilingan davrlardan kelib chiqadi.

Yaponiyaning KXDRga nisbatan asosiy vazifasi - uni qurosizlantirishdir. KXDR yadro qurolidan voz kechgan taqdirda, bu mamlakat bilan aloqalarni yo'lga qo'yish imkoniyatlari paydo bo'lib, uning rivoji uchun moliyaviy yordam ko'rsatishi, birinchidan, Janubiy Koreyaning ahamiyatini pasaytirish, ikkinchidan esa, Shimoliy Koreya siyosatiga ta'sir ko'rsatishdir.

Umuman Yaponiya tashqi siyosiy doktrinasi rivojidadagi tendensiyalar va istiqbollarni ajratib ko'rsatishni lozim topdik:

1. Siyosiy tizimni modernizatsiyalash;
2. Mintaqadagi maqomi va o'z pozitsiyasini mustahkam tomonga harakatlantirish;
3. Dunyo davlatlari bilan o'zaro munosabatlarning tizimli transformatsiyasi;
4. Mamlakatni militarizatsiyalash. (qarshi hujumga tayyorlanish, harbiylashish, suverenitetni himoyalash);
5. Innovatsion iqtisodiyot sohasida yetakchilik;
6. Milliy o'ziga xoslikni mustahkamlash bo'yicha dastur ishlab chiqish;
7. Hududiy davolar muammosini yechimini topish;
8. Rossiya bilan munosabatlarni rivoji;
9. Xalqaro tashkilotlar ishlarida yanada faolroq ishtirok etish;
10. Yon berish siyosatini davom ettirish.

Geosiyosiy istiqbollari. 1. Yaponiya rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan tendensiyalar orasida ikkitasini ajratish mumkin: iqtisodiy integratsiya va mintaqaviy (osiyochilik) o'ziga xoslikning shakllanishi.

Iqtisodiy integratsiya darajasi ichki mintaqaviy savdo hajmi bilan belgilanadi. (ASEAN mamlakatlari Yaponiya, Koreya, Xitoy, Gonkong, Tayvan, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Hindiston davlatlari bilan savdo iqtisodiy munosabat). 2006 yilda tashqi savdo aylanmasi taxminan 57% ni (yoki 3,0 trillion dollardan ko'proq) mazkur davlatlar bilan bo'lgan munosabat tashkil etdi. Iqtisodiy o'zaro bog'liqlikning o'sib borishi Osiyo mintaqasi jiddiy harbiy to'qnashuvlar maydoniga

aylanmasligini ko'rsatmoqda. Mintaqaning o'sib borayotgan iqtisodiy integratsiyasi va Yevropa ittifoqi va NAFTA kabi iqtisodiy bloklarning raqobati Osiyo o'ziga xosligini shakllantirishga olib keladi. Bunga tobora ortib borayotgan o'ziga bo'lgan ishonch va XXI asr Osiyo asri bo'lishi haqiqati yordam bermoqda. Osiyo identifikatsiyasining shakllanishi bir-biriga bo'lgan qiziqishning ortishi, mintaqaviy hamkorlikni turli sohalarda institutsionalizatsiya qilishda (turli Osiyo forumlari va tashkilotlarining gullab-yashnashida) va —Osiyo qadriyatlarini” maxsus yo'llar va boshqalar haqidagi munozaralarda namoyon bo'ladi. Osiyo integratsiyasi doirasida Yaponiya yuqori ilmiy-texnik salohiyatga va ulkan nomoddiy resurslarga ega mamlakat sifatida yetakchi o'rinni egallashi mumkin.

2. Qo'shma Shtatlar mintaqaning o'zgaruvchan geosiyosatini inobatga olgan holda yangi dunyo tartibini qurishga harakat qilmoqda. Shubhasiz, bunday loyihaning muvaffaqiyati uchun mintaqadagi barcha asosiy geosiyosiy o'yinchilarni paydo bo'layotgan munosabatlar tizimiga qo'shib qo'yish zarur. Xitoy XXI asrda AQSh tashqi siyosati uchun katta muammo sifatida qaralmoqda. Yaponiya mintaqadagi ustuvor va yagona ittifoqchi bo'lganligi sababli AQSh tomonidan hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy savollar mavjud: Yaponiya va Xitoyni mintaqaviy va dunyo tartibotiga qanday qo'shish kerak? Keyingi davr uchun Yaponiya ekspansiyasining konturlari qanaqa? Mazkur savollar⁸⁴ quyidagi muammolarga ishora qiladi:

- AQSh va Xitoy o'rtasidagi munosabatlar qanday rivojlanadi;
- Xitoy iqtisodiy dinamikani qanchalik muvaffaqiyatli ushlab tura oladi;
- Yaponiya o'zining tashqi siyosatini faollashtirish uchun ittifoqchilariga (sheriklariga) nimalarni taqdim etadi;
- Hindiston qaysi yo'nalishni tanlaydi;
- ASEAN mamlakatlari o'zini qanday tutishi.

Yaponiya geosiyosati ssenariylari. Ushbu qator masalalar asosida Yaponiyaning geosiyosiy o'yinini rivojlantirishning bir nechta variantlarini yaratish mumkin.

Birinchi ssenariy. Mahalliy imidj mojarolari va ichki iqtisodiy muammolardan charchagan AQSh ta'sir doiralariga sarf-xarajatlarni qisqartirishga qaror qildi. Xitoy o'zining milliy manfaatlarini doirasini mustahkamlamoqda va kengaytirmoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari Osiyoda boshqa ittifoqlarni tuzmoqda va ta'sir doiralarini ajratmoqda. Bunday holda Yaponiya Xitoy ta'sir doirasiga tushib qolishi mumkin.

Ikkinchi ssenariy. qo'shma Shtatlar mintaqadagi hukmron mavqega bo'lgan da'vosini saqlab qoladi. Ular Xitoy bilan munosabatlarni rivojlantirmoqdalar, shu bilan birga o'z ittifoqchilari va sheriklari yordamida qamoq tizimini yaratmoqdalar. Ushbu jarayonda Yaponiya asosiy rol o'ynaydi. Yaponiya Hindiston va Xitoy ochiqdan ochiq raqobatga kirishmasdan, Xitoyning Osiyodagi ta'sirining o'sishi uchun muvozanat bo'lib xizmat qiladi.

⁸⁴ З. Бжезинский. Великая шахматная госка. М.: Междунар. отношения, 1998.

Uchinchi ssenariy. Ko'p tomonlama Osiyo-Tinch okeani hamkorligi Yaponiya manfaatlariga javob beradi. Vaqt o'tishi bilan ushbu hamkorlik uchta ijobiy oqibatlariga olib kelishi mumkin: 1) Xitoyga ta'sir o'tkazishda yordam berishi mumkin (shuningdek, uni ehtiyotkorlik bilan o'z ichiga oladi); 2) Amerikaning Osiyoda qolishiga yordam berishi mumkin. Uning hukmronligini bosqichma-bosqich susaytirishi kerak; 3) iqtisodiy sherik sifatida Yaponiyaning Osiyodagi ta'sirini oshirishga yordam berishi mumkin.

To'rtinchi ssenariy. Ushbu ssenariy iqtisodiy hayotni qo'llab-quvvatlash uchun turli xil resurslarga ega bo'lgan davlatlarning ittifoqlarini (Yevropa ittifoqi kabi) tashkil etishga asoslangan. Iqtisodiyotni asosini energetika tashkil etadi. G'arbda keng tarqalgan fikrdan farqli o'laroq, postindustrial iqtisodiyot sanoat iqtisodiyotiga qaraganda energiyaga beqiyos darajada ko'proq ehtiyoj sezadi va tejoychi texnologiyalarining rivojlanishi bu yerda yordam bermaydi. Binobarin, kelgusi o'n yilliklarda jamiyatni rivojlantirish uchun ustun bo'lgan resurslar odatdagi energiya qiymatlari bo'lib qoladi, masalan, neft, gaz, uran va kokslangan ko'mir va h.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan nazorat savollari

1. Rossiya-Yaponiya munosabatlarining rivojlanish tarixi - Kurill muammosi.
2. Rossiya-Yaponiya munosabatlarida "Uchinchi kuch" omili-Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.
3. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.
4. Tashqi siyosatda AQSH mavqeining ortishi.
5. Tabiiy-iqtisodiy va energetik muammolari.
6. Yaponiya iqtisodiyotida Kuril zahiralari bo'lgan talab.
7. Orollarning Rossiya iqtisodiyoti va harbiy - geosiyosiy manfaatlarida tutgan o'rni.
8. Yaponiya-MDH mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy munosabatlar.
9. O'zbekiston va Yaponiya o'rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

14-Mavzu: Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar

Reja:

1. Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlar tizimida - tarixiy ildizlar.
2. Hozirgi dunyoda Markaziy Osiyoning ahamiyati.
3. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari geosiyosatidagi o'ziga xos o'rni.
4. XXI asr boshida Markaziy Osiyodagi yangi geosiyosiy burilish.
5. O'zbekiston jahon siyosati va xalqaro munosabatlarning faol ishtirokchisi.

I. Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlar tizimida - tarixiy ildizlar.

Markaziy Osiyoning qaytadan vujudga kelishi insoniyat oxirgi o'n-o'n besh yil mobaynida boshdan kechirgan ko'plab dramatik o'zgarishlar va keskin burilishlar orasida, shubhasiz, eng muhimlari qatoriga kiradi. Mintaqa asriy siyosiy yo'qlikdan qaytdi va yana bir bor xalqaro hayotning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ldi. Boz ustiga, u bugungi kunda jahon hamjamiyatining diqqat markazida turibdi.

«Markaziy Osiyo» atamasi birinchi marta taniqli nemis olimi, geograf Aleksandr fon Gumboldt tomonidan 1843 yili Parijda nashr etilgan uch jildli «Markaziy Osiyo. Tog' tizmalarini tadqiq qilish va iqlimlarni taqqoslash» asarida qo'llanilgan edi. Unda olim ichki sug'orish sistemasini va tog' tizmalarini o'rganib, Markaziy Osiyoni alohida, o'ziga xos mintaqa sifatida ajratdi.

Shundan so'ng «Markaziy Osiyo» tushunchasi uzoq vaqt mobaynida, to so'nggi davrgacha geosiyosiy tushuncha sifatida emas, balki asosan tarixiy yoki geografik atama sifatida qo'llanilib kelindi. Boz ustiga, mintaqaning chegaralari ham, uning tarkibi ham aniq emas edi. Hatto uning nomi ham turli tarixiy davrlarda va xalqlarda har xil atalgan. Tarixan olganda, geografik omillar asosiy mezon bo'lib xizmat qilgan. Yunonlar va rimliklar uni «Transaksoniya» - Oxus daryosi (Amudaryo) ortidagi yer deb, xitoylar «G'arbiy o'lka» deb, arablar - «Movarounnahr» yoki ikki daryo oralig'i deb ataganlar. Eron «Turon»dan ajratilgan. Ba'zan mintaqa etnolingvistik asosda «Turkiston» deb atalgan. Ba'zan esa, u «Ichki Osiyo» (Inner Asia) deb kengaytirilgan tarzda talqin qilingan va unga Mo'g'uliston, G'arbiy Xitoy, SHimoliy Hindiston, Pokiston va Rossiya Sibirining janubiy qismi kiritilgan. Har qalay, YUNESKO tomonidan nashr etilgan «Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixi» kitobida mintaqaga xuddi shunday ko'rishga ega⁸⁵. Bazan aksincha, sobiq SSSRda bo'lganidek, mintaqaga doirasi atigi to'rt respublika - Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonni o'z ichiga olgan «O'rta Osiyo» tushunchasiga qadar toraytirildi.

Rus geosiyosatchilaridan A.Duginning ta'rifiga ko'ra, Markaziy Osiyo hududi G'arbda Kaspiydan boshlab Shimoliy-sharqda Oltoy o'lkasiga qadar, shimoldan Shimoliy Qozog'iston va yana yuqoriroqdagi ayrim Rossiya guberniyalaridan janubda Pokistonga qadar hududni egallaydi⁸⁶.

Arnold Toynbi o'zining monumental «Tarixni anglash» asarida Oks-Yaksart havzasi (ya'ni Amudaryo va Sirdaryo oralig'i), Yaqin Sharq kabi, yer yuzidagi barcha muhim yo'llar kesishadigan joy ekanligini, tabiiy shart-sharoitlar bu joylar xalqaro chorrahaga aylanishiga imkoniyat yaratganligini qayd etadi. SHuning uchun ham jahonning barcha asosiy dinlari yoki shu yerda vujudga kelgan, yoki qudratli rivoj topgan, deb ta'kidlaydi Toynbi.

XXI asr bo'sag'asida yuz byergan geosiyosiy o'zgarishlar kuchlarning xalqaro balansida va sivilizatsiyalar o'rtasidagi aloqalarda Markaziy Osiyo muhim rol o'ynashini yana bir karra tasdiqladi. Mintaqada mutlaqo yangi geostrategik vaziyat yuzaga keldi. O'tgan asr mezonlari, ta'riflari va siyosiy xaritalari bugungi Markaziy Osiyoni tushunish va uning muammolarini anglash uchun to'g'ri kelmay qoldi. Mintaqaga yangicha, yanada kengroq yondashuvsiz u duch kelgan jiddiy muammolarning to'g'ri echimini topish mumkin emas. Mintaqani madaniy, etnolingvistik, geosiyosiy va geoiqtisodiy tendensiyalar, shuningdek xavfsizlik muammolari majmui nuqtai nazaridan anglash, muqarrar tarzda Markaziy Osiyo faqatgina sobiq SSSRning besh respublikasidan iborat emas, degan xulosaga olib

⁸⁵ History of civilizations of Central Asia. - UNESCO Publishing, Paris, 1996.

⁸⁶ Дугин А. ОСНОВЫ геополитики. - М.: Арктогея, 1997. -С. 353 - 364.

keladi. Afg'oniston hamda Xitoyning g'arbiy hududlari ham uzviy ravishda mintaqaning tarkibiy qismlaridir.

2. Hozirgi dunyoda Markaziy Osiyoning ahamiyati. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, Markaziy Osiyoning geosiyosiy ahamiyati mintaqaning o'z salohiyati bilan emas, balki asosan boshqa, chindan ham muhim mintaqalarga yaqinligi bilan belgilanadi. Masalan, «Vikipediya fri ensiklopediya» deb nomlangan ommabop Intyernet-saytda quyidagi so'zlarni o'qish mumkin: «Markaziy Osiyo uzoq davr mobaynida strategik ahamiyatga molik mintaq deb hisoblanib kelingani faqat uning Evrosiyoda joylashgan buyuk davlatlarga yaqinligi bilan bojliq. Mintaqaning o'zi hech qachon ko'p sonli o'troq aholiga ham, o'z tabiiy boyliklaridan foydalanish qobiliyatiga ham ega bo'lmagan. SHu boisdan bu mintaq tarixida uning hududida qudratli impyeriya yoki nufuzli davlatlar kam vujudga kelgan. Markaziy Osiyo asosan tashqi kuchlar raqobatlashgan maydon bo'lgan». O'z-o'zidan ravshanki, geografik joylashuv har qanday mamlakatning geostrategik salohiyati va ahamiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Mavqei boshqa mamlakatlarga nisbatan joylashuviga bojliq bo'lmagan birorta ham xaqiqatdan muhim mintaq yoki davlat jahonda yo'q. Lekin Markaziy Osiyoning butun strategik ahamiyatini faqat uning buyuk davlatlar yaqinida joylashganligiga bojlash ham to'jri emas. Zero, bugungi kunda Markaziy Osiyo o'z holicha ham muhim ahamiyatga ega ekanligi namoyon bo'lmoqda. Mintaqaning ahamiyati tobora ortib bormoqda va bir qancha omillar bilan tavsiflanmoqda. Bu omillarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh ijobiy omillar guruhi bo'lib, unga quyidagilar kiradi:

1. Nisbiy demografik salmoqning oshishi. Makromintaqaning yuqorida qayd etib o'tilgan chegaralarida bugungi kunda 95 milliondan ko'proq aholi yashaydi. Mintaq aholisining zichligi uncha katta emas - bir kvadrat kilometrda 9 kishi to'jri keladi. Ayni paytda ushbu ko'rsatkich butun Osiyo bo'yicha 80,5 kishini tashkil etadi. Lekin muhim demografik ko'rsatkich - aholi sonining ikki baravar ko'payish davri so'nggi paytgacha Markaziy Osiyoda 23-25 yilni tashkil qilgan. So'nggi yillarda aholining o'sish sur'ati biroz pasaygan bo'lsa-da, u nisbatan ancha yuqori bo'lib qolmoqda.

2. Xalqaro ahamiyatga molik tabiiy resurslarning mavjudligi. Avvalambor, albatta, bu yerda so'z Markaziy Osiyoning enyergetik salohiyati to'jrisida yuritilmoqda.

Markaziy Osiyoning enyergetik salohiyati jahon neft va gaz bozoriga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish yoki uglevodorodli xom ashyoning an'anaviy manbalari bilan raqobatlashish uchun etarli emas. Turli ma'lumotlarga ko'ra, neftning tekshirilgan umumiy zaxiralari 15 va 31 milliard barrel atrofida bo'lib, bu jahon zaxiralarining taxminan 2,7% ni tashkil etadi. Bu, albatta, uglevodorodli xom ashyoning Yaqin Sharqdagi manbalari salohiyatidan ancha kam. Bu yerda tekshirilgan neft zaxiralari jahon resurslarining 55% ni tashkil etadi. Xususan, taqqoslash uchun, Saudiya Arabistonining tekshirilgan neft zaxiralari 269 milliard barrelni tashkil qiladi. Markaziy Osiyoning tekshirilgan tabiiy gaz zaxiralari 230-360 trillion kub futga baholanmoqdaki, bu jahon zaxiralarining taxminan 7% ni tashkil etadi.

3. Chet el investisiyalarining ko'p miqdorda jamlanishi. So'nggi yillarda mintaqa salmoqli moliyaviy investisiyalar ob'ektiga aylanib bormoqda. Amerikalik etakchi tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, 1992-2000 yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlari va Ozarbayjon iqtisodiyotiga 50 milliard AQSH dollari miqdorida chet el investisiyalari jalb qilingan bo'lsa², keyingi to'rt yil ichida shu davlatlarga amalga oshirilgan to'jridan- to'jri chet el investisiyalari (FDI)ning o'zi 17,1 milliard dollarni tashkil etdi³.

2002-yilning boshida Tokioda o'tkazilgan Afg'oniston iqtisodiyotini tiklashga bajishlangan xalqaro konfyerensiyada donor mamlakatlar Afjoniston iqtisodiyotini tiklash maqsadlariga 4,5 milliard AQSh dollari ajratish majburiyatini oldilar. Afg'onistonga moliyaviy yordam ko'rsatish bo'yicha barcha rejalar to'liq amalga oshgani yo'q, lekin vaziyatning barqarorlashiga qarab Afg'oniston iqtisodiyotiga, asosan infratuzilma bilan bojliq loyihalarga, chunonchi: yo'llar, ko'priklar, telekommunikasiya tarmoqlari qurishga har yili ancha ko'p mablajar yo'naltirilmoqda.

4. Muhim transport-kommunikasiya yo'llarining kesishishi. Markaziy Osiyo savdo yo'llari chorrahasi sifatidagi o'zining tarixiy ahamiyatini tiklamoqda. To'jri, an'anaviy savdoda dengiz transporti hal qiluvchi rol o'ynaymoqda va kelajakda ham o'ynajak. Ayni paytda Markaziy Osiyoda temir yo'l va avtomobilb transporti samaradorligining oshishi, aviatsiya aloqalarining rivojlanishi transport marshrutlari tizimida mintaqaning raqobatbardoshligi oshishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, iqtisodiy aloqalarning telekommunikasiyalar va axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bojliq yangi shakllari dengiz yo'llariga ehtiyoj sezmasdan, eng qisqa, to'ppa-to'jri yo'llardan o'tayotir. Demak, ular muhim iqtisodiy markazlar - Yevropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasini birlashtirib, Markaziy Osiyo orqali o'tmoqda.

5. Sivilizasiyalararo aloqalar. Markaziy Osiyo aholisining ko'pchiligi islom diniga mansub bo'lgan mintaqalardan birigina emas. U musulmon dunyosining tarixiy jihatdan eng muhim markazi hamdir. Xalqaro radikal kuchlar Markaziy Osiyoga ekstremistik joyalarni olib kirish, tarqatishga harakat qilayotgani bejiz emas. Bu jahondagi kuchlar nisbatida tub o'zgarish yasashi mumkinligini ular yaxshi tushunadilar. Musulmon dunyosida kechayotgan murakkab jarayonlar, tangliklar Markaziy Osiyoga ham bevosita taalluqlidir.

3. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari geosiyosatidagi o'ziga xos o'rni. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgandan Markaziy Osiyo mintaqasida o'zaro iqtisodiy ijtimoiy, siyosiy munosabatlarni qaytadan shakllantirishiga zarurat tug'ildi. SSSR parchalanishi natijasida bir tarafdand, turli geosiyosiy yo'nalishlarga moyillik, ya'ni milliy davlatchilik siyosiy tizimlarining shakllanishi, siyosiy madaniyat o'ziga xos iqtisodiy taraqqiyot kabi tafovutlarni keltirib chiqardi. Ikkinchi tomondan, qardosh xalqlarning o'zaro yaqinlashuviga olib keluvchi omillar-milliy madaniy uyg'unlik, kelishilgan iqtisodiy dasturlarni joriy qilish, suv energetik resurslardan birgalikda foydalanish, mintaqaga ta'lluqli muammolarni birgalikda hal etish, yo'nalishlarda faoliyat olib borishga imkoniyat tug'dirdi. Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishishlari natijasida dunyoning ko'plab mamlakatlari bu mintaqada Rossiya ta'sirini susayganligini

anglaydilar va mintaqa davlatlarini o'z doiralarga tortishga qaratilgan siyosat olib borishga kirishadilar.

Shu bois bugungi kunda xalqaro siyosiy doiralarda tadqiqot markazlarida Markaziy Osiyoning kontseptual tushunchasi qaytadan ko'rib chiqilmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi Yevroosiyo qit'asining strategik muhim mintaqalari bilan chegaradosh. Mintaqaning sharqida-Xitoy va Osiyo Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari; janubida Afg'oniston, G'arb va shimolida-Kavkaz, Turkiya, Yevropa, Rossiya joylashgan. Bu borada O'zbekiston Birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday deydi: "Biz Rossiya, Xitoy, Hindiston, Sharq va G'arb mamlakatlarini bir-biriga mos kelmaydigan manfaatlari yuzaga chiqadigan mintaqaning bir qismimiz. Aslida shakllanib kelayotgan lekin juda kuch qudratli, XXI asrning qiyofasini shubhasiz belgilab beradigan bu kuch markazlari ana shu mintaqada o'z manfaatlarini izlaydi". 90-yillarning boshlarida ko'plab xorijiy siyosatshunoslar Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlarning jahon hamjamiyatiga muvaffaqiyatli kirib borishlari yo'lidagi amalga oshirilishi lozim bo'lgan milliy totuvlik va iqtisodiy islohotlarni o'tkazish, siyosiy va iqtisodiy islohotlar o'tkazish borasidagi qobiliyati va imkoniyati yetarli emasligi borasida pessimistik fikrlar bildirdilar.

Tojikistondagi fuqarolar urushi, Afg'onistondagi holatning tobora og'irlashib borishi, mintaqaning ayrim nuqtalaridagi millatlararo ziddiyatlar, an'anaviy iqtisodiy aloqalarning uzilishi va buning natijasida iqtisodiy ko'rsatkichlarning keskin tushib ketishi ularning fikrlarini isbotlagandek bo'ldi. Ammo demokratik jamiyat qurish jarayonida Markaziy Osiyo davlatlari o'z suvereniteti va hududiy birliklariga qarshi yuzaga keluvchi har qanday omillarni bartaraf eta olishlarini ko'rsatmoqdalar.

Siyosiy sahnaga yangi mustaqil davlatlarning chiqishi nafaqat Yevroosiyo xaritasiga, balki mafkuraviy siyosiy, iqtisodiy va xalqaro munosabatlar tizimlarida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Bu borada 50 mln.dan ortiq aholi va 4 mln kv. km.dan ortiq hududga ega besh Markaziy Osiyo respublikalari - O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston. Tojikiston, Turkmaniston Makinder ta'rifi bo'yicha "tarixning geografik o'qi" yoki "o'zak makon"da qulay siyosiy iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarga ega bo'ldilar. Biroq aytish joizki, mazkur davlatlar uchun milliy davlatchiliklarini bunyod etish, siyosiy yo'nalishlarni to'liq ishlab chiqish, ijtimoiy qurilishiga qaratilgan amaliy jarayonlarda ba'zi murakkabliklar mavjud.

Markaziy Osiyo mintaqasi o'ziga xos geosiyosiy tashqi chegaralarga ega. Bu holatda ikki omil - Rossiya va Xitoy o'rtasida "qisilib qolganlik" va janubda islom olami bilan belgilanadi. Boz ustiga, geografik nuqtai nazardan tabiiy chegaralar g'arbda Kaspiy dengizining qirg'og'i bo'ylab. sharqda Djung'or Alatoui, Tyan-Shan tog'lari, shuningdek, janubda Xuroson tog'lari, Amudaryo, Panj va Atrek daryolari bilan belgilanadi.

Shu munosabat bilan taxminan 1993-yildan boshlab mintaqaning jahon geosiyosiy muhiti bilan o'zaro bog'liq ekanligi omili ham katta ahamiyatga ega bo'lib, geosiyosiy nuqtai nazardan Markaziy Osiyo tushunchasiga mintaqadagi besh respublikaning siyosiy chegaralari doirasidagi maqom asos qilib olindi.

Jahondagi kuchlar nisbati va uning Rossiya o'rtasidagi muvozanati ko'p jihatdan Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlar siyosati va ulardagi voqealar rivoji qaysi yo'ldan borishiga bog'liq. Hozirgi xalqaro munosabatlarning sifat jihatidan yangicha tartibini shakllantirish jarayonida ishtirok etayotgan respublikalar buni e'tirof etmasliklari mumkin emas .

Mustaqillikni qo'lga kiritgan Markaziy Osiyo respublikalarini bugungi kundagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy rivojlanishlari va ularning geosiyosiy holatlari, shuningdek, xavfsizlik qirralari o'zaro mos tushadi. Shu bois, Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy muhitning o'zaro ko'rib chiqilishiga quydagi to'rt mezon sabab bo'lishi mumkin:

Birinchi, bugungi kunda davlat xavfsizligining mintaqqa xavfsizligi darajasigi ko'tarilganligi;

Ikkinchi, Markaziy Osiyo davlatlari bir-biri bilan tarixiy, diniy, ma'naviy va madaniy jihatdan yaqinliklari;

Uchinchi, iqtisodiy jabha, ya'ni Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiy tomondan rivojlanishi shu davlatlarning o'zaro iqtisodiy integratsiyasini mumkin qadar takomillashtirishni talab qiladi;

To'rtinchi, iqtisodiy omillardan kelib chiqqan holda, Markaziy Osiyo davlatlarining o'zaro hamkorligi jahon davlatlarida qiziqish uyg'otmoqda.

Fredrik Starr "Yevrosiyoda barqarorliklikni o'rnatish" nomli maqolasida Markaziy Osiyo mintaqasida voqealar rivoji quyidagi uch yo'nalishda borishi mumkunligini aytib o'tadi.

Birinchi, mintaqqa bir yoki bir necha davlatlar ta'sir doirasiga tushib qolishi mumkin. Uning fikricha, bu borada Rossiya qulay nomzod sifatida qaralishi mumkin.

Ikkinchi, mintaqqa Afg'oniston va Tojikiston davlatlaridagi tartibsizliklarga o'xshagan holatga tushib qolishi mumkin.

Uchinchi, barqaror davlatlarning yuzaga kelishi natijasida ichkaridan mutanosiblik kelishuvchanlikka erishish (integratsiyalashuv jarayoni nazarda tutiladi).

F. Starr fikricha Markaziy Osiyo mintaqasida bir yoki bir necha kuchli davlatlar yuzaga kelib vaziyatni barqarorlashtirishi mumkin. Starr o'z fikrini davom ettirib, Markaziy Osiyo davlatlari orasida faqat O'zbekistongina ana shunday barqarorlashtiruvchi vazifasini bajarishi mumkin. Bu kabi fikrni amerikalik siyosatshunos olim Z.Bjeziynskiy ham keltiradi . Markaziy Osiyo mintaqasiga geosiyosiy nuqtai nazardan qaraganda ikki muhim omil - geostrategik holati va boy tabiiy resurslar bu mintaqaning iqtisodiy va siyosiy o'lchamlarini yanada kengaytirib borishini kuzatish mumkin.

Bugungi kunda xalqaro maydonda ro'y berayotgan o'zgarishlarda uch holatni qayd etib o'tish darkor:

Birinchi, iqtisodiyotning globallasuvi va o'zaro bog'liqlikning kuchayishi;

Ikkinchi, milliy va mintaqaviy masalalarni hal etishda davlat ro'lining o'zgarishi;

Uchinchi, xalqaro tashkilotlar va institutlar ahamiyatining ortib borishi.

Markaziy Osiyo davlatlari integratsiyasi quyidagi afzalliklarga ega:

- mintaqaning energetik, mineral va qishloq xo'jaligi
- mahsulotlarining deyarli barcha turlari bilan ta'minlanganligi;
- katta ilmiy-texnikaviy ishlab chiqarish va ekspert salohiyatiga egaligi;
- qulay geosiyosiy holatga egaligi;
- ishchi kuchining arzonligi;
- suv va boshqa tabiiy xom ashyolardan o'zaro va umumiy foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash imkoniyatlari.

Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikdan keyingi davrdagi ijtimoiy siyosiy taraqqiyotining geosiyosiy va geoiqtisodiy shakllanishi jarayonini kuzatgan holda quyidagi xulosaga kelish mumkin.

Avvalo, ular oldida mustaqillikka erishgandan so'ng siyosiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini, ya'ni xalqaro munosabatlar tizimida munosib o'rinni egallash, taraqqiyot yo'llarini ishlab chiqish va bu borada hamkorlar topishga qaratilgan intilishlar ko'zga tashlanadi.

Bu hol natijasida Markaziy Osiyo mintaqalarida geosiyosiy bo'shliq paydo bo'lganligini qayd etib o'tish lozim. Mintaqada AQSh, Xitoy, Rossiya, Turkiya, Eron, Hindiston, kabi mamlakatlarning qiziqishi tobora ortib bormoqda. Ko'p qutbli xalqaro munosabatlar tizimining shakllanishi natijasida Markaziy Osiyo mintaqasi qator faol geostrategik ishtirokchilar tomonidan "Hayotiy muhim" hudud ekanligi bir necha bor aytilishiga qaramasdan, ulardan biror biri mintaqada yetakchi vazifasini bajara olmaydi.

Ikkinchidan, 1994-1996-yillardagi Markaziy Osiyo davlatlarning mintaqa doirasidagi o'zaro yaqinlashishi bilan bog'liq. Mazkur jarayonni qay tariqa amalga oshirish borasida esa ma'lum bir qarama-qarshiliklar mavjud. Ular asosan ijtimoiy yo'nalishni o'z ichiga qamrab olib, jamiyat taraqqiyotida bir tomondan demokratik tamoyillarni joriy etish masalasini, ikkinchi tomondan esa jamiyat ma'naviyati bilan o'zaro bog'liq bo'lgan diniy qadriyatlar muammosi bilan bog'liq.

Mustaqillikdan keyingi davrda Markaziy Osiyo davlatlari oldida taraqqiyotning faqat ikki yo'li "Turk" va "Eron" borligi xususida fikrlar bildiriladi.

Uchinchidan, bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy guruhlanishi (tabaqalanish), mintaqa davlatlarida yagona ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlarning yo'qligi istiqbol borasida biror-bir yagona to'xtamga kelishi mushkuldir. Mazkur jarayonga tashqi kuchlar omilini, ya'ni o'q ta'sir doiralarini kengaytirish, shuningdek, tabiiy xom ashyo resurslari ustidan nazorat o'rnatishga qaratilgan raqobatning kuchayishini ham e'tiborga olish darkor.

Markaziy Osiyo davlatlari holatini tushunish uchun har bir davlatda ro'y berayotgan ichki o'zgarishlarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini, ijtimoiy, iqtisodiy formatsiyalarni almashinuvini e'tiborga olish kerak. Jahon tajribasi yangi tizim va ijtimoiy qatlamlar eski ijtimoiy munosabatlarning parchalanish jarayoniga nisbatan sekinlik bilan taraqqiy topadi. Bu holat esa jamiyatning o'tish davrida keskinlikni tug'dirishga olib keladi va marginaliztsiya holati, ya'ni o'zida salbiy ijtimoiy zaryadni olib yuruvchi "oraliq" holatdagi ya'ni ijtimoiy qatlamlarning shakllanishi yuzaga keladi. Markaziy Osiyodagi ijtimoiy muammolar o'z

navbatida davlatlararo munosabatlarga ta'sir ko'rsatib, keskinlik manbai bo'lishi mumkin.

Milliy davlatchilikni bunyod etish va Markaziy Osiyo davlatlari tashqi siyosatdagi asosiy yo'nalishi jarayonlarini tahlil etgan holda quyidagi umumiy xususiyatlarni ta'kidlab o'tish lozim:

1. Qozog'iston Rossiya, Xitoy va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari orasida qisilib qolganligi, bu esa iqtisodiy holatdagi nochorlik bilan birgalikda tashqi siyosatda yagona umummilliy yo'nalishini ishlab chiqishda mushkulotlarga olib keladi.

Bundan kelib chiqqan holatda Qozog'iston siyosatida Rossiya bilan integratsiyalashish hisobiga Markaziy Osiyo integratsiyalashuv jarayonidan uzoqlashishni kuzatish mumkin. Biroq, Rossiya bilan integratsiyalashish jarayoni Qozog'iston suverenitetiga va hududiy yaxlitligiga raxna solishini e'tiborga olsak, u holda u global va mintaqa darajalaridagi iqtisodiy aloqalar va xalqaro munosabatlar tizimida o'z o'rnini saqlab qolish maqsadida Markaziy Osiyo integratsiyasida ishtirokini saqlab qoladi.

2. Qirg'iziston milliy davlatchiligini barpo etar ekan, ob'ektiv sabablarga ko'ra aniq shakllangan ichki va tashqi siyosati nisbatan mavjud deb aytishga imkoniyat tug'diradi. Qirg'iziston mamlakatida o'tkazilgan iqtisodiy islohotlarni qo'llab-quvvatlovchi va moliyaviy jihatdan ko'mak beruvchi barcha mamlakatlar bilan aloqalarni mustahkamlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Mintaqadagi yagona iqtisodiy makon dasturida ishtirok etish Qirg'izistonga bir tomondan ichki bozorni ko'tarish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan mintaqada o'ziga mos o'rinni egallashga sharoit yaratadi. Shu bilan birga Qirg'iziston Rossiya bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatishdan manfaatdor. Mazkur holat bir tomondan siyosiy ahamiyatga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan Rossiyadan qarzdorlik masalasi bilan ham bevosita bog'liq.

3. Turkmaniston "betaraflik" maqomini olganligiga qaramay Rossiya Eron va boshqa davlatlarning ustuvor manfaatlari ob'ekti bo'lib qolmoqda. Boy tabiiy resurs va iqtisodiy taraqqiyotining istiqboliga ega bo'lgan Turkmaniston mintaqa integratsiyasida faqat iqtisodiy manfaatlardan kelib chiqqan holda yondashmoqda.

4. Tojikiston bir necha yil mobaynida siyosiy va iqtisodiy inqiroz changalida qolib ketdi. Mamlakatdagi fuqarolar urushi, Rossiyaning harbiy ko'magiga tayanish mamlakat ichki va iqtisodiy ahvolidan yaxshilanishga salbiy ta'sir etuvchi omillar sifatida qarash mumkin.

5. Markaziy Osiyo markazida joylashgan O'zbekiston mintaqasining barcha mamlakatlari bilan tutash. Bundan tashqari mintaqadagi deyarli barcha kommunikatsion-transport infrastrukturasi, aloqa va energetik tizimlar O'zbekiston hududida joylashgan. Bu hol O'zbekistonning geosiyosiy holatini belgilab beradi⁸⁷.

Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy va tashqi siyosiy tamoyillaridan o'ziga xoslik va farqlariga qaramay, ularni hamkorlikka undovchi ma'lum ob'ektiv holatlar mavjud. Bular-avvalo xavfsizlik, iqtisodiyot va ekologiya masalalari bilan

⁸⁷ Сафоев С.С. Марказий осиедаги геосиёсат. Тошкент – 2005.

chambarchas bog'liq. Shuni ham alohida ta'kidlash joizki, chetdagi davlatlar manfaat va maqsadlarga va bu borada o'zaro raqobatlari Markaziy Osiyo davlatlari hamkorligiga, ularning jahon hamjamiyatiga kirish jarayoniga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi.

Hududiy mansublikdan kelib chiqqan holda yangi mustaqil davlatlar bir-biri bilan uzviy tarzda bog'liq bo'lib, transport infratuzilmasi, energota'minot masalalari ekologiya, xom-ashyoni qayta ishlash masalalari yuzasidan uzoq muddatli dastur va loyihalarni ishlab chiqishni talab etadi. Boz ustiga narkotik va qurol-yarog' savdosi kabi jinoiy unsurlarga qarshi kurash bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega.

Mazkur jarayon borasida quyidagi stsenariylarni tahlil qilish mumkin.

Buyuk Ipak Yo'lining qayta tiklanishi.

Ijobiy tomoni - mintaqa istiqbolida savdo-transport borasida Yevropa, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqligini Xitoy va Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan bog'lashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning salbiy tomoni transport infratuzilmasini yetarli darajada taraqqiy etmaganligi.

Yuksak darajada Integratsiyalashgan Markaziy Osiyoning mintaqasi - jahon siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsata oluvchi hamdo'stlik va konfederatsiya shaklidagi qudratli davlat yuzaga kelishi. Salbiy tomoni- integratsiyaviy jarayonlar mexanizmining mukammal ishlab chiqilmaganligi, shuningdek, tashqi omil ta'sirining kuchliligi.

Madaniyatlar to'qnashuvchi mintaqa davlatlarining Eron taraqqiyoti yo'liga o'tishlari, mintaqada istiqomat etuvchi g'ayriddinlar manfaatiga qarshi chiqishi. Boz ustiga Rossiya Federatsiyasi bilan ziddiyatlar holatining yuzaga kelishi. Salbiy tomoni - mintaqada Islom, Xristianlik va boshqa diniy madaniyatlarining kesishganligi. Aynan shu holat borasida AQSh Davlat kotibi S.Telboot Markaziy Osiyodagi jarayonlar rivoji nafaqat "sovetlardan keyinga makomda" balki, Xitoy, Turkiya, Eron va Afg'onistondagi jarayonlarga yuqori darajada ta'sir ko'rsatishini aytib o'tgan edi .

"Katta og'a" yo'nalishi - mintaqa davlatlarining biror-bir davlat (Rossiya, Xitoy) ta'sir doirasiga tushib qolishlari mazkur tendentsiyaga mintaqada mustaqillikdan keyingi davrda milliylikning kuchayib ketganligi qarshi turishi mumkin.

Mintaqada Bolqon ssenariysining taraqqiy etishi. Markaziy Osiyo davlatlari orasida dezintegratsiyaning avj olishi va izollyatsionistik g'oyalarining kuchayishi. Bu holda mintaqa davlatlarining bir vaqtning o'zida turli davlatlar ta'sir doirasiga tushib qolishlari. Salbiy tomoni-mintaqada o'zaro bog'liq chegara, suv kabi masalalar borasida ziddiyatlar va to'qnashuvlar avj oladi.

Mazkur omillarga tayangan holda AQSh prezidentining xavfsizlik masalalari bo'yicha sobiq maslahatchisi Z.Bzejinskiy Markaziy Osiyo va Kavkaz hududlarini, shuningdek Afg'onistonni "Yevroosiyo Bolqonlari" sifatida baholaydi.

Yevroosiyo Bolqonlari... Janubi-Sharqiy Yevropadagi qadimgi Bolqonni eslatadi. Ushbu hududdagi siyosiy aktorlar beqaror bo'lib, balki ular kuchliroq qo'shnilarining aralashuviga ham moyil. Yevroosiyo Bolqonlari atamasini

asoslaydigan kuch vakuum va quvvat assimilyatsiyasining aynan shu tanish birikmasidir. Yevroosiyo Bolqonlari tarkibiga to'qqiz mamlakat va yana ikkita mamlakat potentsial nomzodlar sifatida kiradi. Ushbu to'qqiz mamlakat Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'zbekiston, Turkmaniston, Ozarbayjon, Armaniston va Gruzuya ... shuningdek Afg'onistonni o'z ichiga oladi.

Markaziy Osiyo davlatlari shakllanish jarayonida dunyo mamlakatlari bilan munosabatlarni shakllantirish muhim masalalar sirasiga kiradi. Biroq, bu jarayon faqat mintaqa mamlakatlari manfaatlari va pozitsiyalari bilangina belgilanib qolmaydi. Aksincha, ularga tashqi siyosiy kuchlarning ta'siri katta. Shu bois yetakchi davlatlar va mintaqa davlatlari, yoki boshqacha aytganda "geostrategik ishtirokchilar" yondashuvini o'rganishga zarurat sezilmoqda.

XXI asr boshida Markaziy Osiyodagi yangi geosiyosiy burilish. O'zbekiston jahon siyosati va xalqaro munosabatlarning faol ishtirokchisi. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqil davlatlar sifatida qaror topdilar deb komil ishonch bilan aytish mumkin. Boz ustiga, ular Markaziy Osiyo tevarigidagi geosiyosiy raqobat jarayonining oddiy kuzatuvchisi bo'lib qolmayaptilar, balki mintaqa va undan tashqaridagi xalqaro hayot jarayonlariga faol ta'sir ko'rsatish qobiliyatini namoyish etmoqdalar. Bu XXI asr bo'sajasida Markaziy Osiyoda ro'y byergan eng muhim geostrategik burilishdir. Mintaqaning demokratik, dunyoviy yo'ldan rivojlanishi barqaror xususiyat kasb etadimi? Uning jahon miqyosidagi aloqalar tizimiga mustaqil subAkt sifatida qo'shilish jarayoni chuqurlashib boradimi? Bu savollarga javoblar Markaziy Osiyo jamiyatlari globalizasiya talablariga qanday javob byerishiga, mintaqaviy hamkorlik va integrasiyaning yuqori darajasiga ko'tarilishga qodir yo qodir emasligiga ko'p jihatdan bojliqdir.

Xalqaro siyosat va munosabatlar ikki yoki undan ortiq mamlakatlar turli xil siyosiy va nodavlat tashkilotlar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni, aloqalarni ifoda etadi. Uning jamiyat xalqlarining talab, ehtiyojlari, davlat manfaatlari xalqaro normalar va qadriyatlar bilan bog'liq. Xalqaro munosabatlar raqobat yoki o'zaro hamkorlik asosida qurilishi mumkin. Bugun xalqaro munosabatlarda umuminsoniy qadriyatlar bu munosabatlarni belgilab beruvchi asosiy mezonga aylanib borayotganligi ko'zga tashlanmoqda. Chunki siyosat tarixi va uning o'ziga xos oqibatlari davlatlar munosabatlarini tartibga solish, bunda ularning manfaatlariga mos tushuvchi tamoyillarga asoslanish zarurligini taqoza etmoqda. Shuningdek yadroviy va kimyoviy qurollarning mavjudligi, ularni ishlab chiqarishga qaratgan harakatlarining davom etayotganligi hamda xalqaro munosabatlarda ayrim davlat raxbarlari, siyosiy partiyalar va shaxslarning bir tamonlama qarashlarining hamon saqlanib qolayotganligi, xalqaro siyosatda davlatlarga nisbatan munosabatda "Zo'ravonlik", "kuchga tayanish", tazyiq ko'rsatishning turli usullaridan foydalanish, "xalqaro terrorizm" va boshqa holatlar xalqaro siyosatda o'zaro marifatli hamkorlikni rivojlantirishni, ixtiloflar paydo bo'lgan taqdirda esa ularni ma'rifiy yo'llar bilan yechish zarurligini kun tartibiga ko'chmoqda .

XX asr oxiri XXI asr boshlarida xalqaro siyosat va xalqaro munosabatlarda muhim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Agar 1990 yillarga qadar ikki qutub SSR va AQSh jahondagi siyosiy iqlimni belgilab berishgan bo'lishsa, bugungi kunda

dunyo ko'p qutublilik asosida rivojlanmoqda. Sovetlardan keyingi makonda vujudga kelgan mustaqil davlatlar esa dunyo hamjamiyatining teng huquqli a'zolari maqomiga erishdilar.

Markaziy Osiyoga nisbatan asr chaqiriqlari mavjud - bu Markaziy Osiyodagi geosiyosiy vaziyatga ta'sir qiluvchi va XXI asrning birinchi o'n yilligining oxirida beqarorlashtiruvchi potentsialga ega bo'lgan hodisalarni to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- ekstremizm, terrorizm, separatizm, giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq muammolar;

- xalqaro, davlatlararo va mintaqaviy qarama-qarshiliklar bilan bog'liq muammolar;

- mintaqaning geosiyosiy mavqei, uning tabiiy resurslari, etno-hududiy muammolari bilan belgilanadigan muammolar;

- hayot darajasi pastligi va mintaqadagi texnologiyalarning rivojlanishi, migratsiya, demografik va ekologik muammolar bilan bog'liq muammolar.

O'zbekiston 1992-yildan buyon BMTning a'zosi sifatida faoliyat yuritmoqda. BMTning Bosh vazifalaridan biri - butun dunyoda tinchlikni barqaror etishdir. Nizomga binoan a'zo mamlakatlar o'zlarining xalqaro kelishmovchiliklarini tinch yo'l bilan hal etadi, Qurolli kuchlarni boshqa davlatlarga nisbatan qo'llamaydilar, ularga tahdid solmaydilar. BMT o'zining tinchlik o'rnatish faoliyati doirasida diplomatik mexanizmlardan foydalangan holda to'qnashib qolgan tomonlarning yarashishlariga yordam beradi. BMT Xavfsizlik Kengashi xalqaro tinchlik va xavfsizlik borasidagi o'z say-xarakatlari doirasida mojaroni bartaraf etish va tinchlik o'rnatish uni, masalan muzokoralar yoxud Xalqaro Sud yordamida barqaror etish yo'llarini tavsiya qilishi mumkin.

O'zbekiston BMT minbaridan Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, qo'shni Afg'oniston birodarchilik urishini to'xtatish, Markaziy Osiyoni yadro qurolidan ozod zo'naga aylantirish, narka biznesga qarshi kurashda barcha davlatlar xatti-harakatini muvofiqlashtirish. Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish maqsadida foydalanmoqda.

BMT bilan hamkorlik doirasida O'zbekiston Respublikasi raxbariyati tomonidan 3 ta asosiy vazifa belgilangan:

- BMTni isloh qilish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining nuqtai nazarini ilgari surish;

- Markaziy Osiyoda yadro qurolidan holi hudud yaratishni nixoyasiga yetkazish;

- BMTning giyohvand moddalarga qarshi kurash bo'yicha mintaqaviy markazini barpo etish haqidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusini amalga oshirish.

Bugungi kunga kelib, BMT faoliyatida ko'p tomonlama xalqaro munosabatlarda o'z aksini topgan tizim inqirozini kuzatish mumkin. Jahon sahnasida xalqaro xavfsizligiga tahdid soluvchi kichik raxbariy to'qnashuvlar, narkotik va qurol aylanmasining o'sishi, terrorizmning tarqalishi kabi noan'anaviy xavf va tahdidlar Toshkentning mavjud tuzilmalarini isloh qilish va faoliyatini ko'rib chiqishni taqoza etadi.

Shuningdek, ayrim davlatlarning o'z siyosatini o'tkazish minbariga aylanib qolmasdan voz kechish, xizmatchilar o'rtasida tarqalgan karrupsiyaga barxam berish lozim.

Jahonda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda Yevropa sezilarli ro'l o'ynaydi. O'zbekiston tashqi siyosatidagi bu yo'nalish qat'iyatlik bilan rivojlanib bormoqda. Birinchi Prezident Islom Karnimovning Finlandiyaga tashrifi davomida (1997-y 25-fevral) Yevropa Xavfsizlik va Hamkorlik Kengashining Xelsinki yakunlovchi Aktning imzolanishi mamlakatimizning yuqori sur'atda rivojlanishiga keng yo'l ochib berdi .

Yevropa Ittifoqining maqsad va vazifalari quyidagilardir:

1) Yevropa xalqlarining yaqin ittifoqini tashkil etish, muvozanatlashgan va uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyotga ko'maklashish, bunda, ayniqsa. Quyidagilardan foydalanish:

Ichki chegaralari bo'lmagan makonni yaratish; iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish; yagona valyutani joriy etish;

2) Xalqaro sohada, ayniqsa, tashki siyosatni va xavfsizlik sohasidagi siyosatni, kelajakda esa mudofaa siyosatini birgalikda yurutish orqali o'z mohiyatini tasdiqlash;

3) Adliya va Ichki ishlar sohalaridagi hamkorlikni rivojlantirish.

Keyingi 50 yil davomida beshinchi marta o'z safiga yangi a'zolarni qabul qilgan bu tashkilot siyosiy, iqtisodiy, madaniy, harbiy-texnik, ilmiy-texnologik hamkorlikning sifat jihatdan eng zamonaviy ko'rinishi bo'lib, hozirgi kunda 25 davlat uning a'zosidir. Yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarishning jon boshiga 22 ming dollardan ortiq qiymatni tashkil etayotganligi, shubhasiz, bu hamkorlikning samarasidir. Hududi 4,2 million kv.km. ni, aholisi esa 455 milliondan ortiq kishini tashkil etgan bu hududda Buyuk Britaniya, Daniya va Shvesiyani hisobga olmaganda 2002-yilning 1-yanvardan buyon yagona pul birligi - yevro amal qilmoqda .

Yevropa Havfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti(EXHT) 1975 yilda tashkil topgan xalqaro siyosiy tashkilotlardan biridir. 1992 yil 26 fevralda O'zbekiston Respublikasi uning a'ziligiga qabul qilindi. Shu bois 1994 yildan O'zbekistonning YeHHTdagi vakolatxonasi Venada, 1995 yildan esa YeXHT ning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalari bo'yicha byurosi Toshkentda faoliyat yuritmoqda.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT). Bugungi kunda izchil faoliyat ko'rsatayotgan xalqaro siyosiy-iqtisodiy tashkilotlar haqida so'z yuritilganda, shubxasiz, birinchi navbatda ShHT tilga olinmoqda.

Dastlab "Shanxay beshligi" deb nomlangan bu tashkilotga 2001-yil O'zbekiston Respublikasi a'zo bo'lib qo'shilgach ShHT deb ataladigan bo'ldi. Ayni paytda unga Rossiya Federatsiyasi, Xitoy Xalq Respublikasi, O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston va Qirg'iziston Respublikalari rasman a'zodirlar. (Mongoliya, Hindiston, Pokiston va Eron kuzatuvchi maqomiga ega.) Havfsizlikni ta'minlash, mintaqaviy barqarorlikni mustaxkamlash, ekologiya muommolarini birgalikda hal qilish, savdo-sotiq aloqalarini chuqurlashtirish, Ilmiy-texnikaviy, Madaniy-ma'rifiy sohalaridagi munosabatlarni kengaytirish va boshqa hayotiy muhim yo'nalishlar bo'yicha muammolarni hal etish ShHT ning asosiy vazifalari

sirasiga kiradi. Tashkilotning Kotibiyati Pekinda joylashgan. Shuningdek ShHT faoliyatida “uch yovuz kuch”, ya’ni terrorchilik, ayirmachilik(separatizm) va ekstremizmga qarshi kurashda hamkorlikni rivojlantirish alohida o’rin tutadi. 2004-yildan boshlab Toshkentda ShHT ning mintaqaviy aksilterror tuzilmasi faoliyat yuritmoqda. Bu tuzilma faoliyati tufayli 2005-yilning o’zida sodir etilishi mumkin bo’lgan terrorchilik harakatlarining oldini olinganligi ma’lum.

2005-yilning iyul oyida tashkilotning Shanhay shaxrida bo’lib o’tgan samitida unga a’zo davlatlar rahbarlari tamonidan bir qator hujjatlar imzolandi. Xususan, xalqaro Axborot xavfsizligi to’g’risidagi bayonot; terrorchilik, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash bo’yicha 2007-2009-yillarga mo’ljallangan hamkorlik dasturiga doir qaror; ShHT mamlakatlar hududida qo’shma aksilterror mashqlarni o’tkazish tartibi to’g’risidagi bitim, a’zo davlatlar hududidagi terrorchilik, ayirmachilik va ekstremistik faoliyatga aloqador kishilar kirib kelishini aniqlash va bunday yo’llarni to’sib qo’yish borasidagi hamkorlik to’g’risidagi bitim. Bundan tashqari, ShHT doirasida 2020-yilgacha bo’lgan davrda savdo iqtisodiy hamkorlikni ko’zda tutuvchi dastur qabul qilindi. Shuningdek, ShHT a’zo mamlakatlarning huquqni muhofaza qiluvchi idoralari, jumladan, ichki ishlar organlarining terrorchilik, separatizm va ekstremizmga, giyoxvandlikka va og’ufrushlikka qarshi birgalikda xarakat qilishi. Bu borada o’zaro axborot almashishi yaxshi samara bermoqda. Umuman, “Bugungi kunda ShHT xalqaro hamkorlikning qudratli institutiga, xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashning, xalqaro terrorchilik, separatizm va ekstremizm, narqotik moddalar ishlab chiqarish va tashish kabi zamonning eng qaltis tahlika va tahdidlarga qarshi kurashning kuchli omiliga aylanmoqda”.

Yevroosiyo Iqtisodiy Hamjamiyati (EvrAzES). Ma’lumki Markaziy Osiyo Hamkorligi Qozog’iston, O’zbekiston, Qirg’iziston) tashkilotining 2005-yil 6-7 oktyabr kunlari Sankt-Peterburg shaxrida bo’lib o’tgan sammitda MOHT bilan Yevroosiyo Iqtisodiy Hamjamiyatini birlashtirishga kelishib olingan edi. Mazkur ikki tashkilotning maqsad va vazifalari ko’p jihatdan o’xshash hamda bir-biriga yaqin bo’lganligi O’zbekistonning Yevroosiyo Iqtisodiy Hamjamiyati safidan joy olishiga olib keldi.

1995-yilda Bojhona ittifoqi negizida tuzilgan bu tashkilotning strategik maqsadi a’zo davlatlar o’rtasida integratsiyani rivojlantirishga qaratilgan. YevrAzESning 2005-yili noyabirda Sankt-Peterburgda bo’lib o’tgan sammitda O’zbekiston bu tashkilotga qo’shilgach, Hamjamiyat a’zolari 6 taga yetdi (Rossiya, Belarusiya, Qozog’iston, Qirg’iziston, Tojikiston, O’zbekiston). Bu Hamjamiyatga a’zolik O’zbekiston uchun katta siyosiy ahamiyatga ega. Chunki yirik davlatlarning geosiyosiy manfaatlari kesishgan mintakada joylashgan mamlakatimiz uchun. YevrAzESga a’zolik turli ta’sir tazyiqlardan himoyalaniş kafolatini beradi.

Xuddi shunday, yangi jahon tartibotini shakillantirishda O’zbekistonning ham alohida o’rni, siyosiy manfaatlari bor. Shuning uchun mustaqillikning daslabki kunlaridanoq O’zbekiston respublikasi o’z milliy manfaatlarini xisobga olgan holda tashqi siyosatining maqsadi va vazifalarini aniq belgilab oldi. Uning dunyo

hamjamiyatida, xalqaro tashkilotlar, davlatlar, MDH va Markaziy Osiyo davlatlari bilan olib borayotgan tashqi siyosati borasidagi sa'y-harakatlari fikrimiz dalilidir.

O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati amaldagi Konstitutsiya va 1996-yil 26-dekabrda Oliy Majlis tamonidan qabul qilingan "O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy prinsiplari to'g'risida"gi qonun talablaridan kelib chiqilgan holda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasida "O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli sub'ektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga ardashmaslik qoidalarigi va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi. Respublika davlatning, halqning oliy manfaatlari, faravonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan chiqishi mumkin" deyiladi. "O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy prinsiplari to'g'risida" gi qonun ham tashqi siyosatimizning umuminsoniy tamoyillari va manfaatlari bilan to'la muvofiq ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mafkuraviy kurashlardan qat'y nazar, tashqi siyosatda ochiq-oydinlik prinsipi O'zbekistonga qisqa muddat ichida ikki taraflama keng tashqi aloqalar o'rnatish imkonini berdi. Yevroosiyo iqtisodiy va madaniy ko'prigining barpo etilganligi, ShHT doirasidagi hamkorlikning kengayib borayotganligi respublika tashqi siyosatining strategig istiqbolidir. Dunyoning 170 dan ortiq mamlakat tamonidan tan olingan, 120 davlat bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik kabi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi.

Mavzuni mustahkamlash yuzasidan nazorat savollari

1. O'zbekiston tashqi siyosatida Harakatlar strategiyasi va Taraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yo'nalishlarning tutgan o'rni.
2. Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar: suv resurslaridan foydalanish; atrof-muxit degradatsiyasi, millatlararo to'qnashuvlar, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, demografik muammolar.
3. Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatning namoyon bo'lish xususiyatlari.
4. Ittifoqdan qolgan og'ir meros.
5. Milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlari: Farg'ona va O'sh voqealari.
6. O'zbekistonda milliy siyosatning asosiy tamoyillari.
7. Afg'oniston - Markaziy Osiyo xavfsizligiga asosiy tahdid.
8. Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlashda JHSHT (ODKB) ning tutgan o'rni.

15-Mavzu: Yangi "Katta o'yin" kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati **Reja:**

1. “Yangi katta o’yin” konsepsiyasi.
2. Markaziy Osiyo va Yangi Katta O’yin.
3. Markaziy Osiyo regionning tabiiy-geografik imkoniyatlari.
4. Yaqin Sharq va Markaziy Osiyodagi geosiyosiy manfaatlar.

Tayanch tushunchalar: “Yangi kata o’yin” konsepsiyasi, Yaqin Sharq, Suriya inqirozi, Ukraina inqirozi, Regionning tabiiy-geografik imkoniyatlari, Rossiya-Eron munosabatlari, Kaspiy muammosi, Rossiya-Turkiya munosabatlari, Iroq - Rossiya munosabatlari, Afg’oniston fojeasi.

I. “Yangi katta o’yin” konsepsiyasi. Yangi Katta O’yin (ingliz tilidagi adabiyotda New Great Game) aksariyat mutaxassislarning fikriga ko’ra, XXI asrning birinchi o’n yilligida boshlangan va Markaziy Osiyoni nazorat qilish va ta’sir o’tkazish uchun dunyodagi eng yirik kuchlarning siyosiy qarama-qarshiligi bilan ajralib turadigan holatdir. Yangi Katta O’yin o’zining o’xshashligi, vazifalari va ishtirokchilari soni bilan XIX asr oxiri-XX asr boshlaridagi o’xshash jarayondan farq qiladi. Biroq, mintaqa o’zgarishsiz qolmoqda - Mo’g’ulistonni ham o’z ichiga olgan Katta Markaziy Osiyoni qamrab oladi. Agar yuz yil oldin Angliya va Rossiya imperiyalari o’rtasidagi qarama-qarshilik asosan harbiy-siyosiy xarakterga ega bo’lsa, bugungi kunda Katta O’yin tabiiy resurslar, birinchi navbatda uglevodorodlar (neft va gaz) ustidan nazoratni boshqarish uchun kurashga asoslangan.

Jo’g’rofiy joylashuvi tufayli qadimdan bu hudud turli kuchlarni o’ziga jalb qilgan: Xitoy imperiyasi, Fors podsholari, Britaniya, Rossiya va so’nggi yillarda AQSHni bu yerda faollashganini kuzatish mumkin. Bu yerlar bir necha marotaba yirik qarama-qarshiliklar maydoniga aylangan. XIX asrda Angliya va Rossiya qarama-qarshiligi bunga yorqin misol bo’la oladi. Bu kurash to’g’ridan to’g’ri qurolli to’qnashuvlar bo’lmaganligi va josuslik uslublardan foydalanilganligi tufayli “Katta o’yin” yoki “Soyalar urushi” nomlarini oldi. Xususan, 1868-yilda taniqli britaniyalik diplomat Genri Roulinson Jamoalar Palataga yuborgan memorandumida Markaziy Osiyoda bir qator katta derjavalur, birinchi navbatda Rossiya va Britaniya davlatlarining manfaatlarini to’qnashganligi tasdiqlagandi. Yangi katta o’yin ishtirokchilari ramziy ma’noda “Rus ayig’i”, “Xitoy ajdahosi” va “Amerika burguti” mavjud.

Ushbu qarama-qarshilikda Rossiya, Xitoy, Qo’shma Shtatlar, Yevropa Ittifoqi va Yaqin Sharq mamlakatlaridan tashqari transmilliy korporatsiyalar va transmilliy jinoiy jamoalar ham ishtirok etmoqda. Natijada, 2001-yil II-sentyabrdan so’ng ko’rib chiqilayotgan jarayonning asosiy mazmuni terrorizmga qarshi kurash bo’lib, unda NATO mamlakatlari tomonida faol ishtirok etib, Afg’oniston va Iroqqa harbiy kontingentlarini yubordi.

R. Kipling kitoblari va A. Konollining maktublaridan kelib chiqqan Katta O’yin metaforasi bugungi kunda M. Ahrari, L. Klivmen, R. Myulerson, A. Rashid asarlarida qo’llaniladi. Ushbu muammoni o’rganayotgan rus olimlari orasida K.S. Gadjev, A.A. Kazantsev va E. Yu. Sergeevlarni nomlash mumkin. Bundan tashqari, televizion dasturlarning tsikli va jurnalist M. Leontievning "Katta o’yin" kitobini eslatib o’tish kerak. Shu bilan birga, siyosatshunos Ahmed Rashid Yangi Katta O’yin kontsepsiyasiga nisbatan mualliflik huquqiga ega ekanligini da’vo

qilmoqda⁸⁸, garchi bu bayonoti bahsli bo'lsa ham. Ushbu jarayonni tavsiflab, uning nazariyotchilaridan biri Lyuts Klivmen quyidagilarni ta'kidladi: "Birinchi Katta O'yinni, ya'ni XIX asrda Buyuk Britaniya imperiyasi va Chor Rossiyasi o'rtasidagi raqobatni takrorlash orqali, Yevroosiyo materigining yuragida yangi o'yinchilar yana manyovr qilishmoqda. Bugungi kunda amerikaliklar ushbu raqobatda yetakchi rolni inglizlardan tortib oldilar. Ruslar bilan birgalikda Xitoy, Eron, Turkiya va Pokiston kabi mintaqaviy kuchlar ushbu kurash maydoniga kirishdi va transmilliy neft korporatsiyalari ushbu o'yinda o'z manfaatlarini ko'zlaydilar".

Bugungi kunda "Yangi Katta O'yin" G'arbdan tashqaridagi siyosatni imperializm tilida tasvirlaydigan turli xil matnlar to'plamidir. Ushbu matnlar ular uchun "hokimiyat vakuumi", qurolli to'qnashuvlar va o'zaro da'volar deb nomlangan hududda juda qulay sharoitda nashr etilgan. "Buyuk Markaziy Osiyo" (qarang: Edwards, 2003, 87-bet).

Oxirgi kategoriya gegemoniyaning chegaralari va chegaralarini ixtiro qilishning misoli sifatida qiziqarli bo'lib, chegaralarni kerakli chegaralarga ko'tarishga imkon beradi. Siyosiy qarama-qarshilik kuchayib, keskinlikning yangi o'choqlari paydo bo'lishi bilan Buyuk Markaziy Osiyo Markaziy Yevrosiyoga yo'l oldi. Yangi Katta O'yin haqida yozilgan tarkibning xilma-xilligi, bu haqda matnlar chegaralarida mavjud bo'lgan juda ko'p o'lchovli haqiqat sifatida gapirishga imkon beradi.

Yangi Katta O'yinning maqsadi hududiy kenglik va resurs haqida g'oyani shakllantiradi. Bir tomondan, resurslarga boy Osiyo mintaqasi, boshqa tomondan, ushbu resurslarga muhtoj bo'lgan jahon kuchlari mavjud. XXI asrning ushbu siyosiy geografiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, Xitoy va Hindiston XIX asrda imkonsiz bo'lgan jahon kuchlari qatoriga kiritilgan. Ammo bu vaziyatda ham, E.V.Saidni tushunishda sharqshunoslik bilan birlashmalar o'zlarini taklif qilishadi. Yangi Katta O'yin maydonida Osiyo endi xarita va lug'at emas, balki mahalliy avtokratlar tomonidan himoyalangan minerallar to'plamidir.

Yangi Katta O'yinning dunyoqarashidagi hokimiyatning avtokratik tabiati zamonaviy Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy farqlarning asosi bo'lib xizmat qiladi⁸⁹.

Yangi Katta O'yin quyidagi maqsadlarni amalga oshirish uchun tashkil qilingan:

1) Eng yirik energetik resurslar, konlar: oltin, uran, ko'mir, rangli metallar ustidan nazorat o'rnatish;

2) 8 ta yo'l strategiyasini ilgari surib, XXR manfaatlarini to'qnash keladigan logistika tizimlari ustidan nazorat. Bu yerda Rossiya va Xitoy manfaatlarini kurashadi;

⁸⁸ Ришид А. Тилибин: ислим, нефть и новия большия игри в Центральнйой Азии. М.: «Библион - Русския книги», 2003.

⁸⁹ Михалев А.В «Новия большия игри» в центральнйой изии: фиктор монголии.// Регионильния экономики: теория и приктики № 2. 2013 с.35-36.

3) Energiya resurs savdosiga ta'sir o'tkazish. Gaz va neft eksporti va importiga ma'lum cheklovlar, imtiyozlar berish huquqini qo'lga kiritish;

4) Terrorizmga qarshi kurash sharoitida mamlakatning o'ziga xosligini aniqlash. Bunday vaziyatda ikkita variant bo'lishi mumkin: birinchisi, AQSh va NATO bilan; ikkinchisi, ShHT doirasida Rossiya va Xitoy bilan. Bunday kuchlar muvozanatida faqat nolga teng keladigan o'yinga yo'l qo'yiladi. Chunki harbiy sheriklik oxir-oqibat ikkita mintaqaviy kuchlardan biri uchun mezon tanlash vazifasini qo'yadi.

5) Mavjud bo'lgan so'nggi pozitsiya: dunyodagi eng yirik ishlab chiqaruvchi - XRX uchun mineral xom ashyo narxlarini aniqlash qobiliyati. Minerallarga boy Rossiya o'z statusini o'rnatish.

2. Markaziy Osiyo va Yangi Katta O'yin. Gegemon davlatlarning Markaziy Osiyodagi manfaatlari. Sobiq sovet ittifoqi tarqalib ketishidan so'ng amerikaliklarning Osiyo yo'nalishida harakati faollashdi, 2000-yillarda mintaqada bir necha yirik derjavalarning qiziqishlari bir nuqtada yig'ildi. 2001-yilda Afg'onistonda kompaniya boshlanganda AQSH yana bu hududga e'tiborni qaratadi. Pandjsherda harbiy qo'shnlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida mintaqalogistika sifatida foydalanilgan; keyinchalik Vashingtonning to'g'ridan-to'g'ri ishtirokida "demokratiyaning tranziti" boshlanib, Qirg'izistonda 2005-yilda "Lola inqilobi" sodir bo'ldi.

Qo'shma shtatlarning Markaziy Osiyo davlatlariga qiziqishi tushunarli holat. AQSHning ikki asosiy geosiyosiy raqiblari - Rossiya va Xitoy mintaqaga juda yaqin. AQSh prezidenti Donald Tramp bu ikki davlat iqtisodiyotlarini zaiflashtirish maqsadini oldiga qo'ydi. Amerika yetakchisi bu yil fevral oyida Iroqdan Afg'onistonga harbiy qo'shin o'tkazish to'g'risida qarorni qabul qildi. Mintaqa Osiyoning kuchli davlatlari uchun kapitalni keng miqyosda eksport qilish uchun jozibador joyga aylandi. Xususan, Janubiy Koreya O'zbekiston iqtisodiyotiga o'n milliardlab dollar investsiyalarni kiritdi. Biroq, bu mintaqada asosiy siyosiy va iqtisodiy maqsadlar Xitoyga tegishlidir. Xitoyda Markaziy Osiyo Yevropa bozorlariga to'g'ridan-to'g'ri chiqish bo'yicha "Bir belbog'-bir yo'l" strategik loyihasini amalga oshirish katta qiziqish uyg'otmoqda. Pekin buning uchun hech qanday pul ayamayapti.

2001-2013-yillarning o'zida Xitoy 5 ta mintaqadagi respublikalari (Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston) bilan tashqi savdo aylanuvini 1,8 milliarddan 50 milliard dollarga ko'tarildi. Bu davlatlarning iqtisodiyoti Xitoy bozoriga yo'naltirilgan. Xususan, Turkmaniston davlatda qazib olinadigan gazning 60 foizini Xitoyga jo'natadi. Qozog'istonda Xitoy investorlari neft qazib olish sohasida to'rtidan bir qismidan ko'prog'ini nazorat qilmoqda. Qirg'izistonda davlat qarzining 40 foizi Xitoy hukumat Eksport-import bankiga to'g'ri keladi, shuningdek ko'plab loyihalar xitoylik ishbiarmonlarining puliga amalga oshirilmoqda.

2020-yil 15-oktyabrda Markaziy Osiyoning beshta mamlakati va Rossiyaning tashqi ishlar vazirlarining onlayn uchrashuvi bo'lib o'tdi, unda "Markaziy Osiyo davlatlari va Rossiya Federatsiyasi tashqi ishlar vazirlarining hamkorlikning strategik yo'nalishlari to'g'risida bayonoti" qabul qilindi.

Ushbu tarkibdagi uchinchi uchrashuv bir necha yil oldin yaratilgan Amerika C5 + 1 ga o'xshash diplomatik format paydo bo'lganligidan dalolat beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, Xitoy, o'z navbatida, "5 + 1" modeli bo'yicha mintaqaga nisbatan xuddi shunday yondashuvni birlashtirishga harakat qilmoqda. Buyuk davlatlar tomonidan Markaziy Osiyoga qaratilayotgan bunday e'tibor qarama-qarshi talqinlarni, baholarni va kutishlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu formatlarning bir-biriga o'xshab ketsa-da, ularning mazmuni va mohiyati bir-biridan tubdan farq qiladi. Bu asosan, AQSh-Rossiya-XXRning geosiyosiy ucburchagi ichidagi "tortishish arqoni" (tag of war) bilan haqiqiy siyosat ruhida bog'liq bo'lib, bu haqda siyosiy tahlilchilar bi narsani takrorlaydilar. Mintaqa mamlakatlarning mustaqilligiga 30 yil to'lgan bo'sada hali ham ushbu o'yinlar markazidan chiqib ketmagan. Yaqinda kashf etilgan geosiyosiy arifmetika raqamlari o'ziga xos sehrli bo'ldi: "5+1" ning yig'indisi biz kerakli ucburchakning qaysi burchagida turganimizga qarab har xil yechimlarni beradi. AQSh uchun "5+1=5", Rossiya uchun "5+1=6", Xitoy uchun "5+1=x". Keling, ushbu arifmetikani har bir davlat formatida ko'rib chiqamiz.

AQSH uchun "5+1"

C5+1 formati 2015-yil sentabr oyida boshlangan va birinchi uchrashuv o'sha yilning noyabr oyida Samarqandda bo'lib o'tgan edi. O'shandan beri ma'lum bir muntazamlikka ega bo'lgan bir nechta uchrashuvlar bo'lib o'tdi. Ushbu format shu yil fevral oyida AQSh Davlat kotibi Mayk Pompeo Qozog'iston va O'zbekistonga tashrif buyurgan Toshkentdagi uchrashuv paytida alohida tus oldi. Ushbu tashrif deyarli 2019-2025-yillar oralig'ida AQShning Markaziy Osiyo bo'yicha yangi strategiyasi qabul qilingan paytga to'g'ri keldi.

Aslida strategiya ham yangi formatdagi Toshkent uchrashuvi "C5 + 1" mintaqadagi "Katta O'yin"ning yangi bosqichini boshlab berdi. Shuningdek, u strategiyaning ham me'yoriy o'lchamining o'zgarishini va uchrashuvlar formatining o'zi haqida gapirib berdi. [2] Strategiyada aytilishicha: Markaziy Osiyo AQShning Afg'onistondagi ishtiroki darajasidan qat'i nazar, AQShning milliy xavfsizlik manfaatlari uchun geostrategik jihatdan muhim mintaqadir. Ushbu xatboshida Markaziy Osiyo mustaqil mintaq va Afg'oniston AQShning Markaziy Osiyo bilan aloqalari uchun hal qiluvchi omil emasligi to'g'risida muhim xabar keltirilgan.

2016 yildan boshlab "C5+1" formati davlatlarning beshta loyiha doirasida birgalikdagi ishlarini ta'minlaydi: 1) terrorizmga qarshi kurash; 2) biznesdagi raqobatbardoshlik; 3) transport koridorlarini rivojlantirish; 4) kelajak energiyasi; 5) ekologiya sohasida milliy va mintaqaviy moslashishni rejalashtirishni qo'llab-quvvatlash⁹⁰.

5+1 jarayonini so'nggi 30 yil ichida Qo'shma Shtatlar tomonidan olib borilgan siyosat bilan taqqoslaganda, shunisi aniqki, AQShning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati mintaqaning mustaqilligini tan olish va qo'llab-quvvatlashga

⁹⁰ Joint Statement for the Press on C5+1 High-Level Dialogue, July 9, 2020, <https://uz.usembassy.gov/c51-fact-sheet-central-asian-u-s-forum-to-enhance-regional-economic-environmental-and-security-cooperation/>

asoslangan edi. Masalan, 1999 yilda qabul qilingan “Ipak yo’li strategiyasi” qonun loyihasida Qo’shma Shtatlarning quyidagi asosiy manfaatlari ko’rsatilgan edi:

1) mintaqadagi barqaror, demokratik davlatlarning rivojlanishini ta’minlash, shu jumladan mintaqaviy ziddiyatlarni hal qilish;

2) mintaqadagi davlatlar va AQSh va uning ittifoqchilari bilan do’stona munosabatlarni rivojlantirish;

3) mintaqaga, gegemon davlatlari tomonidan ekspluatatsiya qilish orqali emas, balki bozor talablari asosida mintaqaga iqtisodiyoti va tabiiy resurslarini rivojlanishini qo’llab-quvvatlash.

Shuni ta’kidlash kerakki, “C5 + 1” formati, AQShning Markaziy Osiyodagi barcha avvalgi sa’y-harakatlari bilan ko’paytirilib, ushbu jarayonning maqsadi va mazmuni sifatida mintaqalararo hamkorlikni aniq aytadi. Buni Qo’shma Shtatlarning Markaziy Osiyoga nisbatan qo’shma bayonotlari va avvalgi strategik hujjatlari tasdiqlaydi⁹¹. Shunday qilib, Amerikaning “C5 + 1” formulasi mintaqada qandaydir AQSh hukmronligini o’rnatishga intilmaydi va shu sababli uning yo’nalishi va mazmuni bo’yicha mintaqaga yo’naltirilgan.

Rossiya uchun C5+1. XIX asrda Rossiyaning Buyuk Britaniya bilan “Katta o’yin”i aynan Markaziy Osiyo mintaqasida borgan edi. XXI asrda esa u AQSH va Xitoy harakatlarini mintaqada cheklash maqsadida faol siyosat olib borishi tabiiy. Mintaqaga nisbatan “ta’sir zonasi” atamasini qo’llashi ham buning yaqqol isbotidir.

- Rossiya dunyo siyosatida Sovet Ittifoqining asosiy merosxo’ri sifatida o’zining eski mavqeini tiklashga harakat qiladi. Eski qudratiga ega bo’lishi bevosita Sharqiy Yevropa (Ukraina, Belarus, Moldova), Janubiy Kavkaz (Ozarboyjon va Armaniston) va Markaziy Osiyo mintaqasiga ta’sir o’tkazish, bu davlatlarni ta’sir doirasida ushlab turishi bilan bog’liqdir.

- Sovet Ittifoqi qulashi natijasida MDHning tashkil etilishidan maqsad G’arb va AQSH uchun mintaqada geosiyosiy bo’shliq yaralishining oldini olishdan iborat edi. Rossiya bunday tashkilotlarni, jumladan, Evrosiyoyo iqtisodiy hamkorlik, Erkin iqtisodiy zonani so’zda teng huquqli, amalda esa o’z manfaatlariga xizmat qilish va ta’sir ko’rsatish vositalari sifatida ishlatgan.

- Rossiya uchun ham AQSH va Xitoy kabi Markaziy Osiyoda tinchlik va siyosiy barqaror muhit bo’lishi juda muhim.

- Rossiya AQSHning Markaziy Osiyo davlatlarida faol siyosat yuritishidan cho’chiydi. SHarqiy Yevropada NATO ta’siri kuchayishi Rossiyaning qanchalik xavotirga solsa, Markaziy Osiyoda AQSH harbiy bazasi va G’arbgaga moyil siyosiy rahbarlarning hukumatga kelishi, mintaqada AQSH “ko’magi” ostida demokratik islohotlarning amalga oshishi Rossiya manfaatlariga jiddiy zarar beradi.

Yaqinda Rossiya va Markaziy Osiyoning beshta davlati tashqi ishlar vazirlarining uchrashuvi natijalarini tahlil qilib, "Kommersant" quyidagicha yozadi: "Bundan buyon Moskva nafaqat ikki tomonlama aloqalarni rivojlantiradi, balki Markaziy Osiyoni ham bir butun deb hisoblaydi... Bu Rossiyaning Markaziy

⁹¹ The U.S. Congress Silk Road Strategy Act of 1999. <https://www.congress.gov/bill/106th-congress/house-bill/1152>

Osiyodagi tashqi siyosatining yangi strategiyasidir ". Ammo aslida bu yangi emas, balki eski strategiya ekanligini hamma biladi. «Moskvaning niyatiga ko'ra, ushbu jarayonning natijasi hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha qo'shma dastur bo'lishi kerak edi va Rossiyaning «beshlar» «+1» emas, balki oltinchi a'zo sifatida qabul qilishdi ularning birlashmasidir»⁹².

“5 +1” formatining rus tilidagi versiyasini Rossiyaning so'nggi 30 yillik mustaqillik davrida Markaziy Osiyoga nisbatan strategiyasi bilan taqqoslab (Amerika strategiyasida bo'lgani kabi), biz g'oyalar va qadriyatlar bo'yicha farqlanishini bilib olamiz. Rossiya formatida demokratiya aks etmaydi va Amerika va Yevropa strategiyasidan keskin farq qiladi. Shunday qilib, "yangi" formatda Moskvaning mintaqadagi status-kvoni saqlab qolish bo'yicha avvalgi yo'nalishi amalda davom etmoqda. Bu yerda Markaziy Osiyo mamlakatlari geosiyosiy fantasmagoriyaga duch kelmoqdalar: shubhasiz, Markaziy Osiyo uchun rus formati Amerika formatiga javob sifatida paydo bo'ldi. Agar biz masalani shu nuqtai nazardan ko'rib chiqsak, u ko'rinadigan yoki ko'rinmas holda geosiyosiy o'lchovga ega bo'ladi. Binobarin, ikkala formatning maqsadlari va mazmunidagi ochiq yoki yashirin farq mintaqaning beshta davlatini tanlab olish holatiga keltiradi. Shuni e'tiborga olish kerakki, Rossiyaning 5+1 formati paydo bo'lishidan oldin ham Rossiyaning ushbu mamlakatlar bilan aloqalari, aytganda, ko'p formatli edi. Masalan, Qozog'iston va Qirg'iziston YeOIga a'zo, O'zbekiston ushbu tashkilotga faqat kuzatuvchi sifatida a'zo bo'lishga qaror qildi, Tojikiston va Turkmaniston esa undan chetda qolmoqda.

Rossiya ommaviy axborot vositalari va ekspertlar doiralarida Yevropa Ittifoqi va AQShga nisbatan shubhali va qochib qutulish holatlari tez-tez qo'zg'atilishi, bu bilan Markaziy Osiyo mamlakatlari strategik sheriklik munosabatlari o'rnatgan va hamkorlikni rivojlantirayotganliklari vaziyatni og'irlashtirmoqda. Albatta, ushbu sherikchilik beshta mamlakatning ham milliy manfaatlariga javob berishi kerak. Shunday qilib, Rossiyaning "C5 + 1" formulasi mintaqaga qaraganda ko'proq Rossiyaga yo'naltirilgan.

Xitoy uchun 5+1. 2020-yil 16-iyulda Xitoy Markaziy Osiyo mamlakatlari va Xitoy tashqi ishlar vazirlari darajasida birinchi 5+1 uchrashuvini o'tkazdi. Uchrashuvda asosan pandemiya oqibatlarini bartaraf etish va mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotini tiklashga e'tibor qaratildi⁹³. Xitoy ShHT va "Bir kamar va bir yo'l tashabbusi" kabi formatlarning mavjudligiga qaramasdan, rasmiy Pekin Markaziy Osiyo uchun o'yinni yangi shaklga o'tishni oshladi. Bu bir tomondan, kerakli formatning xitoycha versiyasi deb tan olinsa-da, boshqa tomondan, u hali rivojlanish istiqbollari to'g'risida aniqroq tasavvurni e'lon qilgani yoq. Yaqinda taklif qilingan "Belgilar va yo'llar" doirasida Xitoy rahbarining "Umumiy taqdirlar jamiyati" shiori xitoyliklarning Markaziy Osiyodagi ishtirokining kelajakdagi oqibatlarini yashiradi.

⁹² “Коммерсантъ” №190 от 16.10.2020 <https://www.kommersant.ru/doc/4531609>

⁹³ Umida Hashimova. “China Launches 5+1 Format Meetings With Central Asia”. <https://thediplomat.com/2020/07/china-launches-5-1-format-meetings-with-central-asia/>, July 20, 2020.

Ushbu noaniqlik ikki holatdan kelib chiqadi: birinchi, ushbu shiorni tobora rivojlanib borayotgan jahonshumul kuchini ilgari surayotgani, uning dunyo tartibotida paydo bo'layotgan mavqeini turli xil uyushmalar va sxemalarni keltirib chiqarishi; ikkinchisi ushbu kuchning Markaziy Osiyo mintaqasiga qo'shni ekanligidir⁹⁴. Shuning uchun ham mintaqa mamlakatlarida shuningdek, xalqaro ekspertlar orasida Xitoyning ushbu mintaqada tobora ko'payib borayotganligini baholash bo'yicha sinofobiya kuchayib bormoqda.

XXI asrda Xitoyning geosiyosati hali AQSh va Rossiyaning geosiyosatidan farqli o'laroq o'rganilmagan. "Kamar va yo'l" formati yashirishi mumkin bo'lgan xatarlarni nafaqat mahalliy, balki xalqaro ekspertlar ham ta'kidlamoqda. Eng keng tarqalgan narsalardan biri bu Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun ehtiyotkorlik va qo'rquvning sabablari quyidagilardir: yerlarni xitoylarga berishga nisbatan millatchilik reaksiyalarining kuchayishi (2016-yilda Qozog'istonda bo'lgani kabi); savdo raqobati; xitoylik firmalar bilan tuzilgan shartnomalarning oshkoraligi va ularning mahalliy atrof-muhit qoidalari va qonunlariga mos kelmasligi; mahalliy ishchilarni yollash talablariga rioya qilmaslik va hk.

Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlariga nisbatan siyosatining asosida, avvalo, xavfsizlik, iqtisodiy hamkorlik hamda energetika yotadi.

- **Xavfsizlik:** a) chegaradosh Markaziy Osiyo davlatlari xavfsizligi;

b) Xitoydagi separatistik va mustaqillikka qaratilgan turli harakatlarga qarshi kurashda Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlik;

- Xitoyning demokratik islohotlar va inson huquqlari sohasida hech qanday talablari yo'q. Balki iqtisodiy hamkorlikda xavfsiz mintaq va progressiv hukumatlar bilan munosabat qulayroq;

- Xitoy uchun mudofa sohasida hamkorlik muhim. Bu borada Chegara davlatlari o'rtasida harbiy ishonchni kuchaytirish to'g'risida shartnoma Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston o'rtasida imzolangan;

- Xitoy, Rossiya, O'zbekiston, Qirg'iziston va Qozog'istonni ichiga olgan SHanxay klubidan asosiy maqsad ham terrorizmga qarshi kurash, mustaqil davlatlarning diL'gara va xavfsizligini saqlashga qaratilgan;

- SHanxay hamkorlik tashkiloti Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy, siyosiy va harbiy yo'nalishlarda hamkorlik uchun asos solgan bo'lsa-da, u, asosan, Xitoyning iqtisodiy manfaatlari uchun samarali xizmat qilib kelmoqda;

- Xitoy o'z ichki bozorini ta'minlash maqsadida Markaziy Osiyo davlatlari bilan kuchli iqtisodiy hamkorlik aloqalarini mustahkamlab bormoqda;

- Xitoy ham AQSH singari Markaziy Osiyo davlatlarining kuchli davlatlarning ta'siridan xoli, siyosiy barqaror va iqtisodiy rivojlangan mintaq bo'lib qolishidan manfaatdor;

- Xitoy AQSHning mintaqada demokratiyani yoyish siyosatiga qarshi bo'lib, u mintaq davlatlarining G'arb manfaatlari xayrixoh bo'lishiga ko'p ham moyillik bildirmaydi. G'arbparast hukumatlar uning ham iqtisodiy, ham siyosiy manfaatlari uchun to'siq bo'lishi mumkin;

⁹⁴ Masalan qarang: Stephen Blank. "China's Silk Roads and Their Challenges", 01/07/2015 issue of the CACI

- Xitoy 2014 yildan keyin Markaziy Osiyo mintaqasida saxiy investor sifatida faol iqtisodiy rol o'ynaydi;

3. Markaziy Osiyo regionning tabiiy-geografik imkoniyatlari. 1991-yilda SSSRning qulashi bilan dunyo geosiyosiy sahnasida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Xususan, Markaziy Osiyo qudratli davlatlar o'rtasida "Yangi katta o'yin" nomi bilan mashhur bo'lgan o'ziga xos raqobat maydoni vujudga keldi. Markaziy Osiyoning ulkan energiya zaxiralari ushbu yangi katta o'yinda Rossiya, Xitoy va AQSh kabi buyuk davlatlarning ishtroki va kurashining asosiy sababi sifatida e'tirof etiladi. Mintaqaning asosiy ahamiyati ya'ni Yevrosiyoning yuragiga olib boruvchi o'ziga xos ko'prik vazifasini o'tash mumkinligini inobatga olinganda, energiya zaxiralari uchun kurash omili biroz o'z ahamiyatini yo'qotishini ko'rishimiz mumkin.

Ingliz geosiyosatchisi Piter Xopkirk o'zining "Rossiyaga qarshi Katta o'yin: Osiyo sindromi"⁹⁵ asarida Markaziy Osiyo ustida "Katta o'yin"ning qaytadan boshlanganligi, uning negizida Saudiya Arabistoni va Fors ko'rfazining boshqa davlatlari salohiyatidan ancha ko'p bo'lgan afsonaviy neft va gaz zaxiralari, boshqacha aytganda XXI asrning tom ma'nodagi xazinasini yotganligini ta'kidlaydi. Bunga qo'shicha ravishda qator nodir metallar, temir rudasi, ko'mir va paxtani ham qayd etgan geosiyosatchi, Markaziy Osiyoning tashqi kuchlar uchun naqadar ahamiyatli ekanini yashirmaydi. Bunday geosiyosiy jarayonlarga Markaziy Osiyo mintaqasining munosabati qanday? Ushbu masala bugungi kunda nafaqat Markaziy Osiyoning geosiyosiy mavqei, balki uning atrofidagi geosiyosiy jarayonlarni anglashga yordam beradi.

Mintaqaning geosiyosiy mavqei bir necha omillarga bog'liq. Mumtoz geosiyosiy nazariyaga ko'ra har bir mintaqaning geosiyosiy mavqei quyidagilar bilan belgilanadi:

- geografik joylashuvi va tabiiy-iqlim xususiyatlari;
- iqtisodiy salohiyati;
- shu hududda yashovchi xalqlarning qat'iy ravishda tabiiy-geografik omillar ta'siri ostida shakllangan mentaliteti hamda an'analari;
- ushbu xususiyatlar ta'sirida shakllangan siyosiy tuzumning tabiati⁹⁶.

Bunda bipolyar dunyo elementlarining hanuz saqlanib qolayotganligi hamda buyuk davlatlarning sovuq urush tendensiyalaridan voz kecha olmayotganliklari oqibatida imkon qadar dunyoning turli burchaklarida o'z ta'sir doiralariga ega bo'lishga intilishning har qachongidan ham kuchayganligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqilligining dastlabki bosqichida ko'pgina siyosatshunoslar mintaqada o'z ta'sirini o'rnatish uchun geosiyosiy raqobat asosan Turkiya va Eron o'rtasida bo'lishini taxmin qilgan edilar. Jahonda Xitoy mavqei mustahkamlanishi bilan unga Markaziy Osiyodagi mavqei va ta'siri baland kuch sifatida qarala boshlandi. Global markazlar mintaqaning muhimligini qayd etgan holda, amalda bu erda ro'y berayotgan jarayonlarga uncha

⁹⁵ Хопкirk П. Большая игра против России: Азиатский синдром. -Москва: Рипол классик, 2004. -С. 4.

⁹⁶ Жалилов А.Т. Геоисёсат. Тошкент. Академия. 2020 й. 134 б.

aralashmadilar. 2001-yil II-sentyabrdan so'ng vaziyat butunlay o'zgardi. Markaziy Osiyo xalqaro terrorizmga qarshi kurashning istehkomiga aylandi. Bu erda NATO harbiy-siyosiy kuchlari hozirgi prenedenti vujudga keldi.

Afg'onistondagi antiteroristik opermiyaning dastlabki bosqichida ko'pchilik Markaziy Osiyo o'z tarixida birinchi marta raqobat ob'ektiga emas, ko'p taraflama, balki uzoq muddatli hamkorlik maydoniga aylanmoqda, degan fikrni ilgari surdi. «Katta O'yin» tugagandek va bir tomonning g'alabasi ikkinchi tomon manfaatiga zid, kelmaydigan holat, ya'ni «non-zero-sum-game» davri boshlangandek bo'lib tuyuldi. Biroq, terrorizmga qarshi urush cho'zilgani sari ayrim mamlakatlarning manfaatlari o'rtasida ziddiyatlar namoyon bo'la boshladi. Ular Markaziy Osiyoda o'z ta'sirini o'rnatish uchun o'zaro ko'rash olib borayotgani ayon bo'lib qoldi.

Oldingi davrlardan farqli o'laroq, mintaqa uchun geosiyosiy kurashning hozirgi bosqichi bir qancha o'ziga xos fundamental xususiyatlarga ega.

Bu kurashga oldingidan ancha ko'proq davlatlar qo'shilganligi sababli, qarama-qarshilikning murakkab, ko'p yo'nalishli shaklini namoyon etadi. Bunda o'xshash yondashuvli mamlakatlar guruhlarini, masalan, AQSH va Yevropa Ittifoqi bir tomondan va Shanxay hamkorlik Tashkiloti davlatlari ikkinchi tomondan kuzatilmoqda. Bu Markaziy Osiyo tevaragida bloklar qarama-qarshiligi vujudga kelishiga zamin hozirlaydi va bu mintaqa uchun juda xavflidir. Mintaqa o'z tarixida birinchi marta har xil mo'ljalli mamlakatlarning harbiy kuchlari bir-biridan xavfli yaqinlikda joylashgan zonaga aylandi.

Markaziy Osiyoni imkon qadar yangi vositalar orqali ushlab turishga intilishlar kuchaydi. Ushbu yangi katta o'yinda har bir davlatning o'z uslubini ko'rish mumkin. Xitoy mintaqada na siyosiy, na harbiy motivlarini ko'rsatadi, balki turli iqtisodiy loyihalar orqali mintaqa davlatlari bilan ishonchli, do'stona aloqalar o'rnatish va mavjud poziniyasini mustahkamlash yo'lidan bormoqda. Rossiyaning yagona maqsadi esa imkon qadar Markaziy Osiyoni o'z ta'sir doirasiga saqlab turishdir. Bunda u barcha imkoniyatlaridan to'la foydalanishga urinadi. YA'ni mintaqaviy tashkilotlar tuzadi, mintaqaviy harbiy blok yaratadi, yagona bojxonani tashkil etish singari qaram qilish yo'lidan ilgarilab bormoqda. AQSHning ushbu yangi katta o'yindan yagona maqsadi azaliy raqibi bo'lgan Rossiya va Xitoyga boy bermaslik va uni imkon qadar holdan toydirish, 13 yilga yaqin davom etayotgan Afg'oniston missiyasi AQSHga mintaqa davlatlari bilan yaqin aloqa o'rnatish va Markaziy Osiyoda o'z o'rnini va ta'sir dorasini bir muncha kuchaytirish imkonini beradi. Turli loyihalar SASA-1000, TAPI, YAngi buyuk ipak yo'li orqali tashlash orqali Markaziy Osiyo davlatlarining Rossiyadagi siyosiy va iqtisodiy qaramligini kamaytirishga urinayotganligi ushbu fikrimizga asos bo'lib xizmat qiladi.

So'ngi 10-yillikda dunyo bo'yicha 90-yillarda kuzatilgan bir qutbli dunyoning qaytadan bo'laklarga ajralishini kuzatmoqdamiz. Hozir bu dunyoni biz ko'p qutbli deya atamoqdamiz. Shunga monand ravishda nafaqat siyosiy qutblar, balki iqtisodiy va savdo bo'yicha ham "qutblar" yuzaga kelmoqda. Shu paytgacha dunyo iqtisodida o'ta ilgarilab ketgan G'arb dunyosi endilikda bu iqtisodiy liderlikni Osiyo mamlakatlariga asta-sekinlik bilan bo'shatib berayotganini ko'rib turibmiz. Albatta jarayon sekinlik bilan, lekin progressiv ravishda yuz bermoqda.

G'arb davlatlari Osiyodagi Xitoy va Hindiston davlatlarining iqtisodiy o'sish darajalari haqidagi xavotirlarini bundan 10-yillarcha oldin bildirishgan edi va bugungi kunda ular haq bo'lganini, bu ikki davlat dunyo iqtisodini kelajakdagi asosiy markazlariga aylanayotgani yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Dunyo globallashtirish ekanligi undagi savdo aloqalari ham tezlashgandan tezlashmoqda. Agar shu yo'sinda davom ettirilsa kim arzon, sifatli va tez yetkazib berila oladigan mahsulotlarni ishlab chiqarsa o'sha tomon iqtisodda ilgari ketaveradi. Erkin iqtisodning bu "tabiiy" qonuniga faqatgina mamlakatlarning o'z xalqi va manfaati doirasida ishlab chiqqan qonunlarigina qarshilik ko'rsata oladi. Bunday qonunlarni biz standartlar, normalar, reglamentlar va hokazolar deb ataymiz. Masalan O'zbekistonga ruli o'ng tomonda joylashgan avtomobillarni import qilishni iloji yo'q, chunki bizning mamlakatda avtomobillarning standartiga rulning chap tomonida joylashganligi kiradi. Bunday misollar talaygina va aynan mana shunday qoidalar davlatlar orasidagi savdoga to'siq bo'ladigan birinchi to'siqlar - bojxona, qo'shimcha qiymat solig'i va hokazolar olib tashlangandan so'ng ko'zga tashlanishni boshlaydi.

Resurslarga boy, barqaror, hamkorlikka tayyor, mustaqil xalqaro siyosat olib borishga qodir mamlakatlarning mintaqaviy hamkorligi rivojlanishidan Vashingtonning manfaatdorligi AQSHning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib qolayotir. Mintaqaning barqarorligi, unda xavfsizlik va hamkorlikning mustahkamlanishi iqtisodiy va siyosiy islohotlarni amalga oshirish bo'yicha tashlangan qadamlarga bog'liq ekanligiga AQSH ma'muriyatining ishonchi komil. Bunda jahon xo'jalik aloqalari tizimiga mintaqaning qo'shilishi muhim ahamiyat kasb etadi. «Ippak yo'li strategiyasi: XXI asr» qonun loyihasi shu yo'nalishda tashlangan muhim qadamlardan biri bo'ldi. U Markaziy Osiyoga nisbatan tashqi siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida AQSH Kongressining ishtiroki faollashganidan dalolat beradi. Qonun loyihasi Markaziy Osiyo va Kavkazorti davlatlari Yevropaning rivojlangan mamlakatlari bilan yanada yaqinroq hamkorlik qilishiga imkoniyat yaratuvchi ko'p darajali infratuzilma - «Evrosiyo koridori»ni barpo etish bo'yicha ko'p tarafdorlar muzokaralar olib borishni taklif qildi. Kongressda muhokama qilinayotgan ushbu qonun loyihasi mintaqa mamlakatlarining mustaqilligi va suverenitetini qo'llab-quvvatlash, mintaqaviy hamkorlikni rag'batlantirish, mintaqa mamlakatlari jahon hamjamiyatiga qo'shilishiga, ijtimoiy-iqtisodiy va demokratik o'zgarishlarga imkoniyat yaratish, mintaqaviy mojarolarni tartibga solish, xalqaro terrorizmga qarshi kurashda hamkorlik qilishni nazarda tutadi.

4. Yaqin Sharq va Markaziy Osiyodagi geosiyosiy manfaatlar.

AQSHning mintaqadagi eng asosiy manfaati sifatida xavfsizlikni ko'rsatish mumkin. Yaqin Sharqda yuritilayotgan tashqi siyosatda milliy xavfsizlikni ta'minlash tamoyili birinchi o'rinda turadi. 2010 yildagi AQSh Milliy Xavfsizlik Strategiyasida belgilanganidek "ushbu ma'muriyatning Amerika fuqarolarining xavfsizligini ta'minlashdan kattaroq mas'uliyati yo'q. Va Amerika fuqarolariga ommaviy qirg'in qurollaridanda xavfliroq tahdid yo'q, ayniqsa, ommaviy qirg'in qurollarini qo'lga kiritishga urinayotgan ekstremist kuchlar va ularning firqalaridan xavfliroq dushman mavjud emas".

Yaqin Sharq terroristlar va ekstremistlar yig'ilgan joy sifatida AQSh milliy xavfsizlik strategiyasining muhim qismiga aylandi. Milliy Xavfsizlik Strategiyasida "biz al-Qoida va uning firqalarini parchalaymiz, yo'q qilamiz. Shuningdek, yadro va biologik qurollar tarqalishining oldini olamiz hamda yadroviy materiallar xavfsizligini ta'minlaymiz," deb belgilab qo'yilgan. Bularning hayotdagi in'ikosi sifatida, Obama ma'muriyati Afg'onistondagi urushga katta e'tibor qarata boshladi, Eronning yadro dasturi va Suriyadagi kimyoviy qurollardan foydalanish holati bo'yicha keng ko'lamli diplomatik amallar olib bordi. Xavfsizlikni ta'minlash manfaatidan kelib chiqib, AQSh Fors ko'rfazi monarxiyalarini qo'llab keldi, terrorizmga kurashish doirasida yordamga muhtoj bo'lgan Obama hukumati Eron va Suriya rejimlari bilan turli darajada bevosita hamda bilvosita aloqalarni kuchaytirib bordi. Suriyadagi vaziyat yanada murakkablashib ketishini istamagan Obama Bashar al-Assadning hokimiyatda qolishiga bayonotlarida qarshilik qilishda davom etsada, amalda buni to'xtatdi. Xulosa qilib aytganda, milliy xavfsizlikni ta'minlash Obama birinchi ma'muriyatining Yaqin Sharq siyosatida eng yuqori darajali manfaati bo'ldi.

Neft resurslarini qo'lga kiritish imkoniyatini nazorat qilish AQSh Yaqin Sharq siyosatidagi navbatdagi manfaatdir. AQSh prezidenti Duayt Eyzenhover dunyodagi neft zahiralarning yarmidan ko'pi joylashgan Yaqin Sharqni "biz uchun strategik jihatdan eng muhim mintaqa", deb ta'riflagan edi. 2010 yildagi statistik ma'lumotlarga qaraganda, Yaqin Sharq mamlakatlari kuniga 30 million barrel neft qazib olgan va kunlik 86 million barrel bo'lgan global neft ehtiyojining uchdan bir qismini qondirgan. Uch mamlakat: Saudiya Arabistoni (kunlik 10 mln barrel), Eron (kunlik 4 mln barrel) va BAA (kunlik 2,8 mln barrel) hisobiga Yaqin Sharqdagi neft qazib chiqarishning 57 foizi to'g'ri kelgan. 21 asr boshlariga qadar neft AQShning Yaqin Sharqdagi asosiy manfaati bo'lib kelgan. Biroq ichki neft va tabiiy gaz ishlab chiqarish miqdorining o'sishi ortidan import qilinadigan neftga bo'lgan ehtiyoj 2008 yildagi 57 foizdan 2011 yilga kelib 45 foizga tushdi. Shunday bo'lsada, xorijiy neft hanuz Amerika uchun muhim energetika manbasi bo'lib qolmoqda. Neftga qiymatining xalqaro munosabatlarga ta'sir o'tkazishi omili esa ushbu tabiiy resurs AQSh uchun hali yana uzoq vaqt asosiy manfaatlardan biri bo'lib qolishini anglatadi. Mobodo Yaqin Sharqdagi kunlik neft ishlab qazib olish ma'lum miqdorga kamaysa, jahondagi kunlik ehtiyojning 30 foizga yaqinini ta'minlash uchun O'rmuz bo'g'ozidan o'tuvchi neftning narxi keskin oshib ketadi. Shu sababli AQSh jahondagi siyosiy hamda iqtisodiy tartibotni nazorat qilib turish uchun Yaqin Sarqdagi energetika resurslarini muhofaza qilish, ularga erishish imkoniyatlarini saqlab qolish va energetika mahsulotlari o'tuvchi koridorlar (masalan, O'rmuz bo'g'ozini)larni doimiy o'z ta'sir doirasida tutib turish uchun harakat qiladi.

AQShning Isroil bilan o'ziga xos ittifoqchiligining bir qancha sabablar bilan izohlash mumkin:

Birinchisi, muhim geostrategik ahamiyatga ega bo'lgan Isroilning geografik joylashuvi AQShga mintaqadagi ta'sir doirasini saqlab turish uchun geosiyosiy platform vazifasini o'taydi.

Ikkinchisi, harbiy jihatdan qudratli Isroil AQShni mintaqadagi manfaatlari xavfsizligini ta'minlashi mumkin. Harbiy qudrati ta'minlangan Isroil mintaqadagi AQSh manfaatlariga zid bo'lgan kuchlar, masalan, terroristik va ekstremistik kuchlarni tiyib turishga qodir bo'ladi.

Uchinchisi, Isroilni qo'llab-quvvatlash va ta'minlashning AQSh milliy manfaati darajasiga ko'tarilgani mintaqadagi boshqa iqtisodiy jihatdan qiynalayotgan davlatlarni amerikaparast siyosat yuritishiga undashi mumkin. Uzoq vaqt mobaynida Amerika ta'siri ostida Misrning Arab davlatlari ichida Isroilga ma'lum darajada yon bosgan yagona mamlakat bo'lganligi bundan dalolat beradi. Shu sababli Isroilni dastaklash AQShning mintaqadagi eng uzoq davrdan beri davom etib kelayotgan hayotiy muhim manfaatlaridan biri hisoblanadi.

Bunday strategiya doirasida AQSh Turkiya va Eronning mintaqadagi kuchlari muvozanatini kafolatlash, o'zaro teng raqobatini shakllantirish uchun harakat qilmoqda. Buning ikki muhim sababi mavjud: 1) Turkiya o'zaro manfaatlar sababli AQShga qarshi siyosat yuritmaydi, rasmiy Vashingtonning raqibiga aylanmaydi 2) Turkiya va Eronning manfaatlari xech qachon bir joydan kesishmagan. Iroq-Eron raqobatidan so'ng mintaqada Turkiya-Eron ziddiyati avj ola boshladi. Ushbu ikki davlatning mintaqaviy ittifoq tuzish ehtimoli deyarli nolga teng. Shu sababli ular o'rtasida o'zaro teng kuchlar muvozanatini shakllantirish orqali AQSh mintaqani biror bir mahalliy davlatning mutlaq ta'siriga tushib qolishidan saqlashi mumkin. Bundan tashqari Turkiya va Eronning o'zaro raqobat doirasida qo'llashi mumkin bo'lgan siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy resurslar bo'yicha salohiyati o'zaro muvozanatda.

Obama hokimiyat tepasiga kelgan vaqtda Eron sanksiyalar tufayli ancha ojizlanib qolgan edi. Kuchlar muvozanati strategiyasi doirasida Obama ma'muriyati Eronning qudratini Turkiyaniki bilan tenglashtirishdan manfaatdor edi. Turkiya mintaqada dominantlik qilish ambitsiyalariga ega davlat bo'lib, Eron qudratining ortishiga toqat qila olmaydi va shu bilan birga Eronga nisbatan uzoq vaqt davomida raqiblik qilish salohiyatiga ega. Shuningdek, Turkiya Rossiyadan import qilinuvchi energetika resurslariga nisbatan qaramlikni kamaytirish maqsadida Yaqin Sharqdagi neftini qo'lga kiritish uchun harakat qilmoqda. Turkiyaning mintaqada qanday manfaati mavjud bo'lmasin, bu manfaatlar deyarli doimo Eronniki bilan qarama-qarshi chiqadi, shuning uchun turklar Arab Yarimoroli va arab mamlakatlaridagi Eronning ta'sirini susaytirish orqali mintaqaja janubidagi neft resurslariga erishishni o'zlarining bosh maqsadlaridan biri deb hisoblaydilar. Yaqin Sharqning boshqa mamlakatlaridagi davlat institutlari faoliyati izdan chiqar ekan, qudratli Turkiya va Eron navbatdagi mintaqaviy kuchlar muvozanatining asosiy ishtirokchilari bo'lib qolaveradilar. Natijada kaos va anarxiyaga botgan Yaqin Sharqdan ko'ra, ikki qutbli kuch markaziga ega nisbatan barqaror yangi tartibot paydo bo'ladi.

AQSh tashqi siyosatidagi Yaqin Sharq vektori turli manfaatdor tomonlar, murakkab siyosiy tizim, ommaning siyosatga ta'siri, alohida guruhlar, ayniqsa, isroilparast lobbichilar, harbiy-sanoat komplekslari, shuningdek, doimo prezident vakolatlarini cheklashga urinadigan Kongress kabi ishtirokchilarning ta'siri ostida shakllangan. Oldingi prezidentlar kabi Obama ham bunday murakkab vaziyatda,

manfaatdor va qudratli kuchlar o'rtasidagi muvozanatni saqlagan holda Yaqin Sharqqa nisbatan siyosat yuritishga majbur bo'ldi. O'z Yaqin Sharq siyosatini shakllantirishda turli ta'sir o'tkazuvchi kuchlar, manfaatdor tomonlar talablarini hisobga olishiga to'g'ri keldi. Natijada birinchi ma'muriyat tomonidan mintaqaga nisbatan olib borilgan siyosatda turli ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar yuzaga keldi. Shuningdek, Obama uch tomondan ichki bosimga uchradi: ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, manfaatdor guruhlar va saylov.

Iqtisodiy-ijtimoiy muammolar ichki bosimning eng birinchisi bo'ldi. Obama 2009 yilda prezident sifatida qasamyod keltirgandan so'ng moliyaviy inqiroz ortidan yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va iqtisodiyotni qayta tiklash yangi ma'muriyat zimmasidagi eng birinchi vazifalardan biri edi. Obama o'z oldiga iqtisodiyotni rivojlantirish, ishsizlik darajasini pasaytirish, sog'liqni saqlash sohasida islohotlar o'tkazish va muqobil energiya olish imkoniyatlarini kengaytirishni o'zi uchun asosiy maqsad qilib qo'ydi. Iroq va Afg'oniston urushlariga sarflanayotgan katta miqdordagi mablag'lar Obamaning sanab o'tilgan maqsadlariga erishish yo'lidagi imkoniyatlarini keskin kamaytirdi. Obama Iroqdan AQSh harbiylarini olib chiqdi va birinchi prezidentlik muddati davomida mavjud 1,3 trillionga teng moliyaviy kamomadni ikki barobarga qisqartirishni rejalashtirdi. Moliyaviy inqiroz oqibatida ishsizlik darajasining 10 foizdan oshib ketgani ijtimoiy beqarorlik keltirib chiqarayotgan edi. 2011 yil sentyabridagi iqtisodiy-ijtimoiy qiyinchiliklarga qarshi boshlangan "Occupy Wall Street" (Uoll Stritni egalla) harakati mazkur beqarorlikning yuqori cho'qqisi bo'ldi. Obama global terrorizmga qarshi kurash siyosatiga resurslar ajratishni keskin kamaytirib, asosiy e'tiborni ichki barqarorlikni ta'minlash uchun xalqaro iqtisodiy va moliyaviy aloqalarni mustahkamlashga qarata boshladi.

Obama uchun ikkinchi ichki bosim manfaatdor guruhlar tomonidan keldi. Bunday guruhlar hukumat yuritayotgan tashqi siyosatga ta'sir o'tkazish va manipulyatsiya qilish orqali o'z manfaatlarini amalga oshirib olishga harakat qiladilar. Yaqin Sharq siyosati misolida manfaatdor guruhlar sifatida isroilparast lobbichilar va harbiy-sanoat komplekslarini misol keltirish mumkin. Amerika-Isroil Ijtimoiy Ishlar Qo'mitasi (AIPAC), Amerika Yahudiylari koalitsiyasi kabi guruhlar Yaqin Sharqda AQShning Isroil manfaatlarini ko'zlab siyosat yuritishiga katta ta'sir ko'rsatadilar. Isroilga ko'rsatilayotgan katta miqdordagi moliyaviy va harbiy ko'makdan tashqari isroilparast lobbichi guruhlar Washingtonni Isroil-Falastin mojarosi, Iroq Urushi va Eron yuzasidan o'z manfaatlariga mos siyosat yurishitishi uchun undashga urindilar. Bunday guruhlarining ta'sir o'tkazish yo'llari turlicha, masalan, saylov kampaniyalariga homiylik qilish, ovoz berish jarayonlarida to'siqlar yuzaga keltirish, Kongress faoliyatiga lobbichilik orqali aralashish va h.k. Yaqin Sharq masalasida Kongress faoliyatiga isroilparast lobbichilar aralashgan vaqtda prezidentning mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatlari keskin cheklanadi.

AQSH MO davlatlari bilan turli xil kelishuvlarga erishdi. O'zbekiston janubida Qarshi-Xonobod harbiy bazasi, Qirg'istonda esa Manas aviabazasini ijaraga oldi. Qozog'istondan davlat ustidan uchib o'tish huquqini oldi, Tojikistondan aeroportni vaqtinchalik ishlatish uchun ruxsat oldi. XXI asrdagi

AQSHning global etakchilika ochiqdan-ochiq davogarlik qilayotganligi va shu sababdan ham Markaziy Osiyo, Kaspiy dengizi mintaqada ta'sir dorasini kengaytirishga intilishi ajablanarli hol emas. Sobiq Petagon rahbari Paul Volfvits o'zining YAngi Amerika asri loyihasida ta'kidlaganidek: AQSH nafaqat YAngi katta o'yinda, balki butun "Jahon oroli"da gegemonlikni qo'lga kiritishdagi kurashda hech qaysi millatga zarracha imkoniyat qoldirmasligimiz kerak.

Nazorat savollari:

1. Yangi ming yillikda Rossiya-AQSH-Xitoy gegimon davrlarining o'rini qanday baholaysiz?
2. Hozirgi kunda AQSHning xalqaro yetakchilikdagi roli qanday?
3. Markaziy Osiyoda Xitoyning geostrategiyasi qanday nomlanadi?
4. Yaqin sharq mintaqasidagi geosiyosiy voqelikda Turkiyaning roli baholang?
5. Markaziy Osiyo regionidagi qanday geosiyosiy jarayonlar mavjud?
6. Yangi katta o'yin haqida nimalarni bilasiz?
7. Markaziy Osiyoga nisbatan qanday geosiyosiy formatlarni bilasiz?

16-Mavzu: O'zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari

Reja:

1. SHHT ning tashkil etilishi ob'ektiv zaruriyat sifatida.
2. SHHT ning iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati.
3. SHHT ning mintaqaxavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati.
4. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.
5. SHHT va AQSH ning geosiyosiy manfaatlari.

Tayanch iboralar: yangi dunyo, hamkorlik, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar, SHHT, MDH, KSHT, MOH, xavfsizlik, Afg'oniston fojiasi, yaqin qo'shniçilik, yumshoq kuch, ko'p vektorli siyosat.

Hozirda halqaro tinçlik va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha jahonda turli halqaro va mintaqaviy tashkilotlar mavjud bo'lib, ularning orasida «Mustaqil Davlatlar Hamdo'stdigi» o'ziga hos ko'rinishga ega. Bu mintaqaviy tashkilot - bir butun davlag yoki federatsiya emas, harbiy blok ham emas. Balki u o'zining mohiyatiga ko'ra ixtiyoriy iqtisodiy uyushma sifatida vujudga kelgan davlatlar hamdo'stligining yangicha shakli va ko'rinishidir.

MDH 1991 yil 8 dekabrda Minskga yaqin Belovejskoe Pushcheda uch slavyan respublikalari - Rossiya, Belarus va Ukraina davlatlari boshliqlari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)ni tuzish to'g'risidagi shartnomani imzolashi asosida shakllandi. Uni imzolagan davlatlarning hududiy butunligini tan olish, hurmat qilish hamda amachdagi chegaralar, ularning ochiqligi va fuqarolarning harakati erkinligi e'tirof etildi.

Markaziy Osiyo davlat boshliqlari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga uni ta'sis etuvchilar rovida borishga tayyor ekanligini bildirdilar. 1991 yil 21 dekabrda Almatida Rossiya (B.Elsin), Ukraina (L.Kravchuk), Belarus (S.Shushkevich), Qozog'iston (N.Nazarboev), O'zbekiston (I.Karimov), Qirg'iziston (A.Akaev), Tojikiston (R.Nabiev), Turkmaniston (S.Niyozov), Ozarbayjon (A.Mutalibov), Armaniston (Ter-Petrosyan), Moldaviya (M.Snegur) davlat boshliqlarining kengashi bo'ldi. Unda Belovejskoe Pushcha shartnomasi yuzasidan protokolni

imzolab, «Teng huquqli va Ahdlashayotgan oliy tomonlar» maqomida Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga muassis bo'ldilar. Gruziya MDHga 1993 yilda qo'shildi. Shu munosabat bilan MDHning tarkibi 12 davlatga yetdi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligining Oliy organlari qo'yidagilardan iborat:

- «Davlat boshliqlari Kengashi»;
- «Hukumat boshliqlari Kengashi»;
- «Tashqi ishlar vaziri Kengashi»;
- «Davlatlararo iqtisodiy Kengash»;
- Markazi Sankt-Peterburgda bo'lgan «Parlamentlararo Assambleya» (uning tarkibiga 1995 yildan Rossiya, Belorussiya, Qozogiston, Qirg'iziston, Tojikiston, Armaniston, 1997 yildan Ozarbayjon, Moldaviya, Gruziya, 1999 yildan Ukraina kirgan);

- «Mudofaa vazirlari Kengashi». Uning qoshida doimiy sekretariat va MDHning harbiy hamjamiyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Shtabi (ShKVS) joylashgan;

- «Chegara qo'shinlariga boshchilik qiluvchi Kengash»;
- «Iqtisodiy sud»;
- «Davlatlararo statistik qo'mita»;
- «Inson huquqlari komissiyasi»;
- MDHning doimiy faoliyat ko'rsatuvchi organi «Muvofiqlashtiruvchi-konsultativ qo'mita»si (Minskda joylashgan);

- 2000-yil hamdo'stlik davlatlari «MDHning terrorchilikka karshi kurash Markazi»ni tuzish to'g'risida shartnoma imzoladilar⁹⁷.

MDHning raisi lavozimi navbat bilan bir davlat rahbaridan keyingi davlat rahbariga o'tadi. Davlat boshliqlari Kengashi bir yilda kamida ikki marta o'tkaziladi. Bundan tashqari Kengashning navbatdan tashqari majlisi ham o'tkazilishi mumkin. U MDH a'zosi bo'lgan har qanday davlat tashabbusi bilan chaqiriladi. Davlat boshliqlari Kengashida ayrim davlatlar kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi. Organlarining faoliyati MDH Nizomi bilan tartibga solinadi. MDHda faoliyat ko'rsatayotgan a'zolar bilan bir qatorda, uning muayyan bir faoliyati bilan shug'ullanuvchi a'zolar ham mavjud. MDH organlarining faoliyatini mablag' bilan ta'minlash (xarajatlari) a'zo davlatlarning xizmat yuzasidan bo'lgan ishtiroki tartibi bo'yicha taqsimlanadi va MDH organlari byudjeti to'g'risidagi maxsus bitim asosida o'rnatiladi.

Mintaqamiz xalqlarining yaqinlashuvi - tabiiy kechayotgan jarayon. Bu yaqinlik sobiq Ittifoq mavjud bo'lganligidan qat'iy nazar hamma vaqt bo'lib kelgan. Bu haqiqiy integratsiya bo'lib, sun'iy ravishda joriy etiladigan integratsiyadan farq qiladi. Unga sovetlardan keyingi davlatlarning birortasi qarshi emas, ayni chog'da ularning birortasi ham o'z mustaqilligidan voz kechmoqchi emas. Biz uchun masalaning mohiyati mustaqillik yoki integratsiyani tanlash emas, balki bu ikki yo'nalishni uyg'unlashtirishdan iboratdir. O'zbekiston rahbariyati MDHni haqiqiy mustaqil, suveren davlatlar integratsiyasi sifatida ko'rishni istadi.

⁹⁷ Юнусова М. П., Мўминов Х. М. Ўзбекистонда геосиёсат ва геосиёсий вазият асослари (Ўқув қўлланма) - Андижон: 2009. 39-40-бетлар.

Biroq, dastlabki yillarda MDH a'zo davlatlari munosabatlarida bir qator muammolar ham bo'lib turdi. Jumladan, bu tashkilot o'z kengashlarida barcha a'zo davlatlar taraqqiyoti uchun muhim hujjatlar qabul qilar, biroq ularning bajarilishi sekin kechar edi. Ayrim kelishuvlar esa barbod bo'lar edi. O'zbekiston davlati doimo bu tashkilotning muntazam ishlab turishi, uning qabul qilgan qarorlarining bajarilishi tarafdori bo'lib keldi.

O'zbekiston Respublikasi MDH davlatlari bilan iqtisodiy hamkorlikka kirishar ekan, doimo ularning mustaqilligiga dahl qilmaslikka intildi va bunga amal qildi. 1992-yil may oyida MDH davlat rahbarlarining Toshkent uchrashuvida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan boshlangan kollektiv xavfsizlik to'g'risidagi shartnomaning imzolanishi MDH doirasidagi davlatlar o'rtasidagi aloqalarning yangi bosqichiga ko'tarilishiga sabab bo'ldi. 1993-yil MDH davlatlari bilan imzolangan "Iqtisodiy ittifoq" haqidagi shartnoma ham bu davlatlarning iqtisodiy taraqqiyoti va o'zaro hamkorliklarining yanada mustahkamlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Mustaqillikning birinchi o'n yilligi davrida MDH davlatlari boshliqlarining 30 ga yaqin kengashlari bo'lib o'tdi va muhim hujjatlar imzolandi. Ular orasida xavfsizlik masalalari, tinchlikni saqlash, iqtisodiy hamkorlikni yo'lga qo'yib olish uchun davlatlararo iqtisodiy qo'mita tuzish, iqtisodiy integratsiyani to'laqonli amalga oshirish, bojxona va ittifoq to'lovi masalalarini izga solib olish kabilar muhim o'rin egalladi. O'zbekiston MDH doirasida siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalar bo'yicha shartnoma hamda kelishuvlarni Rossiya, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya va boshqa mamlakatlar bilan imzolab, o'zaro manfaatli hamdo'stlik aloqalari uchun mustahkam asos yaratdi.

2001-yil MDH tashkil topganligining 10 yilligi munosabati bilan Moskvada MDH davlatlari rahbarlari ishtirokida sammit bo'lib, unda o'tgan vaqt mobaynida qilingan ishlar sarhisob qilindi va o'zaro savdodagi cheklashlarni bartaraf etish, tovarlar va xizmatlar oqimini ko'paytirish uchun axborot-marketing markazlarini tuzish, ta'lim, madaniyat, soliq, bojxona sohalarida faoliyat ko'rsatuvchi muassasalar, xo'jalik sudlari hamkorligini kengaytirish masalalari muhokama etildi. Sammit ishtirokchilari MDH tuzilganligining o'n yilligi munosabati bilan hamda Afg'onistondagi vaziyatga doir "Bayonot"ga imzo chekdilar. Bugungi kunda ham O'zbekiston Respublikasi MDHga ko'p tomonlama hamkorlik uchun shart-sharoit yaratishdan manfaatdor suveren mamlakatlar birlashmasi sifatida qaraydi.

Davlatimiz rahbari 2012-yil 15-may kuni Moskvada MDH davlatlari rahbarlari kengashining norasmiy uchrashuvida ham hamdo'stlik ko'p qirrali hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi vazifasini bajarishi, u bevosita muzokara va davlatlararo muloqotlar, turli darajadagi ikki tomonlama uchrashuvlar maydoni bo'lib qolishi lozimligini yana bir ta'kidladi.

2002-yildan buyon MDH doirasida tuzilgan Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (ODKB) ham o'z faoliyatini olib bormoqda. O'zbekiston bu tashkilotning ODKB davlatlari o'rtasidagi va MDH makonidagi turli qarama qarshiliklar va mojarolarni hal etishda qatnashish emas, balki, avvalo Tashkilotlarga a'zo mamlakatlarni tashqi tahdidlardan himoya qilishdan iborat, deb

hisoblaydi. Shuningdek, O'zbekiston ODKBga a'zo u yoki bu davlatlar ichida "zo'ravonlik xatti-harakatlari" yuzaga kelgan hollarda unga Tashkilotning aralashuvi yohud ta'sir ko'rsatishiga aslo yo'l qo'ymaslik zarur, degan edi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov 2010-yil 10-dekabrda Moskvada bo'lib o'tgan ODKB Kollektiv xavfsizlik kengashi majlisida ham "u yoki bu mamlakat ichidagi "zo'ravonlik xatti-harakatlari" turli ssenariylar bo'yicha, tashqi kuchlarning bevosita aralashuvi va moliyalashtiruvi orqali yuzaga kelishi mumkinligini e'tiborga olish darkor", deb ta'kidlagan edi. Bu pozitsiyaning to'g'ri va hayotiyligini 2010-yil 10-14-iyun kunlari Qirg'iziston janubida ro'y bergan voqealar ham tasdiqladi. Birinchi Prezident I.A.Karimov Kengash yig'ilishida Qirg'iziston voqealarida O'zbekiston tutgan yo'lni to'g'riligini izohlab, agar aholimiz o'rtasida osoyishtaligimizni saqlay olmaganimizda O'zbekistonning qariyb 300 ming qirg'iz millatiga mansub aholi yashaydigan Farg'ona vodiysi hududida qanday fojeali voqealar ro'y berishi mumkinligini ham isbotlab berdi. Shu bois ham, O'zbekiston davlati ODKBning tezkor harakatlanuvchi kollektiv kuchlar to'g'risidagi bitimni va ODKBning Tinchliksevar kuchlari to'g'risidagi bayonotini imzolamadi.

1990-yillarning oxiri 2000-yilning boshlarida Rossiya va O'zbekiston o'rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko'tarildi. RF Prezidenti V.Putin qisqa muddatda O'zbekistonga ikki marta – 1999-yil 10-11-dekabrda va 2000-yil 18-19-may kunlarida davlat tashrifi bilan keldi. Tashrif davomida ikki mamlakat Prezidentlari va rasmiy delegatsiyalari o'rtasida savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlik, xavfsizlik, jumladan, Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish, xalqaro terrorchilikka qarshi kurashish va boshqa masalalar muhokama etildi.

O'zbekiston bilan Rossiya o'rtasidagi o'zaro manfaatli aloqalar yangicha mazmun kasb etib, ikki mamlakat o'rtasida turli maqsadlarga yo'naltirilgan 150 ta hujjatlar imzolandi. O'zbekiston bilan Rossiya o'rtasidagi tovar ayriboshlash hajmi 2000-yilda 1 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi. O'zbekistonda - 520 ta O'zbekiston-Rossiya qo'shma korxonasi, shuningdek, Rossiya Federatsiyasi firma va kompaniyalari faoliyat ko'rsata boshladi. Rossiyada esa O'zbekiston sarmoyasi ishtirokida tuzilgan 250 ga yaqin qo'shma korxonalar mavjud edi. O'zbekiston Rossiyadan mashina va jihozlar, kimyo mahsulotlari va plastmassa, qora metall va boshqa tovarlar sotib olib, Rossiyaga turli mashina va jihozlar, paxta tolasi, xizmatlar, oziq-ovqat mollarini eksport qilayotgan edi.

2004-yil 16-iyunda O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida strategik sherikchilik to'g'risida bitim imzolandi. Uchrashuv davomida O'zbekiston Respublikasi bilan "Lukoil" neft kompaniyasi, OAJ hamda "O'zbekneftgaz" milliy xolding kompaniyasi bilan, "Gazprom" ochiq aksiyadorlik jamiyati o'rtasida mahsulot taqsimotiga oid bitimlar imzolandi. Bu hujjatlar asosida Rossiya tomonidan O'zbekiston yoqilg'i-energetikasi sohasiga qariyb 1 mlrd. AQSH dollari miqdorida investitsiya kiritildi. Ikki mamlakat o'rtasidagi savdo yo'nalishidagi hamkorlik hajmi 2003-yilda 1 mlrd. 149 mln. AQSH dollarini tashkil etdi.

O'zbekistonning Kavkazorti respublikalari bilan bugungi aloqalari ham qadimiy aloqalar bilan mushtarakdir. 1995-yil 5-sentyabrda Gruziya davlat rahbari, respublika parlamenti raisi E.Shevarnadzening O'zbekistonga rasmiy tashrifi O'zbekiston bilan Gruziya o'rtasidagi qadimiy aloqalarni tiklashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ikki tomonlama munosabatlarga doir masalalar bo'yicha bir qancha shartnomalar imzolandi. Ikki mamlakat rahbarlari tomonidan imzolangan O'zbekiston Gruziya qo'shma axboroti asosida ikki tomonlama aloqalar chuqurlashib, Markaziy Osiyo va Kavkazorti mintaqalari xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan ishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston bilan Ozarbayjon o'rtasida davlatlararo aloqalar ham yo'lga qo'yilib, rivojlanib bormoqda. 1996-yilning mayida I.Karimov boshliq O'zbekiston davlat delegatsiyasining Ozarbayjonda bo'lib, ikki davlat rahbarlari kelishuvi asosida xalqaro "Trans Kavkaz yo'li" barpo etildi, uning Ozarbayjondan o'tadigan qismi shakllantirilib, O'zbekiston yuklarini Ozarbayjon hududi orqali Yevropa tomon chiqarishga yo'l ochildi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaqin aloqalar o'rnatib, qo'shnichilik tamoyillariga amal qildi. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston bilan qardoshlarcha do'stlik aloqalarini mustahkamlash O'zbekiston tashqi siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi.

So'nggi vaqtlarda Markaziy Osiyo mamlakatlarining do'stlik, yaxshi qo'shnichilik va strategik sheriklik a^q-larini mustahkamlash bo'yicha siyosiy irodasi va o'zaro intilishi tufayli o'zaro munosabatlarning barcha yo'nalishlari borasida haqiqatan ham ulkan o'zgarish va natijalarga erishildi. 2017-yilning noyabr oyida Samarqandda BMT sha'feligida xalqaro konferensiya bo'lib o'tgan edi, u Markaziy Osiyoda tinchlik, xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha birgalikda sa'y-harakatlarni amalga oshirish borasida amaliy qadam bo'ldi. Ushbu konferensiya doirasida tizimli muloqot asosida o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish, o'zaro manfaatlarni hisobga olish masalalari ko'rib chiqildi, buni mintaqamizning barcha davlatlari qo'llab-quvvatladi.

2018-yil Qozog'iston poytaxti Ostona (hozirgi Nur-Sulton) shahrida bo'lib o'tgan sammit eng muhim tashabbusning amaldagi ifodasi bo'lib, Markaziy Osiyo xalqlarining do'stligi, yaxshi qo'shnichiligi, o'zaro qo'llab-quvvatlash va hamkorligi zamonaviy tarixida yangi sahifa bo'ldi. Aslida Ostona'dagi sammitni xalqaro va mintaqaviy kun tartibining eng dolzarb masalalari bo'yicha yuqori darajadagi fikrlar almashuvi uchun maydoncha sifatida baholash mumkin.

Iqtisodiy integrasiyaga intilish bu mintaqaviy hamkorlik ustuvorliklarining aniq mexanizmlarini ishlab chiqish va hayotga tadbiq etish yo'lidagi dastlabki qadam bo'lib, millatlararo totuvlikni ta'minlashni asosiy bo'g'inidir. Mintaqaviy savdo-iqtisodiy aloqalarni yanada chuqurlashtirish doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida amal qilayotgan erkin savdo tartibining to'laqonli faoliyat yuritishini, chegaraoldi savdo, ishlab chiqarish kooperasiyasini intensiv rivojlantirishni ta'minlash hamda mamlakatlarimiz hududlari o'rtasida hamkorlikni kengaytirish borasidagi vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu o'z navbatida, Markaziy Osiyo mamlakatlari haqiqatan ulkan salohiyatga ega eng yirik mintaqaviy bozorni shakllantirishlari mumkin. Bu borada Toshkentda birinchi Mintaqaviy iqtisodiy forumni o'tkazish bo'yicha tashabbus katta qiziqish uyg'otmoqda, u Markaziy Osiyo mamlakatlari biznes-hamjamiyatlari va etakchi chet el investorlari o'rtasida aniq loyihalarni ilgari surish uchun bevosita muloqotni yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Jumladan, O'zbekistonning Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston bilan o'zaro savdo aylanmasi faqat 2017 yil yakunlari bo'yicha 20 foizga o'sib, qariyb 3 milliard dollarga etdi. Bunda o'zaro savdo xajmini besh milliard dollargacha etkazishga manfaatdorlik mavjud. Bundan tashqari, ushbu uchrashuv Markaziy Osiyo mamlakatlarining kuchi umumiy muammolarni birgalikda hal etishga kirishish imkoniyatini yana bir bor ko'rsatdi. Xususan, Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi hamkorligini kengaytirish mintaqaviy yalpi ichki mahsulotni yaqin 10 yil mobaynida kamida ikki barobarga o'sishiga olib kelishi mumkin.

Markaziy Osiyo davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy islohotlarning mazmuni va sur'atlaridagi ayrim farqlar ham millatlar va elatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi o'z-o'zidan ayon. Bu hol etnik siyosatni etarli darajada puxta o'ylab amalga oshirishni talab qiladi. Shunisi quvonarliki, mintaqadagi hamma davlatlar millatidan qat'i nazar, fuqarolarning huquqlarini ta'minlash hamda bu mamlakatlarda yashayotgan xalqlarning milliy madaniyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berish yuzasidan o'zaro majburiyatlar olgan.

O'zbekistonning ko'p millatli tarkibi uning madaniy o'ziga xosligini, qulay va boy imkoniyatlarini belgilab beradi. Bu imkoniyatlar, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, quyidagilardir:

- birinchidan, mintaqaning tabiiy-iqlim sharoitlari, tarixiy-madaniy tajribaning bu erda yashayotgan odamlar hayotiga ta'sir ko'rsatishi bilan izohlanadi;

- ikkinchidan, mintaqaning qo'shni davlatlar chegara hududlariga yaqinligi bilan izohlanadi. Bu hol iqtisodiy hamkorlik izchilligini bildiradi. Savdo- iqtisodiy munosabatlar bir-biriga ta'sir ko'rsatishiga va ko'p tillilik vujudga kelib, aholi bir necha tillarni erkin bilishiga yordam beradi;

- uchinchidan, ijtimoiy va sosial munosabatlar - oilaviy, hududiy va boshqa munosabatlarni tashkil etishning tarixan tarkib topgan shakllari bilan izohlanadi;

- to'rtinchidan, Markaziy Osiyoning tub xalqlari tabiatida boshqa millatlarning vakillariga nisbatan keng fe'llikning mavjudligi bilan izohlanadi. Bu sof insoniy tuyg'u, masalan, o'zbeklarda shu qadar rivojlanganki, milliy- ma'naviy kengfe'llik ularning umumiy madaniyati va ruhiyatining ajralmas qismiga aylanib ketgan.

O'zbekiston o'z tashqi siyosatida, avvalo, qo'shni davlatlar bilan munosabatlarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat qaratmoqda. Keyingi paytda Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi sheriklik aloqalari faollashayotgani buning yorqin dalilidir. Jumladan, Qirg'iziston Respublikasi bilan hamkorlik yangi

mazmun bilan boyib bormoqda. Parlamentlar, turli vazirlik va idoralar, hududlar o'rtasida aloqalar tobora kengaymoqda.

O'zbekiston Respublikasi bilan Qirg'iziston Respublikasi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlar rivojida ikki tomonlama hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiya muhim o'rin tutmoqda. Ikki mamlakat Bosh vazirlari mazkur komissiyaning hamraislari etib tayinlangani tomonlarning o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga yuksak e'tiboridan dalolat beradi.

Keyingi paytda mamlakatlarimiz o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi jadal ortib bormoqda. 2019-yilning yanvar-noyabr oylarida o'zaro savdo ko'rsatkichlari 56 foizdan ziyodga o'sib, 235 million dollarga yetdi.

Muzokarada ta'kidlanganidek, bu ko'rsatkich ikki mamlakatning mavjud imkoniyatlarini to'liq aks ettirmaydi. O'zaro tovar ayirboshlash nomenklaturasini diversifikasiya qilish va yaqin yillarda uning hajmini 500 million dollarga etkazish bo'yicha topshiriqlar berildi.

Tashqi savdo infratuzilmasi va eksport-import operasialarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini faol rivojlantirish, qo'shma savdo uylari ochish, biznes-forumlar va milliy sanoat mahsulotlari ko'rgazmalarini o'tkazish zarurligi ta'kidlandi.

Qirg'iziston Prezidentining rasmiy tashrifi doirasida O'zbekiston sanoat mahsulotlari ko'rgazmasi va biznes-forum tashkil etilgani, ishbiarmon kompaniyalar vakillarining muzokaralari o'tkazilgani va ularda ikki mamlakatdan ko'plab tadbirkorlar ishtirok etgani, qariyb 140 million dollarlik shartnomalar imzolanganini savdo-iqtisodiy munosabatlar jadal rivojlanayotgani tasdiq'idir.

Qirg'iziston hududida O'zbekiston qishbq xo'jaligi texnikasi, engil avtomobillari, avtobuslari, maxsus pritseplari va maishiy buyumlarini yig'ishni yo'lga qo'yish bo'yicha loyihalarni amalga oshirish hamda qurilish materiallari va to'qimachilik sanoatida qo'shma korxonalar tashkil etish muhimligi qayd etildi.

Tomonlar bu loyixlar bilan cheklanib qolmasdan, sanoat kooperasiyasi sohasida ham birgalikda istiqbolli yo'nalishlar topishga kelishib oldilar. Tashriflar almashish, barcha sohalarda qo'shma tadbirlar o'tkazish, ikki mamlakat fuqarolari o'rtasidagi aloqalarni kengaytirish orqali O'zbekiston bilan Qirg'iziston o'rtasida hududlararo hamkorlikni rivojlantirish va yanada mustahkamlashga bundan buyon ham aloqalarni e'tor qaratiladi. Qirg'iziston O'zbekistonning ikki mamlakat Bosh vazirlari rahbarligida Hokimlar va chegaraoldi viloyat ma'muriyatlari rahbarlari kengashining birinchi majlisini O'zbekistonda o'tkazish to'g'risidagi taklifini qo'llab-quvvatladi.

Prezidentlar qisqa muddatda jahon bozoriga chiqish imkonini beradigan transport va tranzit yo'llarini rivojlantirish sohasida o'zaro hamkorlik strategik ahamiyatga ega ekanini qayd etdilar.

Davlat rahbarlari «O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy» temir yo'li qurilishini imkon qadar tezlashtirish mintaqa mamlakatlari manfaatiga xizmat qilishini alohida ta'kidladilar. Bu Markaziy Osiyoning jozibadorligini oshirish va tranzit salohiyatini to'la yuzaga chiqarish imkonini beradi. Xitoy Markaziy Osiyo

davlatlari bilan “Bir kamar - bir yo’l” tamoyili asosida ipak yo’lining eski qismini tiklash ishlarini olib bormoqda.

Millatning shakllanishida moddiy omillar muhim ahamiyatga ega, shubhasiz, ammo ular millatning abadiyligini ta’minlashning mezonini emas. Ular millat taraqqiyoti uchun tashqi shart-sharoit hisoblanadi. Millatning abadiyligini, uning barqarorligini ta’minlashning asosiy omili - uning ichki ma’naviy-ruhiy, etnopsixologik holatidir. Millatlarning salohiyati, qobiliyati, matonati, tadbirkorligi va tinimsiz mehnati, hozirgi zamon sivilizatsiyasiga moslashib borishi, moddiy va ma’naviy madaniyati, ularni boyitib borish va rivojlantirish yo’llari va usullari millatlarning abadiyligini ta’minlaydi.

ShHTning tashkil etilishi ob’ektiv zaruriyat sifatida. ShHT ishtirokchi davlatlariga Yevrosiyoning 60 foiz hududi to’g’ri kelib, unda yer kurrasining 25 foiz aholisi yashaydi, jahon yalpi ichki mahsulotining to’rtidan biri ishlab chiqariladi. Hozirgi kunga kelib, ShHT yirik mintaqaviy tashkilot sifatida oltita ishtirokchi-davlatlarni - O’zbekiston, Xitoy, Rossiya, Qozog’iston, Qirg’iziston, Tojikistonni birlashtirib, endilikda uning faoliyati dunyo va mintaqaviy jarayonlarga ta’sir o’tkazish salohiyatiga ega.

O’zbekiston Respublikasi Shanxay Hamkorlik tashkilotiga “...tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan, ochiq, konstruktiv sherikchilik va avvalambor, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, agressiv separatizm, narkobiznes kabi global hamda mintaqaviy tahdidlarga qarshi turuvchi ko’ptomonlama hamkorlik mexanizmi sifatida qaraydi”.

ShHTning boshqa a’zo davlatlari singari O’zbekiston ham o’z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda bir qator maqsadlarni ko’zlab tashkilotga a’zo bo’lgan edi. ShHT vazifalaridan asosan ikkitasi - terrorizmga qarshi kurash va keng qamrovli iqtisodiy hamkorlik, tashkilotga a’zo davlatlar uchun doimo muhim yo’nalishlar bo’lib qoladi. Afg’onistonda terrorchi guruhlarining keng masshtabda faoliyat yuritish imkoniyatlari sirdan qaraganda kamaygan bo’lsada, lekin Markaziy Osiyoda terrorizm, ekstremizm va separatizm kuchlari asosiy tahdidlar sifatida saqlanib qolmoqda.

Davlatimiz rahbari ta’biri bilan aytganda, qisqa muddat ichida ShHT hozirgi zamon geosiyosatining ta’sirchan xalqaro tuzilmasiga aylandi.

ShHT keng qamrovli masalalar (xavfsizlik, iqtisodiyot, madaniyat, ta’lim) doirasi bilan shug’ullanmoqda. Ishtirokchi-davlatlar muntazam ravishda birgalikda aksilterror o’quvlarini amalga oshirmoqdalar. 2001 yilning iyunida tashkil etilgan ShHTda davlatimizning ishtiroki mazkur tashkilotning keyingi rivojlanishida muhim rol o’ynadi.

O’zbekiston ShHTga raislik qilgan davrda (2003-2004, 2009-2010 yillar) tashkilotning institusional-huquqiy jihatdan shakllanishi nuqtai nazaridan muhim hujjatlar imzolandi. Bundan tashqari, Narkotik vositalar, psixotrop moddalar va ularning prekursorlari noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda hamkorlik to’g’risidagi bitimning imzolanishi ham diqqatga molik voqea bo’ldi. Zero, Bitim giyohvandlik xavfiga qarshi kurashda ko’p tomonlama hamkorlik uchun huquqiy asos yaratdi. 2010-yilda esa Jinoyatchilikka qarshi kurashda hamkorlik to’g’risidagi bitim imzolandi.

2015-yil 11-iyul kuni ShHT raisligi navbati O'zbekiston Respublikasiga o'tdi. Unga qadar O'zbekiston tashkilotga ikki marotaba raislik qilgan. Respublikamiz o'tgan davr mobaynida ShHT a'zosi bo'lgan mamlakatlar bilan birgalikda jahon va mintaqa ahamiyatiga molik muammolar hal etilishida tashkilot salohiyatini, o'zaro hamkorlik muvofiqlashuvini yanada kuchaytirish, tashkilotning xalqaro maydondagi rolini oshirish yuzasidan keng qamrovli tashabbuslarni ro'yobga chiqarib kelmoqda.

Jumladan, 2009-yilning dekabrda BMT Bosh Assambleyasida BMT va ShHT hamkorligi to'g'risida Rezolyusiya qabul qilindi. Mazkur ikki xalqaro tashkilotlar tajribasi va salohiyatining qo'shilishi xalqaro va mintaqaviy hamkorlikni ta'minlashning yangi istiqbollari ochib berdi. Shuningdek, BMT Bosh kotibi Pan Gi Munning 2010-yilning aprelidagi tashrifi davomida O'zbekiston tashabbusi bilan ShHT va BMT kotibiyatlari o'rtasida Hamkorlik to'g'risidagi qo'shma deklarasiya qabul qilindi. Ushbu hujjatning imzolanish marosimida BMT rahbari O'zbekistonning ShHTdagi raisligiga yuksak baho berib, uning tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, mintaqaviy va xalqaro hamkorlikning ko'pgina dolzarb masalalar yechimi uchun favqulodda muhim ekanligini ta'kidladi. Albatta, ShHT boshqa davlat va mintaqalar manfaatlariga qarshi qaratilgan siyosiy-harbiy ittifoq bo'lmay, u o'z faoliyatida doimo ochiqlik tamoyiliga amal qiladi. SHu sababli Hindiston va Pokistondek ikki yadro quroliga ega davlatning ShHTga a'zo bo'lishi nafaqat mintaqada, balki sayyoramizdagi xavfsizlikni ta'minlashni kuchaytiradi.

Markaziy Osiyo mamlakatlarining tinchlik, barqarorlik, farovonlik va osoyishtalik sari odimlashi ko'p qirrali iqtisodiy hamkorlik, taraqqiyot evaziga ta'minlanishi shubhasiz. Mintaqa davlatlarining nihoyatda boy tabiiy zaxiralari, ilmiy-intellektual salohiyati hamda iqtisodiy va texnologik imkoniyatlari muhim infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish, savdo-sotiq, investisiya va boshqa sohalarida ShHTning barcha ishtirokchilari manfaatlarini ko'zlovchi, xususan, o'zaro hamkorlikning yanada rivojlantiruvchi muhim omil bo'la oladi.

Bunday xalqaro miqyosdagi tadbirlarning davlatimiz mustaqilligining 25 yilligi keng nishonlanadigan yilda o'tkazilishi mustaqil yurtimiz tarixida katta voqea bo'lishiga ishonchimiz komil. Mazkur anjuman davomida ShHT 15 yilligining Toshkent deklaratsiyasi, ShHTga a'zo davlatlarning 2017-2022-yillarda giyohvandlikka qarshi strategiyasi va uni bajarish bo'yicha Harakat dasturlari imzolanishi kutilayapti. Bundan tashqari, jinoyatchilikka qarshi kurashda hamkorlik to'g'risidagi bitimni bajarish bo'yicha Tadbirlar rojasi hamda ShHTning 2025-yilgacha rivojlanish strategiyasini amalga oshirish rejasining tasdiqlanishi ham mo'ljallanmoqda.

Bugungi kunda ShHT dunyoning eng nufuzli va jahonda kechayotgan jarayonlarga ta'sir o'tkazish salohiyatiga ega tashkilotiga aylandi. Shubhasiz, ShHT unga a'zo davlatlarga dunyoning turli mintaqalari bilan iqtisodiy hamkorlik va integratsiya uchun yangi istiqbollarni ochib beradi va Markaziy Osiyoda hamda o'z navbatida, xalqaro miqyosda xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

ShHTni 2017-yilda navbatdagi Sammiti 9-iyun kuni Ostona (hosirgi Nur Sultan) shahrida bo'lib o'tdi. Majlisda ShHT va uning tuzilmalari faoliyatini

yanada takomillashtirish, Tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida siyosiy, savdo-iqtisodiy va gumanitar hamkorlikni rivojlantirish, terrorizm, diniy ekstremizm, narkotik moddalar va qurol-yarog' kontrabandasiga qarshi birgalikda kurashish, mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash masalalari muhokma qilindi.

Davlat rahbarlari ShHTning so'nggi sammitida kelishilgan masalalar - Tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-madaniy, gumanitar hamda transport sohalariidagi aloqalarni rivojlantirishga doir keng ko'lamli masalalarni ko'rib chiqdilar. ShHTning 2025-yilgacha rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bo'yicha 2016-2020-yillarga mo'ljallangan harakatlar rejasini tasdiqlash to'g'risidagi qaror, ShHTga a'zo davlatlarning turizm sohasidagi hamkorligini rivojlantirish dasturi va boshqa hujjatlar ijrosiga e'tibor qaratildi.

Umuman olganda, «Shanxay beshligi» va Shanxay Hamkorlik Tashkilotining shakllanish tarixini shartli ravishda bir necha bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi bosqich - 1989-yil noyabr oyidan 1991-yil dekabr oyiga qadar sobiq Sovet Ittifoqi parchalanib ketishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. «Sovuq urush» sharoitida sobiq sovet ittifoqining Xitoy bilan munosabatlari bir xil rivojlanmaydi. Ulardagi siyosiy tizim yagona kommunistik qarashlarga asoslangan. Tarixshunoslikda «Shanxay beshligi» yoki Shanxay Hamkorlik Tashkiloti uchun dastlabki qadamlar aynan chegara masalasidagi muzokaralardan boshlandi deb qaraladi.

Ikkinchi bosqich sifatida 1991-yil dekabrda 1997-yil aprelgacha bo'lgan davrni ko'rsatishadi. Bu davrga kelib, sobiq SSSR davlat sifatida tugab, uning o'rnida qator mustaqil davlatlar vujudga kelishi sababli endi Xitoy hukumati yuqoridagi muzokaralarni «sobiq ittifoqdosh» to'rt davlat - Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston Respublikalari hukumatlari bilan alohida-alohida holda olib borishga to'g'ri keldi.

Uchinchi bosqichi 1997-yil aprel oyidan 2000-yilga qadar bo'lgan vaqt qamrab oladi. Aynan mana shu davrda tashkilotning besh a'zosi Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston respublikalari o'rtasida harbiy va boshqa sohalarga oid doimiy muzokaralar o'tkazila boshlandi. Ayniqsa ular hududiy da'volardan voz kechib, mintaqaviy muammolarni hal etishga harakat qila boshladi. Harbiy sohadagi muzokaralarda bir tomondan Xitoy Xalq Respublikasi va ikkinchi tomondan Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston Respublikalari birgalikda ishtirok etishdi. Boshqa sohalarda besh davlat teng huquqli a'zo sifatida muzokaralarni ko'p tomonlama tartibda olib borishdi.

Shanxay hamkorligining oliy bosh maqsadi. 2002-yilda bo'lib o'tgan ShHT konferensiyasida tashkilotning asosiy maqsadlari ko'rib chiqilgan bo'lib bular quyidagilardir:

- qatnashchi mamlakatlar o'rtasida o'zaro do'stlikni saqlash;
- hududlarda har tomonlama xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy-ijtimoiy markazlarni ko'paytirish;

- terrozim, separatizm, ekstremizm va uning barcha yo'nalishlariga qarshi, narkotik moddalar, qurol savdosi hamda transmilliy jinoyatlarga va noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish;

- siyosiy, iqtisodiy, savdo, qonuniylikni yo'lga qo'yish, tabiatni asrash, madaniy, oliy ta'limni rivojlantirish, energetika, transport, bank-kredit tizimini rivojlantirish va boshqa sohalarda hamkorlik qilish;

- hududlarda iqtidoiy, madaniy va ijtimoiy hamkorlikni rivojlanishining ta'minlanishi;

- dunyo iqtisodiyotida integratsiyalashuv jarayoniga qo' shilish;

- hududlarda inson huquqining ta'minlanishi va mamlakatlarda insonlarga yaratib berilgan shart-sharoitlarning ta'minlanishi;

- xalqaro maydonlarda o'zaro yordamlashish;

- XXI asrdagi muammolarni birgalikda hal qilish

Shanxay hamkorlik tashkilotining (ShHT) tashkil etilishi Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyo ustidan nazoratda Yevropaga (AQSh va Yevropa ittifoqi) yon bermasligi to'g'risida darak beradi. Biroq, bunga erishish uchun Rossiya va Xitoy Osiyoda o'zlari doimiy raqib bo'lishlari kerak edi. Hozirgi kunda umumiy natija bergan narsa bu Rossiyaning Markaziy Osiyo mintaqasidagi ta'sir doirasining kuchsizlantirilishi va Xitoyning yanada jalb qilinishidan iborat. Markaziy Osiyo mintaqasidagi xalqaro masalani Rossiyaning ishtirokisiz hal qilib bo'lmaydi. Mintaqa uning manfaatlari doirasiga kirib bormoqda va Rossiya hali ham bu yerda ma'lum ta'sir doirasini saqlab qolmoqda.

Markaziy Osiyoda mintaqasida xavfsizlik sistemasi uchta bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich - postsovet va Markaziy Osiyo makonida harbiy-siyosiy strukturasi aloqalariga ko'ra Kollektiv xavfsizligi to'g'risidagi shartnoma tashkiloti.

Ikkinchi bosqich-Xitoyni jalb qilish vositasi bilan va boshqa tashkilotlarning vazifalari spektoriga kirmaydigan xavflarga qarama-qarshi ravishda mintaqada xavfsizlikni ushlab turishda hamkorlikni kuchaytirish uchun tashkil etilgan Shanxay hamkorlik tashkiloti.

Uchunchi bosqich - tashqi kuch sifatida, balansga ega bo'lgan va barqarorlikni ta'minlashda katta potensialga va tajribaga boy bo'lgan NATO. Hozirgi kunda butun dunyoni siyosiy tomonlama boshqarib turuvchi davlatlar Rossiya, Xitoy, Hindiston, AQSH va Yevropa Ittifoqi davlatlari tashkil etishadi. Bu jarayon XXI asr siyosatida "shaxmat taxtasi" yoki "katta o'yin" nomini olgan. Ushbu gigantlarning Markaziy Osiyodagi asosiy maqsadlari quyidagicha:

1. Siyosiy vaziyatni bir xilda saqlab turish (hech kim siyosiy portlashni istamaydi. Bu ayniqsa islom harakatini keltirib chiqaradi.).

2. Diniy tartiblarni saqlab qolish

3. Iqtisodiy hamkorlik o'rnatish orqali siyosatni barqarorlashtirish.

Ushbu uchta vazifa Moskva, Pekin, Dehli, Vashington va Bruseda asosiy maqsadni tashkil etadi. Shu maqsadda iqtisodiy va madaniy aloqalar Markaziy Osiyobilan yaxshi yo'lga qo'yilgan. Agarda YI yoki Xitoy Markaziy Osiyobilan iqtisodiy aloqa o'rnatmoqchi bo'lsa, dastlab madaniy va fan-texnika sohasida shartnomalar tuzadi. Ushbu gigant mamlakatlar Markaziy Osiyobozorlarida doimiy

ravishda raqobatda bo'lib kelmoqdalar. Iqtisodiy raqobatlar ba'zida siyosiy raqobatlariga aylanib ketadi. Rossiya davlati YI davlatlarining O'rta Osiyoga krib kelishiga to'sqinlik qilib kelayapti. Ammo buning uchun siyosiy raqobatga kelish shartmas.

ShHT geografik jihatdan turli xil hududlarni (kuzatuvchi davlatlar bilan birga), aholini, madaniyatni, siyosiy tizimlarni va uning ishtrokchilarining turli xil iqtisodiy rivojlanish darajalarini o'z ichiga oladi. Bunday holatda davlatlarning tashkilotdagi maqomidan qat'iy nazar olsak, ularni uch guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruhga Xitoy, Rossiya va Hindiston kiradi, ularning YaIM (rasmiy ma'lumotlarga ko'ra) mos ravishda \$ 2 trln, 740 mlrd va 735 mlrd. ni tashkil etadi. Bu davlatlarda YaIM o'sishining real darajasi mos ravishda 9,2; 6 va 7%.

Ikkinchi guruhga Eron, Pokiston va Qozog'iston kiradi, ularning YaIM \$128 mlrd, 92 mlrd va 43 mlrd. ni mos ravishda tashkil etadi. Bu davlatlarda YaIM o'sishining real darajasi mos ravishda 4,8; 8,4 va 9%.

Qolgan davlatlar - O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Mo'g'uliston - uchinchi guruh davlatlari bo'lib, ularning YaIM mos ravishda \$10 mlrd, 2,1 mlrd va 1,9 mlrd. Bu davlatlarda YaIM o'sishining real darajasi mos ravishda 5,4; 2,8 va 5% 62.

Bu tashkilotning barcha davlatlari turli xil rivojlanish darajasiga, iqtisodiy bazaga, uslub va yo'nalishlarga ega. Bu holatda siyosat va iqtisodda kelishilgan hamkorlikka erishish uchun kuchli siyosiy iroda, majburiyatlarni bajarish hududiy hamkorlikni amalga oshirish kerak bo'ladi⁶³. Shu bilan bog'liq holda hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan uzoq muddatli va qisqa siyosatni aniqlashga muhtojligi vujudga keldi.

ShHT - ochiq xalqaro tashkilot bo'lib, u yevroosiyoning 2/3 qismini egallagan. U o'z faoliyatini hududda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga, shuningdek keng xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratgan. Tashkilot hududiy xavfsizlikka sodiqligini e'lon qilingan va u uchinchi davlatga qarshi qaratilmagan, shuningdek tashkilot ko'p qutbli tinchlik tartibini, "Uyg'unlikdagi tinchlik"ni qurish maqsadida Shanxay ruhi deb nomlanuvchi ruhni shakllantirishda ishtrok etmoqda. Uning faoliyatidagi asosiy yo'nalishlar bular: xavfsizlik, iqtisod, madaniy-gumanitar va harbiy-siyosiy sohalaridir. Tashkilotda hamkorlikning turli yo'nalishlariga qaratilgan o'nlab asos bo'luvchi kelishuv-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

ShHT faollik bilan tashqi aloqalarni rivojlantirmoqda, uning xalqaro obro'yi tinimsiz o'smoqda. Xalqaro va hududiy tashkilotlar bilan rasmiy munosabatlar o'rnatilgan. Ko'plab davlatlar ShHT bilan aloqa o'rnatishga harakat qilmoqdalar. Hududdagi ro'y berishi mumkin bo'lgan iqtisodiy inqirozning rivojlanish xavfi va siyosiy qizg'inlik, shuningdek Afg'onistondagi holatning qaysi yo'nalishda rivojlanishining noaniqligini hisobga olgan holda ShHT hududda barqarorlikning ma'lum bir kafili va hamkorlik instituti sifatida o'zini namoyish etmoqda.

ShHT davlatlarning o'ziga hos hududiy birlashmasi hisoblanadi. Uning asosida Xitoy va Rossiyaning geosiyosiy qiziqishlari, Markaziy Osiyo davlatlarining siyosiy va iqtisodiy qiziqishlari yotadi. Bu borada Rossiya Markaziy Osiyo hududida AQShning geosiyosiy maqsadlarini neytrallashtirish pozitsiyasini

saqlab turibdi va bu ishda rus-xitoylarning ShHTdagi juftligi to'laqonli samara bermoqda. ShHTning o'ziga hosliklaridan biri shuki, bu tashkilot NATO singari harbiy tashkilot emas, shuningdek ASEAN kabi ochiq iqtisodiy hududiy guruh emas. Tashkilotni hozircha shakllangan integratsion birlashma deb ata bo'lmaydi: u faqat shu yo'nalishda harakatlanmoqda. Tashkilotning hozirgi kundagi asosiy vazifasi ishtirokchi davlatlar iqtisodida o'zgarishlar o'tkazish va iqtisodiy o'sish uchun siyosiy shart-sharoit yaratish.

Nazorat savollari

1. Yangi ming yillikda Markaziy Osiyoda geosiyosiy istiqbollar va xavfsizlik omillarini qanday baholaysiz?
2. O'zbekistonning ShHTdagi isriqbollari qanaqa?
3. Xavfsizlik deganda nimani tushunish kerak?
4. MDH tashkilotining kuchi boshqa tashkilot bilan qanday farqlanadi?
5. Yangi geosiyosiy aktorlar jarayonda qanday rol o'ynaydi?
6. Ko'p vektorli siyosat deganda nimani tushunasiz?

17-Mavzu: Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida Sh. Mirziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati

Reja:

1. Yangi ming yillik arafasida o'z echimini topmayotgan muammolar.
2. Mintaqaviy mojarolarning mohiyati va O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlariga zidligi hamda ularning echimi bilan bog'liq taklif va xulosalar.
3. Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.

O'zbekiston Respublikasi Milliy Xavfsizlik Konsepsiyasi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan o'z taraqqiyot yo'li hamda yangilanish strategiyasi, mustahkam va barqaror rivojlanishni ta'minladi, bu yo'l jahon hamjamiyati tomonidan tan olindi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini har tomonlama ta'minlay oladigan davlat hisoblanib, XXI asrda jahon hamjamiyatida siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida o'ziga xos o'rinni egallaydi. O'zbekiston Respublikasining taraqqiy etish yo'nalishlaridan biri bu huquqiy demokratik davlat va odil fuqorolik jamiyati hamda milliy xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlari hisoblanadi. Quyidagi konsepsiya, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asoslangan, hamda umum tan olingan xalqaro huquq normalari va tamoyillari asosida tuzilgan bo'lib, davlatning milliy xavfsizlik sohasidagi davlat siyosatiga tayanadi.

Milliy Xavfsizlik sohasida davlatning yagona siyosati quyidagilarni maqsad qilib oladi:

- O'zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatidagi o'rni va rolini belgilash.

- O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlari va ustuvor yo'nalishlar tizimini aniqlash.

- milliy xavfsizlikka tahdid solayotgan ichki va tashqi tahdidlarni baholash va nomoyon qilish.

- milliy xavfsizlikka tahdidlarni bartaraf etishda, davlat va jamiyat resurslari va real imkoniyatlarni nomoyon etish va baholash.

- milliy xavfsizlikni ta'minlashdagi strategik vazifalarni aniqlash va ularni amlgaga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

- milliy xavfsizlikni ta'minlash tizimini mukammaltirish va unga taaluqli qonunlar majmuasini shakllantirish.

O'zbekiston va hozirgi jahon. Zamonaviy davrning o'ziga xosliklari. Jahon taraqqiyotining bugungi bosqichi bioqutbli qurilishdan dunyoning yangicha tartibiga o'tish hisoblanadi, hozirgizamon uchun quyidagilar xarakterlidir:

- mamlakatlar o'zaro bog'liqligining o'sishi, integratsiya jarayonidagi kelishuvlarni hayotiy faoliyat davomida har tomonlama qamrab olishi, jahon xo'jalik aloqalarni kengayishi, xavfsizlik muammoalarining globallashuvi.

- milliy o'zlikni anglashning o'sishi va milliy xoslikka intilishi.

- ko'p qutbli dunyoning shakllanishi.

- texnologik va axborot jarayonlarini rivojlantirishga intilish, davlatning raqobatbardoshli darajasini belgilab, uni yangi texnologiyalarga egaligi va ularni ishlab.

- mineral xom ashyo, yonilg'i energetik va suv resurslarining cheklanganligi, ichki va xalqaro mintaqaviy va global mojarolar o'rtasida qolish.

- diniy ekstremizm, agressiv millatchilik, etnik nizolar, qurol-yarog'ini tarqalishi shu bilan birga yadro qurollari ham, xalqaro terrorizm, uyushgan jinoyatchilik, narkotiklarning tarqalishi, ekologik inqiroz va shu kabi mintaqaviy va global xavfsizlikka tahdid soluvchi faktorlarning majudligi.

- jahon hamjamiyati a'zolarining o'zaro kelishgan holda, harakat qilishlarining roli. Xalqaro tashkilotlarni bu aloqalardagi o'rnini oshib borishi va ular faoliyatini isloh qilishning dolzarbligi.

Hozirgi davr O'zbekistondan yangi jahon aloqalar tizimi shakllanish jarayonida faol ishtirok etishni talab etmoqda shu orqali O'zbekistonning jahon hamjamiyatida yaxshi o'rin egallashini ta'minlaydi.

O'zbekistonning geosiyosiy holati. O'zbekistonning geosiyosiy holati quyidagi holatlar bilan tavsiflanadi: Transport va avtonom energetik tizimlar markazida geografik joylashuvi. Hali ishlab chiqarilmagan mineral xom-ashyo resurslariga boy zahiralarga ega ekanligi.

- Yuqori darajadagi ilmiy-texnologik, ishlab chiqaruvchi va iqtisodiy potensial.

- Demografik vaziyatlar tug'ilishning yuqoriligi, aholining tabiiy o'sishi.

- Boy ma'naviy va madaniy-tarixiy meros.

- O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi faol roli. Ko'pgina davlat va siyosiy kuchlarning manfaatlari esishadigan ob'ekt hisoblanishi

- Mintaqada tangliklar o'chog'i mavjudligi.

- O'zbekistonning Yevropa va Osiyo xavfsizligi yangi arxitekturasining shakllanish jarayonida ishtiroki.

- Suv va qishloq xo'jaligidagi ishlab chiqarishi uchun ularning cheklanganligi.

- Dengiz-transport yo'lidagi uzoqligi.

- Noqulay ekologik vaziyat (Orol dengiz muommasi).

O'zbekiston hududida barqaror va geosiyosiy muvozanatni saqlagan holda mustahkam jadal rivojlanish shart-sharoitlari va potensialiga ega. Jahon xo'jalik aloqalar tizimida o'ziga xos sherik bo'lishi mumkin.

O'zbekiston va Markaziy Osiyo. Markaziy Osiyo hududidagi davlatlar quyidagiga ega:

- Ma'naviy va madaniy tarixiy merosi, e'tiqod birligining yagonaligi hamda insonlarning til va mentalitetining yaqinligi.

- Suv arteriyalari energetik kommunikatsiya resurslarining umumiyliigi.

- Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini boshlanishining bir-biriga yaqinligi.

- Aholining yashash sharoiti.

Mamlakat taraqqiyotining hozirgi bosqichida strategik vazifalar va eng muhim islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi nafaqat davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, balki huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar faoliyatini ham takomillashtirishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatini isloh qilish zarurligini ko'rsatib berdi. Davlat rahbari tomonidan Konstitutsiya va qonun normalariga og'ishmay rioya etilishini ta'minlash, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tamoyilini so'zsiz amalga oshirish, boshqa organlarning funksiyalarini bajarish va takrorlash holatlariga yo'l qo'ymaslik vazifalari qo'yilgan edi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon⁹⁸ xavf-xatar va tahdidlarga samarali tarzda qarshi kurashishga qodir maxsus xizmatning zamonaviy qiyofasini belgilagan holda, davlat xavfsizligini ta'minlashning sifat jihatidan yangi tizimiga asos soldi. Farmonga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati etib qayta tashkil qilindi. Idoraning nomidan "milliy xavfsizlik" tushunchasining chiqarilishi uning vakolatlari asossiz tarzda kengayishiga shart- sharoit yaratgan omillarni bartaraf etish zarurati bilan bog'liq. Chunki lokal miqyosdagi har qanday muammo milliy xavfsizlikka tahdid sifatida ko'rilishi mumkin edi.

Mazkur o'zgartirish ushbu idoraning diqqat-e'tiborini davlat ahamiyatiga ega real tahdidlarga qaratadi. "Davlat xavfsizligi" atamasi xavfsizlikni ta'minlash doirasini aniq belgilaydi va mazkur sohadagi faoliyat yo'nalishlarini ajratib beradi. Farmon bilan Davlat xavfsizlik xizmati O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini, suverenitetini, hududiy yaxlitligini va manfaatlarini

⁹⁸ <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasining-davlat-xavfsizligi-tizimini-tak-14-03-2018>

tashqi va ichki tahdidlardan himoya qiluvchi maxsus vakolatli organ etib belgilandi. Davlat xavfsizlik xizmati faoliyatini tashkil etishning ustuvor yo'nalishlari belgilandi.

Birinchidan, mazkur idoraning maqomi, vakolatlari va faoliyat yo'nalishlarini belgilagan holda "O'zbekiston Respublikasining Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi qonunni ishlab chiqish va qabul qilish nazarda tutilmoqda. 26 yil oldin qabul qilingan Milliy xavfsizlik xizmati to'g'risidagi amaldagi nizom faoliyatni samarali tashkil etishga imkon bermaydi hamda mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotida yuz bergan muhim o'zgarishlarni aks ettirmaydi.

Ikkinchidan, bugungi kundagi xavf-xatar va tahdidlarga qarshi kurashishning ta'sirchan shakllari hamda uslublarini joriy etish, shu maqsadda idoraning samarali tashkiliy tuzilmasini shakllantirish zarurligi belgilandi.

Uchinchidan, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga og'ishmay rioya etishning alohida muhim ahamiyati ta'kidlandi. Shundan kelib chiqqan holda, Davlat xavfsizlik xizmati tomonidan inson huquqlari qonuniy kafolatlarining qat'iy ta'minlanishiga ustuvor ahamiyat beriladi.

To'rtinchidan, kadrlarni tanlash va tayyorlashning mutlaqo yangi tizimi tashkil etiladi, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy himoyasi kuchaytiriladi. Mazkur choralar Davlat xavfsizlik xizmatiga har tomonlama rivojlangan va vatanparvar yoshlarni jalb etishga imkon beradi. Shu o'rinda idora vakillarining harbiy xizmatchi sifatidagi maqomi ko'rsatib o'tildi, mazkur holat ularga nisbatan harbiy xizmatni o'tash bilan bog'liq barcha cheklov va majburiyatlar tatbiq etilishini anglatadi.

Beshinchidan, Davlat xavfsizlik xizmati o'z faoliyatini idora ishining shakllari va uslublari hamda harbiy xizmatchilarning idoraviy mansubligi haqidagi ma'lumotlar oshkor bo'lishini istisno etadigan konspiratsiya tamoyillari asosida tashkil etishi belgilandi. Bu davlat xavfsizligini ta'minlash vazifalarini bajarishda mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. O'ziga xos bo'lmagan vazifa va funksiyalarni istisno qilish maqsadida Milliy xavfsizlik xizmati vakolatida bo'lgan ayrim ruxsat beruvchi vakolatlar 2018-yil 1-apreldan boshqa idoralarga o'tkaziladi yoki tugatiladi.

Xizmatning asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari etib esa quyidagilar belgilandi:

- O'zbekistonning davlat xavfsizligi va manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishni ta'minlash, mazkur sohada qonuniylik va qonun ustuvorligini mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va ularga barham berish;

- O'zbekistonning konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti va hududiy yaxlitligiga tajovuzlarning oldini olish, ularni aniqlash hamda ularga barham berish bo'yicha razvedka va kontrrazvedka faoliyatini amalga oshirish;

- O'zbekistonning davlat chegaralarini qo'riqlash va himoya qilish;

- O'zbekistonning Qurolli Kuchlari va mudofaa-sanoat majmuasini davlat xavfsizligiga xavf-xatarlar hamda tahdidlardan himoya qilish, mamlakat mudofaa

qobiliyatini mustahkamlash bo'yicha strategik tashabbuslarni amalga oshirishda ishtirok etish;

- terrorizm, ekstremizm, uyushgan jinoyatchilikka, qurol-yarog', giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish;

- davlat manfaatlari va xavfsizligiga tahdid soluvchi milliy, irqiy, a diniy adovatni targ'ib etishga qaratilgan buzg'unchilik faoliyatining oldini olish, uni aniqlash va unga barham berish;

- iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy va axborot sohalarida davlat xavfsizligini ta'minlash, O'zbekiston xalqining tarixiy-madaniy va boy ma'naviy merosini himoya qilish;

- davlat organlari va boshqa tashkilotlarda davlat manfaatlari va xavfsizligiga tahdid soluvchi korrupsiya holatlariga qarshi kurashish;

- telekommunikatsiya va transport sohasida davlat xavfsizligini ta'minlash, favqulodda holatlarni yuzaga keltiruvchi omillarning oldini olish, aniqlash va ularga barham berish;

- Xizmat tergov qilish vakolatiga kiruvchi jinoyat ishlari bo'yicha tergovga qadar tekshiruv va dastlabki tergovni olib borish va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

- davlat organlari va boshqa tashkilotlarda davlat sirlari saqlanishi, maxsus aloqa xavfsizligining ta'minlanishi hamda axborotlarni kriptografik himoya qilishni tashkil etish ustidan nazoratni amalga oshirish;

- davlat manfaatlari va xavfsizligiga tahdid soluvchi huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkon beradigan sabab va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish.

O'zbekistonning chuqur o'ylangan, odilona milliy siyosati va geosiyosiy kelajagi. Markaziy Osiyoning barcha davlatlari bilan umumiy chegaraga ega O'zbekiston, shubhasiz, mintaqani barqarorlik, izchil taraqqiyot va yaxshi qo'shnichilik hududiga aylantirishdan manfaatdor. Mamlakatimiz taraqqiyotining chegaralarimiz xavfsizligidan tortib suv resurslarini oqilona taqsimlashgacha bo'lgan barcha muhim hayotiy masalalarini hal etish mintaqamiz bilan chambarchas bog'liq. Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan, xavfsizligi ta'minlangan Markaziy Osiyo O'zbekiston uchun eng asosiy maqsaddir. Transport-kommunikatsiya va energetika sohalaridagi yirik mintaqaviy loyihalarni qo'shni mamlakatlar bilan faol hamkorlik qilmasdan, ularning yuksak darajada integratsiyalashuvini ta'minlamasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo nafaqat geografik va geosiyosiy, balki qadriyatlari mushtarak yagona madaniy makondir. Mintaqada istiqomat qilayotgan xalqlarni umumiy ma'naviy qadriyatlar va o'tmish, o'xshash milliy an'ana va urf-odatlar, asrlar davomida shakllangan mentalitet birlashtirib turadi. Ushbu mushtaraklik mintaqaviy hamkorlik uchun mustahkam va ishonchli poydevordir.

O'zbekistonning mikroiqtisodiy geografik o'zni (hududning o'ziga qo'shni bo'lgan davlatlarga nisbatan tutgan o'zni) ancha qulayligi bilan xarakterlanadi. Bu holat, avvalo, uning Markaziy Osiyo respublikalarining qoq o'rtasida joylashganligi va barcha mintaqada davlatlari bilan to'g'ridan to'g'ri chegaradoshligi

tufayli kelib chiqadi. O'zbekistonning mikro IGO' qulayligi qo'shni respublikalar bilan barcha turdagi quruqlik transport (avtomobil, temiryo'l, quvur) tuzilmalari bilan nisbatan yaxshi bog'langanligida ham o'z ifodasini topadi. Mikro IGO'dagi bunday qulayliklar tarixiy davrlardan hozirgacha O'zbekistonni mintaqa davlatlari orasida aholisi eng zich, yirik shaharlarga boy, iqtisodiyoti nisbatan rivojlangan darajaga olib chiqqan.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida bu borada quyidagi fikmi keltirgan: «O'zbekistonning hududiy makon xususiyatlari, uning geografik o'rni bizning ichki va tashqi siyosatimizni tanlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega... O'zbekiston bugungi kunda qo'shni davlatlar Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston o'rtasida bog'lovchi halqa vazifasini o'taydi. Bulaming barchasi respublikaning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi, diet el investitsiyalarini jalb qilish, O'zbekistonni davlatlar o'rtasida o'zaro foydali hamkorlikning, tovarlar va kapital tranzitining o'zida xos mintaqaviy markaziga aylantiradi».

O'zbekistonning bunday qulay iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlari har bir qo'shnilari tomonidan aholisi zich joylashgan tutash (kontakt) hududlarda (Farg'ona vodiysi, Zarafshon, Quyi Amudaryo mintaqalari, Surxondaryo viloyati) hozirgi davrda ko'plab turli ixtisosdagi respublikalararo hududiy ishlab ehiqarish majmualari, qo'shma korxonalaridan tortib erkin iqtisodiy hududlarni tashkil qilishgacha keng imkoniyatlar beradi. Markaziy Osiyo mintaqasida mavjud bo'lgan transchegaraviy daryolar va yo'llar muammolari hal etilishi respublika mikrogeografik o'rning yanada qulaylashuviga olib keladi⁹⁹.

Yaqin atrofida joylashgan davlatlar (Rossiya Federatsiyasi, Afg'oniston, Eron, Kavkaz respublikalari) nisbatan O'zbekistonning mezo-iqtisodiy geografik o'rni (yaqin mintaqalarga nisbatan tutgan o'rni) o'rtacha qulayliklarga egaligi bilan tavsillanadi. Mezo IGO'ni bunday baholanishining sababi shundaki, O'zbekiston bir tomondan, Kavkaz respublikalari, ayniqsa, Rossiya Federatsiyasi bilan, asosan, zamonaviy transport vositalari orqali samarali bog'langan va bu davlatlar bilan an'anaviy ravishda ko'p tomonlama yaqin aloqalar olib boradi. Jahon davlatlari orasida eksport-import aloqalari hajmiga ko'ra, Rossiyaning yetakchilik qilib kelayotganligi buning isbotidir. Ikkinchi tomondan, janubda joylashgan va O'zbekistonning mezo IGO' guruh davlatlari toifasiga kiruvchi Afg'oniston, Eron davlatlari butun o'tgan tarixiy davrlar davomida respublikamiz bilan har tomonlama keng ijtimoiy aloqada bo'lib kelgan bo'lsa-da, hozirgi vaqtda bunday aloqalarni olib borishga mavjud texnik va siyosiy qiyinchiliklar to'siq bo'lib turibdi.

O'zbekiston Respublikasining siyosiy geografik o'rni klassik geosiyosatchilar tomonidan ajratilgan Yevrosiyoning ichki kontinental qismi, ya'ni Xartlend (ingl. Heartland - "dunyoning yuragi"), hamda Yevrosiyoning janubi-

⁹⁹ <http://geografiya.uz/10-sinf-geografiya/11248-ozbekistonning-geosiyosiy-orni-va-munosabatlari.html>

g'arbiy dengizga yaqin mintaqasi Rimlend (Rimland "ichki yarim oy")ning o'zaro tutashgan hududda joylashganligi bilan tavsiflanadi. Bu holat esa jahonda yetakchilikni qo'lga kiritishni rejalashtirayotgan ko'plab davlatlarning respublikamizga nisbatan geosiyosiy qiziqishlarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari aynan yaxshi qo'shniçilik va o'zaro manfaatli hamkorlik tamoyillari asosida eng dolzarb va muhim masalalarda o'z salohiyatini yanada samarali amalga oshira oladi. Ishonchim komil, bundan barcha Markaziy Osiyo davlatlari qatorida boshqa mamlakatlar ham birdek manfaat ko'radi, dedi Samarqanddagi 2017-yil 10-noyabrda "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" deb nomlangan xalqaro anjumanda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Markaziy Osiyoni yaqin kelajakda barqaror, iqtisodiy rivojlangan va yuksak taraqqiy etgan mintaqaga aylantirishga xizmat qiladigan olti taklifni ilgari surdi.

Birinchi taklif: Biznes-diplomatiya. O'zbekiston rahbari savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va tovar ayirboshlash hajmini oshirish hamda kooperasiyani mustahkamlash uchun qulay sharoitlar yaratish kerakligini va mintaqaviy iqtisodiy forumni tashkil etish bu yo'nalishdagi amaliy qadam bo'lishi mumkinligini ta'kidladi.

"Mintaqalararo hamkorlik masalasiga afohida e'tibor qaratilishi fozim. Shu munosabat bilan Markaziy Osiyo davlatlarining hududlar rahbarlari (hokimlar) biznes hamjamiyatining assosiasiyasini ta'sis etishni taklif qilaman. BMT ekspertlarining hisob-kitoblariga ko'ra, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi samarali kooperasiya aloqalari 10 yil mobaynida mintaqaviy yalpi ichki mahsufotni kamida ikki barobar oshirish im'nim bergan bo'lar edi. Ushbu mexanizmlar butun Markaziy Osiyoda barqaror rivojlanishni ta'minlagan holda, mamlakatlarimiz hududlarining sanoat, investisiya va intellektual sohalardagi salohiyatini to'la ishga solish imkonini berishiga ishonaman", dedi prezident.

Ikkinchi taklif: Transport diplomatiyasi. Sh.Mirziyoevning fikricha, mintaqaning tranzit-logistika salohiyatidan yanada samarali foydalanish va transport infratuzilmasining jadal rivjlanishini ta'minlash fozim.

O'zbekiston rahbari bu yo'nalishda mintaqa mamlakatlari tomonidan amaliy qadamlar qo'yilganini mamnuniyat bilan qayd etdi. "Turkmanistonlik do'stlarimiz tomonidan Amudaryodan o'tadigan Turkmanobod Forob yangi temir va avtomobil yo'llari ko'priklari ishga tushirildi. U O'zbekiston Turkmaniston Eron O'mon transport-tranzit yo'nalishining muhim tarmog'idir.

Tez orada O'zbekiston Qirg'iziston Xitoy temir yo'li qurilishini boshlash bo'yicha kelishuvga erishildi, shuningdek, ushbu transport yo'lagi bo'ylab sinov tariqasidagi avtopoyga amalga oshirildi. Shu munosabat bilan Transport kommunikasiyalarini rivojlantirish bo'yicha umummintaqaviy dasturni ishlab chiqish va qabul qilish zarur, deb hisoblaymiz".

Prezident umumiy yondashuvlarni kelishib olish uchun 2018-yilda Toshkent-"Markaziy Osiyo xalqaro transport yo'laklari tizimida: strategik istiqbollari va amalga oshirilmagan imkoniyatlar" mavzusida xalqaro konferensiya

o'tkazilishi rejalashtirilayotganini aytib, konferensiyaning ishida barcha sheriklar faol ishtirok etishiga umid bildirdi.

Uchinchi taklif: "Preventiv diplomatiya". Sh. Mirziyoev bugungi kunda mintaqaning barcha mamlakatlari terrorizm, diniy ekstremizm, transmilliy jinoyatchilik va narkotrafik tahdidlariga duch kelayotgani, ushbu tahdidlarga qarshi samarali kurashishni faqat birgalikda, mintaqa mamlakatlari o'rtasidagi amaliy hamkorlik mexanizmlari doirasida ta'minlash mumkinligini aytdi.

"Xavfsizlikka tahdidlarni "o'ziniki va o'zgalarniki" deb ajratishdan voz kechish, "yaxlit xavfsizlik" tamoyiliga amalda rioya qilish zarur, degan qat'iy fikrdamiz", - atohida ta'kidladi prezident. Sh. Mirziyoyevga ko'ra, Birlashgan Millatlar Tashkiloti mintaqaviy xavfsizlik muammosini, avvato, preventiv diptomatiya usullaridan foydalangan holda hal qilishda muhim o'rin tutishi lozim. Shuningdek, MDH, ShHT, EXHT va boshqa nufuzli xalqaro hamda mintaqaviy tuzilmalar mexanizmlari doirasida o'zaro hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Shu o'rinda Markaziy Osiyoda barqaror va izchil taraqqiyotning istiqbollari qo'shni Afg'onistonda tinchlik o'rnatish bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlab o'tildi. O'zbekiston rahbari birinchi galda Afg'onistonning mintaqaviy iqtisodiy jarayonlarga qo'shilishiga har tomonlama ko'maklashish kerakligi va bu dunyo hamjamiyatining Afg'onistonda tinch taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlariga g'oyat muhim hissa bo'lib qo'shilishini qayd etdi. Shuningdek, O'zbekiston bundan keyin ham bu qo'shni mamlakatni iqtisodiy jihatdan tiklash, uning transport va energetik infratuzilmasini rivojlantirish, milliy kadrlar tayyorlash jarayonlarida faol ishtirok etishini ta'kidladi.

Markaziy Osiyoda barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta'minlashning ustuvor yo'nalishi ekstremistik g'oyalarga qarshi qat'iy kurashishdan iboratdir. Ko'pincha ayotga endi qadam qo'yayotgan yoshlar uning ta'siriga tushib qolmoqda. Markaziy Osiyo aholining yoshi bo'yicha eng "yosh" mintaqalardan biridir: bu erda aholining qariyb 60 foizini yoshlar tashkil etadi va bu dunyo bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan ancha yuqoridir.

Aynan shu maqsadda O'zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining yaqinda Nyu-Yorkda bo'lib o'tgan sessiyasida Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyani ishlab chiqish hamda "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyusiyani qabul qilish tashabbusi bilan chiqdi. "Ushbu tashabbuslarni Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlari qo'llab-quvvatlagani yoshlar o'rtasida radikal qarashlar tarqalishining oldini olish, to'g'ri yo'ldan adashganlarni ijtimoiy rehabilitasiya qilish va ularni sog'lom hayotga qaytarishga tayyorligimizning amaldagi yaqqol ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Bizning tajribamiz shuni ko'rsatmoqdaki, birinchi galda yoshlarni ilm-ma'rifatga o'rgatish, ularga islom dinining insonparvarlik mohiyati, islom madaniyatining asl qadriyatlarini etkazish ekstremizmga qarshi kurashishning eng samarali vositasi hisoblanadi.

Bu borada biz Samarqandda Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi va Toshkentda Islom sivilizasiyasi markazini tashkil etishga qaror qildik", - deya ta'kidladi Sh. Mirziyoev.

To'rtinchi taklif: Chegara diplomatiyasi. Sh. Mirziyoev davlat chegaralarini delimitasiya va demarkasiya qilish jarayonini tezda va uzil-kesil yakuniga etkazish kerak, deya qayd etdi. "Biz chegaraoldi muammolarini hal etib, mamlakatlarimiz o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va madaniy-gumanitar sohalardagi hamkorlikni yanada kengaytirish yo'lida mustahkam poydevor yaratamiz. Biz davlat chegaralarini delimitasiya qilish borasidagi muzokaralarda yuzaga keladigan murakkab masalalarni hal etish bo'yicha izchil yo'lga qo'yilgan va birgalikda chuqur o'ylab amalga oshirayotgan ishlarimizni davom ettirish zarur, deb hisoblaymiz. Biz oqilona murosa va o'zaro teng almashinuv asosida, o'zaro manfaatlarimizni hisobga olgan holda, bu o'ta dolzarb muammoni tez orada hal etamiz, deb ishonaman", - dedi prezident.

Beshinchi taklif: Suv diplomatiyasi. O'zbekiston prezidenti o'z nutqida mintaqada suv resurslaridan adolatli foydalanish muammosini imkon qadar tezroq tartibga solish lozimligini ta'kidladi. "Ishonchim komil, mazkur masalalarni hal etishda mintaqadagi barcha davlatlar manfaatlarini hisobga oladigan xalqaro huquqiy me'yorlar asosida ish olib borish kutilgan samarani beradi.

O'zbekiston BMT tomonidan ishlab chiqilgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari suv resurslaridan foydalanish to'g'risidagi konvensiyalar loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi. Orol dengizining ekologik halokati bilan bog'liq eng o'tkir muammolarni hal etish ham sa'y-harakatlarimizni birlashtirishni talab etadi. Orol muammosi bizning nafaqat umumiy dardimiz, balki umumiy vazifamizdir.

Mintaqaviy va xalqaro darajada say-harakatlarimizni birlashtirmasdan turib, ushbu tahdidlarga qarshi munosib choralar ishlab chiqa olmaymiz. Biz Orolbo'yida yuzaga kelgan dolzarb muammolarni hal etish, shuningdek, ijtimoiy muhim ahamiyatga molik loyiha va dasturlarni amalga oshirishga donorlik ko'magini jalb etish maqsadida Markaziy Osiyo mintaqasining barcha davlatlari faoliyatini yanada faollashtirish zarur, deb hisoblaymiz".

Oldinchi taklif: Xalq diplomatiyasi. "Mamlakatlarimiz va xalqlarimiz o'rtasida madaniy-gumanitar aloqalar, do'stlik va yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlash lozim. Bu Markaziy Osiyodagi mintaqaviy hamkorlikni jadallashtirishning asosiy shartlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, biz faol madaniy-gumanitar muloqotni davom ettirish, mamlakatlarimizda madaniyat kunlari va turli ijodiy tadbirlarni muntazam tashkil etish, ta'lim va sayyohlik sohasidagi almashuvlarni "xalq diplomatiyasi"ning eng muhim vositasi sifatida rivojlantirish tarafdorimiz", - dedi Sh. Mirziyoyev. O'zbekiston rahbariga ko'ra, mintaqada do'stlik, hamjihatlik va barqarorlik muhitini mustahkamlaydigan eng ishonchli usuli bu oddiy va ochiq insoniy muloqotdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining yuksak minbaridan nutq so'zlash imkoniyati yaratilgani uchun samimiy minnatdorlik izhor etishga ijozat bergaysiz.

Bizning xalqimiz bundan bir necha hafta oldin o'z davlat mustaqilligining 26-yilligini keng nishonladi.

Bugungi kunda O'zbekiston jadal rivojlanmoqda. Biz ajdodlarimizning donishmandlik an'analariga amal qilib, teran anglagan holda, qat'iy islohotlarni

amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'ldan bormoqdamiz.

Jamiyatimizda siyosiy faollik ortib bormoqda, barcha sohalarda chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Ulardan ko'zlangan maqsad – "Inson manfaatlari hamma narsadan ustun" degan oddiy va aniq-ravshan tamoyilni amalga oshirish ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan demokratik davlat va adolatli jamiyat barpo etishdan iborat.

Umumxalq muhokamasidan so'ng besh yilga mo'ljallangan O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi qabul qilindi. Bu strategiyani ishlab chiqishda biz o'zimizga chetdan nazar tashlab, salohiyat va imkoniyatimizni xolis baholash bilan birga, xato va kamchiliklarimizni ham atroflicha tanqidiy tahlil qildik.

Strategiya – bu yangilanish jarayonlarining haqiqiy harakatlar dasturidir. Bu hujjat hozirgi vaqtda hayotga izchil joriy etilmoqda.

2017-yil mamlakatimizda Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili, deb e'lon qilindi.

Bizning maqsadimiz – yurtimizda xalq hokimiyatini nomiga emas, balki amalda joriy qilish mexanizmlarini mustahkamlashdan iborat.

Ishonchimiz komil: xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak.

Mamlakatimizning barcha hududlarida Prezidentning Virtual va Xalq qabulxonalari tashkil etildi. Hozirgi kunga qadar bir milliondan ortiq fuqarolarimiz bu qabulxonalar orqali o'zlarining dolzarb muammolarini hal qildi.

Xalqaro mehnat tashkiloti bilan hamkorlikda bolalar mehnati va majburiy mehnatga barham berish bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari janob Al-Husaynning tashrifi yakunlari bo'yicha inson huquqlarini himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash yuzasidan chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqildi.

Odamlarning erkin harakat qilishini cheklaydigan xorijga chiqish vizalari singari umrini mutlaqo o'tab bo'lgan o'tmish qoldiqlari bekor qilindi.

Inson huquqlarini himoya qilish masalalari bo'yicha milliy va xalqaro nodavlat tashkilotlar bilan ochiq muloqotimiz faollashib bormoqda.

Insonparvarlik tamoyillaridan kelib chiqib, shaxsni qamoqda saqlash bilan bog'liq ko'plab holatlar qayta ko'rib chiqildi.

Ekstremizm g'oyalari ta'siriga tushib qolgan, to'g'ri yo'ldan adashgan fuqarolar ijtimoiy rehabilitatsiya qilinmoqda, ularni sog'lom hayotga qaytarish uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda.

Endilikda inson huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasidagi barcha huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati parlament va fuqarolar tomonidan doimiy nazorat qilib borilmoqda.

Mamlakatimizda siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyatining roli ortib bormoqda, sud organlarining chinakam mustaqilligi ta'minlanmoqda.

Ommaviy axborot vositalarining o'rni sezilarli darajada ortib bormoqda.

Iqtisodiyot tizimini liberallashtirish, qulay investitsiya muhitini yaratish amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning eng muhim yo'nalishlaridir.

Biz oddiy bir xaqiqatdan kelib chiqmoqdamiz: xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi.

O'zbekiston shu oying boshidan milliy valyutani erkin konvertatsiya qilish tizimiga to'liq o'tdi. Bu borada aholi uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarni yumshatish bo'yicha barcha zarur choralar ko'rildi.

Mamlakatimizda ilk bor tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha Ombudsman instituti joriy etildi. Biznes sohasidagi soliqlar sezilarli ravishda qisqartirildi, kredit olish imkoniyatlari kengaytirildi.

Yangi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etildi, ularda investorlarga keng imtiyozlar yaratib berildi.

Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik muvaffaqiyatli rivojlanmoqda, biz Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki bilan sheriklik aloqalarini yangitdan tikladik.

Harakatlar strategiyasining mazmun-mohiyati Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan to'la hamohang ekanini ta'kidlashni istardim.

Hurmatli majlis ishtirokchilari!

Biz qat'iy ishonamiz, Birlashgan Millatlar Tashkiloti bundan keyin ham xalqaro munosabatlarda hal qiluvchi o'rin tutadi.

O'zbekiston ushbu tashkilotning bosqichma-bosqich isloh etilishi tarafdoridir. Biz Xavfsizlik Kengashini bugungi kun talablariga mos ravishda kengaytirish zarur, deb hisoblaymiz.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining yangi rahbariyati tomonidan tashkilotni boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadbirlarni qo'llab-quvvatlaymiz.

Ishontirib aytmoqchiman, O'zbekiston BMTning tuzilmalari bilan hamkorlikni bundan keyin ham izchil davom ettiradi.

Biz janob Bosh kotib Antoniu Guterrishning yaqinda O'zbekistonga tashrifi yakunlari bo'yicha ishlab chiqilgan "yo'l xaritasi"ning amaliy ijrosini ta'minlash bo'yicha qat'iy choralar ko'ramiz.

Xonimlar va janoblar!

O'zbekiston bugungi kunda o'zining tashqi siyosatida Markaziy Osiyo mintaqasiga ustuvor ahamiyat qaratmoqda. Bu – har tomonlama chuqur o'ylab tanlangan yo'ldir.

Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan O'zbekiston ushbu mintaqa barqarorlik, izchil taraqqiyot va yaxshi qo'shnichilik hududiga aylanishidan bevosita manfaatdordir.

Tinch-osoyishta, iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan Markaziy Osiyo – biz intiladigan eng muhim maqsad va asosiy vazifadir.

O'zbekiston o'zaro muloqot, amaliy hamkorlik va yaxshi qo'shnichilikni mustahkamlashning qat'iy tarafdoridir.

Biz Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hech istisnosiz barcha masalalar bo'yicha oqilona murosa asosida hamkorlik qilishga tayyormiz.

Birgalikdagi sa'y-harakatlarimiz tufayli keyingi oylarda mintaqamizda siyosiy ishonch darajasi sezilarli darajada oshdi. Ko'plab masalalar bo'yicha prinsipial jihatdan muhim yechimlar topishga erishildi.

Sentabr oyining boshida O'zbekiston – Qirg'iziston davlat chegaralari to'g'risidagi shartnoma imzolanishi tom ma'noda muhim voqea bo'ldi.

Tomonlar o'z siyosiy irodasini, o'zaro maqbul qarorlar qabul qilishga tayyor ekanini namoyon etgani tufayli o'tgan yigirma olti yil davomida birinchi marta ushbu g'oyat nozik masala bo'yicha katta natijaga erishildi.

Bir so'z bilan aytganda, o'tgan qisqa vaqt mobaynida mintaqada mutlaqo yangi siyosiy muhit yaratishga erishildi.

Bu tendensiyaning mustahkamlanishi Markaziy Osiyo davlatlari Prezidentlari muntazam uchrashuvlar o'tkazishi uchun imkoniyat yaratgan bo'lur edi, deb hisoblayman.

Biz noyabr oyida Samarqandda Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida o'tkaziladigan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi yuqori darajadagi xalqaro anjumanda mintaqadagi fundamental muammolarni muhokama qilishni rejalashtirganmiz.

Ushbu anjuman yakunida biz Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Markaziy Osiyo davlatlarining xavfsizlikni ta'minlash va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash borasidagi sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlashga doir maxsus rezolutsiyasini qabul qilish taklifini kiritishni mo'ljallaganmiz.

Bu taklifni BMT rahbariyati va xalqaro hamjamiyat qo'llab-quvvatlaydi, deb ishonamiz.

Muhtaram Rais janoblari!

Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash bilan bog'liq muammolar to'g'risida so'z yuritar ekanmiz, mintaqaning umumiy suv zaxiralaridan oqilona foydalanish kabi muhim masalani chetlab o'tolmaymiz.

BMT Bosh kotibining "suv, tinchlik va xavfsizlik muammolari o'zaro chambarchas bog'liq", degan pozitsiyasini to'la qo'llab-quvvatlaymiz.

Ishonchim komil, suv muammosini hal qilishning mintaqa mamlakatlari va xalqlari manfaatlarini teng hisobga olishdan boshqa oqilona yo'li yo'q.

O'zbekiston BMTning preventiv diplomatiya bo'yicha mintaqaviy markazi tomonidan ishlab chiqilgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari suv resurslaridan foydalanish to'g'risidagi konvensiyalar loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi.

Bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri – Orol halokatiga yana bir bor e'tiboringizni qaratmoqchiman.

Mana, mening qo'limda – Orol fojiasi aks ettirilgan xarita. O'ylaymanki, bunga ortiqcha izohga hojat yo'q.

Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarni bartaraf etish xalqaro miqyosdagi sa'y-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etmoqda.

Biz BMT tomonidan Orol fojiasidan jabr ko'rgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish bo'yicha shu yil qabul qilingan maxsus dastur to'liq amalga oshirilishi tarafdorimiz.

Xonimlar va janoblar!

Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish nafaqat mintaqaviy, balki global xavfsizlikni ta'minlashning muhim sharti bo'lib qoladi.

Aminmizki, Afg'onistonda tinchlikka erishishning yagona yo'li – markaziy hukumat va mamlakat ichidagi asosiy siyosiy kuchlar o'rtasida oldindan hech qanday shart qo'ymasdan, to'g'ridan-to'g'ri muloqot olib borishdir.

Muzokaralar afg'onistonliklarning o'zlari hal qiluvchi o'rin tutadigan holda, Afg'oniston hududida va BMT shafeligida o'tishi lozim. Donishmand afg'on xalqi o'z taqdirini o'zi mustaqil hal qilishga haqlidir.

AQSh Prezidenti janob Donald Tramp ma'muriyatining Afg'oniston bilan qo'shni mamlakatlarni afg'on muammosini tinch yo'l bilan hal qilishga ko'maklashishga oid da'vatini qo'llab-quvvatlaymiz.

O'zbekiston Afg'onistonning iqtisodiy tiklanishiga, uning transport va energetika infratuzilmasini rivojlantirishga, milliy kadrlarini tayyorlashga katta hissa qo'shmoqda va bundan keyin ham hissa qo'shadi.

Afg'oniston masalasi global miqyosdagi masalalar markazida bo'lishi lozim. Xalqaro hamjamiyatning sa'y-harakatlari, birinchi navbatda, Afg'onistondagi o'tkir ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilishi kerak.

Bu jafokash yurtda tinchlik o'rnatishga ko'maklashish yo'lidagi bizning umumiy qat'iy harakatlarimiz aslo susaymasligi lozim.

Hurmatli sessiya ishtirokchilari!

Dunyoda terrorism tahdidlari ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi.

Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorism va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman.

Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir.

Ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda.

Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda.

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq.

Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir.

Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz.

Shu munosabat bilan O'zbekiston globallashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro

huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi.

Bizning nazarimizda, mazkur hujjatni imzolaydigan davlatlar ushbu sohani o'z ijtimoiy siyosatining asosiy va muhim hayotiy ustuvor yo'nalishlaridan biri darajasiga ko'tarish bo'yicha qat'iy majburiyatlarni o'z zimmasiga olishi kerak.

Biz butun jahon jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni eng muhim vazifa, deb hisoblaymiz.

Biz muqaddas dinimizni azaliy qadriyatlarimiz mujassamining ifodasi sifatida behad qadrlaymiz. Biz muqaddas dinimizni zo'ravonlik va qon to'kish bilan bir qatorga qo'yadiganlarni qat'iy qoralaymiz va ular bilan hech qachon murosa qila olmaymiz.

Islom dini bizni ezgulik va tinchlikka, asl insoniy fazilatlarni asrab-avaylashga da'vat etadi.

Markaziy Osiyo Uyg'onish davrining ko'plab yorqin namoyandalarining islom va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan bebaho hissasini alohida qayd etmoqchiman.

Ana shunday buyuk allomalardan biri Imom Buxoriy o'z ahamiyatiga ko'ra islom dinida Qur'oni karimdan keyingi muqaddas kitob hisoblangan "Sahihi Buxoriy"ning muallifi sifatida butun dunyoda tan olingan.

Bu ulug' zotning g'oyat boy merosini asrab-avaylash va o'rganish, ma'rifatiy islom to'g'risidagi ta'limotini keng yoyish maqsadida biz Samarqand shahrida Imom Buxoriy nomidagi Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildik.

Toshkentda tashkil etilayotgan Islom sivilizatsiyasi markazining faoliyati ham shu maqsadga xizmat qiladi.

Bugungi sessiya ishtirokchilariga BMT Bosh Assambleyasining "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolutsiyasini qabul qilish taklifi bilan murojaat qilmoqchiman.

Bu hujjatning asosiy maqsadi – barchaning ta'lim olish huquqini ta'minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko'maklashishdan iborat.

Ushbu rezolutsiya bag'rikenglik va o'zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta'minlash, e'tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikka ko'maklashishga qaratilgan.

Xonimlar va janoblar!

O'zbekiston hech qanday blokka qo'shilmaslik maqomini saqlab qolgan holda, ochiq muloqotga tayyordir. Biz barcha sheriklarimiz bilan tinchlik, taraqqiyot va farovonlik yo'lida hamkorlikni kengaytirishdan manfaatdormiz.

Biz mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi inson, uning ehtiyoj va manfaatlarini ta'minlashdan iborat bo'lgan eng muhim ustuvor vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning hal qiluvchi sharti aynan shunda mujassam, deb bilamiz.

Nazorat savollari

1. Manfaat nima?

2. Manfaat va ehtiyojlar ijtimoiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi bula oladimi?
3. Milliy xavfsizligini qanday tushunasiz?
4. Davlat xavfsizligini qanday tushunasiz?
5. Milliy xavfsizlik davlat xavsizligini ta'minlashda geosiyosatni o'rni qanday?
6. Xavfsizlik necha darajaga bo'linadi?
7. Markaziy Osiyoni geosiyosiy kelagagini qanday tasavvur qilasiz?
8. O'zbekistonning geosiyosiy kelagagini qanday tasavvur qilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
2. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.- 2020.
3. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.:- 2019.
4. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
5. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2018.
2. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-jild. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
5. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
6. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.
7. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
8. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
9. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
10. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
11. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
12. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.; ЭКОПРОС, 1993
13. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
14. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
15. Данилевский Н. Й. Россия и. Европа. - СПб.: Глагол, 1995.
16. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
17. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Axborot manbalari:

1. <http://www.lex.uz>
2. <http://www.senat.uz>
3. <http://www.gov.uz>
4. <http://www.mtdp.uz>
5. <http://www.parliament.uz>
6. <http://www.ziyonet.uz>

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

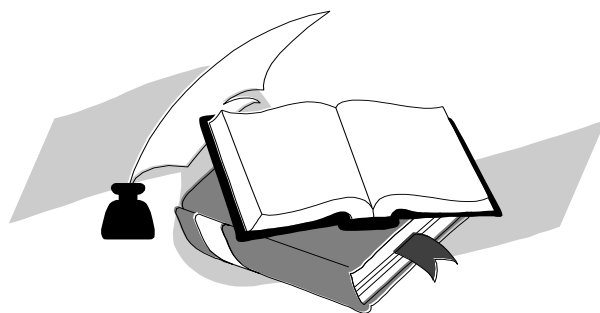
Namangan davlat universiteti

Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrası

“Geosiyosat asoslari”

modulidan

amaliy mashg'ulotlar ishlanmasi

NAMANGAN

Mazkur amaliy dars ishlanma Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularga "Geosiyosat asoslari" fanidan tizimli bilimlar berish, jumladan ushbu fan jamiyatimiz taraqqiyoti negizi tamoyillarini ifoda etadi va dastlabki bilimlar, ko'nikma va malakalar berishni belgilab beradi.

Tuzuvchi: PhD E. G'apparov

Taqrizchi: f.f.d. B. Talapov

Amaliy mashg'ulotlar ishlanmasi NamDUning «Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi» kafedrasining yig'ilishida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya qilingan.

202__ yil _____

Kafedra mudiri:

PhD E. G'apparov

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

“Geosiyosat asoslari” – “Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq” bakalavriat ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan ixtisoslik fanlaridan biri bo'lib, o'quv mashg'ulotlari davomida talabalar xalqimizning kelib chiqishi, uning etnik rivojlanishiga doir bilim, ko'nikma va tushunchalarni shakllantirish orqali keyinchalik boshqa ijtimoiy-gumanitar sohalarni o'zlashtirishga zamin yaratadi. Ushbu xususiyat orqali o'quv moduli ham milliy, ham xorijiy talabalar uchun foydali bo'ladi.

O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanning maqsadi - Talabalarga **Geosiyosat asoslariga oid tushuncha va tamoyillar** haqida muayyan bilim va tushunchalar berish, bu boradagi ilmiy qarashlarning shakllanishi, rivojlanishini zamonaviy o'zgarishlar, interfaol texnologiyalar bilan bog'lab o'rgatishdan iborat.

Fanning vazifasi: **“Geosiyosat asoslari”** moduli orqali davlatning strategik qudratiga ta'sir etuvchi, uning ichki va tashqi siyosatdagi ustuvor manfaatlarini ta'min etadigan geografik, tarixiy, siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa o'zaro bog'liq bo'lgan ichki va tashqi omillarni tahlil qilish, geosiyosat asoslarining mazmun-mohiyati, uslublari, vazifalarini o'rganish va bu orqali jahonning bugungi geosiyosiy manzarasini qarab chiqishda turli mintaqa mamlakatlarining geosiyosiy xususiyatlarini taxlil qilish, mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi jarayonida O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlarini belgilab olish kabilar masalalarning mohiyatini tushuntirib berishdan iborat.

“Geosiyosat asoslari” modulini o'rganish orqali egallangan bilimlar yoshlarning mafkuraviy immunitetini, siyosiy madaniyati, ogohligini oshirishga, ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishga o'rgatadi.

Modulni yakunlagandan so'ng talabalar quyidagilarda namoyon bo'ladigan bilimlarga ega bo'ladilar:

- dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasi, **“Geosiyosat asoslari”** fanining predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari, hozirgi zamon geosiyosatining asosiy xususiyatlari to'g'risida **tasavvur va bilimga;**

- geosiyosatning metodlari, geosiyosatning asosiy g'oyalari, geosiyosiy oqimlar va maktablari faoliyati, yangi ming yillikda xalqaro geosiyosiy munosabatlar rivoji, Markaziy Osiyo regionidagi geosiyosiy jarayonlar, O'zbekistan va SHXT geosiyosiy istiqbollari, yangi ming yillikda Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash vazifalarini tushuntirib bera olish **ko'nikmalariga;**

- geosiyosiy harakatlardan ko'zlangan maqsadlarni anglab etish, dunyoning mafkuraviy manzarasi yoritib berish, yoshlarda turli tahdidlarga nisbatan ogohlik va daxldorlik tuyg'ularini tarbiyalab borish, yoshlarga vatanimiz geosiyosiy manfaatlarini tushuntirib bera olish **malakasiga ega bo'lishi kerak.**

“Geosiyosat asoslari” fanidan mashg’ulotlarning mavzular va soatlar bo’yicha taqsimlanishi

2-bosqich III semestrda jami 180 soat; bundan 40 soat ma’ruza, 50 soat seminar mashg’uloti va 90 soat mustaqil ta’limga ajratilgan.

Kurs	Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg’ulotlari turi bo’yicha o’quv yuklamasi taqsimoti(soat)				Mustaqil ta’lim
			Jami	Ma’ruza	Seminar mashg’ulot	Laboratoriya mashg’uloti	
2	III	180	90	40	50	90	

1-mavzu: “Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari (2 s)

Reja:

1. “Geosiyosat asoslari” ning fan sifatida shakllanishi.
2. “Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.
3. Fanning predmeti va tadqiqot doirasi.
4. Geosiyosat asoslarining vujulga kelishiga bo’lgan ob’ektiv ehtiyoj.
5. Gelpolitikaning fan sifatida o’rganila boshlanishi. R.Chillen va F.Ratsel ta’limotlari.
6. “Geosiyosat asoslari” ning asosiy manbalari.
7. Geosiyosat asoslarining shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar: sivilizatsion (N.Danilevchkiy, K.Leontev, O.Shpengler va boshqalar), harbiy-strategik (N.Makiavelli, K. fon Klauzevits, X.Moltke va boshqalar) va geografik diterminizm (Arastu, J.Voden, Sh.Monteske va boshqalar).

Qo’llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta’lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo’llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O’zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz.1- jild. – Toshkent:“O’zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O’zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услуги қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

2-Mavzu: “Geosiyosat asoslari”ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funksiyalari (4 s)

Reja:

1. Geosiyosat asoslarining asosiy tushunchalari: geografik makon, endemik maydon, chegaraoldi maydon, chorraha maydon, total maydon, metapole.
2. Geosiyosiy munosabatlar va kuchlar muovzanati.
3. Siyosiy maydon davlat mavjudligining muhim belgisi.
4. Geosiyosat asoslarining asosiy qonunlari.
5. Geosiyosat asoslarining asosiy metodlari: sistemalik, taqqoslash, tarixiylik, aksiologik-normativ, funktsional, institutsional, antropologik, va boshqalar.
6. Geosiyosatning asosiy funksiyalari: gnoseologik funktsiya; prognoz qilish funktsiyasi; boshqaruv funktsiyasi; mafkuraviy funktsiya.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

3-Mavzu: Mumtoz geosiyosatning asosiy g'oyalari va tamoyillari (4 s)

Reja:

1. F.Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari.
2. R.Chellen “Geosiyosat asoslari” atamasining asoschisi.
3. Davlatning asosiy fizik-geografik belgilari.
4. X.Makinder tomonidan jahon siyosiy tarixining original va inqilobiy g'oyasining ishlab chiqilishi – “Tarixning geografik o'zagi”.
5. Xartlend nazariyasi va “Katta o'yin” kontseptsiyasining ishlab chiqilishi.
6. K.Xausxofer – hayotiy borliq.
7. F.Naumann kontseptsiyalari.
8. A.Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta'limot sifatida ishlab chiqilishi.

9. Spikmen tomonidan davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar belgilab beriladi: davlat maydonining ustki qismi; davlat chegaralarining tabiati; davlat aholisining miqdori; davlatda kerakli xom-ashyo zahiralarning borligi yoki ularga ega bo'lmashligi va boshqalar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

4-mavzu: Geosiyosiy oqimlar va maktablar (4 s)

Reja

1. Yevrosiyo harakatining shakllanishi va tarqalishi: N.S. Trubetskoy, P.N. Savitskiy, G.V. Florovskiy va P.P. Suvchinskiy.
2. XX asrning 60-yillarida L.N.Gumelev tomonidan Yevrosiyo harakatining qayta tiklanishi.
3. Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari. Rus provaslav va Vizantiya madaniyatining himochisi sifatida-Uchinchi Rim.
4. N. Danilevskiy ta'limotida Yevrotsentrizm va politsentrizm g'oyalari.
5. Geopolitik nazariyada “rivojlanish joyi” tushunchasi-Rossiya Yevropa ham, Osiyo ham emas naqli sifatida.
6. P.Savitskiy qarashlarida geografik makon tushunchasi.
7. Rus davlatchiligi tarixshunosligining asosiy kontseptsiyalari: Kiev Rusi va Oltin O'rda. Petr I islohotlari va uning Yevrosiyo an'analariga zidligi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.

2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

5- Mavzu: Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari (4 s)

Reja:

1. Ikkinchi jahon urushi yakunlarini Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri.
2. Yevropani birlashtirish g'oyasining ob'ektiv zaruriyatga aylanishi.
3. Sh. de Gol va Gollizm. Atlantizm.
4. Rimland va Xartlend nazariyasidan regional geopolitikaga o'tishda I. Lakostom ta'limoti.
5. Yevropada geopolitik nazariyalar rivojining asosiy yo'nalishlari: atlantizm, mondializm, amaliy geopolitika, “yangi o'nglar” oqimi.
6. Atlantizm va mondializm g'oyalari.
7. Ikki qutbli dunyoning barham topishi, “sovuq urush” ning tugashi. Dunyoning yangi siyosiy xaritasi.
8. Yangi ming yillik arafasida o'z yechimini topmayotgan muammolar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.

7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

6-Mavzu: Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar (2 s)

Reja:

1. O'zbekiston hududidagi qadimiy davlatlar.
2. Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar.
3. Dovon-Xitoy munosabatlari.
4. Buyuk ipak yo'li. Kushon. Qang'-Shimoliy savdo yo'li.
5. Farobiy "Fozil odamlar shahri" asari.
6. Beruniyning "Hindiston" asarida geografik diterminizm masalalari.
7. "Shohnoma" va unda Turon-Eron munosabatlari.
8. "Dastur ul-muluk", "Sad'iy Iskandariy" asarlaridagi siyosiy qarashlar.
9. Geosiyosiy bilimlar rivojida "Temur tuzuklari" asari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:"O'zbekiston", 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

7-Mavzu: XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar (4 s)

Reja:

1. Shayboniylar davlatining tashkil topishi.
2. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi. Shayboniylar-Safaviylar, Shayboniylar-Boburiylar, Qo'qon-Xitoy munosabatlari.

3. Markaziy Osiyoning jahon bozoridan uzilib qolishi va uning oqibatlari.
4. Xonliklar va Rossiya o'rtasidagi elchilik munosabatlari. Cherkasskiy, Buxgolts, Beneveni, Xoxlov elchiliklari va ulardan ko'zlangan geosiyosiy maqsadlar.
5. Ma'rifatparvarlik harakati.
6. Ogohiy "Qasidai nasihat" asari.
7. A.Donishning "Tarixiy risola" asari.
8. Rus istildosi.
9. Jadidchilik harakatining g'oyaviy-siyosiy yo'li.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:"O'zbekiston", 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

8 - Mavzu: "Katta o'yin" kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati (1-bosqich) (4 s)

Reja:

1. O'rta Osiyoda Angliya va Rossiya manfaatlarini doirasining to'qnashuvi va uning asosiy sabblari.
2. Ingliz ekspeditsiyalari: Murkford va A.Byorns elchiligi.
3. 1839 yilgi Angliya-Afg'oniston urushi.
4. Ruslarning 1839 yilgi Xivaga yurishi.
5. Rossiya tomonidan Raim va Kopal qal'alarining barpo etilishi.
6. Hirotda inglizlar qarorgohi tashkil etilishi.
7. Roulson elchiligi.
8. O'rta Osiyodagi manfaatlar doirasini belgilashda Angliya-Rossiya bitimi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

9 - Mavzu: Yangi ming yillikda G'arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar (2 s)

Reja:

1. Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi: a'zolari, maydoni va aholisi.
2. Integratsiyaning kengayish tarixi.
3. YI hayotidagi muhim voqealar. Mastroixt bitimlari.
4. YIning siyosiy istiqbollari.
5. YI ning huquqiy asoslari.
6. Ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlar.
7. YI xalqaro munosabatlar tizimida.
8. YIning Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari.
9. Ukrain inqirozi va uning EI ta'siri.
10. SHimoliy Afrika va YAqin SHarqda olib borilayotgan siyosatining mohiyati.
11. O'zbekistan va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichda.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.

5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

10 - Mavzu: Yangi ming yillikda Rossiya (4 s)

Reja:

1. SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga va kuchlar muovzanatiga keskin ta'siri.
2. Mustabit tizimdan yangi mustaqil davlatlarga qolgan og'ir meros.
3. Rossiya-AQSH munosabatlari.
4. Rossiya va NATO munosabatlari.
5. NATOning SHarqqa tomon kengayishi.
6. Potsdam konferensiyasi bitimlarining barbod bo'lishi. Kaliningrad masalasi.
7. Kosovo va Abxaziya masalasi.
8. Rossiya tashqi munosabatlari tizimida Osiyo tomon burilish.
9. Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.
10. Sharqiy Yevropa, Kavkaz, Yaqin Sharq masalasidagi kelishmovchiliklar.
11. Rossiya tashqi siyosatida SHXT va MDX ning roli.
12. O'zbekistan va Rossiya o'rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

11-Mavzu: Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli (4 s)

Reja:

1. AQSH tashqi munosabatlarining rivojlanish tarixi.
2. Jahon siyosatida etakchilik uchun kurash: Monro doktrinasini, Xey doktrinasini, Vilsonning tinchilik dasturini, Daues va YUng rejalari, Lend-Liz haqidagi hujjat, Marshal rejasi, Trumen doktrinasini, NATO, SEATO.
3. Kuch ishlatish siyosati va uning barbod bo'lishi. "N500-75" dasturining mohiyati.
4. Yevrosiyo geostrategiyasi.
5. AQSH geosiyosatida Rossiya.
6. YAqin SHarq masalasi. Kemp-Devid bitami.
7. Arab mamlakatlarining milliy birligiga qarshi kurash vositasi.
8. AQSH ning O'rta Osiyo, Kavkaz va Hinddagi manfaatlari.
9. AQSHning Xitoydagi geosiyosiy manfaatlari.
10. AQSH-YAponiya munosabatlari.
11. O'zbekiston va AQSH o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

12-Mavzu: Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati (2 s)

Reja

1. Xitoy-Rossiya, Xitoy-Rarbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlarining rivojlanish tarixi.
2. Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari.
3. Xitoy-SSSR-G'arbiy munosabatlarilagi mafkuraviy kelishmovchilik.
4. Xitoyning hal etilmagan hududiy muammolari. Demografik vaziyat.
5. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.

6. “Katta Xitoy” integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).
7. Xitoy geosiyosatining mohiyati.
8. Mamlakatdagi milliy muammolar.
9. O‘zbekistan va Xitoy o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta’lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo‘llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.1- jild. – Toshkent:“O‘zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга карши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

13-Mavzu: Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti (2 s)

Reja:

1. Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar.
2. Rossiya-Yaponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan - Kurill muammosi.
3. Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili-Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.
4. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.
5. Tashqi siyosatda AQSH mavqeining ortishi.
6. Havfsizlik muammolari.
7. Tabiiy-iqtisodiy va energetik muammolari.
8. Yaponiya iqtisodiyotida Kuril zahiralari bo‘lgan talab. Orollarning Rossiya iqtisodiyoti va harbiy - geosiyosiy manfaatlarida tutgan o‘rni.
9. Yaponiya - Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi: 1) Shimoliy hudud masalasi; 2) iqtisodiy masalalar; 3) siyosiy, harbiy-geosiyosiy.
10. Yaponiya-MDH mamlakatlari o‘rtasida iqtisodiy munosabatlar.
- 11.O‘zbekistan va Yaponiya o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

14 - Mavzu: Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar (2 s)

Reja:

1. Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar: suv resurslaridan foydalanish; atrof-muxit degradatsiyasi, millatlararo to'qnashuvlar, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, demografik muammolar.
2. Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatning namoyon bo'lish xususiyatlari.
3. Ittifoqdan qolgan og'ir meros.
4. Milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlarini: Farg'ona va O'sh voqealari.
5. Afg'oniston - Markaziy Osiyo xavfsizligiga asosiy tahdid.
6. Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlashda JHSHT (ODKB) ning tutgan o'rni.
7. Integratsiya – yuzaga kelgan muammolar yechimining asosiy omili sifatida.
8. O'zbekiston tashqi siyosatida Harakatlar strategiyasi va Taaraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yo'nalishlarning tutgan o'rni.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.

3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

15- mavzu: Yangi “Katta o‘yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati (2 s)

Reja

1. “Yangi katta o‘yin” konseptsiyasi mohiyati, ob‘ekti.
2. Yaqin Sharqdagi vaziyat. Suriya inqirozi va uni hal etishga bo‘lgan yondashuvlar.
3. Ukraina inqirozi, uning milliy ma‘nfaatlarga zidligi. Inqirozning xalqaro munosabatlarga ta‘siri.
4. Markaziy Osiyo yangi siyosiy munosabatlar tizimida. Regionning tabiiy-geografik imkoniyatlari.
5. Rossiya-Eron munosabatlari yangi bosqichda.
6. Kaspiy muammosi. Kaspiy-Fors qo‘ltig‘i.
7. Rossiya-Turkiya munosabatlari. O‘rta Sharqda o‘z ta‘sir doirasini belgilashda tomonlarning imkoniyatlari.
8. Iroq - Rossiya munosabatlari.
9. Afg‘oniston fojeasi.
10. O‘zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlari.

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta‘lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo‘llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. I- jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.

6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

16- mavzu: O'zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari (2 s)

Reja

1. SHHT ning tashkil etilishi ob'ektiv zaruriyat sifatida.
2. Tashkilotning mintaq va jahon siyosatini belgilashdagi ahamiyati.
3. SHHT ning iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati.
4. SHHT ning mintaq xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati.
5. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.
6. SHHT vr AQSH ning geosiyosiy manfaatlari.
7. SHHT ning Toshkent sammiti.
8. O'zbekistan va SHHT o'rtasidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlari.
9. A'zo mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy, savdo, investitsiya, xavfsizlikni ta'minlash sohalarida aloqalarini mustahkamlashda SHHT ning imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Т.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

17- mavzu: Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida Sh.MIrziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati (2 s)

Reja

1. Yangi ming yillik arafasida o'z yechimini topmayotgan muammolar. Mintaqaviy mojarolarning mohiyati va O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlariga zidligi.
2. G'oyaviy va etnik asosdagi tahdidlar va ularning echimi bilan bog'liq taklif va xulosalar.
3. SH.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
4. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
5. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
6. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
7. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
8. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

6. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
7. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.- 2020.
8. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
9. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
10. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

Кўшимча адабиётлар:

18. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: «Ўзбекистон», 2018.
19. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
20. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
21. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-jild. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
22. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
23. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.
24. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
25. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
26. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
27. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
28. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
29. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.; ЭКОПРОС, 1993
30. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
31. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
32. Данилевский Н. Й. Россия и. Европа. - СПб.: Глагол, 1995.
33. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
34. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Ахборот манбалари:

7. <http://www.lex.uz>
8. <http://www.senat.uz>
9. <http://www.gov.uz>
10. <http://www.mtdp.uz>
11. <http://www.parliament.uz>
12. <http://www.ziyonet.uz>

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

Namangan davlat universiteti

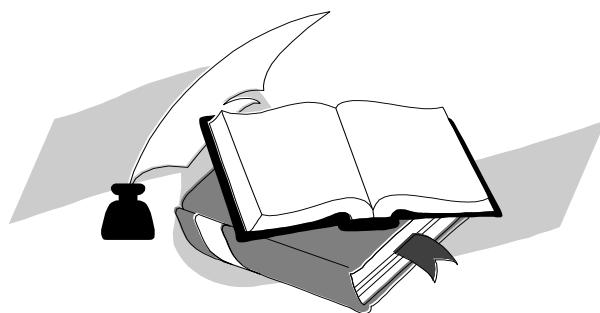
Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrası

“Geosiyosat asoslari”

modulidan

amaliy mashg'ulotlar ishlanmasi

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
3-bosqich talabalari uchun

NAMANGAN

Mazkur amaliy dars ishlanma Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularga "Geosiyosat asoslari" fanidan tizimli bilimlar berish, jumladan ushbu fan jamiyatimiz taraqqiyoti negizi tamoyillarini ifoda etadi va dastlabki bilimlar, ko'nikma va malakalar berishni belgilab beradi.

Tuzuvchi: PhD E. G'apparov

Taqrizchi: f.f.d. B. Talapov

Amaliy mashg'ulotlar ishlanmasi NamDUning «Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi» kafedrasining yig'ilishida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya qilingan.

202__ yil _____

Kafedra mudiri:

PhD E. G'apparov

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

“Geosiyosat asoslari” – “Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq” bakalavriat ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan ixtisoslik fanlaridan biri bo'lib, o'quv mashg'ulotlari davomida talabalar xalqimizning kelib chiqishi, uning etnik rivojlanishiga doir bilim, ko'nikma va tushunchalarni shakllantirish orqali keyinchalik boshqa ijtimoiy-gumanitar sohalarni o'zlashtirishga zamin yaratadi. Ushbu xususiyat orqali o'quv moduli ham milliy, ham xorijiy talabalar uchun foydali bo'ladi.

O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanning maqsadi - Talabalarga **Geosiyosat asoslariga oid tushuncha va tamoyillar** haqida muayyan bilim va tushunchalar berish, bu boradagi ilmiy qarashlarning shakllanishi, rivojlanishini zamonaviy o'zgarishlar, interfaol texnologiyalar bilan bog'lab o'rgatishdan iborat.

Fanning vazifasi: **“Geosiyosat asoslari”** moduli orqali davlatning strategik qudratiga ta'sir etuvchi, uning ichki va tashqi siyosatdagi ustuvor manfaatlarini ta'min etadigan geografik, tarixiy, siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa o'zaro bog'liq bo'lgan ichki va tashqi omillarni tahlil qilish, geosiyosat asoslarining mazmun-mohiyati, uslublari, vazifalarini o'rganish va bu orqali jahonning bugungi geosiyosiy manzarasini qarab chiqishda turli mintaqa mamlakatlarining geosiyosiy xususiyatlarini taxlil qilish, mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi jarayonida O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlarini belgilab olish kabilar masalalarning mohiyatini tushuntirib berishdan iborat.

“Geosiyosat asoslari” modulini o'rganish orqali egallangan bilimlar yoshlarning mafkuraviy immunitetini, siyosiy madaniyati, ogohligini oshirishga, ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishga o'rgatadi.

Modulni yakunlagandan so'ng talabalar quyidagilarda namoyon bo'ladigan bilimlarga ega bo'ladilar:

- dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasi, **“Geosiyosat asoslari”** fanining predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari, hozirgi zamon geosiyosatining asosiy xususiyatlari to'g'risida **tasavvur va bilimga;**

- geosiyosatning metodlari, geosiyosatning asosiy g'oyalari, geosiyosiy oqimlar va maktablari faoliyati, yangi ming yillikda xalqaro geosiyosiy munosabatlar rivoji, Markaziy Osiyo regionidagi geosiyosiy jarayonlar, O'zbekistan va SHXT geosiyosiy istiqbollari, yangi ming yillikda Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash vazifalarini tushuntirib bera olish **ko'nikmalariga;**

- geosiyosiy harakatlardan ko'zlangan maqsadlarni anglab etish, dunyoning mafkuraviy manzarasi yoritib berish, yoshlarda turli tahdidlarga nisbatan ogohlik va daxldorlik tuyg'ularini tarbiyalab borish, yoshlarga vatanimiz geosiyosiy manfaatlarini tushuntirib bera olish **malakasiga ega bo'lishi kerak.**

“Geosiyosat asoslari” fanidan mashg’ulotlarning mavzular va soatlar bo’yicha taqsimlanishi

3-bosqich V semestrda jami 150 soat; bundan 30 soat ma’ruza, 44 soat seminar mashg’uloti va 76 soat mustaqil ta’limga ajratilgan.

Kurs	Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg’ulotlari turi bo’yicha o’quv yuklamasi taqsimoti(soat)				Mustaqil ta’lim
			Jami	Ma’ruza	Seminar mashg’ulot	Laboratoriya mashg’uloti	
3	V	150	74	30	44	76	

1-mavzu: “Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari (2 s)

Reja:

8. “Geosiyosat asoslari” ning fan sifatida shakllanishi.
9. “Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.
10. Fanning predmeti va tadqiqot doirasi.
11. Geosiyosat asoslarining vujudga kelishiga bo’lgan ob’ektiv ehtiyoj.
12. Gelpolitikaning fan sifatida o’rganila boshlanishi. R.Chillen va F.Ratsel ta’limotlari.
13. “Geosiyosat asoslari” ning asosiy manbalari.
14. Geosiyosat asoslarining shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar: sivilizatsion (N.Danilevchkiy, K.Leontev, O.Shpengler va boshqalar), harbiy-strategik (N.Makiavelli, K. fon Klauzevits, X.Moltke va boshqalar) va geografik diterminizm (Arastu, J.Voden, Sh.Monteske va boshqalar).

Qo’llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta’lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo’llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O’zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz.1- jild. – Toshkent:“O’zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O’zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услуги қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

2-Mavzu: “Geosiyosat asoslari”ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funksiyalari (4 s)

Reja:

7. Geosiyosat asoslarining asosiy tushunchalari: geografik makon, endemik maydon, chegaraoldi maydon, chorraha maydon, total maydon, metapole.
8. Geosiyosiy munosabatlar va kuchlar muovzanati.
9. Siyosiy maydon davlat mavjudligining muhim belgisi.
10. Geosiyosat asoslarining asosiy qonunlari.
11. Geosiyosat asoslarining asosiy metodlari: sistemalik, taqqoslash, tarixiylik, aksiologik-normativ, funktsional, institutsional, antropologik, va boshqalar.
12. Geosiyosatning asosiy funksiyalari: gnoseologik funktsiya; prognoz qilish funktsiyasi; boshqaruv funktsiyasi; mafkuraviy funktsiya.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

3-Mavzu: Mumtoz geosiyosatning asosiy g'oyalari va tamoyillari (4 s)

Reja:

10. F.Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari.
11. R.Chellen “Geosiyosat asoslari” atamasining asoschisi.
12. Davlatning asosiy fizik-geografik belgilari.
13. X.Makinder tomonidan jahon siyosiy tarixining original va inqilobiy g'oyasining ishlab chiqilishi – “Tarixning geografik o'zagi”.
14. Xartlend nazariyasi va “Katta o'yin” kontseptsiyasining ishlab chiqilishi.
15. K.Xausxofer – hayotiy borliq.
16. F.Naumann kontseptsiyalari.
17. A.Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta'limot sifatida ishlab chiqilishi.

18. Spikmen tomonidan davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar belgilab beriladi: davlat maydonining ustki qismi; davlat chegaralarining tabiati; davlat aholisining miqdori; davlatda kerakli xom-ashyo zahiralarning borligi yoki ularga ega bo'lmashligi va boshqalar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С., Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

4-mavzu: Geosiyosiy oqimlar va maktablar (4 s)

Reja

8. Yevrosiyo harakatining shakllanishi va tarqalishi: N.S. Trubetskoy, P.N. Savitskiy, G.V. Florovskiy va P.P. Suvchinskiy.
9. XX asrning 60-yillarida L.N.Gumelev tomonidan Yevrosiyo harakatining qayta tiklanishi.
10. Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari. Rus provaslav va Vizantiya madaniyatining himochisi sifatida-Uchinchi Rim.
11. N. Danilevskiy ta'limotida Yevrotsentrizm va politsentrizm g'oyalari.
12. Geopolitik nazariyada “rivojlanish joyi” tushunchasi-Rossiya Yevropa ham, Osiyo ham emas naqli sifatida.
13. P.Savitskiy qarashlarida geografik makon tushunchasi.
14. Rus davlatchiligi tarixshunosligining asosiy kontseptsiyalari: Kiev Rusi va Oltin O'rda. Petr I islohotlari va uning Yevrosiyo an'analariga zidligi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.

10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

5- Mavzu: Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari (2 s)

Reja:

9. Ikkinchi jahon urushi yakunlarini Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri.
10. Yevropani birlashtirish g'oyasining ob'ektiv zaruriyatga aylanishi.
11. Sh. de Gol va Gollizm. Atlantizm.
12. Rimland va Xartlend nazariyasidan regional geopolitikaga o'tishda I. Lakostom ta'limoti.
13. Yevropada geopolitik nazariyalar rivojining asosiy yo'nalishlari: atlantizm, mondializm, amaliy geopolitika, "yangi o'nglar" oqimi.
14. Atlantizm va mondializm g'oyalari.
15. Ikki qutbli dunyoning barham topishi, "sovuq urush" ning tugashi. Dunyoning yangi siyosiy xaritasi.
16. Yangi ming yillik arafasida o'z yechimini topmayotgan muammolar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.

15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

6-Mavzu: Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar (2 s)

Reja:

10. O'zbekiston hududidagi qadimiy davlatlar.
11. Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar.
12. Dovon-Xitoy munosabatlari.
13. Buyuk ipak yo'li. Kushon. Qang'-Shimoliy savdo yo'li.
14. Farobiy "Fozil odamlar shahri" asari.
15. Beruniyning "Hindiston" asarida geografik dterminizm masalalari.
16. "Shohnoma" va unda Turon-Eron munosabatlari.
17. "Dastur ul-muluk", "Sad'iy Iskandariy" asarlaridagi siyosiy qarashlar.
18. Geosiyosiy bilimlar rivojida "Temur tuzuklari" asari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

7-Mavzu: XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar (2 s)

Reja:

10. Shayboniyilar davlatining tashkil topishi.
11. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi. Shayboniyilar-Safaviylar, Shayboniyilar-Boburiylar, Qo'qon-Xitoy munosabatlari.

12. Markaziy Osiyoning jahon bozoridan uzilib qolishi va uning oqibatlari.
13. Xonliklar va Rossiya o'rtasidagi elchilik munosabatlari. Cherkasskiy, Buxgolts, Beneveni, Xoxlov elchiliklari va ulardan ko'zlangan geosiyosiy maqsadlar.
14. Ma'rifatparvarlik harakati.
15. Ogohiy "Qasidai nasihat" asari.
16. A. Donishning "Tarixiy risola" asari.
17. Rus istildosi.
18. Jadidchilik harakatining g'oyaviy-siyosiy yo'li.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

8 - Mavzu: "Katta o'yin" kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich) (4 s)

Reja:

9. O'rta Osiyoda Angliya va Rossiya manfaatlari doirasining to'qnashuvi va uning asosiy sabblari.
10. Ingliz ekspeditsiyalari: Murkford va A.Byorns elchiligi.
11. 1839 yilgi Angliya-Afg'oniston urushi.
12. Ruslarning 1839 yilgi Xivaga yurishi.
13. Rossiya tomonidan Raim va Kopal qal'alarining barpo etilishi.
14. Hirotda inglizlar qarorgohi tashkil etilishi.
15. Roulson elchiligi.
16. O'rta Osiyodagi manfaatlar doirasini belgilashda Angliya-Rossiya bitimi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

9 - Mavzu: Yangi ming yillikda G'arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar (2 s)

Reja:

12. Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi: a'zolari, maydoni va aholisi.
13. Integratsiyaning kengayish tarixi.
14. YI hayotidagi muhim voqealar. Mاستrixt bitimlari.
15. YIning siyosiy istiqbollari.
16. YI ning huquqiy asoslari.
17. Ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlar.
18. YI xalqaro munosabatlar tizimida.
19. YIning Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari.
20. Ukrain inqirozi va uning EI ta'siri.
21. SHimoliy Afrika va YAqin SHarqda olib borilayotgan siyosatining mohiyati.
22. O'zbekistan va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichda.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.

13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

10 - Mavzu: Yangi ming yillikda Rossiya (4 s)

Reja:

13. SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga va kuchlar muovzanatiga keskin ta'siri.
14. Mustabit tizimdan yangi mustaqil davlatlarga qolgan og'ir meros.
15. Rossiya-AQSH munosabatlari.
16. Rossiya va NATO munosabatlari.
17. NATOning SHarqqa tomon kengayishi.
18. Potsdam konferensiyasi bitimlarining barbod bo'lishi. Kaliningrad masalasi.
19. Kosovo va Abxaziya masalasi.
20. Rossiya tashqi munosabatlari tizimida Osiyo tomon burilish.
21. Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.
22. Sharqiy Yevropa, Kavkaz, Yaqin Sharq masalasidagi kelishmovchiliklar.
23. Rossiya tashqi siyosatida SHXT va MDX ning roli.
24. O'zbekiston va Rossiya o'rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услубий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 269 с.

11-Mavzu: Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli (2 s)

Reja:

12. AQSH tashqi munosabatlarining rivojlanish tarixi.
13. Jahon siyosatida etakchilik uchun kurash: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va YUng rejalari, Lend-Liz haqidagi hujjat, Marshal rejasi, Trumen doktrinasi, NATO, SEATO.
14. Kuch ishlatish siyosati va uning barbod bo'lishi. "N500-75" dasturining mohiyati.
15. Yevrosiyo geostrategiyasi.
16. AQSH geosiyosatida Rossiya.
17. YAqin SHarq masalasi. Kemp-Devid bitami.
18. Arab mamlakatlarining milliy birligiga qarshi kurash vositasi.
19. AQSH ning O'rta Osiyo, Kavkaz va Hinddagi manfaatlari.
20. AQSHning Xitoydagi geosiyosiy manfaatlari.
21. AQSH-YAponiya munosabatlari.
22. O'zbekistan va AQSH o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

12-Mavzu: Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati (2 s)

Reja

10. Xitoy-Rossiya, Xitoy-Rarbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlarining rivojlanish tarixi.
11. Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari.
12. Xitoy-SSSR-G'arbiy munosabatlarilagi mafkuraviy kelishmovchilik.
13. Xitoyning hal etilmagan hududiy muammolari. Demografik vaziyat.
14. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.

15. “Katta Xitoy” integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).
16. Xitoy geosiyosatining mohiyati.
17. Mamlakatdagi milliy muammolar.
18. O‘zbekistan va Xitoy o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta’lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo‘llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1- jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга карши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ISBN 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

13-Mavzu: Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti (2 s)

Reja:

12. Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar.
13. Rossiya-Yaponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan - Kurill muammosi.
14. Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili-Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.
15. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.
16. Tashqi siyosatda AQSH mavqeining ortishi.
17. Havfsizlik muammolari.
18. Tabiiy-iqtisodiy va energetik muammolari.
19. Yaponiya iqtisodiyotida Kuril zahiralari bo‘lgan talab. Orollarning Rossiya iqtisodiyoti va harbiy - geosiyosiy manfaatlarida tutgan o‘rni.
20. Yaponiya - Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi: 1) Shimoliy hudud masalasi; 2) iqtisodiy masalalar; 3) siyosiy, harbiy-geosiyosiy.
21. Yaponiya-MDH mamlakatlari o‘rtasida iqtisodiy munosabatlar.
22. O‘zbekistan va Yaponiya o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

14 - Mavzu: Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar (2 s)

Reja:

9. Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar: suv resurslaridan foydalanish; atrof-muxit degradatsiyasi, millatlararo to'qnashuvlar, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, demografik muammolar.
10. Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatning namoyon bo'lish xususiyatlari.
11. Ittifoqdan qolgan og'ir meros.
12. Milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlarini: Farg'ona va O'sh voqealari.
13. Afg'oniston - Markaziy Osiyo xavfsizligiga asosiy tahdid.
14. Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlashda JHSHT (ODKB) ning tutgan o'rni.
15. Integratsiya – yuzaga kelgan muammolar yechimining asosiy omili sifatida.
16. O'zbekiston tashqi siyosatida Harakatlar strategiyasi va Taraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yo'nalishlarning tutgan o'rni.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.

11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2000. -269 с.

15- mavzu: Yangi “Katta o‘yin” kontsepsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati (2 s)

Reja

11. “Yangi katta o‘yin” konsepsiyasi mohiyati, ob‘ekti.
12. Yaqin Sharqdagi vaziyat. Suriya inqirozi va uni hal etishga bo‘lgan yondashuvlar.
13. Ukraina inqirozi, uning milliy ma‘nfaatlarga zidligi. Inqirozning xalqaro munosabatlarga ta‘siri.
14. Markaziy Osiyo yangi siyosiy munosabatlar tizimida. Regionning tabiiy-geografik imkoniyatlari.
15. Rossiya-Eron munosabatlari yangi bosqichda.
16. Kaspiy muammosi. Kaspiy-Fors qo‘ltig‘i.
17. Rossiya-Turkiya munosabatlari. O‘rta Sharqda o‘z ta‘sir doirasini belgilashda tomonlarning imkoniyatlari.
18. Iroq - Rossiya munosabatlari.
19. Afg‘oniston fojeasi.
20. O‘zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlari.

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta‘lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo‘llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. I- jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.

14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

16- mavzu: O'zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari (2 s)

Reja

10. SHHT ning tashkil etilishi ob'ektiv zaruriyat sifatida.
11. Tashkilotning mintaq va jahon siyosatini belgilashdagi ahamiyati.
12. SHHT ning iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati.
13. SHHT ning mintaq xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati.
14. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.
15. SHHT vr AQSH ning geosiyosiy manfaatlari.
16. SHHT ning Toshkent sammiti.
17. O'zbekiston va SHHT o'rtasidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlari.
18. A'zo mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy, savdo, investitsiya, xavfsizlikni ta'minlash sohalarida aloqalarini mustahkamlashda SHHT ning imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I- jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Т.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

17- mavzu: Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida Sh.Mirziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati (2 s)

Reja

4. Yangi ming yillik arafasida o'z yechimini topmayotgan muammolar. Mintaqaviy mojarolarning mohiyati va O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlariga zidligi.
5. G'oyaviy va etnik asosdagi tahdidlar va ularning echimi bilan bog'liq taklif va xulosalar.
6. SH.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Mavzuga doir adabiyotlar va uslubiy qo'llanmalar.

9. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 491 b.
10. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1- jild. – Toshkent:“O'zbekiston”, 2017.–592 b.
11. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2018. 508 b.
12. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
13. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.-2020.
14. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
15. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
16. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

11. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий қўлланма). - Т.: - 2017 йил.
12. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув қўлланма. Т.- 2020.
13. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: - 2019.
14. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
15. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Қўшимча адабиётлар:

35. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2018.
36. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
37. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
38. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-jild. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
39. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
40. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.
41. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
42. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
43. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
44. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
45. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
46. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.; ЭКОПРОС, 1993
47. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
48. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
49. Данилевский Н. Й. Россия и. Европа. - СПб.: Глагол, 1995.
50. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
51. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Ахборот манбалари:

13. <http://www.lex.uz>
14. <http://www.senat.uz>
15. <http://www.gov.uz>
16. <http://www.mtdp.uz>
17. <http://www.parliament.uz>
18. <http://www.ziyonet.uz>

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrası

“GEOSIYOSAT ASOSLARI”

**modulidan talabalar mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va
baholash to'g'risida**

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
2-bosqich talabalari uchun

USLUBIY KO'RSATMA

Namangan - 2023

O'zbekiston Respublikasi
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
Namangan Davlat Universiteti

“Tasdiqlayman”
Fuqarolik jamiyati va huquq
ta'limi kafedrasini mudiri
_____ PhD E. G'apparov
“_____” _____ 2023 yil

Uslubiy ko'rsatma NamDU ning “Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi” kafedrasining yig'ilishida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya etilgan.

2023 yil _____

Kafedra mudiri:

PhD E. G'apparov

Uslubiy ko'rsatma NamDU ning Yurtidik fakulteti ilmiy kengashida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya etilgan.

2023 yil _____

Fakultet dekani:

t.f.n., dotsent B. Talapov

Tuzuvchi:

PhD E.G'apparov

I. Umumiy qoidalar

Talabaning mustaqil ishi o'quv rejasida muayyan fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

O'qishning boshlang'ich qismida talabaning mustaqil ishini tashkil etish bir qator vazifalar bilan bog'liq. Shuning uchun har bir professor-o'qituvchi dastlab talabada o'z qobiliyati va aqliy imkoniyatlariga ishonch uyg'otishi, ularni sabr-toqat bilan, bosqichma- bosqich mustaqil bilim olishini to'g'ri tashkil qilishga o'rgatib borishi lozim bo'ladi. Talabalar tomonidan mustaqil ravishda o'zlashtiriladigan bilim va ko'nikmalarning kursdan-kursga murakkablashib, kengayib borishini hisobga olgan holda ularning tashabbuskorligi va rolini oshirib borish zarur. Shunda mustaqil ta'limga ko'nikma boshlagan talaba faqat o'qituvchi tomonidan belgilab berilgan ishlarni bajaribgina qolmay, o'zining ehtiyoji, qiziqishi va qobiliyatiga qarab, o'zi zarur deb hisoblagan qo'shimcha bilimlarni ham mustaqil ravishda tanlab o'zlashtirishga o'rganib boradi.

Mustaqil ta'limning maqsad va vazifalari

Maqsadi:

Mustaqil ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiya va ular asosida yaratilgan interfaol usullardan foydalanishi; mustaqil ta'limning barcha shakllarini yangi texnika va texnologiya yutuqlarini xisobga olgan xolda zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish va amalga oshirish;

Mustaqil ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyat hamda kasbiy maxoratlarini zamon talabi darajasida shakllantirish;

Mustaqil ta'limning noan'anaviy o'qish va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzviy hamda uzluksiz aloqasini yaratish;

Mustaqil ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish; ta'lim oluvchilarga

Mustaqil ta'lim jarayoniga nisbatan kasbiy, iqtisodiy, tafakkur etish, ma'naviy va boshqa qiziqishlarini uygotish; mustaqil tarzda kerakli ma'lumotlarni yig'ish, muammoni aniqlash, echimlarini qidirish; olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni tanqidiy taxlil etish va ularni yangi vazifalarni hal etishda qo'llash;

Mustaqil ta'limda mustaqil ishlash bilan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash; tashkiliy, psixologik-pedagogik, o'quv-uslubiy, axborot, moddiy-texnik ta'minotni o'z ichiga oluvchi mustaqil ish infrakturasini yaratish;

Mustaqil ta'lim-natijalarini baholash tizimini yaratish.

Vazifalari:

- Bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- Kerakli ma'lumotlarni izlab topishning qulay usul va vositalarini aniqlash;
- Axborot manbalaridan samarali foydalanish;
- Elektron darslik ma'lumotlar bankini yaratish;
- Berilgan topshiriqning muhim echimini belgilash;
- Ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- Ish natijalari xulosasini tayyorlash va qayta ishlash;
- Topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondashish;

- Ishlab chiqilgan echim, loyihani asoslash va mutaxassislar ishtirokida himoya qilish;

- Pedagogik texnologiyalarni nazariy va amaliy egallash hamda sharoitlarini aniqlash;

- Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar hamkorligidagi faoliyatning aniqligi va oshkoraligi.

- fan, texnika va texnologiya taraqqiyotining bugungi darajasi bilan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini ta'minlash jarayoni orasidagi nomuvofiqlikni tizimga keltirish;

- ta'lim jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha vaqt resursining cheklanganligi;

- ta'lim oluvchilar mustaqil bilim olishlarini tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilishga oid o'quv-metodik adabiyotlar, tavsiyalar, ishlanmalar, yo'riqnomalar, ko'rsatmalarning etarli emasligi va talaba darajasida ishlanganligini yoritish.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish tartibi

Talabalarning mustaqil ishini nazorat qilib borish kafedrada tuzilgan va kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan maslahatlar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talabalar mustaqil ishini nazorat qilish fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib boruvchi professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishi uchun o'quv rejada ajratilgan vaqtga mos ravishda har bir fan bo'yicha tegishli kafedralarda mustaqil ishning tashkiliy shakllari, topshiriq variantlari ishlab chiqiladi va kafedra majlisida tasdiqlanadi.

Mustaqil ishini bajarish uchun har bir fan bo'yicha talabalarga ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi hamda tarqatma material sifatida fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga etkaziladi.

Talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi jihatlarga e'tibor berish lozim:

- o'qish bosqichi, ya'ni talaba qaysi kursda o'qiydi;
- muayyan fanning o'ziga xos xususiyati va o'zlashtirishdagi qiyinchilik darajasi;

- talabaning qobiliyati hamda nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasi;
- fanning axborot manbalari bilan ta'minlanganlik darajasi;
- talabaning axborot manbalari bilan ishlay olish darajasi.

Mustaqil ish uchun beriladigan topshiriqlarning shakli va hajmi, qiyinchilik darajasi oddiydan murakkabga qarab o'zgarib borishi lozim. Ya'ni talabalarning topshiriqlarni bajarishdagi mustaqilligi darajasi asta-sekin oshib borishi lozim.

Geosiyosat asoslari moduli bo'yicha talabaning mustaqil ishi soati o'quv rejada ko'rsatilgan bo'lib, bu soatlar o'quv dasturida mavzular bo'yicha taqsimlangan. 2022 yil tasdiqlangan ishchi o'quv rejaga ko'ra mazkur modul ikkinchi bosqich talabalari uchun uchinchi semestrda o'tiladi. Modul olti kreditdan iborat bo'lib, umumiy 180 soatni o'z ichiga oladi. Shundan 90 soati auditoriya, 90 soat esa mustaqil ta'limga ajratilgan. Mustaqil ta'lim auditoriya soatiga proporsional ravishda quyidagicha taqsimlanadi:

Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari					Mustaqil ta'lim
		Jami	Ma'ruza	Amaliy	Laboratoriya	Kurs ishi	
III	180	90	40	50	-	-	90
Jami	180	90	40	50	-	-	90

Talaba mustaqil ishining tashkiliy shakllari

Talaba mustaqil ishini tashkil etishda muayyan fan (kurs)ning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;

- berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- laboratoriya ishlariga tayyorgarlik ko'rish;
- hisob-grafik ishlarini bajarish;
- kurs ishi loyihasini bajarish;
- malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;
- ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarni tayyorlash;
- berilgan mavzu bo'yicha elektron variantlarni tayyorlash;
- uy vazifalarini bajarish va boshqalar.

O'qitilayotgan fanning xususiyatidan kelib chikib, talaba mustaqil ishini tashkil etishda boshqa shakllardan ham foydalanish mumkin.

Ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish Fanning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o'quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim. Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan, ilmiy adabiyotlardan va internet ma'lumotlaridan foydalanib ushbu mavzuga tayorlanib keladilar, tayanch iboralarning mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda o'qituvchidan maslahat oladilar. Talabalarning tayyorlab kelgan mavzulari bo'yicha fan o'qituvchisi savol-javob tarzida og'zaki, yozma va boshqa usullardan foydalangan holda talabalarning bilimni baholaydi.

Talabalar mustaqil ishini baholash

Talaba mustaqil ish natijalari 2022-2023 o'quv yilida 1-3-bosqich talabalari uchun O'zbekiston Respublikasi OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGIning 2021 yil 15-yanvardagi 30-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etishning tashkiliy masalalariga taalluqli hujjatlar na'munalarini tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'iga asosan baholab boriladi.

Talabalarning mustaqil ishi har bir fakultet va kafedra oynasida yoritib boriladi. Talabalarning mustaqil ishi har bir kafedrada 6 oy mobaynida saqlanadi.

Yuqori darajada baholangan talabalarning mustaqil ishlari institut Web sahifalarida e'lon qilinib boriladi.

Mustaqil ta'limni amalga oshirish bo'yicha fan o'qituvchisining vazifalari

Talaba tomonidan mustaqil ta'limni belgilangan reja asosida bajarilishi ustidan nazorat olib borish;

Darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ilmiy risolalar, ilmiy maqolalar bilan tanishib chiqish bo'yicha topshiriqlar berish;

Asosiy adabiyotlar, ma'lumotlar va arxiv materiallarini hamda mavzu bo'yicha boshqa manbalarni tavsiya etish;

Mustaqil ishiga o'zi rahbarlik qilayotgan talabalar bilan jadval asosida maslahatlar o'tkazish;

Mustaqil ta'limning bajarilish jarayonin natijalari to'g'risida kafedra yig'ilishlarida muntazam axborot berib borish;

Seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish

Talabaga qiyinchilik darajasi uning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyati va bilim darajasiga muvofiq bo'lgan biror mavzu bo'yicha amaliy yoki seminar mashg'ulotlariga tayyorlash topshiriladi. Bunda talaba asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha adabiyotlardan va internet ma'lumotlaridan foydalanib materiallar yig'adi, tahlil qiladi.

Hisob-grafik ishlarini bajarish

Talabaga shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda hisob-grafik ishlari beriladi. Bunda talaba shu mavzu bo'yicha mustaqil ravishda mavzuni chuqur o'rganadi, material yig'adi, tahlil qiladi, kerak bo'lganda internet ma'lumotlaridan foydalanadi va bu hisoblash, so'ngra grafik ishlarini bajaradi. Bunda talab imkoniyatidan kelib chiqib hisob-grafik ishlarini elektron varianti ham qilinishi mumkin. Zarur hollarda o'qituvchidan maslahat oladi.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash

Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirishi uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar (jadvallar, chizmalar, rasmlar, xaritalar, maketlar, modellar, grafiklar, namunalar va h.k) tayyorlash topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l- yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning mikdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga topshirish mumkin.

Mavzu buyicha testlar, munozarali savollar va topshiriklar tayyorlash

Talabaga muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun- qoidalari, qanday maqsad kuzda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali momentlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riqlar beriladi. Maslahat paytida bajarilgan ishlarni talabga javob berish darajasi nazorat qilib boriladi.

Ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislari tayyorlash

Talabaga biron mavzu bo'yicha ilmiy (referativ) xarakterdagi maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshiriladi. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tatqiqot ishlari, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi, tahlil qiladi va o'z fikrlarini bayon qiladi. Bunda talaba o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi.

Amaliyotdagi mavjud muammolar echimini topish

Talabaga bir mavzu yoki bo'lim bo'yicha noan'anaviylikni tahlil qiladigan, nazariy ahamiyatga ega bo'lgan amaliyotdagi mavjud muammolar, ijodiy yondashish talab qiladigan ilmiy- ijodiy vazifalar topshiriladi. Amaliy topshiriqlar masalani hal qilishning optimal usulini izlashga va topishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunda o'qituvchi talaba bilan hamkorlikda ishlaydi.

Talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish.

- talabalar mustaqil ishini tashkil qilishga tizimli yondashish;
- talabalar mustaqil ishini barcha bosqichlarini muvofiqlashtirish va uzviylashtirish;
- talabalar mustaqil ishini bajarilishi ustidan qat'iy nazorat o'rnatish;
- talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirib borish.

Talabalar mustaqil ishini muvaffaqiyatli yakunlashi uchun quyidagi talablar bajarilishi lozim:

- Maqsad bilimning (bilimni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish, ijodiy faollikni oshirish, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va x.k.), aniq asoslanishi;

- vazifa va topshiriqlarning aniq-ravshan belgilanishi;
- topshiriqlarni bajarish algoritmi va uslublaridan talabalarning etarli darajada xabardor bo'lishi, maslahat va boshqa yordam turlarining to'g'ri belgilanishi;

- hisobot shakli va baholash mezonini aniq belgilash;

- nazorat vaqti, shakli va turlarini aniq belgilab olish.

O'quv fanlari bo'yicha namunaviy va ishchi dasturlarda talaba mustaqil ishining shakli, mazmuni va hajmi ifoda etadi.

Talaba mustaqil ishi uchun ajratilgan vaqt byudjetiga mos ravishda har bir fan bo'yicha tegishli kafedralarda mustaqil ishning tashkiliy shakllari, topshiriqlar variantlari ishlab chiqiladi va fakultet dekani tomonidan tasdiqlanadi.

Mustaqil ishni bajarish uchun fanlar bo'yicha talabalarga zaruriy uslubiy qo'llanma, ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish

Talaba mustaqil ishiga rahbarlik qilish kafedrada tuziladigan maslahatlar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talabaning mustaqil ishi, muayyan fan ishchi dasturida ajratilgan soatlarga mos ravishda baholanadi. Har bir fan bo'yicha mustaqil ishning shakllari kafedra majlislarida muhokama etiladi va tasdiqlanadi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish turlari va uni baholash mezonlari har bir kafedrada muhokama etiladi va fakultet dekani tomonidan tasdiqlanadi.

Mustaqil ishlarni baholash mezonlari talabalarga o'quv yili (semestri) boshlanishi oldidan metodik materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

Fanlar kesimida talabalar mustaqil ishlari bo'yicha o'zlashtirishi muntazam ravishda talabalar guruhlarida, kafedra yig'ilishlarida muhokama qilib boriladi.

“Geosiyosat asoslari” fanidan II-bosqich talabalari uchun mustaqil ish mavzulari

№	Mavzular	Adabiyotlar bilan ishlash	Internet materiallari	Ko'rgazmali qurol	Referat	Yakuniy ball	Jami	Soati
		Max-1ball	Max-2 ball	Max-2 ball	Max-4 ball	Max-1 ball	Max-10 ball	
1.	Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.							2
2.	“Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amaliyot sifatida.							2
3.	“Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.							2
4.	“Geosiyosat asoslari» ning asosiy manbalari.							2
5.	Geosiyosatning shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar.							2
6.	F. Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari.							4
7.	R. CHellen ta'limotida davlatning asosiy fizik-geografik belgilari.							2
8.	Xartlend nazariyasi va “Katta o‘yin” konsepsiyasining ishlab chiqilishi.							2

9.	K.Xausxofer va F.Naumann konsepsiyalari.							4
10.	A.Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta'limot sifatida ishlab chiqilishi. Spikmen talimoti va unda davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar.							2
11.	Rossiyadagi geosiyosiy maktablar va oqimlar.							2
12.	Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari.							2
13.	G'arb va SHarq munosabatlarida Markaziy Osiyo mintaqasi.							4
14.	Buyuk Ipak yo'li. Kushon. Qang'-Shimoliy savdo yo'li.							2
15.	Beruniyning "Hindiston" asarida geografik omillar.							4
16.	Markaziy Osiyoda yangi ming yillik arafasida o'z echimini topmayotgan muammolar.							2
17.	Ko'p qutbli dunyoning tashkil topish jarayonlari.							2
18.	Rossiya-AQSH munosabatlari. Strategik manfaat va geosiyosiy yondashuvlar zidligi.							2
19.	Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.							2
20.	AQSH ning jahon siyosatida etakchilik uchun kurashi: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va Yung rejalari, Lend-Liz haqidagi hujjat.							4

21	Yevrosiyo geostrategiyasi.							2
22	Xitoy-Rossiya, Xitoy-G'arbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlariniig rivojlanish tarixi.							2
23	Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.							2
24	“Katta Xitoy” integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).							2
25	Xitoy geosiyosatining mohiyati. Mamlakatdagi milliy muammolar.							2
26	Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar.							2
27	Rossiya-YAponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan-Kuril muammosi.							2
28	Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili - Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.							2
29	Yaponiya-Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi.							2
30	Markaziy Osiyoda iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, transport-kommunikatsiyaviy, etnik, mavkuraviy muammolar.							2
31	Markaziy Osiyo hududining tabiiy-geografik, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va imkoniyatlari.							2
32	MDH, EIH, GUAM faoliyatidagi ziddiyatlar.							2

33	Atlantizm g'oyalarini amalga oshishida Kollingz dasturi.							2
34	Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar.							2
35	Ittifoqdan qolgan og'ir meros: milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlari.							2
36	O'zbekistonda milliy siyosatning asosiy tamoyillari.							2
37	Afg'oniston - MO xavfsizligiga asosiy tahdid. Integratsiya – mavjud muammolar echimining asosiy omili sifatida.							2
38	Markaziy Osiyoning joylashgan o'ri, tabiati, geografik va demografik imkoniyatlari.							2
39	SHHT ning mintaqa xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.							2
40	O'zbekistonning SHHT dagi iqtisodiy va xavfsizlikni ta'min etish bobidagi manfaatlari.							2
Jami								90

Bunda talabanning mustaqil ishlarini baholash asosan 5 ta ko'rsatkich bo'yicha amalga oshiriladi:

I. Adabiyotlar bilan ishlash darajasi -1 ball

1. Talabanning viloyat va universitet kutubxonalariga a'zoligi - 0,3 ball
2. Talabanning kartotekalardan foydalana olish darajasi - 0,3 ball
3. Adabiyotlar bilan ishlash holati - 0,4 ball

II. Internet materiallaridan foydalana olish darajasi - 2 ball

1. Kompyuter savodxonligi - 0,5 ball
2. Internet saytlarining ro'yxati - 0,5 ball
3. Tanlangan materiallarning mavzuga mos kelishi – 0,5 ball

4. Materialni tarjima qilish imkoniyati – 0,5 ball

III. Ko'rgazmali qurollar tayyorlash - 2 ball

1. Ko'rgazmali kurolning standart talabiga moskelishi 0,5 -ball
2. Ko'rgazmali qurolning originalligi (o'ziga xosligi) 0,5 -ball
3. Ko'rgazmali qurolning mavzuga mosligi -1 ball

IV. Referatning ilmiy jihatdan yoritilishi - 4 ball

1. Referatda ijtimoiy-siyosiy voqyelikning aks ettirishi 1-ball
2. Referatda ilmiy nazariy manbalarning yoritilishi - 1 ball
3. Referatda ilmiy amaliy manbaalarning yoritilishi - 1 ball
4. Xulosa va tavsiyalarning mavjudligi - 1 ball

V. Yakuniy nazorat (referat himoyasi) - 1 ball

1. Talabanning o'z mavzusini chuqur egallaganligi 1- ball
2. Talabanning erkin va mustaqil fikrlay olishi 1- ball

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. Asosiy adabiyotlar:

2. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
3. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
4. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
5. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
6. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Кўшимча адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2018.
2. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-jild. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
5. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улўф халқнинг иши ҳам улўф, ҳаёти ёруф ва келажакни фаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
6. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.

7. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
8. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
9. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
10. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
11. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
12. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.: ЭКОПРОС, 1993
13. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
14. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
15. Данилевский Н. Й. Россия и Европа. - Спб.: Глагол, 1995.
16. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
17. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Ахборот манбалари:

1. <http://www.lex.uz>
2. <http://www.senat.uz>
3. <http://www.gov.uz>
4. <http://www.mtdp.uz>
5. <http://www.parliament.uz>
6. <http://www.ziyonet.uz>

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrası

“GEOSIYOSAT ASOSLARI”

**modulidan talabalar mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va
baholash to'g'risida**

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
3-bosqich talabalari uchun

USLUBIY KO'RSATMA

Namangan - 2023

O'zbekiston Respublikasi
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
Namangan Davlat Universiteti

“Tasdiqlayman”
Fuqarolik jamiyati va huquq
ta'limi kafedrasini mudiri
_____ PhD E. G'apparov
“_____” _____ 2023 yil

Uslubiy ko'rsatma NamDU ning “Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi” kafedrasining yig'ilishida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya etilgan.

2023 yil _____

Kafedra mudiri:

PhD E. G'apparov

Uslubiy ko'rsatma NamDU ning Yurtidik fakulteti ilmiy kengashida ko'rib chiqilgan va tasdiqqa tavsiya etilgan.

2023 yil _____

Fakultet dekani:

t.f.n., dotsent B. Talapov

Tuzuvchi:

PhD E. G'apparov

I. Umumiy qoidalar

Talabaning mustaqil ishi o'quv rejasida muayyan fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

O'qishning boshlang'ich qismida talabaning mustaqil ishini tashkil etish bir qator vazifalar bilan bog'liq. Shuning uchun har bir professor-o'qituvchi dastlab talabada o'z qobiliyati va aqliy imkoniyatlariga ishonch uyg'otishi, ularni sabr-toqat bilan, bosqichma- bosqich mustaqil bilim olishini to'g'ri tashkil qilishga o'rgatib borishi lozim bo'ladi. Talabalar tomonidan mustaqil ravishda o'zlashtiriladigan bilim va ko'nikmalarning kursdan-kursga murakkablashib, kengayib borishini hisobga olgan holda ularning tashabbuskorligi va rolini oshirib borish zarur. Shunda mustaqil ta'limga ko'nikma boshlagan talaba faqat o'qituvchi tomonidan belgilab berilgan ishlarni bajaribgina qolmay, o'zining ehtiyoji, qiziqishi va qobiliyatiga qarab, o'zi zarur deb hisoblagan qo'shimcha bilimlarni ham mustaqil ravishda tanlab o'zlashtirishga o'rganib boradi.

Mustaqil ta'limning maqsad va vazifalari

Maqsadi:

Mustaqil ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiya va ular asosida yaratilgan interfaol usullardan foydalanishi; mustaqil ta'limning barcha shakllarini yangi texnika va texnologiya yutuqlarini xisobga olgan xolda zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish va amalga oshirish;

Mustaqil ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyat hamda kasbiy maxoratlarini zamon talabi darajasida shakllantirish;

Mustaqil ta'limning noan'anaviy o'qish va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzviy hamda uzluksiz aloqasini yaratish;

Mustaqil ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish; ta'lim oluvchilarga

Mustaqil ta'lim jarayoniga nisbatan kasbiy, iqtisodiy, tafakkur etish, ma'naviy va boshqa qiziqishlarini uygotish; mustaqil tarzda kerakli ma'lumotlarni yig'ish, muammoni aniqlash, echimlarini qidirish; olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni tanqidiy taxlil etish va ularni yangi vazifalarni hal etishda qo'llash;

Mustaqil ta'limda mustaqil ishlash bilan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash; tashkiliy, psixologik-pedagogik, o'quv-uslubiy, axborot, moddiy-texnik ta'minotni o'z ichiga oluvchi mustaqil ish infrakturasini yaratish;

Mustaqil ta'lim-natijalarini baholash tizimini yaratish.

Vazifalari:

- Bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- Kerakli ma'lumotlarni izlab topishning qulay usul va vositalarini aniqlash;
- Axborot manbalaridan samarali foydalanish;
- Elektron darslik ma'lumotlar bankini yaratish;
- Berilgan topshiriqning muhim echimini belgilash;
- Ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- Ish natijalari xulosasini tayyorlash va qayta ishlash;
- Topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondashish;

- Ishlab chiqilgan echim, loyihani asoslash va mutaxassislar ishtirokida himoya qilish;

- Pedagogik texnologiyalarni nazariy va amaliy egallash hamda sharoitlarini aniqlash;

- Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar hamkorligidagi faoliyatning aniqligi va oshkoraligi.

- fan, texnika va texnologiya taraqqiyotining bugungi darajasi bilan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini ta'minlash jarayoni orasidagi nomuvofiqlikni tizimga keltirish;

- ta'lim jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha vaqt resursining cheklanganligi;

- ta'lim oluvchilar mustaqil bilim olishlarini tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilishga oid o'quv-metodik adabiyotlar, tavsiyalar, ishlanmalar, yo'riqnomalar, ko'rsatmalarning etarli emasligi va talaba darajasida ishlanganligini yoritish.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish tartibi

Talabalarning mustaqil ishini nazorat qilib borish kafedrada tuzilgan va kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan maslahatlar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talabalar mustaqil ishini nazorat qilish fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib boruvchi professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishi uchun o'quv rejada ajratilgan vaqtga mos ravishda har bir fan bo'yicha tegishli kafedralarda mustaqil ishning tashkiliy shakllari, topshiriq variantlari ishlab chiqiladi va kafedra majlisida tasdiqlanadi.

Mustaqil ishini bajarish uchun har bir fan bo'yicha talabalarga ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi hamda tarqatma material sifatida fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga etkaziladi.

Talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi jihatlarga e'tibor berish lozim:

- o'qish bosqichi, ya'ni talaba qaysi kursda o'qiydi;
- muayyan fanning o'ziga xos xususiyati va o'zlashtirishdagi qiyinchilik darajasi;

- talabaning qobiliyati hamda nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasi;
- fanning axborot manbalari bilan ta'minlanganlik darajasi;
- talabaning axborot manbalari bilan ishlay olish darajasi.

Mustaqil ish uchun beriladigan topshiriqlarning shakli va hajmi, qiyinchilik darajasi oddiydan murakkabga qarab o'zgarib borishi lozim. Ya'ni talabalarning topshiriqlarni bajarishdagi mustaqilligi darajasi asta-sekin oshib borishi lozim.

Geosiyosat asoslari moduli bo'yicha talabaning mustaqil ishi soati o'quv rejada ko'rsatilgan bo'lib, bu soatlar ishchi o'quv dasturida mavzular bo'yicha taqsimlangan. 2022 yil tasdiqlangan ishchi o'quv rejaga ko'ra mazkur modul uchinchi bosqich talabalari uchun beshinchi semestrda o'tiladi. Modul besh kreditdan iborat bo'lib, umumiy 150 soatni o'z ichiga oladi. Shundan 74 soati auditoriya, 76 soat esa mustaqil ta'limga ajratilgan. Mustaqil ta'lim auditoriya soatiga proporsional ravishda quyidagicha taqsimlanadi:

Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari					Mustaqil ta'lim
		Jami	Ma'ruza	Amaliy	Laboratoriya	Kurs ishi	
V	150	74	30	44	-	-	76
Jami	150	74	30	44	-	-	76

Talaba mustaqil ishining tashkiliy shakllari

Talaba mustaqil ishini tashkil etishda muayyan fan (kurs)ning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;

- berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- laboratoriya ishlariga tayyorgarlik ko'rish;
- hisob-grafik ishlarini bajarish;
- kurs ishi loyihasini bajarish;
- malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;
- ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarni tayyorlash;
- berilgan mavzu bo'yicha elektron variantlarni tayyorlash;
- uy vazifalarini bajarish va boshqalar.

O'qitilayotgan fanning xususiyatidan kelib chikib, talaba mustaqil ishini tashkil etishda boshqa shakllardan ham foydalanish mumkin.

Ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish Fanning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o'quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim. Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan, ilmiy adabiyotlardan va internet ma'lumotlaridan foydalanib ushbu mavzuga tayorlanib keladilar, tayanch iboralarning mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda o'qituvchidan maslahat oladilar. Talabalarning tayyorlab kelgan mavzulari bo'yicha fan o'qituvchisi savol-javob tarzida og'zaki, yozma va boshqa usullardan foydalangan holda talabalarning bilimni baholaydi.

Talabalar mustaqil ishini baholash

Talaba mustaqil ish natijalari 2022-2023 o'quv yilida 1-3-bosqich talabalari uchun O'zbekiston Respublikasi OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGIning 2021 yil 15-yanvardagi 30- sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etishning tashkiliy masalalariga taalluqli hujjatlar na'munalarini tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'iga asosan baholab boriladi.

Talabalarning mustaqil ishi har bir fakultet va kafedra oynasida yoritib boriladi. Talabalarning mustaqil ishi har bir kafedrada 6 oy mobaynida saqlanadi.

Yuqori darajada baholangan talabalarning mustaqil ishlari institut Web sahifalarida e'lon qilinib boriladi.

Mustaqil ta'limni amalga oshirish bo'yicha fan o'qituvchisining vazifalari

Talaba tomonidan mustaqil ta'limni belgilangan reja asosida bajarilishi ustidan nazorat olib borish;

Darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ilmiy risolalar, ilmiy maqolalar bilan tanishib chiqish bo'yicha topshiriqlar berish;

Asosiy adabiyotlar, ma'lumotlar va arxiv materiallarini hamda mavzu bo'yicha boshqa manbalarni tavsiya etish;

Mustaqil ishiga o'zi rahbarlik qilayotgan talabalar bilan jadval asosida maslahatlar o'tkazish;

Mustaqil ta'limning bajarilish jarayonin natijalari to'g'risida kafedra yig'ilishlarida muntazam axborot berib borish;

Seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish

Talabaga qiyinchilik darajasi uning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyati va bilim darajasiga muvofiq bo'lgan biror mavzu bo'yicha amaliy yoki seminar mashg'ulotlariga tayyorlash topshiriladi. Bunda talaba asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha adabiyotlardan va internet ma'lumotlaridan foydalanib materiallar yig'adi, tahlil qiladi.

Hisob-grafik ishlarini bajarish

Talabaga shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda hisob-grafik ishlari beriladi. Bunda talaba shu mavzu bo'yicha mustaqil ravishda mavzuni chuqur o'rganadi, material yig'adi, tahlil qiladi, kerak bo'lganda internet ma'lumotlaridan foydalanadi va bu hisoblash, so'ngra grafik ishlarini bajaradi. Bunda talab imkoniyatidan kelib chiqib hisob-grafik ishlarini elektron varianti ham qilinishi mumkin. Zarur hollarda o'qituvchidan maslahat oladi.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash

Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirishi uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar (jadvallar, chizmalar, rasmlar, xaritalar, maketlar, modellar, grafiklar, namunalar va h.k) tayyorlash topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l- yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga topshirish mumkin.

Mavzu buyicha testlar, munozarali savollar va topshiriklar tayyorlash

Talabaga muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun- qoidalari, qanday maqsad kuzda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali momentlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riqlar beriladi. Maslahat paytida bajarilgan ishlarni talabga javob berish darajasi nazorat qilib boriladi.

Ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislari tayyorlash

Talabaga biron mavzu bo'yicha ilmiy (referativ) xarakterdagi maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshiriladi. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tatqiqot ishlari, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi, tahlil qiladi va o'z fikrlarini bayon qiladi. Bunda talaba o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi.

Amaliyotdagi mavjud muammolar echimini topish

Talabaga bir mavzu yoki bo'lim bo'yicha noan'anaviylikni tahlil qiladigan, nazariy ahamiyatga ega bo'lgan amaliyotdagi mavjud muammolar, ijodiy yondashish talab qiladigan ilmiy- ijodiy vazifalar topshiriladi. Amaliy topshiriqlar masalani hal qilishning optimal usulini izlashga va topishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunda o'qituvchi talaba bilan hamkorlikda ishlaydi.

Talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish.

- talabalar mustaqil ishini tashkil qilishga tizimli yondashish;
- talabalar mustaqil ishini barcha bosqichlarini muvofiqlashtirish va uzviylashtirish;
- talabalar mustaqil ishini bajarilishi ustidan qat'iy nazorat o'rnatish;
- talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirib borish.

Talabalar mustaqil ishini muvaffaqiyatli yakunlashi uchun quyidagi talablar bajarilishi lozim:

- Maqsad bilimning (bilimni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish, ijodiy faollikni oshirish, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va x.k.), aniq asoslanishi;

- vazifa va topshiriqlarning aniq-ravshan belgilanishi;
- topshiriqlarni bajarish algoritmi va uslublaridan talabalarning etarli darajada xabardor bo'lishi, maslahat va boshqa yordam turlarining to'g'ri belgilanishi;

- hisobot shakli va baholash mezonini aniq belgilash;

- nazorat vaqti, shakli va turlarini aniq belgilab olish.

O'quv fanlari bo'yicha namunaviy va ishchi dasturlarda talaba mustaqil ishining shakli, mazmuni va hajmi ifoda etadi.

Talaba mustaqil ishi uchun ajratilgan vaqt byudjetiga mos ravishda har bir fan bo'yicha tegishli kafedralarda mustaqil ishning tashkiliy shakllari, topshiriqlar variantlari ishlab chiqiladi va fakultet dekani tomonidan tasdiqlanadi.

Mustaqil ishni bajarish uchun fanlar bo'yicha talabalarga zaruriy uslubiy qo'llanma, ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish

Talaba mustaqil ishiga rahbarlik qilish kafedrada tuziladigan maslahatlar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talabaning mustaqil ishi, muayyan fan ishchi dasturida ajratilgan soatlarga mos ravishda baholanadi. Har bir fan bo'yicha mustaqil ishning shakllari kafedra majlislarida muhokama etiladi va tasdiqlanadi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish turlari va uni baholash mezonlari har bir kafedrada muhokama etiladi va fakultet dekani tomonidan tasdiqlanadi.

Mustaqil ishlarni baholash mezonlari talabalarga o'quv yili (semestri) boshlanishi oldidan metodik materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

Fanlar kesimida talabalar mustaqil ishlari bo'yicha o'zlashtirishi muntazam ravishda talabalar guruhlarida, kafedra yig'ilishlarida muhokama qilib boriladi.

“Geosiyosat asoslari” fanidan III-bosqich talabalari uchun mustaqil ish mavzulari

№	Mavzular	Adabiyotlar bilan ishlash	Internet materiallari	Ko'rgazmali qurol	Referat	Yakuniy ball	Jami	Soati
		Max-1ball	Max-2 ball	Max-2 ball	Max-4 ball	Max-1 ball	Max-10 ball	
1.	Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.							2
2.	“Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amaliyot sifatida.							2
3.	“Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.							2
4.	“Geosiyosat asoslari» ning asosiy manbalari.							2
5.	Geosiyosatning shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar.							2
6.	F. Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari.							2
7.	R. CHellen ta'limotida davlatning asosiy fizik-geografik belgilari.							2
8.	Xartlend nazariyasi va “Katta o‘yin” konsepsiyasining ishlab chiqilishi.							2

9.	K.Xausxofer va F.Naumann konsepsiyalari.							2
10.	A.Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta'limot sifatida ishlab chiqilishi. Spikmen talimoti va unda davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar.							2
11.	Rossiyadagi geosiyosiy maktablar va oqimlar.							2
12.	Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari.							2
13.	G'arb va SHarq munosabatlarida Markiziy Osiyo mintaqasi.							2
14.	Buyuk Ipak yo'li. Kushon. Qang'-Shimoliy savdo yo'li.							2
15.	Beruniyning "Hindiston" asarida geografik omillar.							2
16.	Markaziy Osiyoda yangi ming yillik arafasida o'z echimini topmayotgan muammolar.							2
17.	Ko'p qutbli dunyoning tashkil topish jarayonlari.							2
18	Rossiya-AQSH munosabatlari. Strategik manfaat va geosiyosiy yondashuvlar zidligi.							2
19	Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.							1
20	AQSH ning jahon siyosatida etakchilik uchun kurashi: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va Yung rejalari, Lend-Liz haqidagi hujjat.							2

21	Yevrosiyo geostrategiyasi.							1
22	Xitoy-Rossiya, Xitoy-Gʻarbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlariniig rivojlanish tarixi.							2
23	Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.							2
24	“Katta Xitoy” integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).							2
25	Xitoy geosiyosatining mohiyati. Mamlakatdagi milliy muammolar.							2
26	Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar.							2
27	Rossiya-YAponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan-Kuril muammosi.							2
28	Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili - Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.							2
29	Yaponiya-Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi.							2
30	Markaziy Osiyoda iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, transport-kommunikatsiyaviy, etnik, mavkuraviy muammolar.							1
31	Markaziy Osiyo hududining tabiiy-geografik, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va imkoniyatlari.							2
32	MDH, EIH, GUAM faoliyatidagi ziddiyatlar.							2

33	Atlantizm g'oyalarini amalga oshishida Kollingz dasturi.							1
34	Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar.							2
35	Ittifoqdan qolgan og'ir meros: milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlari.							2
36	O'zbekistonda milliy siyosatning asosiy tamoyillari.							2
37	Afg'oniston - MO xavfsizligiga asosiy tahdid. Integratsiya – mavjud muammolar echimining asosiy omili sifatida.							2
38	Markaziy Osiyoning joylashgan o'rni, tabiati, geografik va demografik imkoniyatlari.							2
39	SHHT ning mintaqa xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.							2
40	O'zbekistonning SHHT dagi iqtisodiy va xavfsizlikni ta'min etish bobidagi manfaatlari.							2
Jami								76

Bunda talabanning mustaqil ishlarini baholash asosan 5 ta ko'rsatkich bo'yicha amalga oshiriladi:

I. Adabiyotlar bilan ishlash darajasi -1 ball

1. Talabanning viloyat va universitet kutubxonalariga a'zoligi - 0,3 ball
2. Talabanning kartotekalardan foydalana olish darajasi - 0,3 ball
3. Adabiyotlar bilan ishlash holati - 0,4 ball

II. Internet materiallaridan foydalana olish darajasi - 2 ball

1. Kompyuter savodxonligi - 0,5 ball
2. Internet saytlarining ro'yxati - 0,5 ball
3. Tanlangan materiallarning mavzuga mos kelishi – 0,5 ball

4. Materialni tarjima qilish imkoniyati – 0,5 ball

III. Ko'rgazmali qurollar tayyorlash - 2 ball

1. Ko'rgazmali kurolning standart talabiga moskelishi 0,5 -ball
2. Ko'rgazmali qurolning originalligi (o'ziga xosligi) 0,5 -ball
3. Ko'rgazmali qurolning mavzuga mosligi -1 ball

IV. Referatning ilmiy jihatdan yoritilishi - 4 ball

1. Referatda ijtimoiy-siyosiy voqeyelikning aks ettirishi 1-ball
2. Referatda ilmiy nazariy manbalarning yoritilishi - 1 ball
3. Referatda ilmiy amaliy manbaalarning yoritilishi - 1 ball
4. Xulosa va tavsiyalarning mavjudligi - 1 ball

V. Yakuniy nazorat (referat himoyasi) - 1 ball

1. Talabaning o'z mavzusini chuqur egallaganligi 1- ball
2. Talabaning erkin va mustaqil fikrlay olishi 1- ball

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

7. Asosiy adabiyotlar:

8. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
9. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.-2020.
10. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.: - 2019.
11. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
12. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Кўшимча адабиётлар:

18. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2018.
19. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
20. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
21. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
22. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улўф халқнинг иши ҳам улўф, ҳаёти ёруғ ва келажак фақаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
23. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.

24. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
25. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
26. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
27. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
28. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
29. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.: ЭКОПРОС, 1993
30. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
31. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
32. Данилевский Н. Й. Россия и Европа. - Спб.: Глагол, 1995.
33. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
34. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Ахборот манбалари:

7. <http://www.lex.uz>
8. <http://www.senat.uz>
9. <http://www.gov.uz>
10. <http://www.mtdp.uz>
11. <http://www.parliament.uz>
12. <http://www.ziyonet.uz>

Glossariy

“Geosiyosat asoslari” fanidan

Glossariy

O‘zbekiston - Markaziy Osiyoning qoq o‘rtasida qismida joylashgan mustaqil davlat. Maydoni 447,4 ming kv.km. Aholisi 31,6 million kishini tashkil etadi (2016). Ma‘muriy jihatdan 12 ta viloyat - Andijon, Buxoro, Jizzax, Navoiy, Namangan, Samarqand, Sirdaryo, Surxondaryo, Toshkent, Farg‘ona, Xorazm, Qashqadaryo viloyatlari, shuningdek Toshkent shahri va Qoraqalpog‘iston respublikasidan iborat. Poytaxti - Toshkent shahri.

O‘zbekiston xalq ho‘jaligida ilg‘or texnika bilan jihozlangan sanoatning yuzdan ortiq tarmoq va sohasi mavjud. Paxta va undan qayta ishlangan mahsulotlarni eksport qilishda jahonda ikkinchi o‘rinni egallaydi.

O‘zbekiston o‘zining boy o‘tmishi, tarixiy va qo‘hna madaniyatiga ega. Bu hudud bundan 500-700 ming yil burun odamzod paydo bo‘lgan joylar sirasiga kiradi. M.av 7-6 asrlarga kelib Qadimgi Xorazm va Baqtriya davlatlari shakllandi. Mustaqillik uchun kurashgan To‘maris, Shiroq, Spitamen, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Torobiy kabi ko‘plab xalq qahramonlari tarixdan ma‘lum.

O‘zbekiston Imom al - Buxoriy, Imom at - Termiziy, Marg‘inoniy, al - Xorazmiy, Farg‘oniy, Beruniy, Ibn Sino, Zamaxshariy, Forobiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Feruz kabi buyuk siymolar yashagan zamindir.

O‘zbekiston mustaqilligini 170 dan ortiq davlatlar tan oldi, o‘nlab mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlar o‘rnatilgan.

Aerokratiya – Xavoda hukmronlikni qo‘lga kiritish uchun kurash

And guruxi (Kartaxen shartnomasi) - 1969 yilda tashkil etilgan Lotin Amerikasi davlatlarining savdo-iqtisodiy tashkiloti. Boliviya, Chili, Venesuela, Kampuchiya, Ekvador, Peru.

Anzyuk (Australia, New Zealand, United Kingdom-ANZUK) - 1971 yilda Buyuk Britaniya tashabbusi bilan tashkil etilgan harbiy- siyosiy guruh. Tarkibiga Buyuk Britaniya, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Singapur va Malayziya kiradi.

Anzyus (Australia, New Zealand, United States-ANZUS) - AQSH tashabbusi bilan 1951 yilda San-Fransiskoda imzolangan Tinch okeani havfsizlik pakti asosida ANZYUS o‘z faoliyatini 1952 yildan boshladi. AQSH, Avstraliya va Yangi Zelandiya kirgan.

Arab Davlatlari Ligasi - Arab davlatlari, shuningdek ularga do‘stona munosabatda bo‘lgan, arab tili rasmiy ahamiyatga ega bo‘lgan arab bo‘lmagan davlatlar o‘rtasida tashkil etilgan xalqaro tashkilot. Tashkilot 1945 yil 22 martda tashkil etilgan. Tashkilotning oliy organi Liga kengashi bo‘lib, shtab-kvartirasi Qohirada joylashgan. A‘zolar soni 22 ta. Liganing maqsadi a‘zo davlatlar o‘rtasida aloqalarni chuqurlashtirish, arab davlatlari manfaatlarini, mustaqilligini himoya qilishga qaratilgan siyosatni amalga oshirish hisoblanadi. Shuningdek a‘zo

davlatlar iqtisodiy, moliyaviy, madaniy, ilmiy, jinoyatchilikka qarshi kurash borasida ham hamkorlikni yoʻlga qoyishgan.

Asean - ASEAN (ing. Association of South East Asian Nations — Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlari Assotsiatsiyasi) Janubiy - Sharqiy Osiyodagi mintaqaviy, hukumatlararo siyosiy, iqtisodiy, madaniy tashkilot. 1967 yil 8 avgustda tashkil etilgan. Tashkilotning bosh ofisi Jakarta shahrida joylashgan. Unga aʼzo mamlakatlarning umumiy maydoni 4 480 000 km² ni tashkil etadi. Ishlab chiqarilayotgan YaIM 4 044 trillion dollarga teng. Aholisi 592 000 000 kishini tashkil etadi.

Rasmiy tili ingliz tili hisoblanadi. Oliy boshqaruv organi davlat va hukumat rahbarlarining sammiti boʻlib, rahbarlik davlatlarning ingliz alifbosidagi ketma - ketligida amalga oshiriladi. Aʼzo davlatlar:

Indoneziya, Malayziya, Singapur, Tailand, Filippin. Keyinchalik Bruney (1984 yil 7 yanvar), Vetnam (1995 yil 28 iyul), Laos va Myanma (1997 yil 23 iyul), Kambodja (1999 yil 30 aprel).

ASEAN ning asosiy maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

BMT Ustavi tamoyillariga sodiqlik asosida mintaqada tinchlik va barqarorlikni taʼminlash;

Oʻzaro yordam va hamkorlik asosida aʼzo davlatlar oʻrtasida iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy yuksalishni jadallashtirish;

Xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan oʻzaro manfaatli hamkorlikni yoʻlga qoyish.

ASEAN oʻz faoliyatini quyidagi hujjatlar asosida amalga oshiradi:

ASEAN deklaratsiyasi (1967 yil), Janubiy-Sharqiy Osiyoda tinchlik, erkinlik va neytralitet toʻgʻrisida (1971 yil), Doʻstlik va hamkorlik toʻgʻrisida (1976 yil), Manila Deklaratsiyasi (1992 yil), Yadro qurolidan xoli hudud (1995 yil), Terrorizmga qarshi hamkorlikda kurashish toʻgʻrisidagi deklaratsiya).

Avtarkiya - Yunon - autos - oʻzim, arkeo - taʼminot, yetarli. Muayyan davlat iqtisodiyotini boshqa davlatlar iqtisodiyotidan ajratib qoʻyish, oʻzini-oʻzi zarur mahsulotlar bilan taʼminlashga qaratilgan iqtisodiy siyosat.

Bipolyar tizim - Ikki buyuk davlat qarama-qarshiligiga asoslangan va ular tomonidan yaratilgan harbiy-siyosiy bloklar tizimi. Asosan - "Sovuq urush" davrida amal qilgan. Xalqaro siyosat asosan Moskva va Vashington tomonidan belgilab berilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti - Yer yuzida tinchlik va xavfsizlikni taʼminlash, davlatlarning millatlarning oʻzaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tuzilgan. BMT faoliyatining muhim yoʻnalishi davlatlar va millatlar oʻrtasidagi nizo hamda ziddiyatlarni faqat tinch yoʻl bilan - muzokaralar orqali xal qilishdan iborat. BMT nizomi 1945 yil San-Fransiskoda ishlab chiqilgan va shu yilning 24 oktabridan kuchga kirgan. BMT oʻz tarkibiga oltita asosiy organ, shuningdek bu organlarga koʻmaklashuvchi qoʻmita va komissiyalardan iborat. Bular: 1) Bosh Assambleya - har yili sentabr oyida chaqiriladi. Unda tashkilotga aʼzo barcha mamlakatlar qatnashadi. 2) Xavfsizlik kengashi - davlatlar oʻrtasidagi

tortishuvlar, tajovuz va agressiyaning oldini olish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. 15 ta davlat vakillaridan tashkil topadi. Ulardan 5 tasi doimiy a'zo. 3) Iqtisodiy va ijtimoiy kengash - xalqaro va ijtimoiy hamkorlik sohalariga oid masalalar bilan shug'ullanadi. 4) Vasiylik kengashi - tobe hududlar masalalarini nazorat etib boradi. 5) Xalqaro sud 6) BMT Kotibiyati.

O'zbekiston Respublikasi BMT safiga 1992 yil 2 martda qabul qilingan. 1993 yil fevralda Toshkentda BMT ning vakolatxonasi ochildi. Bugungi kunda BMT ning a'ozalari soni 193 ga yetdi.

BRIKS - BRIKS (ing. BRICS - Brazil, Russia, India, China, South Africa atamaları qisqartmasi) - Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika respublikasi o'rtasida tuzilgan. Braziliya qishloq ho'jaligi mahsulotlariga, Rossiya mineral resurslarga, Hindiston arzon intellektual salohiyatga, Xitoy kuchli ishlab chiqarish bazasiga, JAR tabiiy zahiralarga boy. Ular ushbu salohiyatlaridan unumli foydalanish orqali jahonning kuchli markazlariga qarshi turishga kelishib olishdi. BRIKS davlatlarining ba'zi ko'rsatkichlar boyicha jahon reytingi:

Kategoriya	Braziliya	Rossiya	Hindiston	Xitoy	JAR
Maydoni	5	1	7	3	25
Aholisi	5	9	2	1	25
Ishchi kuchi	5	7	2	1	34
Oltin zahirasi	7	3	6	1	33
Qurolli kuchlar soni	14	5	3	1	59

Buyuk davlatchilik shovinizmi - Bir davlatning boshqa davlat yoki davlatlar ustidan siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy va harbiy hukmronligini o'rnatishga qaratilgan nazariya va amaliyot.

Xususan, XIX asr oxiridan boshlab Rossiya imperiyasining hukmron doiralari boshqa xalqlarga, jumladan, o'rta Osiyo xalqlariga nisbatan ana shunday siyosat olib borganlar. Buyuk davlatchilik shovinizmi siyosati Avstro-Vengriya imperiyasi, Turkiya sultonligida ham kuchli bo'lgan. Ikkinchi jahon urushida Germaniya fashizmi bu siyosatdan kelib chiqib, nemislarni "oliy" irq, ular jahondagi barcha xalqlar ustidan hukmron bo'lishlari kerak, deb targ'ib qilishgan. Urushdan keyingi davrlarda ham bir qancha mamlakatlar buyuk davlatchilik siyosatini xilma xil ko'rinishda olib bormoqdalar.

Buyuk o'yin – "Greatgame" - konsepsiyasi xalqaro munosabatlar tarixida ikki bosqich yoki ikki to'ldiqindan iborat. Konsepsiya ob'yekti Markaziy Osiyo mintaqasi, predmeti esa mazkur mintaqadagi siyosiy jarayonlar. Konsepsiya sub'yektlari Buyuk Britaniya va Rossiya.

Konsepsiyaning ikkinchi to'ldiqini XX asr oxirida yangi mustaqil davlatlar - Ozarbayjon, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekiston, Qirg'iziston va Qozog'istonni

o'z nazoratiga olish istagi bilan Turkiya va Eron davlatlari tashabbuskorligida shakllandi. Keyinchalik bu ikki davlat qatoriga AQSH, Pokiston, Rossiya, Xitoy, Hindiston va boshqa yetakchi davlatlar ham qo'shildi. Ba'zan mutaxassislar o'rtasida konsepsiya ikkinchi to'liqini "New Great game" – "Yangi buyuk o'yin" konsepsiyasi deb ham qo'llanilmoqda.

Chegaraviy maydon - Bunday maydonda ma'lum bir milliy jamoa istiqomat qilsada, davlatning u yerda nazorat qilish funksiyasi rasmiy xarakterda bo'lib, yashayotgan odamlar turmush tarzi chegaradosh davlatga yaqinroq bo'ladi.

Chorrahaviy yoki tutashgan maydon - Qanday milliy jamoalarning yashashidan qat'iy nazar, ikki yoki undan ko'proq davlatlar da'vogar bo'lgan geosiyosiy borliq. Biroq u chegaraviy maydondan milliy jamoaning atrofida emas, endemik maydon ichkarisida joylashgan bo'lishi bilan (masalan, Tog'li Qorabog'), mintaqadagi jamoaning etnik va diniy tarkibi tarixan o'sha jamoaga mansub bo'lsada, borliqning bugungi davlatlar chegarasida chorrahaviy xarakter kasb etayotganligi bilan farqlanadi.

Demarkatsiya - davlatlar o'rtasidagi chegarani qonunchilik asosida o'rnatish.

Dissidentlar - Muvofiq bo'lmagan, boshqacha fikrlovchi. Davlat ichki va tashqi siyosatida davlat nuqtai nazarini yoqlamaydigan, hukmron g'oyaga qo'shilmaydigan fuqarolar

Doktrina - Lotincha ta'limot, davlatning ichki va tashqi siyosati yo'nalishini belgilovchi tub qarash va qoidalar tizimi.

Endemik maydon - Uzoq vaqtlardan beri ma'lum bir milliy guruh tomonidan nazorat qilib kelinayotgan borliq bo'lib, o'sha borliqning aynan shu jamoaga tegishli ekanligini boshqa milliy jamoalar tomonidan tan olinishini nazarda tutadi. Ba'zan endemik maydon davlatlarning chegaralarini inkor etadi va boshqa geosiyosiy maydonlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Yevropa Ittifoqi - 1991 yil dekabrda Maastrixt bitimlari asosida tuzilgan bo'lib bugungi kunda 28 ta mamlakatni birlashtiruvchi tashkilot. Unda bir tomondan xalqaro tashkilot, ikkinchi tomondan davlat belgilari uchrasada rasmiy ravishda har ikkalasi ham e'tirof etilmaydi. YeI xalqaro huquqning sub'yekti hisoblanmasada xalqaro munosabatlarni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Lekin YeI ning shakllanishi 2-jahon urushidan keyin Yevropa davlatlari oldida turgan turli sohalardagi muammolarni birgalikda xalq etishdan boshlandi. 1951 yilda 6 ta davlat- Frantsiya, Italiya, GFR, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg ko'mir va po'lat boyicha Yevropa uyushmasini (EKPB) tashkil etishdi. Bu Yevropa integratsiyasi yo'lidagi birinchi qadam edi. YeKPB 1957 yildan Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati deb nom oldi. Maastrixt bitimlari imzolangach yagona valyuta, Yevropa siyosiy ittifoqini shakllantirish, Yevropa komissiyasini tuzishga kelishib olindi. 1993 yil 1 noyabrdan YeI nomini oldi. 1999 yildan yagona valyuta yevroga

(naqdsiz hisob) o‘tildi. Rasmiy tili 24 ta. Ma‘muriy markazlar: Bryussel, Strasburg, Lyuksemburg, Gaaga, Frankfurt-na-Mayn, rahbar-davlat 2009 yil 1 yanvardan Chexiya. Umumiy maydoni 4 892 685 km² ga teng bo‘lib unda 506.820 mln aholi yashaydi. YaIM 16.1 trillion dollarga teng.

Fanatizm - Fanatizm (frants. ibodat) - muayyan g‘oyalarning to‘g‘ri ekanligiga qattiq ishonish, ularga mukkasidan berilganlikni, o‘zgacha qarash va g‘oyalarga muhosasiz munosabatni ifodalovchi qarashlar va hatti - harakatlar tizimidir. U avvalo insonning hissiyotidan, biror-bir narsaga o‘ta beriluvchanligidan kelib chiqadi.

Geosiyosiy mintaqa - Bu siyosiy, iqtisodiy, madaniy, savdo va boshqa aloqalar uchun qulay imkoniyatlarga va istiqbollarga ega bo‘lgan geografik maydon.

Geosiyosiy tayanch nuqta - Bu shunday hududki u davlatga tegishli bo‘lsada total maydon hisoblanmaydi. Bu hududga boradigan tarnsport-aloha tarmoqlari boshqa davlatga tegishli bo‘lib qoladi. Masalan Port-Artur, Kalinigrad.

Geostrategik mintaqa - O‘zining geografik joylashuvi, turmush tarzi, xarakteri, savdo va madaniy-mafkuraviy aloqalarining yo‘nalishi bilan xorijiy davlatlar tashqi siyosatida munosabatlar o‘rnatish uchun ustuvor yo‘nalishda ko‘rilayotgan makon. Shuningdek, geostrategik mintaq - bu davlat yoki chegaradosh davlatlar (mintaqa) hududlari ham bo‘lishi mumkin. Uning geostrategik ahamiyati muhim transkommunikatsion yo‘llarga tutashganligidadir.

Gollizm - Sharl de Golning Fransiyanı buyuk davlat sifatida tiklanishini asosiy maqsad qilib quygan konsepsiyasi shunday atalgan. Asosiy tushunchalari: millat, kuchli davlat, ulug‘vorlik, ijtimoiy islohotlar.

Heartland – “Asosiy o‘lka” - Yevroosiyaning shimoliy-sharqiy hududlarini o‘z ichiga oladi. Oksford universiteti professori Makinder tomonidan “Tarixning geografik o‘zagi” asarida ishlatilgan. Rivojlanishning asosiy o‘lkasi sifatida ishlatilishiga qator omillar sabab bo‘lgan: joylashgan davlatlarning rivojlanganligi; hududning maydoni, iqlimi, tabiiy zahiralarning miqdori, transporti va shu kabilar.

Hokimiyatning globallashuvi - Barcha xalqlarnı o‘zida birlashtirishni maqsad qilib qoygan, aslida hokimiyat bir hovuch gegemonlar qo‘lida bo‘ladigan “jahon saltanati” ni barpo etishga intilish. Bu hokimiyat aslida yirik moliya oligarxlari, transmilliy korporatsiyalar manfaatini ifoda etadi.

Integratsiya - Mintaqaning fizik, geografik imkoniyatidan kelib chiqadigan ob‘ektiv jarayon bo‘lib, ma‘lum maqsad-manfaatlarnı realizatsiya qilishga qaratilgan tomonlarning ixtiyoriy hatti - harakatining natijasidir.

Iqtisodiy globallashuv - Transmilliy korporatsiyalar, yirik moliya guruhları tomonidan jahonni yagona bozorga aylantirish va shu tarzda unda o‘z tanho hukmronligini o‘rnatishga intilish.

Irqchilik - Odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy tengsizlik, bosqinchilik, zo‘ravonlik va urushlarnı kishilarning turli irqlariga mansubligi bilan oqlashga xizmat qiluvchi g‘ayrimilliy ta‘limot. Irqchilar insonlarning ijtimoiy mohiyatini ularning biologik - irqiy (ko‘zi, sochi va terisining rangi, bosh va yuz tuzilishi kabi tashqi, ikkinchi darajali jismoniy) belgilar bilan bog‘lab, ularni oliy va quyi, bekamu - ko‘st va

noraso irq'larga ajratadilar. Unga ko'ra oliy irq'lar xo'jayinlik qilishi, qolganlari ularga xizmat qilishi, boysunishi shart. Irqchilik ta'limoti boshqa xalqlarga nisbatan bosqinchilik, talonchilik, mustamlakachilik siyosatini asoslashga harakat qiladi.

Islom konferentsiyasi tashkiloti - Afg'oniston, Chad, Misr, Gvineya, Indoneziya, Eron, Iordaniya, Quveyt, Livan, Liviya, Malayziya, Mali, Mavritaniya, Marokash, Niger, Ummon, Pokiston, Qatar, Saudiya Arabistoni, Senegal, Serra - Leone, Somali, Sudan, Tunis, Turkiya, Yaman davlat vakillari tomonidan tashkil etilgan. IKT ustavidan ko'zlangan maqsad musulmon davlatlar o'rtasida birdamlikni kuchaytirish, ular o'rtasida iqtisodiy, madaniy, ilmiy sohalarida hamkorlikni kuchaytirish, mustamlakachilik va irqchilikning har qanday ko'rinishlariga barham berish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga doir choralar ko'rish va boshqalar. IKT o'z faoliyatida tashkilotga a'zo davlatlarning tengligiga, bir - birining ichki ishlariga aralashmaslik, har bir davlatning hududiy yaxlitligi, suverenitetini hurmat qilish, turli kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal etish tamoyillariga amal qiladi. IKT ga Turkmaniston, Tojikiston, Qirg'iziston (1992), Qozog'iston (1995). O'zbekiston (1996) ham a'zo bo'lib kirishgan. Bugungi kunda 57 ta davlat ning a'zisi hisoblanadi.

Jahon savdo tashkiloti - JST(ingl. World Trade Organization - WTO) — 1995 yil 1 yanvarda tashkil etilgan xalqaro tashkilot. Tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy - savdoni tartibga solish, xalqaro savdoni liberallshatrish, tashqi savdoga bo'ladigan har qanday to'siqlarni bekor qilish maqsadida tashkil etilgan. Tashkilotning shtab - kvartirasi Jenevada joylashgan bo'lib, 159 ta davlat unga a'zo bo'lib kirgan. Tashkilot faoliyatining asosiy tamoyillari: tenglik, hamkorlik, oshkoralik.

Kosmopolitizm - Kosmopolitizm (grekcha kosmopolites - dunyo fuqarosi) - "jahon davlati" tuzishni va "jahon fuqaroligi"ni targ'ib qiluvchi ta'limot. Kosmopolitizm jahon miqiyosida axborot ayirboshlash imkoniyatlari oshib borayotgan hozirgi davrda Vatan tushunchasi nisbiy xarakterga ega ekanini ro'kach qiladi. Bu oqim jamiyat taraqqiyotining dastlabki, inson ijtimoiy - oilaviy muhitdan tashqarida yashashi mumkin bo'lmagan davrlarida vatan tushunchasi muayyan ahamiyatga ega bo'lmagan, deb uqtiradi. Uningcha, bugungi kunda ayrim insonlarning Vatanga bog'lanib qolishi shaxs erkinliklarining cheklanishiga olib kelmoqda emish.

Liberalizm - Liberalizm (lotincha liberalis - erkinlik) ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkinlik ustuvor bo'lishini, jamiyatning evolyutsion rivojlanish yo'lini e'tirof etuvchi va asoslovchi nazariya, amaliyot, ijtimoiy - siyosiy va mafkuraviy oqim. Liberalizm g'oyasi, o'zining ma'no - mohiyatiga ko'ra, murosa falsafasi bo'lib, volyuntarizm, sub'yektivizm, dogmatizm, radikalizm va absolyutizmning har qanday ko'rinishlarini rad qiladi.

Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globalashuvi - Milliy bag'rikenglikni, millat hayotining ahloqiy asoslarini, uning milliy o'ziga xosligini rad etuvchi mondializm g'oyalarini tantana qilishini ta'minlashga asoslanadi.

Maastrixt bitimi - 1991 yil dekabrda YEIH ning 12 ta a'zosi tomonidan imzolandi. Yagona Yevropa valyutasi; Yevropa siyosiy ittifoqini shakllantirish; Yevropa komissiyasi tasdiqlash.

Mafkuraviy immunitet - Mafkuraviy immunitet ma'naviy, ma'rifiy, siyosiy, iqtisodiy bilimlarni oddiygina qabul qilib olishini emas, balki ularni ongli ravishda tushunib yetishni, bu bilimlardan zamonaviy ijtimoiy voqealarga mafkuraviy kurashlar voqeligidan kelib chiqib, munosabat bildirish ko'nikmalarini shakllantirish, ayrim nosog'lom g'oyalarga javob berish, uni qabul qilmaslik holatidir.

Makkartizm - Eyzenxauer davrida o'zgacha fikrlovchilarga qarshi kurash boshlangan edi. Bu kampaniyaga (Amerikaparastlikka qarshi faoliyatni tekshirish bo'yicha komissiya) Makkarti boshchilik qildi. 1954 yilda qoralandi.

Metapole - Bir vaqtning o'zida ma'lum bir makonning bir nechta yirik davlatlarning iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, madaniy siyosati ta'siriga tortilishi.

Mondializm - Konsepsiya "Sovuq urush" tugashi arafasida paydo bo'ldi. Mondializmning mazmun - mohiyati davlatlar, millatlar, madaniyatlarning turli - tumanligidan planetar miqyosdagi integratsiyaga, One World - Uniform dunyoga o'tishni targ'ib qiladi. Mondialistik tashkilotlar - Xalqaro munosabatlar bo'yicha Sovet, Bilderberg klubi, "Uchtomonlama komissiya" yoki "Trilateral" (Trilateral).

Monro doktrinasi - 1823 yil 2 dekabrda AQSH prezidenti J.Monro tomonidan ishlab chiqilib, kongressga taqdim etilgan tashqi siyosiy konsepsiya. Mazkur konsepsiya Farb yarim sharini "amerikacha" va "Yevropacha" muhitga bo'lish g'oyasini o'zida aks ettiradi. «Monro doktrina»si G'arb yarim shari hududlarining «Yevropa kuchlari tomonidan kelajakda mustamlakaga aylantirilmaligi» lozimligini nazarda tutgan.

Morfosiyo - Davlatning hududiy shakllarini o'rganuvchi bilimlar majmuasi. Morfopolitika uchun davlat hududlari qanday boyliklarga egaligi muhim emas. Bunda davlat hududidan qanday ko'rinishga ega, yoysimon, dumaloq yoki uzunchoq holatda joylashganligi, davlatda markaz bilan joylar o'rtasidagi aloqalarning geografik tizimi va davlatning tashqi dunyoga geografik jihatdan chiqish imkoniyatlari masalasiga e'tibor beriladi.

Osiyo taraqqiyot banki - 1966 yilda BMT qoshidagi ESKATO tomonidan tashkil etilgan. 50 dan ortiq mamlakat a'zo bo'lib kirgan. Vazifasi Osiyoning rivojlanayotgan davlatlariga iqtisodiy, moliyaviy va texnik - texnologik yordam ko'rsatishdan iborat. Shtab - kvartirasi Manilada joylashgan.

Ostorientierung - "Sharqqa yuzlanish" - "Ostorientierung" deb ham ataladi. K.Xausxofer nemis xalqi va ular madaniyatining tarixiy ildizlarini Osiyoga - Yevro Osiyoga bog'laydi va nemis madaniyatini butun Yevro Osiyo madaniyatining g'arbona ko'rinishi sifatida talqin etadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, inglizlar II - jahon urushi davomida nemislarni "xunlar" deb ham atashgan. Bunday nomlanish xausxoferchi geosiyosat maktabi vakillari uchun juda ma'qul kelgan.

Rimland - Hadsiz qirg'oqbo'yi makoni. "Rimland" - bu Shimoliy va G'arbiy Yevropaning Atlantika okeani qirg'oq bo'ylari, O'rta Yer dengizi havzasi, Qizil dengiz, Fors ko'rfazi, Janubiy - Sharqiy Osiyoning Hind va Tinch okeani

qirg'oqlarini o'zida tutashtirgan yoy - Yevro Osiyo materigining g'arbiy, g'arbiy - janubiy, janubiy, janubiy - sharqiy qirg'oqbo'yi makonidir.

SEATO - Janubiy - Sharqiy Osiyo tashkiloti (inglizcha). 1954 yil 8 sentabrda milliy - ozodlik harakatlari bilan kurashish uchun tashkil etilgan. 1977 yilda o'z faoliyatini to'xtatgan.

Shanxay hamkorligi tashkiloti - Mintaqaviy manfaatlarni himoya qiluvchi xalqaro tashkilot. Mazkur tashkilotga 2001 yilda Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Kirgiziya, Tojikiston va O'zbekiston rahbarlari tomonidan asos solingan. SHHT ning shakllanish jarayoni bundan bir oz oldin boshlangan. 1996 yilda Shanxayda, 1997 yil Moskvada bo'lib o'tgan Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Kirgiziya va Tojikiston rahbarlarining sammitida harbiy sohada, chegara hududlarda o'zaro ishonchni mustahkamlash, qurolli kuchlarni qisqartirish to'g'risida shartnoma imzolandi. U «Shanxay beshligi», «Shanxay forumi» nomlari bilan atalib kelindi. 2001 yil Shanxayda bo'lib o'tgan sammitda O'zbekiston ham unga a'zo bo'lib kirdi. I.Karimovning taklifi bilan tashkilotga SHHT nomi berildi. SHHT a'zo mamlakatlarning umumiy hududi Yevro Osiyoning 67 % ini tashkil etib, unda dunyo aholisining deyarli yarmi yashaydi. 2016 yildan Hindiston va Pokiston ham a'zo bo'lib kirdi. Tashkilotning rasmiy tili xitoy va rus tillari hisoblanadi. Eron, Pokiston, Hindiston, Mongoliya kuzatuvchi - davlat sifatida SHHT sammitlarida qatnashib keladi. SHHT o'z maqsad - vazifalarini amalga oshirish uchun bir qator organlar tashkil etilgan: davlat rahbarlari Kengashi; hukumat rahbarlari Kengashi; vazirlik va mahkama rahbarlari yig'ilish; Sekretariat va boshqalar. Umumiy maydoni 34 490 280 km² ga teng bo'lib unda 3,2 mld aholi yashaydi.

Shimoliy Atlantika shartnomasi tashkiloti - NATO (ing. North Atlantic Treaty organization) — 1949 yil 4 aprelda o'nta Yevropa davlati va AQSH, Kanada ishtirokida tashkil etilgan. Asosiy maqsad G'arbiy Yevropa va AQSH ni sharqiy kommunistik xavfidan himoya qilish maqsadi tashkil etilgan. —Sovuq urush" davrida a'zo davlatlar soni 16 taga yetdi. Hozirgi kunda a'zo davlatlar 28 taga yetdi. Shtab - kvartirasi Bryuselda joylashgan. A'zo davlat har bir ishtirokchining mustaqilligiga, havfsizligiga tahdid soluvchi har qanday havfga qarshi jamoaviy bo'lib kurashishga kelishib olishgan. A'zolar: AQSH, Kanada, Islandiya, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Belgiya, Daniya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Norvegiya, Daniya, GFR, Turkiya, Italiya, Ispaniya, Portugaliya, Vengriya, Polsha, Chexiya, Bolgariya, Latviya, Litva, Ruminiya, Slovakiya, Sloveniya, Estoniya, Albaniya, Xorvatiya.

Sionizm - Quddus yaqinidagi tog' nomidan. 1897 yilda tuzilgan. Barcha yahudiylarni Falastinga ko'chiruvchi va u yerda yahudiy davlatini tashkil etishni ko'zlagan harakat.

Siyosiy borliq - bu geosiyosatning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib davlat mavjudligining asosiy belgisi hisoblanadi. Davlat (kuch) geosiyosatning markaziy tushunchalaridan biri hisoblansa, siyosiy borliq davlatning siyosiy holati va hayotiy mazmunini ko'rsatib beruvchi muhim omildir.

Siyosiy globallashuv - Davlat vakolatlarining kata qismini transmilliy korporatsiyalarga, iqtisodiy birlashmalarga berishni targ'ib qilgan xoldamuayyan

hududdagi milliy davlatchilik «gegemonligi» ga barham berishni ifoda etuvchi mafkuraviy jarayon.

Sovuq urush - Sharq va G'arb mamlakatlariga nisbatan qarama - qarshilik, bir - biriga dushmanlik, o'zaro ishonchsizlikni ifodalovchi bosqich. 1945-1991 yillarni o'z ichiga oladi.

Suvaysh kanali - O'rtayer va Qizil dengizni tutashtiruvchi kanal. 1869 yilda ochilgan. Uzunligi 161 km. 1956 yilda Misr tomonidan natsionalizatsiya etilgan.

Talassokratiya - Talassokratiya uchun esa, davlat va mintaqalar atrofidagi (qirg'oqbo'yi) suv sathining tuzilishi hamda unga yaqin bo'lgan orollar va arxipelaglarning strategik yoki nostrategik nuqtada joylashganligi diqqatga sazovardir.

Tellurokratiya - Tellurokratiya uchun birinchi navbatda davlat yoki mintaqaning geografik maydoni muhim hisoblanadi. Faqatgina foydali qazilmalari yoki quruq maydonning kattaligi emas, balki ushbu makonning chegaralari nechog'li xavfsizlik jihatidan ta'minlanganligi, transport va telekommunikatsiya tizimining qanday yo'lga qo'yilganligi, aholi turmush darajasining holati va shu kabi omillar tellurokratiyaning istiqbolini belgilab beradi.

Toposiyosat - davlatning siyosiy jihatdan qanday muhit bilan qurshalganligini o'rganadi. Topopolitikada davlat uchun tashqi dunyodan bo'ladigan kuchlarning ta'sir etish yoki etmaslik masalasi muhimdir. Bunday omillar davlatga atrofdan ittifoqdoshlar qidirish va davlatlararo kelishuvlarning boshqa variantlarini yuzaga keltirish uchun muqobil siyosatlarini ishlab chiqish masalasini yuzaga chiqaradi

Varshava shartnomasi - 1955 yil 14 mayda tashkil etilgan. A'zolar: Bolgariya, Vengriya, GDR, Polsha, Ruminiya, SSSR, Chexoslavakiya, Albaniya. Do'stlik, hamkorlik va ishtirokchi davlatlar xavfsizligini ta'minlash maqsadida tuzilgan. Uzoq yillar davomida NATO ga qarshi faoliyat olib bordi. 1991 yilda tugatilgan. Albaniya 1962 yilda unda qatnashmay qo'ydi, 1968 yilda chiqib ketdi. 1991 yilda tugatilgan.

Xalqaro mehnat tashkiloti - Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT, ing. International Labour Organization, ILO) - BMT qoshidagi maxsus institut, xalqaro tashkilot bo'lib xalqaro maydonda mehnat munosabatlarini tartibga solish bilan shug'ullanadi. 2013 yilga kelib uning a'zolari 185 taga yetdi. Tashkilotning shtab - kvartirasi Jenevada joylashgan.

Xalqaro valyuta fondi - Xalqaro valyuta fondi 1944 yil iyulda Bretton - Vuds (AQSH, Nyu - Gempshir shtati) da tashkil topgan, qarorgohi Vashingtonda joylashgan. XVF — hukumatlararo korporativ valyuta - moliyaviy tashkilot bo'lib, faoliyati davlatlararo vujudga keladigan, to'satdan roy beruvchi va oldindan bilish mumkin bo'lmagan milliy valyutalarning o'zgaruvchanligi, davlatlarning milliy valyutalarini almashtirish doirasidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. XVF ning maqsadi quyidagilardan iborat:

Xalqaro savdoning o'sishiga yordam ko'rsatish;

Milliy valyutalar qadrini bir meyorda ushlab turishga ko'maklashish;

Jamg'armaga a'zo davlatlarning joriy hisob - kitoblarini amalga oshirish jarayonida ko'p tomonlama tizimni tashkil etishga ko'maklashish;

Xalqaro savdoning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar, valyutalar borasidagi to'siqlar vujudga kelmasligiga yordam berish;

Savdo va to'lovlar doirasidagi to'siqlar vujudga kelmasligi uchun a'zo davlatlarga kredit resurslarini berish;

Xalqaro valyuta doirasida vujudga keluvchi muammolarni yechish borasida maslahat - forumlar o'tkazish.

O'zbekiston Respublikasi 1992 yil 21 sentabrda XVF ga a'zo bo'lib kirdi. XVF yuqorida qayd etilgan TMK bilan bir qatorda iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

YEKPB - Yevropa ko'mir va po'lat birlashmasi. 1951 yilda Fransiya, GFR, Italiya, Belgiya, Gollandiya va Lyuksemburg o'rtasida imzolangan shartnoma.

Yevropa kengashi - 1949 yil 5 mayda tashkilot nizomiga imzo qo'yilgan. 1949 yil 3 avgustda kuchga kirgan. Dastlab uning a'zolari 10 ta edi. Hozir 47 ta. Tashkilotning asosiy maqsadi - a'zo davlatlar o'rtasida iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquq sohalarida qaror topgan munosabatlarni yuksaltirish, inson haq - huquqlari, erkinliklariga amal qilishini ta'minlash va shu kabilar. Faoliyatining asosiy tamoyili - demokratiya, inson huquqlari va erkinliklari, qonun ustuvorligi. Boshqaruv organlari: Yevropa davlatlari tashqi ishlar vazirlari kengashi; Yevropa parlamenti assambleyasi; Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi; Yevropa Kengashi sekretariati. Rahbarlik organi - Yevropa davlatlari tashqi ishlar vazirlari kengashi. Kengashga rahbarlik har olti oyda alifbodagi harflar ketma - ketligida almashib turadi. Kengashga a'zo davlatlar parlament vakillaridan Yevropa parlamenti assambleyasi tashkil etilgan. U maslahat organi hisoblanadi. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi inson huquqlariga amal qilinishini, qabul qilingan konvensilar ustidan nazoratni amalga oshiradi.

YUNESKO - YUNESKO (UNESCO — The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) — BMT qoshidagi ta'lim, fan va madaniyat masalalari boyicha maxsus tashkilot. YuNESKO 1945 yil 16 noyabrda tashkil etilgan. Tashkilotning shtab - kvartirasi Parijda joylashgan. BMT ga a'zo mamlakatlarning deyarli barchasi YuNESKO a'zosi hisoblanadi. YuNESKO ning asosiy maqsad - vazifalari quyidagilardan iborat: davlatlarning ta'lim, fan va madaniyat sohasidagi hamkorligini kuchaytirish orqali jahonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash; insonning irqi, tili, dini, jinsidan qat'iy nazar uning asosiy erkinliklari va huquqlarini hurmat qilish; qonuniylikni va adolatni qaror toptirish; savodsizlikka qarshi kurash; milliy - ma'naviy meroslarni o'rganish; fan va ta'lim muammolari bilan shug'ullanish; milliy kadrlar tayyorlash va sh.k.

YUNISEF - BMT qoshidagi bolalar fondi, xalqaro tashkilot ([ing.](#) United Nations Children's Fund - UNICEF). BMT Bosh Assambleyasining qarori bilan 1946 yil 11 dekabrda ikkinchi jahon urushida azob chekkan, jarohatlangan bolalarga yordam ko'rsatish maqsadida tashkil etilgan. Bolalar fondi vaqtinchalik muddatga tashkil etilgan edi. 1953 yilga kelib YUNISEF ning amal qilish muddati, vazifalari o'zgardi: bolalar o'limini kamaytirish; onala o'limini kamaytirish; bolalar salosatlari, ularning yashash sharoitlarini yaxshilash; bolalarga boshlang'ich ta'lim berish va shu kabilar. YuNISEF ning bosh organi Ijro Kengashi bo'lib BMT

Iqtisodiy masalalar Kengashi tomonidan 3 yilga saylanadi. Tashkilotning shtab - kvartirasi Nyu - Yorkda joylashgan.

Novalar

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ **D. Xolmatov**

“ ___ ” _____ **2023 yil**

“GEOSIYOSAT ASOSLARI”

Moduli dasturi (sillabus)

5 KREDIT (ECTS)

Bilim sohalari:	100000	–	Gumanitar soha
Ta'lim sohalari:	110000	–	Pedagogika
Ta'lim yo'nalishlari:	5111600	–	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi

Modulga oid ma'lumotlar

Modul kodi: _____

Modul nomi: Geosiyosat asoslari

Semestr / O'quv yili: 5 / 2023-2024

Kafedra nomi: Milliy g'oya va huquq ta'limi

Soatlar / kreditlar soni: 5 kredit (150 soat)

Modul muallifi / Professor-o'qituvchi: Gapparov Elyorjon Otabekovich – PhD,

el_gapparov@mail.ru

Qabul soatlari: tasdiqlangan reja-grafik asosida

Tasdiqlangan: NamDU Kengashining 20__ yil “ ___ ” _____ dagi

_____ - son qarori

NAMANGAN – 2023

I. MODULNING TAVSIFI

Ushbu modul o'zida 17 ta mavzuni jamlagan bo'lib, talabalarga geosiyosatning mohiyati, jamiyat hayotidagi o'rni, vazifalari, ilmiy - nazariy asoslari, geosiyosiy jarayonlar, ularning rivojlanish xususiyatlari, geosiyosiy bilimlar va harakatlarning vujudga kelishi, rivojlanishi, klassik geosiyosatning asosiy g'oyalari, shuningdek, Markaziy Osiyoning geostrategik holati va ahamiyati, mintaqaning siyosiy, demografik va iqtisodiy salohiyati hamda Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalarining mazmun-mohiyatini o'rgatishdan iborat.

Mavzularda asosan "Geosiyosat asoslari" fanining predmeti, ob'yekti, maqsad va vazifalari, "Geosiyosat asoslari"ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funktsiyalari, Mumtoz geosiyosatning asosiy g'oyalari va tamoyillari, Geosiyosiy oqimlar va maktablar, Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari, Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar, XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar, «Katta o'yin» kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich), Yangi ming yillikda G'arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar, Yangi ming yillikda Rossiya, Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli, Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati, Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti, Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar, Yangi "Katta o'yin" kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati, O'zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari, Mamalakatimizda geosiy bilimlar rivojida Sh.Mirziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati kabi masalalarga asosiy e'tibor qaratiladi.

Modul o'zbek tilida olib boriladi.

II. MODULNING ASOSIY TALABLARI

Modul 3-kurs talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, ulardan "Geosiyosat asoslari" fanidan bazaviy bilim va ko'nikmalarga hamda jamiyat hayotidagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar haqida tasavvurlarga ega bo'lish, shuningdek og'zaki va yozma o'zbek tilini puxta bilish talab etiladi.

III. ANNOTATSIYA

5 ECTS – 150 auditoriya soati.

Modul kodi EtnoM2005	O'quv yili 2021-2022	Semestr 3	ECTS-kreditlar 6	
Modul turi - majburiy	Ta'lim turi – O'zbek			
Fanning nomi – Etnomadaniyat	Maruza	Amaliy	Mustaqil ta'lim	Jami
	30	44	76	150

Modul nazariy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan hamda individual va jamoaviy ishlash asosida tashkil etiladi. Modulni chuqur o'zlashtirish natijasida talabalarda geosiyosiy jarayonlarning kelib chiqishi, uning rivojlanishiga oid bilim, ko'nikma va tushunchalarni shakllantirish va bu orqali ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning mazmun-mohiyatini tushunish, ularni chuqur tahlil qilish qobiliyatiga shakllanadi. Ushbu xususiyat orqali o'quv moduli ham milliy, ham xorijiy talabalar uchun foydalidir.

IV. MODULDAN KO'ZLANGAN MAQSADLAR

Talabalarga **Geosiyosat asoslariga oid tushuncha va tamoyillar** haqida muayyan bilim va tushunchalar berish, bu boradagi ilmiy qarashlarning shakllanishi, rivojlanishini zamonaviy o'zgarishlar, interfaol texnologiyalar bilan bog'lab o'rgatishdan iborat.

“Geosiyosat asoslari” moduli orqali davlatning strategik qudratiga ta'sir etuvchi, uning ichki va tashqi siyosatdagi ustuvor manfaatlarini ta'min etadigan geografik, tarixiy, siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa o'zaro bog'liq bo'lgan ichki va tashqi omillarni tahlil qilish, geosiyosat asoslarining mazmun-mohiyati, uslublari, vazifalarini o'rganish va bu orqali jahonning bugungi geosiyosiy manzarasini qarab chiqishda turli mintaqa mamlakatlarining geosiyosiy xususiyatlarini taxlil qilish, mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi jarayonida O'zbekistonning geosiyosiy manfaatlarini belgilab olish kabilar masalalarning mohiyatini tushuntirib berishdan iborat.

“Geosiyosat asoslari” modulini o'rganish orqali egallangan bilimlar yoshlarning mafkuraviy immunitetini, siyosiy madaniyati, ogohligini oshirishga, ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishga o'rgatadi.

V. MODULDAN KUTILGAN NATIJALAR

Modulni yakunlagandan so'ng talabalar quyidagilarda namoyon bo'ladigan bilimlarga ega bo'ladilar:

- dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasi, **“Geosiyosat asoslari”** fanining predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari, hozirgi zamon geosiyosatining asosiy xususiyatlari to'g'g'risida **tasavvur va bilimga;**

- geosiyosatning metodlari, geosiyosatning asosiy g'oyalari, geosiyosiy oqimlar va maktablari faoliyati, yangi ming yillikda xalqaro geosiyosiy munosabatlar rivoji, Markaziy Osiyo regionidagi geosiyosiy jarayonlar, O'zbekistan va SHXT geosiyosiy istiqbollari, yangi ming yillikda Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash vazifalarini tushuntirib bera olish **ko'nikmalariga;**

- geosiyosiy harakatlardan ko‘zlangan maqsadlarni anglab etish, dunyoning mafkuraviy manzarasi yoritib berish, yoshlarda turli tahdidlarga nisbatan ogohlik va daxldorlik tuyg‘ularini tarbiyalab borish, yoshlarga vatanimiz geosiyosiy manfaatlarini tushuntirib bera olish **malakasiga ega bo‘lishi kerak.**

VI. MODUL REJASI

1. Jadval: Mavzular bo‘yicha jami soatlar

T/r	Mavzular sarlavhalari	Jami soat	Auditoriya soati		Mustaqil ta‘lim soatlari
			Ma‘ruza	Seminar	
5-semestr					
1.	“Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob‘yekti, maqsad va vazifalari	8	2	2	4
2.	“Geosiyosat asoslari” ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funktsiyalari	11	2	4	5
3.	Mumtoz geosiyosatning asosiy g‘oyalari va tamoyillari	11	2	4	5
4.	Geosiyosiy oqimlar va maktablar	11	2	4	5
5.	Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari	9	2	2	5
6.	Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar	9	2	2	5
7.	XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar	9	2	2	5
8.	“Katta o‘yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich)	11	2	4	5
9.	Yangi ming yillikda G‘arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar	9	2	2	5
10.	Yangi ming yillikda Rossiya	10	2	4	4
11.	Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli	8	2	2	4

12.	Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati	8	2	2	4
13.	Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti	8	2	2	4
14.	Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar	7	1	2	4
15.	Yangi “Katta o’yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati	7	1	2	4
16.	O‘zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari	7	1	2	4
17.	Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida Sh.MIRziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati	7	1	2	4
Semestr bo’yicha jami		150	30	44	76

2. O’QUV KURSI TARKIBI

№	Nazariy mashg’ulotlar mavzulari mazmuni	Soat
1	<p>Mavzu: “Geosiyosat asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari</p> <p>“Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amliyot sifatida. “Geosiyosat asoslari” ning fan sifatida shakllanishi. “Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari. Fanning predmeti va tadqiqot doirasi. Geosiyosat asoslari siyosiy jarayonlar va erga bo’lgan munosabatlar haqidagi, siyosatning “geografik aqli” sifatidagi fan. Geosiyosat asoslarining vujulga kelishiga bo’lgan ob’ektiv ehtiyoj. Gelpolitikaning fan sifatida o’rganila boshlanishi. R.Chillen va F.Ratsel ta’limotlari.</p> <p>“Geosiyosat asoslari” ning asosiy manbalari. Geosiyosat asoslarining shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar: sivilizatsion (N.Danilevchkiy, K.Leontev, O.Shpengler va boshqalar), harbiy-strategik (N.Makiavelli, K. fon Klauzevits, X.Moltke va boshqalar) va geografik diterminizm (Arastu, J.Voden, Sh.Monteske va boshqalar). “Geosiyosat asoslari” va politologik fanlarning o’zaro aloqasi va o’ziga xos xususiyatlari.</p>	2
2	<p>Mavzu: “Geosiyosat asoslari”ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funktsiyalari</p> <p>Geosiyosat asoslarining asosiy tushunchalari: geografik makon,</p>	2

	<p>endemik maydon, chegaraoldi maydon, chorraha maydon, total maydon, metapole. Geosiyosiy munosabatlar va kuchlar balansi. Siyosiy maydon davlat mavjudligining muhim belgisi. Geosiyosat asoslarining asosiy qonunlari. Siyosiy, iqtisodiy, sotsial, geografik tizimlar rivoji, amal qilishi bilan bog‘liq qonuniyatlar.</p> <p>Geosiyosat asoslarining asosiy metodlari: sistemalik, taqqoslash, tarixiylik, aksiologik-normativ, funktsional, institutsional, antropologik, va boshqalar. Geosiyosatning asosiy funktsiyalari: gnoseologik funktsiya; prognoz qilish funktsiyasi; boshqaruv funktsiyasi; mafkuraviy funktsiya.</p>	
3	<p>Mavzu: Mumtoz geosiyosatning asosiy g‘oyalari va tamoyillari</p> <p>F.Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari. R.Chellen “Geosiyosat asoslari” atamasining asoschisi. Davlatning asosiy fizik-geografik belgilari. X.Makinder tomonidan jahon siyosiy tarixining original va inqilobiy g‘oyasining ishlab chiqilishi – “Tarixning geografik o‘zagi”. Xartlend nazariyasi va “Katta o‘yin” kontseptsiyasining ishlab chiqilishi. K.Xausxofer – hayotiy borliq. F.Naumann kontseptsiyalari. A. Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta’limot sifatida ishlab chiqilishi. Spikmen tomonidan davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar belgilab beriladi: davlat maydonining ustki qismi; davlat chegaralarining tabiati; davlat aholisining miqdori; davlatda kerakli xom-ashyo zahiralarning borligi yoki ularga ega bo‘lmasligi va boshqalar.</p>	2
4	<p>Mavzu: Geosiyosiy oqimlar va maktablar</p> <p>Rossiyadagi geosiyosiy maktablar va oqimlar. Yevrosiyo harakatining shakllanishi va tarqalishi: N.S. Trubetskoy, P.N. Savitskiy, G.V. Florovskiy va P.P. Suvchinskiy. XX asrning 60-yillarida L.N.Gumelev tomonidan Yevrosiyo harakatining qayta tiklanishi.</p> <p>Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari. Rus provaslav va Vizantiya madaniyatining himochisi sifatida-Uchinchi Rim.</p> <p>Yevrosiyo harakati va slavyan madaniyati. N. Danilevskiy ta’limotida Yevrotsentrizm va politsentrizm g‘oyalari. Geopolitik nazariyada “rivojlanish joyi” tushunchasi-Rossiya Yevropa ham, Osiyo ham emas naqli sifatida. P.Savitskiy qarashlarida geografik makon tushunchasi. Yevrosiyo o‘ziga xos geografik dunyo sifatida.</p> <p>Rus davlatchiligi tarixshunosligining asosiy kontseptsiyalari: Kiev Rusi va Oltin O‘rda. Petr I islohotlari va uning Yevrosiyo an‘analariga zidligi.</p>	2
5	<p>Mavzu: Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari</p>	2

	<p>Ikkinchi jahon urushi yakunlarini Yevropa davlatlari mavqeiga ta'siri. Yevropani birlashtirish g'oyasining ob'ektiv zaruriyatga aylanishi. Sh. de Gol va Gollizm. Atlantizm. Rimland va Xartlend nazariyasidan regional geopolitikaga o'tishda I. Lakostom ta'limoti. Yevropada geopolitik nazariyalar rivojining asosiy yo'nalishlari: atlantizm, mondializm, amaliy geopolitika, "yangi o'nglar" oqimi. Atlantizm va mondializm g'oyalari.</p> <p>Ikki qutbli dunyoning barham topishi, "sovuq urush" ning tugashi. Dunyoning yangi siyosiy xaritasi. Yangi ming yillik arafasida o'z echimini topmayotgan muammolar.</p>	
6	<p>Mavzu: Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar</p> <p>O'zbekiston hududidagi qadimiy davlatlar. Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar. Dovon-Xitoy munosabatlari. Buyuk ipak yo'li. Kushon. Qang'-Shimoliy savdo yo'li.</p> <p>Farobiy "Fozil odamlar shahri" asari. Beruniyning "Hindiston" asarida geografik diterminizm masalalari. "Shohnoma" va unda Turon-Eron munosabatlari. "Dastur ul-muluk", "Sad'iy Iskandariy" asarlaridagi siyosiy qarashlar.</p> <p>Geosiyosiy bilimlar rivojida "Temur tuzuklari" asari.</p>	2
7	<p>Mavzu: XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar</p> <p>Shayboniylar davlatining tashkil topishi. Xalqaro munosabatlar tizimida Xuroson muammosi. Shayboniylar-Safaviylar, Shayboniylar-Boburiylar, Qo'qon-Xitoy munosabatlari. Markaziy Osiyoning jahon bozoridan uzilib qolishi va uning oqibatlari.</p> <p>Xonliklar va Rossiya o'rtasidagi elchilik munosabatlari. Cherkasskiy, Buxgolts, Beneveni, Xoxlov elchiliklari va ulardan ko'zlangan geosiyosiy maqsadlar.</p> <p>Ma'rifatparvarlik harakati. Ogohiy "Qasidai nasihat" asari. A.Donishning "Tarixiy risola" asari. Rus istildosi. Jadidchilik harakatining g'oyaviy-siyosiy yo'li.</p>	2
8	<p>Mavzu: "Katta o'yin" kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich)</p> <p>O'rta Osiyoda Angliya va Rossiya manfaatlari doirasining to'qnashuvi va uning asosiy sabblari.</p> <p>Ingliz ekspeditsiyalari: Murkford va A.Byorns elchiligi. 1839 yilgi Angliya-Afg'oniston urushi. Ruslarning 1839 yilgi Xivaga yurishi. Rossiya tomonidan Raim va Kopal qal'alarining barpo etilishi. Hirotda inglizlar qarorgohi tashkil etilishi. Roulson elchiligi. O'rta Osiyodagi manfaatlar doirasini belgilashda Angliya-Rossiya bitimi.</p>	2
9	<p>Mavzu: Yangi ming yillikda G'arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar</p>	2

	<p>Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi: a'zolari, maydoni va aholisi. Integratsiyaning kengayish tarixi. EI hayotidagi muhim voqealar. Mastrixt bitimlari. EI ning siyosiy istiqbollari. EI ning huquqiy asoslari. Ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlar. Ijtimoiy-iqtisodiy, energetik muammolar. EI xalqaro munosabatlar tizimida. EI ning Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari. Ukrain inqirozi va uning EI ta'siri. SHimoliy Afrika va YAqin SHarqda olib borilayotgan siyosatining mohiyati. O'zbekistan va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichda.</p>	
10	<p>Mavzu: Yangi ming yillikda Rossiya</p> <p>SSSR parchalanishining dunyoning siyosiy xaritasiga va kuchlar balansiga keskin ta'siri. Mustabit tizimdan yangi mustaqil davlatlarga qolgan og'ir meros. Rossiya-AQSH munosabatlari. Rossiya va NATO munosabatlari. NATOning SHarqqa tomon kengayishi. Potsdam konferensiyasi bitimlarining barbod bo'lishi. Kaliningrad masalasi. Kosovo va Abxaziya masalasi. Rossiya tashqi munosabatlari tizimida Osiyo tomon burilish. Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.</p> <p>SHarqiy Yevropa, Kavkaz, YAqin SHarq masalasidagi kelishmovchiliklar. Rossiya tashqi siyosatida SHXT va MDX ning roli. Rossiya va Markaziy Osiyoning tutgan o'rni. O'zbekistan va Rossiya o'rtasidagi strategik hamkorlik masalalari.</p>	2
11	<p>Mavzu: Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli</p> <p>AQSH tashqi munosabatlarining rivojlanish tarixi. Jahon siyosatida etakchilik uchun kurash: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va YUng rejalari, Lend-Liz haqidagi hujjat, Marshal rejasi, Trumen doktrinasi, NATO, SEATO. Kuch ishlatish siyosati va uning barbod bo'lishi. "N500-75" dasturining mohiyati. Evrosiyo geostrategiyasi. AQSH geosiyosatida Rossiya.</p> <p>YAqin SHarq masalasi. Kemp-Devid bitami. Arab mamlakatlarining milliy birligiga qarshi kurash vositasi. AQSH ning O'rta Osiyo, Kavkaz va Hinddagi manfaatlari. AQSHning Xitoydagi geosiyosiy manfaatlari. AQSH-YAponiya munosabatlari. O'zbekistan va AQSH o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik masalalari.</p>	2
12	<p>Mavzu: Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati</p> <p>Xitoy-Rossiya, Xitoy-Rarbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlarini rivojlanish tarixi. Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari. Xitoy-SSSR-G'arbiy munosabatlarilagi mafkuraviy kelishmovchilik. Xitoyning hal etilmagan hududiy muammolari. Demografik vaziyat. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari. "Katta Xitoy" integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen</p>	2

	(Makao), Singapur). Xitoy geosiyosatining mohiyati. Mamlakatdagi milliy muammolar. O‘zbekistan va Xitoy o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari	
13	<p>Mavzu: Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti</p> <p>Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan mavqeidagi nomutanosibliklar. Rossiya-Yaponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan - Kurill muammosi. Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili-Portsmut, Potsdam, YAlta bitimlari.</p> <p>Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari. Tashqi siyosatda AQSH mavqeining ortishi. Havfsizlik muammolari. Tabiiy-iqtisodiy va energetik muammolari. Yaponiya iqtisodiyotida Kuril zahiralari bo‘lgan talab. Orollarning Rossiya iqtisodiyoti va harbiy - geosiyosiy manfaatlarida tutgan o‘rni. Yaponiya - Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi: 1) SHimoliy hudud masalasi; 2) iqtisodiy masalalar; 3) siyosiy, harbiy-geosiyosiy. Yaponiya-MDH mamlakatlari o‘rtasida iqtisodiy munosabatlar. O‘zbekistan va Yaponiya o‘rtasidagi strategik hamkorlik masalalari</p>	2
14	<p>Mavzu: Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar</p> <p>O‘zbekiston tashqi siyosatida Harakatlar strategiyasi va Taaraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yo‘nalishlarning tutgan o‘rni. Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar: suv resurslaridan foydalanish; atrof-muxit degradatsiyasi, millatlararo to‘qnashuvlar, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, demografik muammolar.</p> <p>Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatning namoyon bo‘lish xususiyatlari. Suvning tanqisligi va sho‘rlanganligi. Suv muammosining siyosiy tus olishi.</p> <p>Ittifoqdan qolgan og‘ir meros. Milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlari: Farg‘ona va O‘sh voqealari. O‘zbekistonda milliy siyosatning asosiy tamoyillari.</p> <p>Afg‘onistan - Markaziy Osiyo xavfsizligiga asosiy tahdid. Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta‘minlashda JHSHT (ODKB) ning tutgan o‘rni. Integratsiya – yuzaga kelgan muammolar echimining asosiy omili sifatida.</p>	1
15	<p>Mavzu: Yangi “Katta o‘yin” kontsepsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati</p> <p>“YAngi kata uyin” konsepsiyasi mohiyati, ob‘ekti. YAqin SHarqdagi vaziyat. Suriya inqirozi va uni hal etishga bo‘lgan yondashuvlar. Ukraina inqirozi, uning milliy ma‘nfaatlarga zidligi. Inqirozning xalqaro munosabatlarga ta‘siri.</p> <p>Markaziy Osiyo yangi siyosiy munosabatlar tizimida. Regionning</p>	1

	tabiiy-geografik imkoniyatlari. Rossiya-Eron munosabatlari yangi bosqichda. Kaspiy muammosi. Kaspiy-Fors qo'ltig'i. Rossiya-Turkiya munosabatlari. O'rta SHarqda o'z ta'sir doirasini belgilashda tomonlarning imkoniyatlari. Iroq - Rossiya munosabatlari. Afg'oniston fojeasi. O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari.	
16	<p>Mavzu: O'zbekiston va SHHT geosiyosiy istiqbollari</p> <p>SHHT ning tashkil etilishi ob'ektiv zaruriyat sifatida. Tashkilotning mintaq va jahon siyosatini belgilashdagi ahamiyati. SHXT ning iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati. SHXT ning mintaq xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati. SHXT va Osiyo integratsiyasi masalalari. SHHT vr AQSH ning geosiyosiy manfaatlari.</p> <p>SHHT ning Toshkent sammiti. Tashkilotning kengayishi. SHXTning kelgusidagi maqomi bilan bog'liq muammolar. O'zbekistan va SHHT o'rtasidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlari. A'zo mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy, savdo, investitsiya, xavfsizlikni ta'minlash sohalarida aloqalarini mustahkamlashda SHHT ning imkoniyatlari.</p>	1
17	<p>Mavzu: Mamalakatimizda geosiyosiy bilimlar rivojida</p> <p>Sh. Mirziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati</p> <p>YAngi ming yillik arafasida o'z echimini topmayotgan muammolar. Endilikda xavfsizlikni qanday saqlab qolish mumkin? Barqarorlikni qanday ta'minlash darkor? Taraqqiy etish nimalar hisobiga amalga oshirilishi mumkin. Muammoga yondashuv uslublari: tarixiylik va mantiqiylik, izchillik, makon va zamon va boshqalar.</p> <p>Insoniyatga xavf solayotgan tahdidlar. Mintaqaviy mojarolarning mohiyati va O'zbekistonning geosiy manfaatlariga zidligi. G'oyaviy va etnik asosdagi tahdidlar va ularning echimi bilan bog'liq taklif va xulosalar.</p> <p>Barqarorlikni ta'minlashda ma'naviy qadriyatlar, milliy o'zlikni anglash, davlatning mudofaa qobiliyatining mustahkamligi va bu boradagi institutsional islohotlarning o'rni va ahamiyati.</p> <p>SH.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.</p>	1
	Jami:	30

VII. Seminar mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. "Geosiyosat asoslari" fanining predmeti, ob'yekti, maqsad va vazifalari.
2. "Geosiyosat asoslari"ning kategoriyalari, qonunlari, metodlari va funktsiyalari.
3. Mumtoz geosiyosatning asosiy g'oyalari va tamoyillari.

4. Geosiyosiy oqimlar va maktablar.
5. Yangi davr geosiyosiy nazariyalari va maktablari.
6. Turkiston hududida vujudga kelgan dastlabki geosiyosiy bilimlar va harakatlar.
7. XVI-XIX asrlarda vujudga kelgan geosiyosiy bilimlar va harakatlar.
8. “Katta o’yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati(1-bosqich).
9. Yangi ming yillikda G’arbiy Yevropadagi siyosiy jarayonlar.
10. Yangi ming yillikda Rossiya.
11. Geosiyosiy munosabatlar tizimida AQSHning roli.
12. Xitoyning geostrategik siyosati va uning mohiyati.
13. Geosiyosat asoslari va Yaponiyaning ijtimoiy taraqqiyoti.
14. Yangi ming yillikda Markaziy Osiyo mintqasidagi geosiyosiy jarayonlar.
15. Yangi “Katta o’yin” kontseptsiyasi va uning geosiyosiy mohiyati.
16. O’zbekiston va ShHT geosiyosiy istiqbollari.
17. Mamalakatimizda geosiy bilimlar rivojida Sh.Mirziyoyev asarlarining nazariy-metodologik ahamiyati.

VIII. Mustaqil ta’lim va mustaqil ishlar

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta-mahsus ta’lim vazirligining 2009 yil 22 may 286-sonli “Talaba Mustaqil ishini tashkil etish” to’g’risidagi buyrug’iga ko’ra oliy ta’lim muassasalari talabalarida muayyan o’quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish, kerakli ma’lumotlarni izlab topish va taqlil qilishga o’rgatish hamda shu asosda mas’uliyatli echimlar qabul qilish ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, shuningdek, barcha bakalavriat ta’lim yo’nalishlari va magistratura mutaxassisliklari davlat ta’lim standartlarida ko’zda tutilgan talaba mustaqil ishi uchun belgilangan o’quvyuklamani to’liq bajarish va ilmiy-uslubiy jihatdan ta’minlash vazifasi amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishini tashkil yetishda ushbu fanning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o’zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan qolda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o’quv adabiyotlari yordamida mustaqil o’zlashtirish;
- berilgan mavzu bo’yicha axborot (referat) tayyorlash;
- seminar mashg’ulotlarga tayyorgarlik ko’rish;
- kurs ishi (loyihasi)ni bajarish;
- malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llash, dars ishlanmalarini tayyorlash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;
- ilmiy mahola, anjumanlarga ma’ruza tezislarini tayyorlash va x.k.

Mustaqil ishga mo’ljallangan topshiriqlar (mavzular), ma’ruzalar mavzulari, seminar mashg’ulotlari mavzulari va kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlarni bajarishga haratilishi tavsiya yetiladi.

Fan xususiyatidan kelib chiqqan qolda talabalarga mustaqil ish uchun boshqa shakllardagi vazifalar ham topshirilishi mumkin. Talabalarga qaysi turdagi topshiriqlarni berish lozimligi kafedra tomonidan belgilanadi.

Topshiriqlar puxta o'ylab chiqilgan va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarning auditoriya mashg'ulotlarida olgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va to'ldirishga xizmat qilishi kerak.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajarish muddati	Xajmi soatda
4-semestr				
1	SH.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash masalalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	1 – hafta	2
2	“Geosiyosat asoslari” fan va siyosiy amaliyot sifatida.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
3	“Geosiyosat asoslari” tushunchasi va uning asosiy aspektlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
4	“Geosiyosat asoslari» ning asosiy manbalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2 – hafta	2
5	Geosiyosatning shakllanishidagi ilmiy yondashuvlar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
6	F. Ratselning “Siyosiy geografiya” asarida davlat va borliq masalalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni	3 – hafta	2

		bajarish		
7	R. CHellen ta'limotida davlatning asosiy fizik-geografik belgilari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
8	Xartlend nazariyasi va "Katta o'yin" konsepsiyasining ishlab chiqilishi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4 – hafta	2
9	K.Xausxofer va F.Naumann konsepsiyalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
10	A.Mexen tomonidan dengiz kuchlarining qudrati (ishlab chiqarish, savdo, mustamlakalar bosib olish) maxsus ta'limot sifatida ishlab chiqilishi. Spikmen talimoti va unda davlat qudratini aniqlab beruvchi omillar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
11	Rossiyadagi geosiyosiy maktablar va oqimlar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	5-hafta	2
12	Yevrosiyo harakatining tarixiy ildizlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
13	Farb va SHarq munosabatlarida Markaziy Osiyo mintaqasi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	5-hafta	2
14	Buyuk Ipak yo'li. Kushon. Qang'-SHimoliy savdo yo'li.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
15	Beruniyning "Hindiston" asarida geografik omillar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
16	Markaziy Osiyoda yangi ming yillik arafasida o'z	Adabiyotlardan konspekt qilish.	6-hafta	2

	echimini topmayotgan muammolar.	Individual topshiriqlarni bajarish		
17	Ko'p qutbli dunyoning tashkil topish jarayonlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
18	Rossiya-AQSH munosabatlari. Strategik manfaat va geosiyosiy yondashuvlar zidligi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	7-hafta	2
19	Rossiya-Xitoy munosabatlari ob'ektiv zaruriyat sifatida.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
20	AQSH ning jahon siyosatida etakchilik uchun kurashi: Monro doktrinasi, Xey doktrinasi, Vilsonning tinchilik dasturi, Daues va YUng rejaliri, Lend-Liz haqidagi hujjat.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
21	Evrosiyo geostrategiyasi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		8-hafta
22	Xitoy-Rossiya, Xitoy-G'arbiy Yevropa, Xitoy-AQSH munosabatlariniig rivojlanish tarixi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2	
23	Xitoy iqtisodiy taraqqiyotining spetsifik xususiyatlari. Mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	9-hafta	2
24	"Katta Xitoy" integratsiyasi - Xitoy, Tayvan, Syangan, Aomen (Makao), Singapur).	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
25	Xitoy geosiyosatining mohiyati. Mamlakatdagi milliy muammolar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
26	Yaponiyaning jahon iqtisodiyoti va siyosiy maydonidagi tutgan	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni	10-hafta	2

	mavqeidagi nomutanosibliklar.	bajarish		
27	Rossiya-Yaponiya munosabatlarining rivojlanish tarixidan-Kuril muammosi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
28	Rossiya-Yaponiya munosabatlarida “Uchinchi kuch” omili - Portsmut, Potsdam, Yalta bitimlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	11-hafta	2
29	Yaponiya-Rossiya munosabatlarining yangi bosqichda rivojlanishi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
30	Markaziy Osiyoda iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, transport-kommunikatsiyaviy, etnik, mavkuraviy muammolar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
31	Markaziy Osiyo hududining tabiiy-geografik, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va imkoniyatlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	12-hafta	2
32	MDH, EIH, GUAM faoliyatidagi ziddiyatlar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
33	Atlantizm g‘oyalarini amalga oshishida Kollingz dasturi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	13-hafta	2
34	Markaziy Osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
35	Itgifoqdan qolgan og‘ir meros: milliy-hududiy chegaralash va uning oqibatlarini.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		
36	O‘zbekistonda milliy siyosatning asosiy tamoyillari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	14-hafta	2
37	Afg‘oniston - MO	Adabiyotlardan		2

	xavfsizligiga asosiy tahdid. Integratsiya – mavjud muammolar echimining asosiy omili sifatida.	konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		
38	Markaziy Osiyoning joylashgan oʻrni, tabiati, geografik va demografik imkoniyatlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	15-hafta	
39	SHHT ning mintaqa xavfsizligini taʼminlashdagi ahamiyati. SHHT va Osiyo integratsiyasi masalalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish		2
40	Oʻzbekistonning SHHT dagi iqtisodiy va xavfsizlikni taʼmin etish bobidagi manfaatlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	16-hafta	2
Jami:				76

Dasturning informatsion uslubiy taʼminoti

Mazkur fanni oʻqitish jarayonida taʼlimning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qoʻllash nazarda tutilgan:

- *zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsiya va elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalanilgan holda oʻtkaziladi;*
- *amaliy mashgʻulotlarda aqliy xujum, guruhli fikrlash, “ish oʻyini” va boshqa pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi;*
- *amaliy mashgʻulotlarida kichik guruhlar musobaqalari, guruhli fikrlash pedagogik texnologiyalarini qoʻllash nazarda tutiladi.*

“Geosiyosat asoslari” fanidan talabalar bilimni reyting tizimi asosida baholash mezonlari

Ushbu talabalar bilimni nazorat qilish va baholash tizimi Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirining 2018 yil 9 avgustdagi 19-2018-sonli “Oliy taʼlim muassasalarida talabalar bilimni nazorat qilish va baholash tizimi toʻgʻrisidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrugʻi hamda shu buyruqqa asosan ishlab chiqilgan, Namangan davlat universitetining 2018 yil 10-oktyabrdagi 3-sonli Kengashida muhokama qilingan va maʼqullangan Namangan davlat universitetida talabalar bilimni nazorat qilish va baholash tizimi boʻyicha YOʻRIQNOMA asosida ishlab chiqildi.

Fan oʻqituvchisi tomonidan birinchi mashgʻulotda Yoʻriqnoma talablari hamda nazorat turlari, soni, shakli va talabalar bilimni baholash mezonlari bilan tanishtiriladi.

Nazorat turlari:

Talabalar bilimini nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Oraliq nazorat semestr davomida ishchi fan dasturining tegishli bo'limi tugagandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikmalarini baholash maqsadida o'quv mashg'ulotlari davomida hamda mashg'ulotlardan keyin o'tkaziladi.

Talabalar mashg'ulotlardagi faolligi fan o'qituvchisi tomonidan baholab boriladi. Seminar mashg'ulotlarida talabalar ishchi fan dasturida belgilangan mavzularning kamida 50 foizini o'zlashtirishlari va baholanishlari shart. Talabalarning mashg'ulotlarda olgan baholari barchasi qo'shiladi va olinishi shart bo'lgan baholar soniga bo'lgan holda o'rtacha baho keltirib chiqariladi.

Mashg'ulotlar jarayonida talabalar mustaqil ta'limiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda talaba belgilangan TBBM asosida baholab boriladi.

Oraliq nazorat fan o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan va kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan test shaklida semestr davomida bir marta o'tkaziladi. Test TBBM asosida baholanadi.

Talabani yakuniy nazoratga kiritilishi o'quv mashg'ulotlari (seminar mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim, ma'ruza mashg'ulotlari yakunida olinadigan oraliq nazoratning test shakli)da olgan ballari asosida amalga oshiriladi. Bunda talabaning olgan barcha baholari umumshtiriladi va o'rtacha baho keltirib chiqariladi.

Talabaning yakuniy nazorat turigacha bo'lgan o'rtacha bahosi quyidagicha aniqlanadi:

$$O'B = \frac{MO'B}{3}$$

bu yerda: O'B- semestrda talabalarning olgan o'rtacha bahosi;

MO'B – mashg'ulotlarda to'plagan o'rtacha bahosi;

MTB – mustaqil ta'limdan olgan bahosi;

ONB – oraliq nazorat turining test shaklida olgan bahosi.

3 – mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim va oraliq nazorat shakllari

Agar talabaning o'rtacha bahosi 3 bahoga yetmasa yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turi semestr yakunida talabaning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Yakuniy nazorat turini o'tkazish shakli Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi tomonidan belgilanadi va ishlab chiqish uchun fakul'tet dekaniga taqdim etiladi.

Nazorat turlari bo'yicha materiallar 6 oy mobaynida saqlanadi.

Talabalar bilimini baholash mezonini (TBBM):

Baho	Talabalarning bilim darajasi
5 – “A’lo”	Talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo’llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo’yicha tasavvurga ega deb topilgandayu
4 – “Yaxshi”	Talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo’llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo’yicha tasavvurga ega deb topilganda.
3 – “Qoniqarli”	Talaba olgan bilimni amalda qo’llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo’yicha tasavvurga ega deb topilganda.
2 – “Qoniqarsiz”	Talaba fan dasturini o’zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo’yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

Talabala bilimni baholash:

Talabalar bilimni baholash 5 baholik tizimda amalga oshiriladi. Bunda 5, 4 va 3 baholar nazorat turlariga kirish yoki talabalarga stipendiya tayinlash va kursdan-kursga ko’chirish uchun asos bo’lsa, 0, 1 va 2 baholar nazorat turlariga kirish uchun yetarli bo’lmaydi va belgilangan muddatlarda talaba fandan qayta topshira olmasa akademik qarzdor hisoblanadi.

Oraliq nazorat turini o’tkazish va mazkur nazorat turi bo’yicha talabaning bilimni baholash tegishli fan bo’yicha o’quv mashg’ulotlarini olib borgan professor-o’qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Oraliq nazorat ballari yakuniy nazorat o’tkaziladigan muddatdan kamida bir hafta muddatda umumlashtirilishi va talabalarga fan o’qituvchisi tomonidan yetkazilishi shart.

Yakuniy nazorat turini o’tkazish va mazkur nazorat turi bo’yicha talabaning bilimni baholash o’quv mashg’ulotlarini olib bormagan professor-o’qituvchi tomonidan yoki markazlashgan holda axborot kommunikasiya texnologiyalarini qo’llagan holda amalga oshirilishi mumkin. Kafedra mudiri yillik yuklamadagi fanlar bo’yicha yukuniy nazoratlarni o’tkazadigan professor-o’qituvchilar ro’yxatini shakllantiradi va ro’yxatni fakultet dekaniga tasdiqlatadi. Agar belgilangan fan bo’yicha mashg’ulot o’tgan professor-o’qituvchi(lar)dan boshqa fan bo’yicha mutaxassis bo’lmagan hollarda, tegishli kafedra mudiri o’quv yilining boshida fakultet dekaniga mutaxassis bilan ta’minlash yuzasidan yozma murojaat qiladi. Ushbu holatlarda fakultet dekani mutaxassis yetishmaydigan fan(lar) bo’yicha mutaxassis topish uchun bevosita mas’ul hisoblanadi.

Tegishli fan bo’yicha o’quv mashg’ulotlarini olib borgan professor-o’qituvchi yakuniy nazorat turini o’tkazishda ishtirok etmaydi.

Talaba tegishli fan bo’yicha yakuniy nazorat turi o’tkaziladigan muddatga qadar oraliq nazorat turini topshirgan bo’lishlari shart.

Oraliq nazorat turini topshirmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba yakuniy nazorat turiga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turiga kirmagan yoki kiritilmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba akademik qarzdor hisoblanadi.

Talaba uzrli sabablarga ko'ra oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turiga kirmagan taqdirda ushbu talabaga tegishli nazorat turini qayta topshirishga fakultet dekanining farmoyishi asosida ruxsat beriladi.

Talabaga oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini qayta topshirish uchun berilgan muddat davomida talaba tomonidan qayta topshirishlar soni 2 martadan ko'p bo'lmasligi kerak.

Talaba oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini birinchi marta qayta topshirishdan o'ta olmagan taqdirda, fakultet dekani tomonidan komissiya tuziladi. Komissiya tarkibi tegishli fan bo'yicha professor-o'qituvchi va soha mutaxassislari orasidan shakllantiriladi.

Ikkinchi marta oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini o'tkazish va talabani baholash mazkur komissiya tomonidan amalga oshiriladi.

Baholash natijasidan norozi bo'lgan talabalar fakultet dekani tomonidan tashkil etiladigan Apellyasiya komissiyasiga apellyasiya berish huquqiga ega.

Apellyasiya komissiyasi tarkibiga talabani baholashda ishtirok etmagan tegishli fan professor-o'qituvchilari orasidan komissiya raisi va kamida to'rt nafar a'zo kiritiladi.

Talaba baholash natijasidan norozi bo'lgan taqdirda, baholash natijasi e'lon qilingan vaqtdan boshlab 24 soat davomida apellyasiya berishi mumkin. Talaba tomonidan berilgan apellyasiya Apellyasiya komissiyasi tomonidan 2 kun ichida ko'rib chiqilishi lozim.

Talabaning apellyasiyasini ko'rib chiqishda talaba ishtirok etish huquqiga ega.

Apellyasiya komissiyasi talabaning apellyasiyasini ko'rib chiqib, uning natijasi bo'yicha tegishli qaror qabul qiladi. Qarorda talabaning tegishli fanni o'zlashtirgani yoki o'zlashtira olmaganini ko'rsatiladi. Apellyasiya komissiyasi tegishli qarorni fakultet dekani va talabaga yetkazilishini ta'minlaydi.

Baholash natijalarini qayd etish:

Talabalar bilimini baholash o'quv mashg'ulotlarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan Talabalarning fanlarni o'zlashtirishini hisobga olish jurnalida qayd etib boriladi.

Professor-o'qituvchi qo'shimcha ravishda talabalar bilimini baholashni elektron tizimda ham yuritishi mumkin.

Nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "3" (qoniqarli) yoki "4" (yaxshi) yoxud "5" (a'lo) baho bilan baholanganda, nazorat turini qayta topshirishga yo'l qo'yilmaydi.

Talaba nazorat turi o'tkazilgan vaqtda uzrli sabablarsiz qatnashmagan hollarda Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yiladi. Agar talaba sababsiz yoki uzrli sabab bilan mashg'ulotlarga qatnashmasa, unga yo'q (y yoki nb) qo'yiladi. Uzrli

sabablarga kasallik, uylanish va turmushga chiqish, yaqinlarini olamdan o'tishi, boshqa joylarga rejalashtirilgan safar va shunga o'xshash omillar kiritiladi.

Yakuniy nazorat turi bo'yicha talabanning bilimi "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan yoki Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yilgan hollarda ushbu baho yoki belgi talabanning baholash daftariga yozilmaydi.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Жуманиёзов Х. С, Нигманова У. Б. Геосиёсат асослари (услугий кўлланма). - Т.: - 2017 йил.
2. Жуманиёзов Х.С. Нигманова У.Б. Глобаллашув асослари. Ўқув кўлланма. Т.- 2020.
3. Жуманиёзов Х.С., Расулова А.М. Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Ўқув кўлланма. Т.:- 2019.
4. Исаев Б. А. Геополитика: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с: ил. - (Серия «Учебное пособие»), ИСБН 5-469-00651-4.
5. Тихонравов Е.В. Геополитика: Учебное пособие. - М.:ИНФРА-М, 2000. -269 с.

Кўшимча адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2018.
2. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.-488 б.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-jild. – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 512 б.
5. Мирзиёев Ш. М. “Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади” 3-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2019. - 400 б.
6. Мирзиёев Ш. М. “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”. 4-жилд. - Т.: “Ўзбекистон”, 2020. - 452 б.
7. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.- 464 б.
8. Гаджиев К. Е. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997.
9. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социологические исследования. 1998. 2. С. 12-25.
10. Гумилев Л. Н. Этногенез и Биосфера Земли. Фонд «Мир Л.Н.
11. Гумилева). - М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997.\
12. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. — М.; ЭКОПРОС, 1993
13. Давидова Р.И. Кочкина В.Г. Основы геополитики. Н.Новгород, 2001 г.
14. Данилевский Н. Россия и Европа. // «Классика геополитики, XIX век». - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.
15. Данилевский Н. Й. Россия и Европа. - СПб.: Глагол, 1995.
16. Дугин А. Основы геополитики. - М.: «Арктогея», 2000.
17. Хужанов Б. А. Геосиёсат ва мафкуравий жараёнлар. Т.: СТИБОМ, 20. 2002.

Ахборот манбалари:

1. <http://www.lex.uz>
2. <http://www.senat.uz>
3. <http://www.gov.uz>
4. <http://www.mtdp.uz>
5. <http://www.parliament.uz>
6. <http://www.ziyonet.uz>

“Geosiyosat asoslari” fanidan tarqatma materiallar:

1-mavzu nazorat savollari

1. Siz «Geosiyosat» tushunchasining mohiyatini qanday tushunasiz?
2. Geosiyosatning bahs mavzusi nimada?
3. Geosiyosat qanday fanlar negizida vujudga kelgan?
4. Geosiyosatning ta’riflab bering?
5. Xartland va Rimland tushunchalarini izohlang.
6. Evroosiyo tushunchasining geografik va geosiyosiy mohiyati qanday farqlanadi?

2-mavzu nazorat savollari.

1. Kontinentalchilikning atlantizmdan asosiy farqi nimada?
2. Nemis geosiyosatida asosiy g’oya nimaga qaratiladi?
3. “Istilo qonuni”ni yaratishdan maqsad nima bo‘lgan?
4. Fransuz geosiyosatida qanday xususiyatlar ustuvorlik kasb etadi?
5. Nemis geosiyosati va Fransuz geosiyosatida qanday farqlar mavjud?

3-mavzu nazorat savollari.

1. Tarixning jo‘g‘rofiy o‘qi qaysi mintaqalarni kesib o‘tgan?
2. X.Makkinder Xartlend va Rimlend tushunchalariga qanday izoh bergan?
3. X.Makkinderning Rossiyaga nisbatan fikrlari qanday bo‘lgan?
4. Evroosiyoning istiqboli xususida X.Makkinder qanday fikrlarni o‘rtaga tashlagan?
5. Evroosiyodagi qanday zamonaviy loyihalar X.Makkinderning fikrlariga mos keladi va nega?

4-mavzu nazorat savollari

1. Atlantizm qanday maqsadga xizmat qiladi?
2. Yevropatlantizmga xizmat qiluvchi qanday institutlar mavjud?
3. Zamonaviy atlantizm va mumtoz atlantizm o‘rtasida qanday farq bor?
4. Yevropa va Amerika o‘rtasida qanday strategik ziddiyat mavjud?
5. Amerikaning Yevropada ta’sirini susaytirish uchun qanday loyihalar amalga oshirilgan?
6. Yevropa va Rossiya o‘rtasida AQSHga qarshi hamkorlik bo‘lishi mumkinmi?

5-mavzu nazorat savollari

1. “Sovuq urush” qanday asosda yuzaga keldi?
2. “Sovuq urush”ning asosiy ishtirokchilari kimlar?

3. Nega jahon miqyosida geosiyosiy qarama qarshilik aynan “Sovuq urush” shaklida davom etdi?
4. Sharqiy va G‘arbiy blok tarafdorlari qanday g‘oya asosida birlashishdi?
5. Sho‘ro tizimi parchalanishini G‘arbiy blokning geosiyosati natijasi deyish mumkinmi?

6-mavzu nazorat savollari.

1. Mondializmning mohiyati va asosiy qoidalari nima?
2. Kelishuvchilik nazariyasi qanday vujudga kelgan?
3. “Konvergensiya” kim tomonidan taklif etilgan va kimga xizmat qiladi?
4. “Geoiqtisodiyot” qanday majmua?
5. “Yangi o‘nglar” qanday geosiyosatni aks ettiradi?

7-mavzu nazorat savollari.

1. Evroosiyochilikning asosiy mohiyati nima?
2. Bu oqimning vujudga kelishining kanday sabablari bor?
3. Neoevroosiyochilikning nazariy asosi kimning g‘oyalari tayanadi?
4. A.Duginning neoyovroosiyochilik g‘oyalari nega tanqidga uchradi?
5. Markaziy Osiyoning geosiyosiy holatiga baho bering?

8-mavzu nazorat savollari.

1. MDH hududidagi geosiyosatning vujudga kelish sabablari qanday?
2. MDH olimlari qaysi geosiyosiy oqim tarafdori bo‘lishgan?
3. MDH hududidagi geosiyosiy izlanishlar qanday umumiylik bor?
4. K.E.Sorokinni qiziqtirgan eng muhim masala nima?
5. Gumilyov va P.Savitskiy ta’limotlarini izohlab bering?

9-mavzu nazorat savollari

1. Markaziy Osiyoning dunyo geosiyosatidagi ahamiyati qanday?
2. Markaziy Osiyodagi geosiyosiy vaziyat qanday omillarga bog‘liq?
3. Mintaqadagi geosiyosiy mavhumlikka izoh bering.
4. Evroosiyo strategik muvozanatida Markaziy Osiyoning o‘rni qanday?

10-mavzu nazorat savollari

1. Markaziy Osiyoning ustun va zaif geosiyosiy omillari nimalardan iborat?
2. Markaziy Osiyoning demografik ko‘rsatkichlari qanday?
3. Demografik ko‘rsatkichlar geosiyosiy omil bo‘lishi mumkinmi?
4. Markaziy Osiyo demografiyasi uning geosiyosiy mavqeiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
5. Mintaqaning geosiyosiy parametrlari qanday o‘lchanadi?

11-mavzu nazorat savollari

1. Markaziy Osiyodagi geosiyosiy jarayonlarning etno–hududiy jihatlari nimalardan iborat?
2. Markaziy Osiyo xalqlarining asosiy qismini kimlar tashkil etadi?
3. Mintaqadagi etno-hududiy vaziyat qanday?
4. Markaziy Osiyo nega etno hududiy nuqtai nazardan xatarli hudud hisoblanadi?
5. Qanday omillar etno hududiy xavf xatarlarni vujudga keltirgan?

12-mavzu nazorat savollari

1. Geosiyosiy jarayonlarning mintaqaviy jihatlari qanday?
2. Rossiya nega muntazam tajovuzkor geosiyosat yuritishga majbur bo‘lmoqda?
3. Rossiyaning MDH davlatlari manfaatlariga mos ravishda tashqi siyosat olib borishiga ta’sir qiluvchi ikki xil omil mavjud bular qaysilar?
4. Rossiyaning qaysi mintaqalarida geosiyosiy muammolar mavjud?
5. Rossiyaning SHarqiy mintaqalarida qanday geosiyosiy muammo mavjud?

13-mavzu nazorat savollari

1. MDHdagi geosiyosiy jarayonlarning tashqi omillari nimalardan iborat?
2. MDHdagi geosiyosiy jarayonlarning ichki omillari nimalardan iborat?
3. “O‘q hudud” tushunchasiga izoh bering.
4. Afg‘oniston omili to‘g‘risida O‘zbekiston Prezidentining fikrlarini izohlab bering.

14-mavzu nazorat savollar

1. MDH hududidagi geosiyosiy jarayonlarning institutsional omillari nimalardan iborat?
2. Evroosiyo strategik muvozanatida tashqi omil sifatida e’tirof etilishi zarur bo‘lgan tuzilma qanday nomlanadi?
3. “Bufer” tushunchasiga izoh bering?
4. SHHT paydo bo‘lishi mintaqa taraqqiyoti uchun nima berdi?

1 – guruh topshirig‘i

- 1-bosqich. Geosiyosat va strategik muvozanat kitobini o‘qing 10 daqiqa.
- 2-bosqich. Guruhda muhokama qiling 5 daqiqa.
- 3-bosqich. Taqdimot varag‘ini to‘ldiring (organayzer yordamida) 10 daqiqa
- 4-bosqich. Taqdimot bilan chiqish 5 daqiqa
- 5-bosqich. Boshqa guruhlarining taqdimotini baholash.

Guruxlar	Baxolashning ko‘rsatkich va mezonlari				
	Javob mazmuni	Taqdimot varog‘ining to‘ldirish sifati	Guruh faolligi	Reglamentga amal qilish	Jami ballar
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

2 – guruh topshirig‘i

- 1-bosqich. Geosiyosat va strategik muvozanat kitobini o‘qing 10 daqiqa.
- 2-bosqich. Guruhda muhokama qiling 5 daqiqa.
- 3-bosqich. Taqdimot varag‘ini to‘ldiring (organayzer yordamida) 10 daqiqa
- 4-bosqich. Taqdimot bilan chiqish 5 daqiqa
- 5-bosqich. Boshqa guruhlarining taqdimotini baholash.

Guruxlar	Baxolashning ko‘rsatkich va mezonlari				
	Javob mazmuni	Taqdimot varog‘ining to‘ldirish sifati	Guruh faolligi	Reglamentga amal qilish	Jami ballar
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

3 – guruh topshirig‘i

- 1-bosqich. Geosiyosat va strategik muvozanat kitobini o‘qing 10 daqiqa.
- 2-bosqich. Guruhda muhokama qiling 5 daqiqa.
- 3-bosqich. Taqdimot varag‘ini to‘ldiring (organayzer yordamida) 10 daqiqa
- 4-bosqich. Taqdimot bilan chiqish 5 daqiqa

5-bosqich. Boshqa guruhlarning taqdimotini baholash.

Guruxlar	Baxolashning ko'rsatkich va mezonlari				
	Javob mazmuni	Taqdimot varog'ining to'ldirish sifati	Gurux faolligi	Reglamentga amal qilish	Jami ballar
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

4 – guruh topshirig'i

1-bosqich. “Geosiyosat”ga doir jurnaldan bitta maqola bo'yicha toifali jadval tuzing 10 daqiqa.

2-bosqich. Guruxda muhokama qiling 5 daqiqa.

3-bosqich. Taqdimot varog'ini to'ldiring (organayzer yordamida) 10 daqiqa

4-bosqich. Taqdimot bilan chiqish 5 daqiqa

5-bosqich. Boshqa guruhlarning taqdimotini baxolash.

Guruxlar	Baholashning ko'rsatkich va mezonlari				
	Javob mazmuni	Taqdimot varog'ining to'ldirish sifati	Guruh faolligi	Reglamentga amal qilish	Jami ballar
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

5 – guruh topshirig'i

1-bosqich. “Geosiyosat”ga doir jurnaldan bitta maqola bo'yicha toifali jadval tuzing 10 daqiqa.

2-bosqich. Guruxda muxokama qiling 5 daqiqa.

3-bosqich. Taqdimot varog'ini to'ldiring (organayzer yordamida) 10 daqiqa

4-bosqich. Taqdimot bilan chiqish 5 daqiqa

5-bosqich. Boshqa guruxlarning taqdimotini baxolash.

Masala va mashqlar

I. Keys: Markaziy Osiyodagi geosiyosiy muammolar

O‘quv predmeti: “Geosiyosat asoslari”

Mavzusi: “Markaziy Osiyoning geostrategik salohiyati”

Keysning asosiy maqsadi:

Markaziy Osiyodagi geosiyosiy jarayonlarning ildizlarini ko‘rsatib berish hamda tahlil qilish, ijtimoiy-siyosiy sohadagi muammolarni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish.

O‘quv faoliyatidan kutiladigan natijalar:

- keys mazmuni bilan oldindan tanishib chiqib, tayyorgarlik ko‘rish;
- jamiyat ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti barqarorligi oldida turgan vazifalarini ko‘rsatib berish;
- jamiyat barqarorligi omillarini ko‘rsatib berish;
- taraqqiyotdagi islohotlarning afzalliklarini yoritib berish;
- muammoli vazifalarni echishda nazariy bilimlarini qo‘llash;
- muammoni aniqlab, uni hal qilishda echim topish.

Ushbu keysni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun oldindan talabalar quyidagi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lmoqlari zarur:

Talaba bilishi kerak:

Geosiyosat, tashqi siyosat, barqarorlik, beqarorlik, xalqaro munosabatlar, tashqi siyosat, siyosiy jarayon, iqtisodiy jarayon, modernizatsiya, raqobat.

Talaba amalga oshirishi kerak:

- mavzuni mustaqil o‘rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- g‘oyalarni ilgari suradi;
- ma’lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadi;
- o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lib, mantiqiy xulosa chiqaradi;
- o‘quv ma’lumotlar bilan mustaqil ishlaydi;
- ma’lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi;

Talaba ega bo‘lmog‘i kerak:

- kommunikativ ko‘nikmalarga;
- taqdimot ko‘nikmalariga;
- hamkorlikdagi ishlar ko‘nikmalariga;
- muammoli holatlar tahlil qilish ko‘nikmalariga.

Manbalardan foydalanish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bjezinskiy Velikaya shaxmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategicheskie imperativы. - M., 2000. 256 s. Boden J. Metod legkogo poznaniya istorii. - M., Nauka, 2000. - s. 412
2. Vasilenko I.A. Geopolitika. - M. Logos, 2003. - 204 s.
3. Gadjiev K.S. Vvedenie v geopolitiku. Izd 2, dop. i pererab. M., 2001.
4. Gadjiev K.S. Geopolitika. Moskva. Mejdunarodnyye otnosheniya. 1997. 384 s.
5. Geopolitika: teoriya i praktika // Sb.statey pod red. Pozdnyakova E.A. -M., 1993.-236
6. Jalilov A., Markaziy Osiyoning geosiyosiy mavqei. Maqola. Jamiyat va boshqaruv. 2006 yil. Maxsus son.
7. Jalilov A. Fiasko v Andijane ili effekt bumeranga. Maqola. www.centrasia.org. 23.11.2005.
8. Jalilov A., Ethnic-political aspects of regional stability of Central Asia Maqola Central Asian Affairs. KISI Kz. Jurnal Kazaxstanskogo Instituta strategicheskix issledovaniy pri Prezidente Respubliki Kazaxstan
9. Mir, stabilnost, sotrudnichestvo. Navstrechu Mejdunarodnoy konferensii "Sentralnaya Aziya-zona, svobodnaya ot yadernogo orujiya (Tashkent, 14-16 sentyabrya 1997 g.). Tashkent: MID-IA "Jaxon".
10. Sentralnaya Aziya: po puti bezopasnosti i sotrudnichestva (Materialы Tashkentskogo soveshchaniya-seminara po voprosam bezopasnosti i sotrudnichestva v Sentralnoy Azii, 15-16 sentyabrya, 1995 g.). Tashkent: Uzbekistan, 1995.
11. Stabilnost v Sentralnoy Azii v postkonfliktnyy period. Materialы mejdunarodnoy konferensii (14-15 iyun 2002 g. Tashkent). Sentralnaya Aziya. T., 2003.

Texnologik xususiyatlardan kelib chiqqan holda keysning tavsifnomasi:

Ushbu keysning asosiy manbai kabinetli, lavhasiz bo'lib, vaziyat davriy ketma – ketlikda o'tmishdan bugungi kun tartibida bayon etilgan. Keysning asosiy ob'ekti shaxsga yo'naltirilgandir. Bu tashkiliy institutsional keys bo'lib, ma'lumotlar vaziyatlar va savollar asosida tuzilgan. Hajmi o'rtacha, tizimlashtirilgan bo'lib, treningga mo'ljallangan o'quv mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalar hosil qilishga qaratilgan. Didaktik maqsadlarga ko'ra keys muammolarni taqdim etishga, ularni hal etishga, tahlil qilish va baholashga qaratilgan.

Ushbu keysdan "Geosiyosat asoslari" va "Geosiyosat va ma'naviy tahdidlar" fanlarida foydalanish mumkin.

II. AMALIY VAZIYATNI BOSQICHMA – BOSQICH TAHLIL QILISH VA HAL ETISH BO‘YICHA TALABALARGA USLUBIY KO‘RSATMALAR

2.1. Talabalarga yo‘riqnoma

Ish bosqichlari	Maslahatlar va tavsiyanomalar
1. Keys va uning axborot ta‘minoti bilan tanishish	<p>Avvalo keys bilan tanishing. “geosiyosiy jarayonlar” haqida tushuncha hosil qilish uchun bor bo‘lgan butun axborotni diqqat bilan o‘qib chiqish lozim. O‘qish paytida vaziyatni tahlil qilishga shoshilmang.</p>
2. Berilgan vaziyat bilan tanishish	<p>Ma‘lumotlarni yana bir marotaba diqqat bilan o‘qib chiqing. Siz uchun muhim bo‘lgan satrlarni belgilang. Bir abzatsdan ikkinchi abzatsga o‘tishdan oldin, uni ikki uch marotaba o‘qib mazmuniga kirib boramiz.</p> <p>Keysdagi muhim fikrlarni qalam yordamida ostini chizib qo‘ying. Vaziyat tavsifida berilgan asosiy tushuncha va hayotiy misollarga diqqatingizni jalb qiling. Geosiyosiy jarayonlar nuqtai nazaridan Markaziy Osiyo va O‘zbekistonga bo‘layotgan tahdidlarni sanab o‘ting va qaysisi aniqlashtirilishi lozimligini aniqlang.</p>
3. Muammoli vaziyatni tahlil qilish	<p>Muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida asosiy muammo va kichik muammolarga diqqatingizni jalb qiling.</p> <p>Asosiy muammo: O‘zbekistonga nisbatan geosiyosiy tahdidlar: omillar, muammolar, echimlar.</p> <p>1-muammo. Geosiyosiy tahdidlar taraqqiyotga to‘siq.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Geosiyosiy muammolar mamlakat taraqqiyotiga qanday ta‘sir ko‘rsatadi? 2. Geosiyosiy tahdidlarga qarshi qanday kurashish mumkin? <p>2-muammo. Afg‘onistondagi jarayonlarning Markaziy Osiyoga ta‘siri</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Geografik yaqinlikdan yuzaga keladigan salbiy ta‘sirlar 2. Mafkuraviy, harbiy va narkotrafik muammolar <p>Asosiy muammo nimaga qaratilganini aniqlang. Muammo ostidagi muammolar asosiy muammo bilan qanday o‘zaro bog‘liqligiga izoh bering. Muammoning asosiy mazmunini ajratib oling. Muammoli vaziyatni tahlil qilish – ob‘ektning holatini aniqlang, asosiy qirralariga e‘tibor qarating, muammoli vaziyatning hamma tomonlarini tahlil qiling.</p>

4. Muammoli vaziyatni echish usul va vositalarini tanlash hamda asoslash	Ushbu vaziyatdan chiqib ketish harakatlarni izlab topish maqsadida quyida taqdim etilgan “Muammoli vaziyat” jadvalini to‘ldirishga kirishing. Muammoni echish uchun barcha vaziyatlarni ko‘rib chiqing, muqobil vaziyatni yarating. Muammoning echimini aniq variantlardan tanlab oling, muammoning aniq echimini toping. Jadvalni to‘ldiring. Keys bilan ishlash natijalarini yozma shaklda ilova eting
--	--

2.2. “Muammoli vaziyat” jadvalini to‘ldiring

Muammo	Muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablari	Vaziyatdan chiqib ketish harakatlari
<p>1-muammo. Geosiyosiy tahdidlar taraqqiyotga to‘siq.</p> <p>1. Geosiyosiy muammolar mamlakat taraqqiyotiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?</p> <p>2. Geosiyosiy tahdidlarga qarshi qanday kurashish mumkin?</p>		
<p>2-muammo. Afg‘onistondagi jarayonlarning Markaziy Osiyoga ta’siri</p> <p>1. Geografik yaqinlikdan yuzaga keladigan salbiy ta’sirlar</p> <p>2. Mafkuraviy, harbiy va narkotrafik muammolar</p>		

2.3. Keys bilan ishlash natijalari yozma shaklda ilova etiladi

<p>Кейс учун ёзма иш талаблари</p> <p>1. Иш А4 стандартдаги вароғнинг бир томонида (2-вароғдан ошмаган ҳолда) тезис шаклида ёзилиши керак.</p> <p>2. Ёзма ишни жиҳозлаш тартиби:</p> <ul style="list-style-type: none"> - биринчи бетда, ўнг томонда талаба исми, шарифи ва гуруҳини ёзилиши керак; - вароғнинг марказида кейснинг мавзуси ёзилади; - кейин эса кейс билан ишлаш натижалари тезис шаклида ёзилади

2.4. Keys bilan ishlash jarayonini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

(mustaqil auditoriyada va auditoriyadan tashqari bajarilgan ish uchun)

Auditoriyadan tashqari bajarilgan ish uchun
baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Talaba-lar Ro'yxati	Muammoning asosiy mazmuni ajratib olinib, tadqiqot ob'ekti aniqlangan mak. 6 b	Muammoli vaziyatni tahlil qilish ob'ekti aniq ko'rsatilgan mak. 4 b	Muammonin g aniq echimini topgan mak. 10 b	Jami mak. 20 b

2.5. Auditoriyada bajarilgan ish uchun baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar Ro'yxati	Guruh faol mak. 1 b	Ma'lumotlar ko'rgazmali taqdim etildi mak. 4 b	Javoblar to'liq va aniq berildi mak. 5 b	Jami mak. 10 b
1				
2				
3				

8-10 ball – a'lo
6- 8 ball – yaxshi
4- 6 ball – qoniqarli
0 -4 ball – qoniqarsiz

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi

1. Талабалар ишини бажариш учун зарур билим ва масалаларга эга бўлмоғи лозим.
2. Гуруҳларга аниқ топшириқлар берилмоғи лозим.
3. Кичик гуруҳ олдига қўйилган топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратилади.
4. Гуруҳлардаги фикрлар чегараланмаганлиги ва тазйиққа учрамаслиги ҳақида огоҳлантирилиши зарур.
5. Гуруҳ иш натижаларини қандай тақдим этишини аниқ билишлари, ўқитувчи уларга йўриқнома бериши лозим.
6. Нима бўлганда ҳам мулоқотда бўлинг, ўз фикрингизни эркин намоеън этинг.

“Baliq skeleti” texnikasi qoidasi

Ушбу технология катта муаммоларнинг ечимини топишга қаратилган. Юқори қисмида муаммолар тури ёзилса, пастки қисмида эса муаммоларни тасдиқловчи далиллар ёзилади.

III. TA'LIMNING TEXNOLOGIK HARITASI

Ta'lim shakli. Ish bosqichi	Faoliyat	
	o'qituvchi	talaba
<i>Auditoriya ishi: tayyorgarlik bosqichi</i>		
1.O'quv mashg'ulotiga kirish	1. Mashg'ulot mavzusi va maqsadi hamda talabalarga oldindan kutiladigan natijalarni aytadi. o'quv mashg'ulotining ish tartibi va xususiyatlari, o'quv natijalarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi	
2. Asosiy bosqich	2.1. Loyiha faoliyati mazmuni va shaxs ma'naviyatini shakllantirish mezonlari bilan tanishtiradi. Talabalarning loyiha mavzusi bo'yicha bilimlarini dolzarblashtiradi: va blits-so'rov o'tkazadi (1-ilova).	Guruhlarga birla-shishadi. Savollarga javob berishadi;
	2.2. Loyiha mavzularini taklif qiladi, (3-ilova) loyihalar mazmuni haqida hikoya qiladi, muammo turlarini aniqlab, muammo osti muammolarni aniqlashga yordam beradi, ishlar turlarini aytadi, ularning natijalarini ma'lum qiladi.	Mavzuni tanlash haqida umumiy qarorni muhokama etishadi va qabul qilishadi. Muammo va loyiha mavzusi bilan tanishadi.
	2.3. Guruhlarga birlashish va loyiha mavzusini tanlashni taklif qiladi	Loyiha maqsadi va uning vazifalarini ifodalashadi.
	2.4.“Muammoli vaziyat” uslubidan foydalanilgan holda suhbat orqali muammoni o'rtaga qo'yadi: muammoli vaziyatni bayon qiladi va talabalarni ziddiyatlarni aniqlash hamda ularni hal qilish zarurligini bilishga, muammoni va loyiha mavzusini ifodalashga undaydigan savollar beradi (2-ilova).	Savollarga javob beradilar. Muammo bilan yaqindan tani-shadi. ziddiyatni aniqlashadi, ularni hal qilish zarurligini bilishadi.
	2.5.Talabalarning loyiha maqsadi va uning vazifalarini ifodalashi bo'yicha munozara uyushtiradi.Uning kutiladigan natijasi – mahsulot va uning taxminiy foydalanuvchilarini ifodalaydi	Loyiha natijasi – mahsulot va uning taxminiy foydalanuvchilarini belgilasha-di, tanishadilar

	<p>2.6.Loyiha topshirig'ini qo'yadi. Topshiriqlar bilan tanishtiradi, muammolarning echimini topishga yordam beradi. Axborot manbalari, uni yig'ish va tahlil etish usullarini tavsiya qiladi. Loyiha faoliyati natijalari va umuman jarayonni baholash rusumlari va mezonlari bilan tanishtiradi (4- ilova)</p>	<p>Loyiha topshirig'i bilan tanishishadi.</p> <p>Savollar berishadi Baholash mezonlari bilan tanishadi</p>
	<p>2.7.Talabalarning loyiha ustida ishlash shaklini tanlashini tashkil qiladi. Loyiha guruhlari shakllantirishini uyushtiradi</p>	<p>Loyiha ustida ishlash shaklini tanlashadi.Guruhlarga birlashishadi</p>
	<p>2.8. Guruh ishi uchun topshiriq beradi, guruhda ishlash qoidalarini eslatadi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - loyihadagi vazifalar va faoliyat turlarini ajratish, ularni qatnashchilar o'rtasida taqsimlash (guruhli loyihada); - loyiha faoliyati algoritmini ishlab chiqish; - loyiha vazifalarini bajarish, uning natijalarini ifodalash va taqdimot usullari va vositalarini tanlash; - ishchi rejasini tuzish 	<p>Loyiha faoliyatini loyihalashtirish va rejalashtirish bo'yicha guruhlardagi ishni tashkil etishadi: loyihani bajarish yo'nalishlari va bosqich-larini belgilashadi, guruh a'zolari o'rtasidagi funksiyalarni taqsim-lashadi, hamkorlik shakl-larini belgilashadi, loyiha vazifalarini ba-jarish, uning natija-larini ifodalash va taqdimot usullari va vositalarini tanlashadi. Loyiha ishlarining ishchi rejasini vazifalar, ular-ni bajarish muddatlari, tayyor mahsulot turini va mas'ullarni ko'rsatib tuzishadi</p>

<p>3. YAkunlovchi- baholash bosqichi</p>	<p>3.1. Loyiha topshirig'i ustidagi ishning asosiy natijalarini belgilash va loyiha faoliyatini rejalashtirish bo'yicha xulosa chiqaradi. Talabalar e'tiborini loyiha ishlari mazmuniga va loyihaning ijro bosqichida ularni bajarish grafigiga qaratadi. Savollarga javob beradi. Talabalarni loyiha bilan ishlashga yo'riqnoma beradi. Har bir guruh loyihani amalga oshirish jarayonida muammo turini aniqlab, uning kelib chiqish sabablari va uni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va guruh tomonidan ishlab chiqilgan dastur tuzishadi (5,6- ilova)</p>	<p>Savollar berishadi</p>
<p><i>Auditoriyadan tashqari ish: ijro bosqichi</i></p>		
<p>1.Loyihaning bajarilishi.</p> <p>2. Natijalarning ifodalaniishi.</p>	<p>Maslahat beradi, guruhlar ishini muvofiqlashtiradi, ular faoliyatini rag'batlantiradi, kuzatadi, axborot manbalarini izlashda yordam beradi, o'zi axborot manbai bo'ladi, loyiha ishlari monitoringi va nazoratini amalga oshiradi</p>	<p>Individual vazifalarga binoan ishlarni bajarishadi. Faol va mustaqil ishlashadi, har kim o'z vazifasiga muvofiq va birgalikda:</p> <ul style="list-style-type: none"> - turli manbalardan axborot yig'ishadi, tahlil etishadi va umumlashtirishadi; - tadqiqotlar o'tkazishadi, hisob-kitoblarni bajarishadi; -zaruratga qarab maslahatlashishadi; - oraliq natijalarni muhokama qilishadi; <p>Barcha olingan natijalarning umumiy yig'ilishi va muhokama-sini o'tkazishadi. Loyiha mahsulotini ifodalashadi. Hisobot tuzishadi. Loyihadagi yutuqlarning o'zini-o'zi baholash anketalarini to'ldirishadi. Loyiha ishi natijalari</p>

<p>3.Hisobot tuzilishi.</p> <p>4.Taqdimot tayyorlanishi</p>		<p>taqdimotini rasmiylashtirishadi</p>
<p>Auditoriya ishi: yakunlovchi bosqich</p>		
<p>1.O'quv mashg'ulotiga kirish</p>	<p>1. Loyihalar taqdimotiga ko'rsatma beradi: guruhlarning bajarilgan loyihalarni taqdim etishi reglamenti va izchilligini belgilaydi. Baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini eslatadi. O'zaro baholash jadvallarini tarqatadi</p>	
<p>2.Asosiy bosqich</p>	<p>2.1.Guruhlar taqdimot boshlanishini e'lon qiladi: Har bir guruh taqdimoti yakunida taqdimot mazmuni bo'yicha va har bir ishtirokchiga aniq maqsadga qaratilgan savollar beradi</p>	<p>Guruhlar o'z ishi natijalari haqida ma'ruza qiladi va ularni belgilangan shaklda taqdim etadi.Savollarga javob berishadi</p>
	<p>2.2. Talabalarning javoblarini umumlashtirib, guruhlarning loyiha taqdimoti muhokamasi va o'zaro baholashini uyushtiradi</p>	<p>Jamoa bo'lib muhokama qilish orqali: taqdimot, olingan mahsulot, loyiha faoliyati natijalarini baholashadi</p>
	<p>2.3. Talabalar bilan birga loyiha ustidagi ish jarayoni va yakunlarini muhokama qiladi, notiqnlarni rag'batlantiradi, o'z mulohazalarini nazokat bilan bildiradi, agar zarur bo'lsa, ayrim talabalarning yutuqlari va xatolari haqida o'z fikrini individual bildiradi</p>	
<p>3. YAkunlovchi-baholash bosqichi</p>	<p>3.1.Loyiha faoliyatining asosiy natijalarini aniqlash bo'yicha xulosa chiqaradi. Bajarilgan ishning bo'lg'usi professional faoliyat uchun muhimligiga e'tiborni qaratadi.</p> <p>3.2. Guruhlar faoliyati, loyiha topshirig'i ustidagi individual ish natijalariga baho beradi.</p>	<p>Natijalar, jarayon, o'zining undagi ishtirokini boshqalar baholarini hisobga olib o'zi baholaydi</p> <p>Guruhlar taqdimoti bo'yicha o'zini qiziqtirgan savollarni beradi.</p>

	<p>3.3. O‘zaro baholashga yakun yasaydi. Loyiha va loyihaviy ta’lim maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. Savollarga javob beradi. Loyihadagi yutuqlarni o‘zi baholashi uchun talabalarga anketa-so‘rovlarini tarqatadi. Loyihalarning jamiyat taraqqiyotidagi amaliy ahamiyati haqida atroflicha to‘xtalib o‘tadi</p>	<p>Anketa savollariga javob beradi</p>
--	---	--

1-Ilova
Blits-so‘rov savollari

№	Savol	Javob
1.	Borliq nima?	
2.	Yo‘qlik nima?	
3.	Mavjudlik nima?	
4.	Materiya nima?	
5.	Xarakat va rivojlanishni bir-biridan farqi nimada?	

2-Ilova

Muammoli vaziyat jadvalini yo‘naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida echish

“Muammoli vaziyat turi”	“Muammoli vaziyat” sababalari	Vaziyatdan chiqib ketish xarakatlari
<p>Materiya va ong o‘rtasidagi muammo ? Borliq moddiylikmi yoki ma’naviylikmi?</p>		

Yo‘naltiruvchi uslubiy tavsiyalar:

Materiya va ongning paydo bo‘lishi; xarakat shakllari: darajalari; ko‘rinishlari; ongni ijtimoiyligi, ongning ontologik xarakteri; ongning gnoseologik ta’rifi; ilm fanning taraqqiyoti; odamlarning iloxiyotga ishonishi, borliq tushunchasi, borliq turlari, borliqni o‘rganishning uch yo‘nalishi.

“Muammoli vaziyat” uslubining ekspert qog‘ozi

1. Хар бир гурухга алохида эксперт қоғозини тарқатади.
2. Муаммонинг вазиятини тахлил қилади
3. Аниқ муаммоли вазиятни шакллантиради
4. Муаммони келиб чиқиш сабабларини кўрсатади
5. Вазиятдан чиқиб кетиш харакатларини

3-Илова

О‘quv loyiha mavzulari

1. Суқрот фалсафасида борлиқ.
2. Абу Наср Фаробий фалсафасида борлиқ.
3. Ибн Сино фалсафасида борлиқ.
4. Ислон таълимотидаборлиқ.
5. Борлиқ ва мавжудлик.
6. Борлиқ шакллари.
7. Борлиқнинг моддий кўриниши – материя.
8. Борлиқнинг атрибутлари

4-Илова

Baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

№	<i>Guruhli loyihada quyidagilar baholanadi</i>	ballar
1.	Har bir talabalar tomonidan bajarilgan loyihaning alohida (mavzular bo‘yicha) qismlari	Eng yuqori 6 ball
2.	Hisobot	Eng yuqori 7 ball
3.	MS Power Point loyiha taqdimoti	Eng yuqori 5 ball
4.	Og‘zaki taqdimot va loyiha himoyasi	Eng yuqori 2 ball

Geosiyosat asoslari fani bo'yicha test savollari.

T/r	Topshiriqlar	To'g'ri javob	Muqobil Javob	Muqobil javob	Muqobil javob
1.	F. Ratsel o'zining qaysi kitobida istiloning yetti qonunini korsatib berdi?	“Davlatning hududiy o'sishi tog'risida kitobida”	“Davlatning hududiy yahlitligi to'g'risida” kitobida	“Davlatning suvereniteti to'grisida “ kitobida	“Davlatning siyosiy ahvoli to'grisida” kitobida
2.	Qachondan boshlab “geopolitika” atamasi qollanila boshlangan?	Sovuq urush tugaganidan so'ng	Birinchi jahon urushi tugaganidan so'ng	Ikkinchi jahon urushidan so'ng	Mustaqillik dan keyin
3.	Varshava shartnomasi nechanchi yili qayerda imzolangan?	1955-yil Varshava	1944-yil Varshava	1955-yil AQSH	1954-yil Varshava
4.	O'zbek siyosiy lug'atiga “geopolitik” so'zi qaysi tildan kirib kelgan .	“ Nemischadan”	Fransuzchadan”	Loptincha	Arabcha
5.	Qaysi olim tomonidan birinchi bo'lib “ geosiyosat” atamasi kiritilgan.	SHved olimi R. CHellen tomonidan .	Ingliz olimi) X.Makinder tomonidan	Nemis olimi F.Ratsel	Nemis olimi A.Mexen
6.	Geosiyosiy duolizm qachon o'zining yuqori proporsiyasiga erishdi	1946 - 1991 - yillar sovuq urushi yillarida	1406 - 1524 - yillar Kolumbgacha bolgan yillarda	1939 - 1945 -yillar ikkinchi jahon urushi yillarida	1914 - 1918 - yillar birinchi jahon urushi yillarida
7.	Geosiyosat fanining “Otasi” deb qaysi olimni aytish mumkin	F.Ratsel	R. CHellen	X .Makinder	A.Mexen
8.	Qaysi mutafakkir –Nil daryosi Azov ,Kasbiy va Orol dengizlarini geografik xaritalarini chizib bergan	Ahmad al Xorazmiy	Ahmad al Farg'oniy	Ahmad al Farobiy	Ahmad az Zamahshariy
9.	Geosiyosatni mohiyatan kelib chiqib amaliyotda namoyon bo'luvchi asosiy kategoriyalari qaysilar . 1.borliq uzra nazorat 2.determinizm 3. Siyosiy borliq 4.manfaat 5. Kuchlar muvozanati 6. Maqsad	1.3.4.5	1.2.3.4	1.3.5.6	1.3.4.6

10.	Birinchi rus geosiyosatchisi kim?	P.N.Savitskiy	L.Gumilyov	V.Vernadskiy	I.Stalin
11.	F.Ratsel o'zini geosiyosiy g'oyalari qaysi asarida yoritib berdi?	“Siyosiy geografiya” “Antropogeografiya”	“Selunografiya”, “Antropogeografiya”	“Selunografiya” “Tarixda dengiz kuchlari”	“Tarixda dengiz kuchlari” “siyosiy geografiya”
12.	”Monro doktrinasi” nechanchi yili kim tomonidan ishlab chiqilgan?	J. Monro 1823-yil	J.Burj 1988-yil	P. Onli 1896-yil	J. Monro 1824-yil
13.	A.Mexen uchun siyosatning asosiy quroli nima edi	”Savdo”	”ARmiya”	“Iqtisod”	“Bilim”
14.	“Kim Remland ni nazorat qilsa butun Yevroosiyoga hokimlik qiladi ,Agar kim Yevroosiyoga hokimlik Qilsa butun jahon kelajagini nazorat qiladi” degan geosiyosiy model kimga tegishli?	N.Spikmen	A.Mexen	P.N.Savitskiy	F.Ratsel
15.	“HEARTLAND” nazariyasi kim tomonidan ishlab chiqilgan	1904 yil X.Makinder	1905 yil N.Spikmen	1906 yil F.Ratsel	1905 yil A.Mexen
16.	Qaysi rus geosiyosatchisi Rossiyani dunyodagi “O’rtaliq” davlat deb ataydi?	L.Gumilyov	P.N.Savitskiy	Vernadskiy	I.Stalin
17.	Qaysi Fransiya prezidenti AQSH namunasidagi prezidentlik respublikasini o’rnatmoqchi bo’lgan?	SHarl de Goll	Jak Shirak	N.Sarkoziy	F. Mitteren
18.	Ikkinchi jahon urushi davrida inglizlar nemislarni kamsitib qanday nom bilan atagan?	Hunlar	Fashistlar	Partizanlar	Turklar
19.	Geosiyosat tarixida “atlantizim”ning otasi “NATO” ning g’oyafiy raxnomosi” sifatida geosiyosiy olim kim?	N.Spaykmen	A.Mexen	P.N.Savetskiy	R.CHellen
20.	“Yevroosiy” g’oyasini qaysi olim yaratgan.	P.N.Savitskiy	V.Vernadskiy	Gumelyov	Z.Bjezinskiy
21.	“Tellurokratiya “ _____ bu?	“Quruqlik kuchi” “makonini muhimligi va undagi asosiy xususiyatlar ni barqarorligi bilan xarakterlanadi	”Dengiz kuchi” muhimligi va barqarorligi bilan xarakterlanadi	“Havo kuchi” makonini muhimligi va undagi asosiy xususiyatlar ni barqarorligi bilan xarakterlanadi	“quruqlik kuchi”davlatlarning birlashishi muhimligi va barqarorligi bilan xarakterlanadi

22.	X.Makkinder dunyo geosiyosatini tarixini uch davrga bo'ladi bular_____	“Kolumbgacha bo'lgan davr” “Kolumb davri” “Kolumbdan keying davr”	“Kolumbgacha bolgan davr” “Kolumb davri “ “ Yangi davr”	“Qadimgi davr “ “O'rta asrlar davri” “Yangi davr”	“Qadimgi davr “, “Kolumb davri”, “Kolumbdan keying davr”
23.	1904 yilda Makinder dastlabki “Geografik majalla “ da nashr etilgan eng yorqin maruzasining nomi keltirilgan qatorni toping?	“ Tarixning geografik o'qi”	“Dunyoni markazi Germaniya”	“Eng kuchli davlat “	“Nemislar tarixi “
24.	F. Ratsel millatning geografik ,demografik etnomadaniy xususiyatlarini mukammal tarzda o'zida uyg'unlashtirgan davlatni qanday davlat deb atagan?	“ Meyordagi davlat “ deb	“ Suveren davlat “ deb.	“ Eng kuchli davlat “ deb	“Demografik davlat “ deb
25.	Geosiyosat o'z amalyotida ikki korinishdagi geografik omillarni o'z ichiga oladi bular_____?	O'zgaruvchan va o'zgarmas	Doimiy va o'zgaruvchan	Doimiy va takrorlanadigan	Doimiy harakatlana digan va harakatlan maydigan
26.	Tarixga XX asrning o'rtalarida eng yirik geosiyosatchisi sifatida tan olingan shaxs kim	I.Stalin	F. Ratsel	R.CHellen	L . Kristof
27.	L.Kristof geosiyosat etimologiyasini nimaga tasnif etgan ?	Geografik talqindan kelib chiqib tasnif etilgan siyosiy geografiyaga	Geografik talqindan kelib chiqib siyosiy geografiyaga	Geografik talqindan kelib chiqib siyosiy va tabiiy geografiyaga	Geografik talqindan kelib chiqib amaliy geografiyaga
28.	Bildenberg va Trilateral kabi dastlabki modialistik guruhlarga boshchilik qilgan eng yirik sarmayodor kim?	D . Rokfeller	J. Monro	R. Olni	X. Makinder
29.	Qaysi antik mutafakkiri asarida – Krit orolini geosiyosiy joylashuvi va uni tabiiy imkoniyatlariga toxtalغان.	Aristotel “siyosat“ asarida	Yuliy Sezar “Galliya urushi haqida” asarida	Arrian “Buyuk Aleksandir harbiy yurishlari asarida”	K.K.Ruf “Buyuk Aleksandir tarixi” asarida
30.	Siyosiy borliqda chegaralarning bajaradigan funksiyasi qanday?	Siyosiy, himoya qilish ,harbiy strategic	Iqtisodiy, himoya qilish, harbiy strategic	Siyosiy,iqtisodiy,himoya qilish	Siyosiy,iqtisodiy,harbiy strategic
31.	F.Ratsel o'zini geosiyosiy g'oyalarini qanday omil sifatida tariflaydi?	Tabiiy resurs siyosiy omili	Siyosiy – iqtisodiy resurs,	Tabiiy resurs ,taraqqiyot	Siyosiy resurs,taraqqiyot omili

			taraqqiyot omili	omili	
32.	“Davlatlar vujudga keladi, o’sadi ,taraqqiy etadi ,vaqti soati kelganda tirik jonzodlar kabi barham topadi” bu fikr qaysi olimga tegishli?	F.Ratsel	R.CHellen	X.Makinder	A.Mehen
33.	P.N.Savitskiy qaysi asarida Rossiyani geografik joylashuviga katta e’tibor qaratdi	“Rossiya-Yevrosiyoning geografik tahlili”	”Rossiya rivojlanish o’chog’I”	“Dasht va o’troqlik”	”Rossiya Geografiya “si
34.	A. Mexen qaysi asarida iqtisodiy siklni 3 ta xolatni ko’rsatib o’tadi?	”Dengiz qudratining tarixiy taraqqiyotiga ta’siri” asarida	”Siyosiy geografiya “ “Antiropogeografiya” asarida		
35.	F.Ratsel “Xitoydagi imigratsion jarayonlar” asarini qachon yaratdi?	1879 yili	1877 yili	1876 yili	1878 yili
36.	R.CHellen davlat qudratini 5ta omilga bog’liq deydi bular_____? 1 .hududi 2. Armiya 3,xojalik 4.xalq 5.jamiyat 6,hokimyat 7.siyosat	1.3.4.5.6.	1.2.3.4.5	1.3.4.5.7	1.2.4.6.7
37.	Dunyoning butun geyosiyosiy tarixni uchta asosiy davrga ajratgan olim?	X. Makinder	R. Chellen	F. Ratsel	A. Mexen
38.	Qaysi olim Geosiyosat fanini “Geosiyosat –bu borliqdagi davlatlarni geografik organizm ,yoki makondagi fenomen sifatida o’rganuvchan fandır” tariflaydi	R.CHellen	X.Makinder	F.Ratsel	L . Kristof
39.	CHellen siyosiy fanlarning asosiy qismlarini tashkil etish kerak bolgan to’rtta oraliq fanni taklif etdi bular_____?	” Ekosiyosat, Demosiyyosat , Sotsiosiyosat, Kratosiyosat”	“Toposiyosat, ekosiyosat ,Kratosiyosat, Sotsiosiyosat”	“Boshqaruv siyosat” Ekosiyosat, Toposiyosat, Demosiyyosat	“Toposiyosat, Boshqaruv siyosat, Demosiyyosat , Sotsiosiyosat.
40.	Qaysi olim “Har qanday borliqning siyosiy ahamiyatini uning iqlimiga yerning tuzilishiga va tabiiy resurslariga nisbatan bo’lgan munosabatdan	A.Mexen	L.Kristof	O,Moul	D.Vitlesli

	shakllanadi” deydi				
41.	Nemis geograf olimi O.Moul siyosiy geografiya predmetini qanday tariflaydi.	“ Tabiiy geografiya va davlatlarning geografik formasini “ o’rganishga qaratilgandir	“ Amaliy geografiya va davlatlarning geografik formasini” o’rganishga qaratilgandir	“ Geografiya ,siyosiy geografiya davlatlarning geografik formasini “o’rganishga qaratilgandir	“ Tabiiy va amaliy geografiya davlatning muayyan kenglikda joylashuvi uning tabiiy va madaniy landshaftini ” o’rganadi
42.	“Siyosiy borliq siyosiy geografiyani asosi hisoblanadi “bu fikr qaysi olimga tegishli.	D.Virtlesli	X.Makinder	L.Kristof	N.Spikmen
43.	Dunyoda birinchi bo’lib dunyoga geosiyosiy nigohni asosiy yo’nalishlarini kim ishlab chiqdi.	A.Mehen	F.Ratsel	R.CHellen	N.Spikmen
44.	Birinchi bolib –davlat inson kabi sezuvchi his qiluvchi va o’ylovchi mavjudotdir deb kim tarif bergan?	R.CHellen	X.Makinder	A.Mexen	F.Ratsel
45.	Qaysi geosiyosiy olim tamaddunning asosiy tarixiy xududi aynan “qirg’oq hudud”lar bilan “rimland” uzviy bogliq deb hisoblaydi?	N.Spaykmen	A.Mexen	F. ratsel	R. CHellen
46.	“Davlat o’z nomi maqsddir ,u fuqorolari farovonligi yaxshilashga xizmat qiluvchi organizm emas” degan fikr kimga tegishli?	P.N.Savitskiy	F.Ratsel	K.Xausxofer	A.Mexen
47.	Qaysi asarlarida birinchi bo’lib A.Mexen tomonidan taklif qilgan davlatning geosiyosiy qudratini belgilovchi 10ta mezonni ko’rsatib o’tadi?	”Tinchlik geografiyasi” asari	”Tarixning geografik o’qi” asari	”Tarixni ijodiy o’zagi” asari	”Rossiya rivojlanish o’chog’i” asari
48.	“Tarixning geografik o’zagi” asari qaysi geosiyosatchiga tegishli ?	S.Vernadskiy	P.N.Savitskiy	X.Makinder	L.Gumilyov
49.	Amerikalik yirik bankir Morgan asos solgan dastlabki mondialistik tashkilot?	“Xalqoro munosabatlari bo’yicha kengash”	“Millatlar ligasi”	“Xalqoro bankirlar davra stoli”	“Butun jaxon tinchlik uchun karnegi jamgarmasi”

50.	A.Mexen qanday tushuncha asosida geosiyosat konsepsiyasini ishlab chiqdi	”Dengiz kuchlari”	“Siyosiy kuchlar”	”G’oyaviy kuchlar’	”Quruqlik kuchlar”
51	Yozma manbalarning guvohlik berishicha O’zbekiston hududida ilk davlatlar qaysi davrda vujudga kela boshladi ?	Mil.avv 6-5-asrlarda	Mil.avv 6-5-asrlarda	Mil.avv 7-6-asrlarda	Mil.avv 6-7-asrlarda
52	O’zbekiston hududida vujudga kelgan ilk davlat birlashmalarini ko’sating?	Baqtrya; So’g’diyona; Xorazm	Baqtrya ; So’g’diyona; Xorazm	Eloq; Shosh; So’g’diyona	Saklar; Massagetlar; Xorazmiylar
53	Amudaryoning quyi oqimida yashagan o’troq dehqon elatlari Xorazmliklar bo’lgan. Ularning yurti Avestoda nima deb yuritilgan ?	Xorasmiya	Xorazm	Xvarazmish	Xvarizam
54	So’g’diylarning eng yaqin qo’shnisi Baqtriyaliklar bo’lib. Bu davlat qaysi hududlarni o’z ichiga olgan ?	Surxon vohasi; Afg’oniston shimoli; Tojikiston janubi	Surxon vohasi; Xo’jand vohasi; Qarshi vohasi	Surxon vohasi; Afoniston shimoli; Tojikiston janubi	Toshkent vohasi; Ohangaron-Chirchiq vohasi
55	Mustaqil Respublikalar ittifoqi to’g’risidagi shartnoma imzolash qaysi sanaga belgilandi ?	1991-yil 22-avgust	1990-yil 24-mart	1990-yil 22-avgust	1989-yil 5-dekabr
56	MDH tuzulganligi haqidagi bitm qachon imzolandi ?	1991-yil 8-dekabr	1994-yil 8-dekabr	1991-yil 2-dekabr	1992-yil 30-avgust
57	Prezident Trumen “Trumen doktrinasi” ni qabul qilishdan qanday maqsad ko’zlangan edi?	Gretsiya va Turkiyaga yordam berish	Yevropa bozorlarini egallash	Yadro dasturini e’lon qilish	Bir qutubli dunyoni barpo etish
58	Yevropani 16 davlatiga yordam berishga mo’ljallangan “Marshal rejasi qachon e’lon qilindi?	1945-yil 9-may	1946-yil 5-iyun	1947-yil 10-mart	1947-yil 5-iyun
59	Qaysi xalq tarixchilari Saklarni 3 guruhga bo’lishgan?	Yunon-Rim tarixchilari	Fors tarixchilari	Xitoy tarixchilari	Misr tarixchilari
60	1952- yilda AQSH qanday ommaviy qirg’in qurolini uaratdi?	Vodorot bombasi	Atom bombasi	Qiruvchi samoliyotlar	RaketaRaketatizimlari

61	Shimoliy atlantika shartnomasi tashkiloti qachon tuzildi?	1949-yil 10-yanvar	1947-yil 5 -avgust	1947-yil 5-aprel	1950-yil 3-mart
62	1955-yil SSSR Varshava shartnomasi tashkilotiga kirishdan nima maqsad ko'zlangan edi ?	NATO ga qarshi kurashish	Bozor munosabatlariga o'tish	NATO bilan harbiy sohada raqobat	Xalqaro muvozanatni saqlash
63	1950-1952-yillarda Koreya yarimorolida qaysi davlatlar manfaati to'qnashdi ?	AQSh, SSSR, AQSH	AQSH Xitoy	XitoyYaponiya	SSSR, Xitoy
64	2- jahon urushidan so'ng yaqin sharqda yaxudiylar davlati qurulishiga qaysi davlatlar hayrixox bo'ldi ?	Britaniya , AQSh	Britaniya, Fransiya	SSSR, AQSh	AQSh, Xitoy
65	BMT 1947-yil 29-noyabrda qanday qaror qabul qildi ?	Yaxudiy davlatini tiklash	Yadroviy urush to'g'risida	Isroil va Falastin davlatini tuzish	Oyga parvoz to'g'risida
66	Prezidet Jon Kennedi davrida qanday yirik dastur elon qilindi?	Apallon	Trumen	Dias Dias Dias	NASA
67	Hindixitoyda qarama qarshilik o'chog'ining vujudga kelishiga nima sabab bo'ldi?	SSSR va Xitoyni ozodlik harakati ni qo'llashi	AQSHning tajovuskor siyosati	SSSRningbuo'kadasir doirasini Saqlashga intilishi	AQSH va SSSR manfaatlar ining to'nashuvi
68	AQSH komunizmga tazyiq o'tkazish uchun 1951;1954 1955 yillarda qanday bloklar tuzdi ?	SENTo SEATO; ANZYU S	APALLON; DUAS; SEATO	NATO; moviykaskalar	OPEK; ARAMK O
69	1961-yilda SSSR va AQSh munsabatlariningkeskin darajada yomonlashuviga nima sabab bo'ldi ?	Berlin devoir qurulishi	Marshal rejasi	Korea urushi	Vetnamur ushi
70	Saka-tigraxaudalar qaysi hududlarda yashagan ?	Janubiy Qozog'iston; Toshkent	Toshkent; Farg'ona vodiysi	Toshkent; Farg'ona vodiysi	Toshkent; Farg'ona vodiysi
71	Sak va Massaget qabilalarining asosiy mashg'uloti nima bo'lgan ?	Chorvac hilik	Dehqonchilik	Baliqchilik	Savdo
72	SSSRni ukase bo'lishni xoxlamay qo'ygan qaysi davlat 3-dunyoga davo qilib chiqdi?	Xitoy	GFR	Ukraina	Shimoliy Korea

73	1991-yilda dunyoning 2ga bo'inishi barxam topdi AQSh, dunyoning yagona "o'ta buyuk" davlati bo'lib qoldi. AQShning qaysi raxbari o'z xalqini "Sovuq urush" da erishilgan g'alaba bilan tabrikladi?	Jorj Bush	Bil Klinton	Makartur	Jorj Bush kichik
74	Qadimgi Qang' davlati qaysi xududlarni o'zichiga olgan?	Toshkent, Chimkent, Sirdaryo,	Sog'diyona va Baqtrya	Chimkent va xozirgi Tarozi	Xozirgi Toshkent va Farg'ona
75	Qang' davlati gullab yashnashining mohiyati nimada?	Xududda n Buyuk ipak yo'li o'tganlig i	Strategik xududda ekanligi	Yevro Osiyo chegaraida ekanligi	Davlatnin g Qudratli ekanligi
76	Qang'				
77	Qadimgi Qang' davlatiga kimlar asos slogan?	Qanxarlar	Saklar	Massagetlar	Bityanlar
78	Davon davlatini strategik axamyatga ega ekanligi nima bilan izoxlanadi ?	Ipak yo'li o'tganlig i	Tog'lar bilan o'ralganligi	Davlatning rivojlanganlig i	Ulkan Huddga Ega ekanligi
79	Davon davlatining Geosiyosiy jixatdan muxim shaxarlari ?	Ershi, Uchqo'rg'on, Sho'raba shat	Betyan, Uchqo'rg'on	Uchqo'rg'on, Ershi	Ershi, SHO'raba shat
80	Xan davlatining Davon davlati bilan qiziqishi negizida qanday stradtegik maqsad ko'zlangan edi ?	Samoviy otlarga ega bo'lish	Dovonn ibosib olish	Ipak yo'lining to'liq nazorat qilish	Fors korfaziga chiqish
81	Xitoy qo'shini dastlab qaysi shaxarga xujum qildi?	Ershi	Uchqo'rg'on	Shorobashat) Bityan
82	3-dunyo davlatlari qaysi xududlarda joylashgan ?	Osiyo, Afrika, JanubiyA merika	Yevropa, Osiyo	Osiyo, Okeaniya	Osiyo, Okeaniya
83	Rossiya imperiyasi tashqi siyosatida o'z chegaralarini sharqqa tomon kengaytirish uchun dastlab Buxoro; Qo'qon; Xiva bilan har tomonlama aloqalar o'rnatishga harakat qildi qaysi	PYOTR 1	Ivan 4 Grozniy	Aleksandr 1	Aleksandr 2

	hukmdori davrida bu harakat boshlandi?				
84	Dastlapki harbiy ekspeditsiya kimni zimmasiga yuklatilgan ?	B.Cherkasskiy	Konnoli	Byorns	Cherniyayev
85	Rossiyani O'rta osiyo tomon siljishidan qanday maqsad ko'zlanganedi?	Xomashy o; O'rtaosiy o oltini	Afg'onistonga yo'l ochish	Janubiy dengizlarga chiqish	Musulmonlarni bo'ysundirish
87	O'rta Osiyoni bosib olishni 4-bosqichi 1880-1885-yillarni o'z ichiga olib bu davrda qaysi hududlar bosib olindi?	Turkman yeri	Xiva va Qo'qon xonligi	Xiva va Qo'qon xonligi	Farg'ona vodiysiva Toshkent vohasi
88	Toshkentga boradigan Orenburg yo'lida harbiy istehkomlar qurildi 1847-yilda Raim qalasi qayerda qurilgan	Sirdaryo ni orolga quyilish joyida	Hozirgi Chimkentda A)	Irtish bo'yida	Volgani kaspiyga quyilish joyida
89	Yunon-Baqtriya podsholigi qaysi hududlarni o'z tazyiqi ostida ushlab turgan ?	Xorazm	Parfiya;Xorazm	Maroqand; Niso	Parfiya; Xorazm
90	Ost –Indiya kompaniyasi xonliklar bilan aloqa o'rnatish uchun birinchi bo'lib 1825-yilda kimni elchi qilib yubordilar ?	Murkford	Nalivkin	I.Volf	Byorns
91	1842-yilda Buxoro amiri tomonidan qatl etilgan Stoddart va Konnoli Buxoroga qanday maqsadda kelgan edi?	Rossiyaga qarshi kurashish uchun	Savdo va bozor masalasida	Ayg'oqchilik maqsadida	Afg'onlarga qarshi gijgijlash uchun
92	2 qutbli dunyoni barham topishi "Sovuq urush" tugashi natijasida jahon siyosatida qanday vaziyat vujudga keldi ?	AQSH akka n davlatga landi	Yadroviy urush boshlandi	3 qutbl idunyo Vujudg akeldi aosh	Dunyoda S R Rni qei pasay aosh
93	Salavkiyadan Baqtriyagacha karvon yo'li qurishdan qanday strategik maqsad ko'zlangan edi?	Ipak yo'lini qo'lga olish	Xitoy bilana loqa o' o'rnatish	Hindistonga o'lochish	Savdo-sotiqnijonl antirish
94	Makedoniyalik Aleksandr va Salavkiylar davrida ham o'lkamizdagi qaysi davlat o'z mustaqilligini saqlab qoldi?	Xorazm davlati	So'g'diyona	Marg'iyona	Qang' avlati

95	Qadimgi Qanxa shahar harobalari Toshkentning hozirgi qaysi hududida topilgan?	Oqqo'rg'on	Eloq	Bekobod	Ohangaron
96	1997- yil Toshkentda BMT homiyligida 6+2 guruh tashkil etildi. Guruhda asosiy etibor nimaga qaratildi?	Afg'oniston mojarosini hal etishga	Narkobiznesga qarshi kurashga	O'rtaosiy AQSH va Rossiyani yaqinlashtirishga	O'zbekiston iqtisodini rivojlantirishga
97	Hindiston, Xo'tondan, Afg'oniston va O'zbekistonning janubigacha bo'lgan yerlarni o'z ichiga olgan qadimiy davlat birlashmasini ko'rsating?	KUSHON	Salavkiylar	Xorazm	Salavkiylar
98	Xolchayon, Dalvarzintepa, Ayritom, Zartepa, Qoratepa. Qaysi davlat yodgorliklariga kiradi ?	Xorazmshohlar	Ahamoniylar	Salavkiylar	Yuno-Baqtriya
99	Eski Termiz, Ayritom, Dalvarzintepa Shaharlari O'rta Osiyo bo'ylab qaysi din tarqalishiga tayanch bo'lgan?	Buddaviylik	Zardushtiylik	Moniylar	Hinduiylik
100	Rixtgofen tomonidan "Buyuk meridianal yo'l"ga Qachon "Buyuk ipak yo'li" nomi berildi?	1877-YIL	1866-yil		1847-yil

“Geosiyosat asoslari” fanidan talabalar bilimini baholash mezonlari

Ushbu talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirining 2018 yil 9 avgustdagi 19-2018-sonli “Oliy ta‘lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i hamda shu buyruqqa asosan ishlab chiqilgan, Namangan davlat universitetining 2018 yil 10-oktyabrdagi 3-sonli Kengashida muhokama qilingan va ma‘qullangan Namangan davlat universitetida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi bo‘yicha YO‘RIQNOMA asosida ishlab chiqildi.

Fan o‘qituvchisi tomonidan birinchi mashg‘ulotda Yo‘riqnoma talablari hamda nazorat turlari, soni, shakli va talabalar bilimini baholash mezonlari bilan tanishtiriladi.

Nazorat turlari:

Talabalar bilimini nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o‘tkazish orqali amalga oshiriladi.

Oraliq nazorat semestr davomida ishchi fan dasturining tegishli bo‘limi tugagandan keyin talabaning bilim va amaliy ko‘nikmalarini baholash maqsadida o‘quv mashg‘ulotlari davomida hamda mashg‘ulotlardan keyin o‘tkaziladi.

Talabalar mashg‘ulotlardagi faolligi fan o‘qituvchisi tomonidan baholab boriladi. Seminar mashg‘ulotlarida talabalar ishchi fan dasturida belgilangan mavzularning kamida 50 foizini o‘zlashtirishlari va baholanishlari shart. Talabalarning mashg‘ulotlarda olgan baholari barchasi qo‘shiladi va olinishi shart bo‘lgan baholar soniga bo‘lgan holda o‘rtacha baho keltirib chiqariladi.

Mashg‘ulotlar jarayonida talabalar mustaqil ta‘limiga alohida e‘tibor qaratiladi. Bunda talaba belgilangan TBBM asosida baholab boriladi.

Oraliq nazorat fan o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan va kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan test shaklida semestr davomida bir marta o‘tkaziladi. Test TBBM asosida baholanadi.

Talabani yakuniy nazoratga kiritilishi o‘quv mashg‘ulotlari (seminar mashg‘ulotlari, mustaqil ta‘lim, ma‘ruza mashg‘ulotlari yakunida olinadigan oraliq nazoratning test shakli)da olgan ballari asosida amalga oshiriladi. Bunda talabaning olgan barcha baholari umumlashtiriladi va o‘rtacha baho keltirib chiqariladi.

Talabaning yakuniy nazorat turigacha bo‘lgan o‘rtacha bahosi quyidagicha aniqlanadi:

$$O'B = \frac{MO'B + MTB + ONB}{3}$$

bu yerda: O‘B- semestrda talabalarning olgan o‘rtacha bahosi;
MO‘B – mashg‘ulotlarda to‘plagan o‘rtacha bahosi;
MTB – mustaqil ta‘limdan olgan bahosi;
ONB – oraliq nazorat turining test shaklida olgan bahosi.

3 – mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim va oraliq nazorat shakllari

Agar talabaning o'rtacha bahosi 3 bahoga yetmasa yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turi semestr yakunida talabaning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Yakuniy nazorat turini o'tkazish shakli Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini tomonidan belgilanadi va ishlab chiqish uchun fakul'tet dekaniga taqdim etiladi.

Nazorat turlari bo'yicha materiallar 6 oy mobaynida saqlanadi.

Talabalar bilimni baholash mezonini (TBBM):

Baho	Talabalarning bilim darajasi
5 – “A'lo”	Talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganday
4 – “Yaxshi”	Talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda.
3 – “Qoniqarli”	Talaba olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda.
2 – “Qoniqarsiz”	Talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

Talabalar bilimni baholash:

Talabalar bilimni baholash 5 baholik tizimda amalga oshiriladi. Bunda 5, 4 va 3 baholar nazorat turlariga kirish yoki talabalarga stipendiya tayinlash va kursdan-kursga ko'chirish uchun asos bo'lsa, 0, 1 va 2 baholar nazorat turlariga kirish uchun yetarli bo'lmaydi va belgilangan muddatlarda talaba fandan qayta topshira olmasa akademik qarzdor hisoblanadi.

Oraliq nazorat turini o'tkazish va mazkur nazorat turi bo'yicha talabaning bilimni baholash tegishli fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Oraliq nazorat ballari yakuniy nazorat o'tkaziladigan muddatdan kamida bir hafta muddatda umumlashtirilishi va talabalarga fan o'qituvchisi tomonidan yetkazilishi shart.

Yakuniy nazorat turini o'tkazish va mazkur nazorat turi bo'yicha talabaning bilimni baholash o'quv mashg'ulotlarini olib bormagan professor-o'qituvchi tomonidan yoki markazlashgan holda axborot kommunikasiya texnologiyalarini qo'llagan holda amalga oshirilishi mumkin. Kafedra mudiri yillik yuklamadagi fanlar bo'yicha yakuniy nazoratlarni o'tkazadigan professor-o'qituvchilar ro'yxatini shakllantiradi va ro'yxatni fakul'tet dekaniga tasdiqlatadi. Agar belgilangan fan bo'yicha mashg'ulot o'tgan professor-o'qituvchi(lar)dan boshqa

fan bo'yicha mutaxassis bo'lmagan hollarda, tegishli kafedra mudiri o'quv yilining boshida fakultet dekaniga mutaxassis bilan ta'minlash yuzasidan yozma murojaat qiladi. Ushbu holatlarda fakultet dekani mutaxassis yetishmaydigan fan(lar) bo'yicha mutaxassis topish uchun bevosita mas'ul hisoblanadi.

Tegishli fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi yakuniy nazorat turini o'tkazishda ishtirok etmaydi.

Talaba tegishli fan bo'yicha yakuniy nazorat turi o'tkaziladigan muddatga qadar oraliq nazorat turini topshirgan bo'lishlari shart.

Oraliq nazorat turini topshirmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba yakuniy nazorat turiga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turiga kirmagan yoki kiritilmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba akademik qarzdor hisoblanadi.

Talaba uzrli sabablarga ko'ra oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turiga kirmagan taqdirda ushbu talabaga tegishli nazorat turini qayta topshirishga fakultet dekanining farmoyishi asosida ruxsat beriladi.

Talabaga oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini qayta topshirish uchun berilgan muddat davomida talaba tomonidan qayta topshirishlar soni 2 martadan ko'p bo'lmasligi kerak.

Talaba oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini birinchi marta qayta topshirishdan o'ta olmagan taqdirda, fakultet dekani tomonidan komissiya tuziladi. Komissiya tarkibi tegishli fan bo'yicha professor-o'qituvchi va soha mutaxassislari orasidan shakllantiriladi.

Ikkinchi marta oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini o'tkazish va talabani baholash mazkur komissiya tomonidan amalga oshiriladi.

Baholash natijasidan norozi bo'lgan talabalar fakultet dekani tomonidan tashkil etiladigan Apellyasiya komissiyasiga apellyasiya berish huquqiga ega.

Apellyasiya komissiyasi tarkibiga talabani baholashda ishtirok etmagan tegishli fan professor-o'qituvchilari orasidan komissiya raisi va kamida to'rt nafar a'zo kiritiladi.

Talaba baholash natijasidan norozi bo'lgan taqdirda, baholash natijasi e'lon qilingan vaqtdan boshlab 24 soat davomida apellyasiya berishi mumkin. Talaba tomonidan berilgan apellyasiya Apellyasiya komissiyasi tomonidan 2 kun ichida ko'rib chiqilishi lozim.

Talabaning apellyasiyasini ko'rib chiqishda talaba ishtirok etish huquqiga ega.

Apellyasiya komissiyasi talabaning apellyasiyasini ko'rib chiqib, uning natijasi bo'yicha tegishli qaror qabul qiladi. Qarorda talabaning tegishli fanni o'zlashtirgani yoki o'zlashtira olmaganini ko'rsatiladi. Apellyasiya komissiyasi tegishli qarorni fakultet dekani va talabaga yetkazilishini ta'minlaydi.

Baholash natijalarini qayd etish:

Talabalar bilimini baholash o'quv mashg'ulotlarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan Talabalarning fanlarni o'zlashtirishini hisobga olish jurnalida qayd etib boriladi.

Professor-o'qituvchi qo'shimcha ravishda talabalar bilimni baholashni elektron tizimda ham yuritishi mumkin.

Nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "3" (qoniqarli) yoki "4" (yaxshi) yoxud "5" (a'lo) baho bilan baholanganda, nazorat turini qayta topshirishga yo'l qo'yilmaydi.

Talaba nazorat turi o'tkazilgan vaqtda uzrli sabablarsiz qatnashmagan hollarda Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yiladi. Agar talaba sababsiz yoki uzrli sabab bilan mashg'ulotlarga qatnashmasa, unga yo'q (y yoki nb) qo'yiladi. Uzrli sabablarga kasallik, uylanish va turmushga chiqish, yaqinlarini olamdan o'tishi, boshqa joylarga rejalashtirilgan safar va shunga o'xshash omillar kiritiladi.

Yakuniy nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan yoki Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yilgan hollarda ushbu baho yoki belgi talabaning baholash daftariga yozilmaydi.